OLAĞANÜSTÜ DURUMLARDA MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK:

DİSİPLİNLERARASI ARAŞTIRMALAR

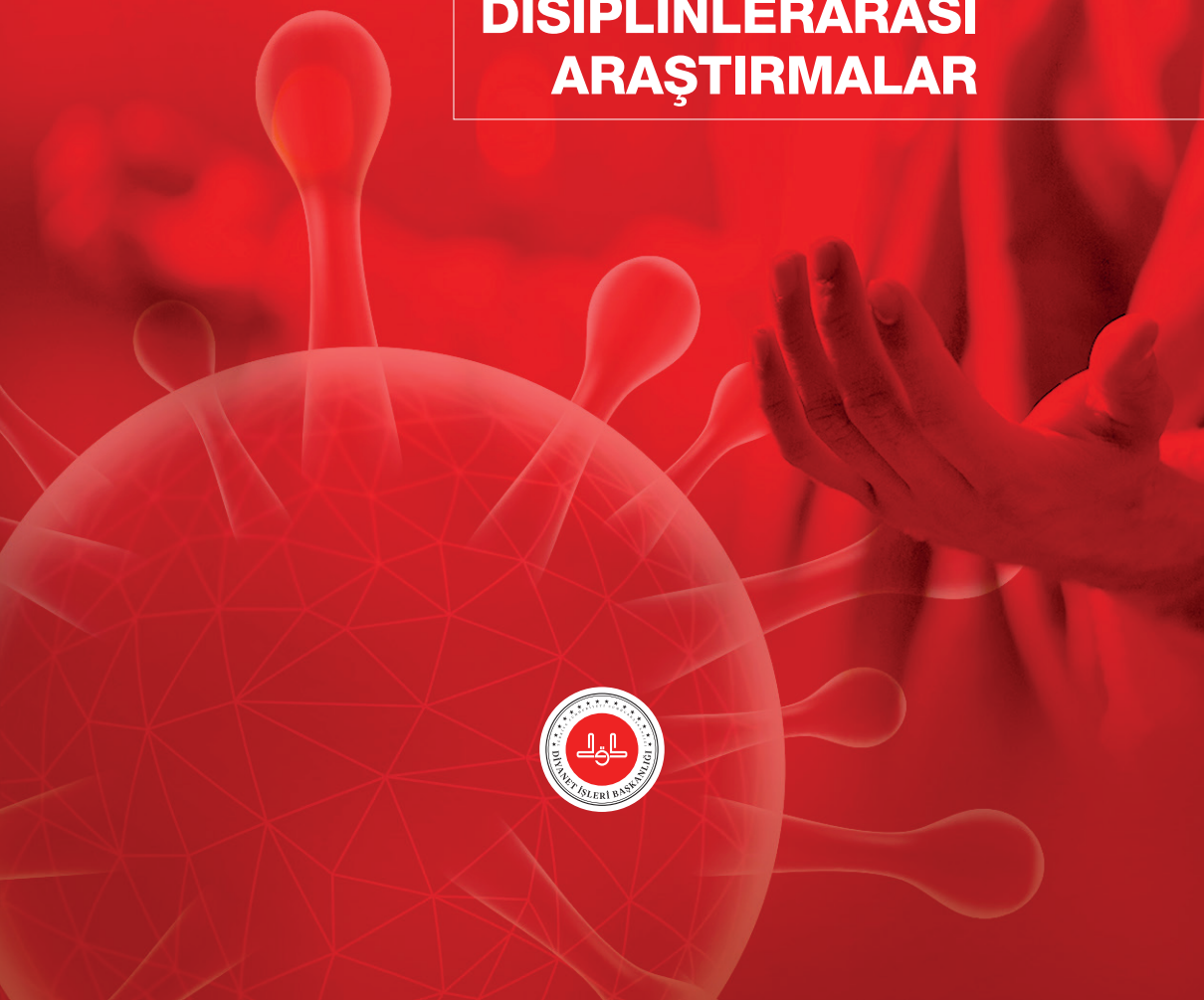

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

بسم الله الرحمن الرحيم

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 2122
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK KİTAPLARI - 12

Genel Koordinatör: **Prof. Dr. Huriye MARTI**
Yayın Yönetmeni: **Doç. Dr. Fatih KURT**
Koordinasyon: **Lokman ARSLAN**
Tashih: **Betül ERBAŞ**
Grafik Tasarım: **Gökhan ÇAKIR**

Eser İnceleme Komisyonu Kararı: 11.10.2021/03
2021-06-Y-0003-2122
ISBN: 978-625-435-155-6

İletişim:
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No:147/A 06800 Çankaya/ANKARA

Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM TARİHİNDE SALGIN HASTALIKLAR VE MANEVİ YAKLAŞIM • 12

İslam Tarihinde Salgın Hastalıklar ve Salgınla Mücadelede Kullanılan Nebevî Yöntemler 13
Yusuf OKTAN

Erken Dönem İslam Tarihinde Salgınlar Karşısında Müslümanların Tutumu: Algı Biçimi, Manevi Yaklaşım ve Tedavi Yollarına Dair Bir Araştırma 30
Melek YILMAZ GÖMBEYAZ

Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık Hizmeti Olarak Hz. Peygamber'in Uhrevi Müjdeleri 53
Abdulvasıf ERASLAN

Ahlak-Manevi Destek İlişkisi ve Olağanüstü Durumlarda Ahlak Âlimlerinin Çözüm Önerileri 73
Garip AYDIN

İKİNCİ BÖLÜM

AFET VE SALGIN ZAMANLARINDA MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK • 97

Afetlerde Manevi Destek Hizmetleri 98
Gazi ALATAŞ
Ayşe ÇELİK
Afetlerin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileriyle Başa Çıkma Stratejisi Olarak Kader İnancı 106
Ömer Faruk SÖYLEV
2020 Elazığ Depremi: Depremzedelere Manevi Danışmanlık ve Rehberlik 131
Serap TURSUN
Kriz Dönemlerinde Manevi Danışmanlık: Modern Toplumda Anlam Arayışının Sosyolojik Bir Okuması 152
Habip MEÇİN
Salgın Zamanında Yaşlılara Yönelik Manevi Destek Hizmetleri..... 167
Rukiye KARAKÖSE

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Covid-19 SÜRECİNDE MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK • 178

Din ve Maneviyatın Covid-19 Hastalığıyla Başa Çıkmada Etkisi: Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesi Sağlık Çalışanları Örneği 179

Orhan GÜRSU
Salih BAYINDIR

Vefa ve Sağlık Çalışanlarının Covid-19 Korkusu ve Dindarlık Yönelim Durumları..... 211

Muhammed KIZILGEÇİT
Murat ÇİNİCİ
Emrullah AKÇA
Ahmet ÇAKMAK

Covid-19 Sürecinde Yaşlılarda Ruh Sağlığı ve Dinî başa çıkma Uygulamalı Bir Model Geliştirilmesi ve Etkililiğinin Test Edilmesinin Tanıtımı..... 249

Muhammed KIZILGEÇİT
İsmail SEÇER
Murat YILDIRIM
Fuat KARABULUT
Abdullah DAĞCI
N. Yasemin ANGIN
M. Enes VURAL
Nurun Nisa BAYRAM
Murat ÇİNİCİ

Covid-19 Sürecinde Manevi Bir Gereksinim Olarak Sabır: Huzurevi Yaşlıları Üzerinde Bir Alan Araştırması 274

Abdullah DAĞCI
İsa CEYLAN

Koronavirüs (Covid 19) Tanılı Hastaların Manevi Danışmanlık Gereksinimleri..... 294

Aysun CUMHUR

Covid-19 Nedeniyle Yakınlarını Kaybedenlerin Yas Sürecini Anlamlandırmaları Üzerine Bir Araştırma.....320
Mustafa Fatih AY
Ali AKKAYA
Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Covid-19 Hastalığı Geçirenlerde Dindarlık, Maneviyat ve Sağlık İlişkisi.....336
Sezai KORKMAZ
Covid 19 Pandemi Döneminde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bağlamında Sosyal Medya Üzerinden Masal Anlatıcılığı 355
Hacer AKÇAALAN

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇ VE MANEVİ DANIŞMANLIK • 369
Türkiye'deki Suriyelilerin Sosyo-Kültürel ve Dini Özellikleri: Göçmenlere Yönelik Manevi Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinde Çok Kültürlü Yaklaşımın Kullanımın Bir Katkı.....370
Ayşe ŞALLI
Sosyal Uyum Sürecinde Suriyeli Göçmenlere Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Uyum Sorunları ve Çözüm Önerileri (İstanbul Örneği) 394
Musa GELİCİ
Zorunlu Göçte Manevi Danışmanlık: Ahıskalı Türkler Örneği, Çarpıcı Sonuçları ve İlginç Farkları.....425
Nilüfer MUTLU

ÖNSÖZ

Tarih boyunca insanların maddi ve manevi hastalıklarına çözüm arayışında din öncelikli motivasyon kaynağı olmuştur. Ruhsal ve fiziksel hastalıkların tedavisinde dinî liderler, bilgeler, hekimler, şamanlar, kabile şifacıları ile dinî kurumlar etkin rol oynamışlardır. Modern zamanlara geçtiğimizde ise seküler bilim bakış etkisiyle dinî kişi ve kurumlar yerine uzmanların yer aldığını görmekteyiz. Ne var ki insanlığın manevi, aşkın, kutsala yönelik ihtiyaçları modern bilim tarafından ya görmezden gelinmiş ya da yeterli cevaplar sunulamamıştır. Bu ihtiyaç karşısında manevi danışmanlık bir meslek statüsünde ortaya çıkarak bugünlere gelmiştir.

Batı'da oldukça uzun bir geçmişe sahip olan manevi danışmanlık bilimi ülkemizde son on yıl içinde yapılan çalışmalarla gelişme kat etmiş ve bu alanda akademik çalışmalar yapılmıştır. 2015 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı arasında gerçekleştirilen protokol doğrultusunda sahada çalışacak manevi danışmanların eğitim çalışmaları yapılmış ve saha çalışanları gerekli eğitimlerden geçmişlerdir. Mesleki Yeterlik Kurumu (MYK) tarafından 2019 yılında "Manevi Danışmanlık" unvanının kabul edilmesi ile süreç daha da hızlanmış, ilgili literatürün oluşmasıyla birlikte günümüzde hastaneler, hapishaneler, sevgi evleri, gençlik merkezleri vb. mekânlarda sıklıkla kullanılan ve ihtiyaç duyulan bir psiko-sosyal hizmet halini almıştır

Manevi danışmanlığın temel felsefesi; koşulsuz, şartsız olarak inanç, mezhep, ırk, dil, renk vb. ayırımlara gitmeden her insanı olduğu gibi kabul ederek, saygı ve hoşgörü çerçevesinde yardıma ihtiyaç duyan kişilere bu hizmeti götürmektir. Batılı ülkelerde yaklaşık

bir asırlık bir geçmişe sahip olan Manevi Danışmanlık alanı ülkemizde oldukça yeni olmakla birlikte insana saygı ve sevginin yer aldığı bu bakış açısının kültürümüzün temel dinamikleri içerisinde yüzyıllardır var olageldiğini ifade etmemiz gerekir. Aslında bir anlamda manevi danışmanlık sahası her ne kadar ülkemizde son zamanlarda gelişme kat etse de yeni olmayıp bizim öz kültürümüzden kaynaklanan bir hizmet alanıdır denilebilir. Nitekim asırlar önce; "Yaratılanı hoş gördük Yaratan'dan ötürü" diyen Yunus Emre ile, "Gel, gel, ne olursan ol yine gel..Bizim dergâhımız, ümitsizlik dergâhı değildir", diyen Hz. Mevlana'nın pekiştirdiği bu koşulsuz kabul ediş öteden beri insanlığın özlemini derinlerinde hissettiği duygunun ifadesi olmuştur. Bu yönüyle manevi danışmanlığın kadim inanç ve kültürümüzün bilimle harmanlanması neticesinde ortaya çıkan bir bilim alanı olduğu söylenebilir. Bu nedenle danışmanlık mesleğinin pratiğini öğrenme, uygulama ve öğretme dönemlerinde modern terapinin kültürel mirasla entegrasyonunu sağlamak, zengin kültürel mirasa sahip bu topraklarda yetişmiş danışmanların sorumluluğudur.

Maneviyatın ya da dinin özellikle sağlık alanında destekleyici bir unsur olarak öne çıktığı görülmektedir. Çünkü maneviyat ve yüce bir güce olan inanç, kişinin durumunu dayanılabilir, katlanabilir bir hale gelmesine yardımcı olmaktadır. Din ve maneviyatın etkin olduğu bir diğer alan ise salgın, deprem, sel, hastalık, ölüm gibi olağanüstü durumlardır. Bu zaman dilimlerinde insanlar kendilerini daha yalnız, çaresiz ve aciz hissederler. Çünkü insanı pek çok açıdan etkileyen doğal afetler özellikle psiko-sosyal ve manevi açılardan kalıcı izler bırakabilmektedir. İnsanlar zor durumda kaldıklarında dine geçici de olsa sarılır, Allah'ı hatırlar ve dinî merkezlere daha yakın hale gelir veya sığınma ihtiyacı hissederler. İnsanoğlunun gücünün üstünde onu aciz ve çaresizlik içerisinde bırakan tehlike, metafizik anlamda insanı bir kurtarıcı ve ilahi yardıma başvurma eğilimine sevk etmektedir. Bu tarz kriz ya da olağanüstü zaman dilimlerinde din, insanların hayatlarını şekillen-

dirmede ve sorunlarla mücadele etmede önemli bir etkendir. Din, insanlara karmaşa ve belirsizliklerle dolu bir dünyada hayatlarını sürdürmede ve anlam inşa etmede sunduğu ibadetler ve alternatif bakış açısıyla rehberlik etmektedir. Dolayısıyla manevi danışmanlıkta kullanılan dinî öğretiler sadece birer açıklama sistemi olarak kalmayıp psiko-sosyal yaşantı üzerinde de doğrudan bir karşılık bulmaktadır.

Öte yandan olağanüstü durumlar, doğal afetler bazen bireylerde "Neden ben", "Niçin ben seçildim" gibi varoluşsal soruların doğmasına ve bu sorulara karşı ikna edici cevap bulunmadığında da din ya da Tanrı'ya kızgınlık duyma, inanç krizleri yaşama, anlamı yitirme gibi istenmeyen durumlara da neden olabilmektedir. Her iki durumda da bireyin hayatını etkileyen bu olgulara sağlıklı bir bakış açısı kazandırmada din ve maneviyat etkili olabilmektedir. En nihayetinde manevi danışmanlık bir eşlik etme sürecidir. Bu süreçte danışmanın samimi ve ilgili olması, sorunlara duyarlı olması ve danışan onay verdiği takdirde dinî/manevi yardım araçlarını devreye sokması gelişim ve dönüşüm için fırsatlar sağlayabilecek ve neticede "Neden ben" sorusuna ya da kızgınlık duygularına sağlıklı bir eşlik etme süreci yardımcı olabilecektir.

2020 yılı içerisinde ülkemizde meydana gelen İzmir ve Elazığ depremleri ile dünya çapında etkili olan koronavirüs hastalığı ya da diğer adıyla Covid-19 salgını birçok insanın hayatını yitirmesine, hayatta kalanların ise çeşitli psikolojik problemlere düçar kalmasına neden olmuştur. Özellikle salgın, neredeyse tüm milletleri, kıtaları ve sosyo-ekonomik düzey tanımaksızın tüm insanları etkilemiştir. Sıraladığımız bu olağanüstü yaşam olayları nedeniyle 18-20 Aralık 2020 tarihleri arasında Kütahya Dumlupınar Üniversitesinin ev sahipliği ve Diyanet İşleri Başkanlığının işbirliği ile çevrim içi olarak "Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sempozyumu" düzenlenmiştir. Kongreye birçok akademisyen, saha çalışanı ve farklı meslek gruplarından araş-

tırmacılar bildirileriyle katkı sağlamışlardır. Elinizdeki bu kitap adı geçen kongrede sunulan tebliğler arasından özenle seçilmiş 19 çalışmanın hakem değerlendirmelerinden geçmesi sonrasında ortaya çıkmıştır. Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik konusunu olabildiğince disiplinlerarası bir zaviyeden ele almaya çalıştık. Bu nedenle kitapta farklı disiplinlerden sunulan bildirileri göreceksiniz. Halihazırda etkisi devam eden Covid-19 salgınına yönelik gerçekleştirilmiş çalışmalara sıklıkla yer verdik. Bu bağlamda salgın-maneviyat, sağlık çalışanlarında din ve maneviyat, huzurevleri, yaşlılarda salgın zamanlarında maneviyat gibi konuları içeren bildirilere yer verdik. Aynı zamanda salgın, afet vb. olağanüstü durumlarla ilgili İslam tarihinde yer alan uygulamaları inceleyen çalışmaları da bulacaksınız. Öte yandan son dönemlerin önemli bir sorunu olan göç olgusunun oluşturduğu sosyo-psikolojik sorunların ele alındığı çalışmalar bulunmaktadır. Son olarak Elazığ depremi gibi kriz ve afet dönemlerinde manevi danışmanlık çalışmalarının nasıl yürütüleceğini irdeleyen çalışmalara da kitapta ayrı bir yer vermeye çalıştık.

Kuşkusuz kongrenin düzenlenmesi ve bu eserin ortaya çıkmasında birçok kişi ve kurumun önemli katkıları olmuştur. Editorya olarak başta Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüğü ve çalışanlarına, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne ve sempozyum süresince organizasyondan sorumlu görevlilere teşekkürü bir borç biliyoruz. Aynı zamanda işbirliğini sunarak sempozyumun gerçekleşmesinde önemli katkı sunan Diyanet İşleri Başkanlığı ve çalışanlarına müteşekkiriz. Sempozyuma bildirileri ile katkı sağlayan değerli bilim insanları ve araştırmacılara da ayrıca teşekkür ediyoruz. Elinizdeki eserde yer alan bildirilerin alana, saha çalışanlarına ve bilim dünyasına katkı sağlayacağını ümit ediyoruz. Gayret bizden, tevfik yüce Allah'tandır.

Editorya
2021

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM TARİHİNDE SALGIN HASTALIKLAR VE MANEVİ YAKLAŞIM

İSLAM TARİHİNDE SALGIN HASTALIKLAR VE SALGINLA MÜCADELEDE KULLANILAN NEBEVÎ YÖNTEMLER

Yusuf OKTAN[1]

Giriş

Sözlük anlamı yaralamak, ayıplamak anlamındaki ta'n kökünden türeyen taun kelimesi, bazı dilcilere göre bulaşıcı özelliği bulunan bütün hastalıklara verilen addır (Varlık, 2011: 40/175). Umuma mahsus bir özellik gösteren taun hastalığına havaya yayılması ve dolayısıyla insanlara sirayetiyle bünyeyi bozup vücudu zayıflattığından veba da denilmiştir (İbn Manzûr, 1414: 13/267). Vebanın taun yerine kullanımı da mevcuttur. Bu görüşe göre taun vebanın bir çeşididir. İbn Sînâ (ö. 428/1037) vebanın, ruhun maddesi olan havadaki cevherin bozulmasından dolayı ortaya çıktığını söylemiştir. İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350)'ye göre taun eğer çoğalır ve yayılırsa bir veba olarak ifade edilir. Ona göre veba, ile taun arasında umum husus ilişkisi vardır. Buna göre her taun vebadır lakin her veba taun değildir. Bedende görülen tümör, yara ve kabartılar taunun etkisidir (İbn Kayyım el-Cevziyye, 1990:58). İbn Hacer (ö. 852/1449) ise taunu vebadan ayırmalarının sebebini taunda bulunup da vebada bulunmayan cinin saldırması olarak açıklamaktadır (İbn Hacer, 1379: 1/133). Taun ile veba arasında ayırıma gidenler muhtemelen Ebû Mûsâ el-Eşarî (ö. 42/662-63)'nin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) naklettiği rivayeti esas almaktadırlar. Bu rivayete göre Hz. Peygamber: "Ümmetimin yok oluşu, ta'n ve taun ile olacaktır!" Bunun üzerine bazıları: "Ta'n'ın (yaralamanın) ne

[1] Dr. Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis ABD. oktanyusuf@gmail.com

olduğunu anladık. Fakat taun dediğiniz nedir Ey Allah'ın Resulü?" diye sordular. Hz. Peygamber de: "Düşmanlarınız cinlerin dürtüsü ile husule gelen ve sizlere şehitlik sevabı kazandıran bir hastalıktır." buyurduğu aktarılır (Ahmed, 2001: 32/293). Buhârî'nin tahrîç ettiği başka bir rivayette ise Hz. Peygamber Medine'ye taunun giremeyeceğini söylemiştir (Buhârî, 1987: 5/2165). Böylelikle İslam tarihinin erken dönemlerinde vaki olan salgın hastalıkların Medine'de görülmediği şeklinde yorumlar yapılmıştır (İbn Hacer, 1379: 10: 190).

İslam tarihi boyunca birçok salgın hastalık görülmüştür. Bunlardan öne çıkanları ve toplumda önemli etkileri olanlar şunlardır.

1. Amavâs Salgını (18/693)
2. el-Cârif Salgını (69/688)
3. el-Feteyât (el-eEşrâf) Salgını (87/705)
4. Müslim b. Kuteybe Salgını (131/748)
5. Abbasî ve Memlükler döneminde görülen muhtelif salgın hastalıklar.

1. İslam Tarihinde Öne Çıkan Salgın Hastalıklar

1.1. Amavâs Salgını (18/693)

Kaynaklar hicretin 18. yılında Hz. Ömer'in hilafeti döneminde İslam tarihinin kaydetmiş olduğu en büyük salgınlardan birini aktarmaktadır. Tarihe *Amavâs Taun*'u olarak geçen bu salgın, ismini Kudüs ile Filistin'in bir şehri olan Remle arasında bulunan Amavâs şehrinden almaktadır. Zira hastalığın ilk olarak görüldüğü yer bu şehirdir. Daha sonra Şam'a kadar yayılan hastalık buraya da nispet edilmiştir. Bu salgının ortaya çıkması ve yayılmasına sebep olarak Müslümanlar ve Rumlar arasında meydana gelen savaşlar neticesinde yaşanan fazlaca ölüm, cesetlerin sokaklarda kalarak bozulması gösterilmektedir (Salâbî, 2009: 247).

Bu salgın sebebiyle aralarında sahabenin önde gelenlerinden Muâz b. Cebel, Ebû Ubeyde, Yezîd b. Ebî Süfyân, Şurahbil b. Hasa-

ne, Ebû Cendel Fazl b. Abbâs olmak üzere birçok kişi ölmüştür (İbn Kesîr, 1988: 6/226). Tarihçi Seyf b. Ömer (ö. 180/796)'in anlattığına göre hicretin 17. senesinde de Şam'da bir salgın olmuş lakin tarihi kaynaklar bunun birçok kişinin ölümüne sebep olan Amavâs salgını değil, Şam'da mezkûr salgından önce ortaya çıkan başka bir salgın olduğunu aktarmaktadır. Bundan dolayı Seyf b. Ömer'in ifade ettiği Amavâs salgının iki kere olduğu bilgisi gerçeği yansıtmamaktadır. (ibn Kesir, 1988: 7/89). Hicretin 18. yılında aynı zamanda kıtlıkta baş göstermiştir. Hicaz bölgesindeki şiddetli kuraklık ekinlerin kurumasına bu durum da şiddetli açlığa sebep olmuştur. Bu durumun insanların yerlerini terk edip Medine'ye gelerek devletten yardım istemelerine sebep olmuştur. Bölgeye yiyecek yardımında bulunmak için harekete geçen Hz. Ömer, insanların temel gıda ihtiyaçlarını karşılayıncaya kadar yoğurt, tereyağı vb. yememeye yemin ettiği ve valilerine Medine halkına yardım göndermeleri için haber yolladığı aktarılmaktadır (İbn Haldûn, 1988: 2/553). Yaklaşık dokuz ay süren şiddetli kıtlık sonrası durumun düzelmesi üzerine insanlar Medine'den çıkarak tekrar yerlerine dönmüşlerdir. (İbn Kesîr, 1988: 7/103-107). Bundan kısa bir süre sonra ortaya çıkan İmâvas salgınında sadece Şam'da yirmi beş bin civarında insanın öldüğü bu sayının ise o dönemin Şam nüfusun yarısına tekabül ettiği aktarılmıştır. Hz. Ömer'in olaydan sonra ölenlerin miraslarını taksim etmek için Şam'a gittiği ölen komutan ve valilerin yerine yenilerini atadığı aktarılmıştır (Salâbî, 2009: 201-204).

1.2. Cârif Salgını (69/688)

Hicri 69 senesinde Basra'da ortaya çıkan Cârif salgınında kısa sürede birçok kişinin öldüğü aktarılır. Üç günlük süre içinde her gün 70 bin kişinin öldüğünü aktaran tarihi kaynaklar salgın müddetince iki yüz binden fazla kişinin öldüğünü kaydetmişlerdir. Şehirde çok az kişinin hayatta kaldığı, Cuma namazı için toplananların ancak yedi kişiden olduğu ve bazı kadınlardan oluştuğu

aktarılmıştır (el-Yâfi'î, 1997: 116). Ebû Nefîd'in anlattığına göre kendisiyle birlikte bir grup kabileleri gezerek salgında ölenleri defnetmeye çalışmışlar lakin ölenlerin çokluğundan buna bir süre sonra güç yetirememişlerdir. Girmiş oldukları evlerde ev ahalisini ölü olarak bulduklarını ve kapıyı kapatıp çıkmaktan başka bir şey yapamadıklarını aktarmıştır (İbn Kesîr, 1988: 8/288).

Bu salgın halife Abdulmelik b. Mervân'ın hilafeti, Abdullah b. Zübeyr'in Arap İslam Devletinden Irak, Necd, Hicaz ve Horasan bölgelerine hâkim olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. İslam devlet yönetimindeki bu ihtilaf ve ayrılık, salgınla ilgilenilmesine, insanlara yardımın ulaştırılmasına engel olmuştur (Behcet, 2011: 7). Kur'an-ı Kerim'e hareke sistemini getiren ve Arap nahvinin ilk esaslarını tespit eden âlim ve aynı zamanda şair olan Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) ve Kubeyse b. Harîs bu salgında vefat etmişlerdir. (el-Cafer, 2010: 108). Salgında zikredilen ölüm miktarı bazı araştırmacılar tarafından abartılı bulunmuştur. Zira Basra kenti salgının meydana geldiği dönemde kurulalı çok fazla bir zaman geçmediği ve insanların şehre göç ederek iki yüz binden fazla bir kalabalığın şehirde oluşamayacağı aktarılmıştır. (Behcet, 2011: 7). Bu salgın hakkında salgının ne zaman, nerede ortaya çıktığı, şiddeti hakkında bilgiler veren kaynaklar salgının sebepleri, yayılması ve neticeleri hususuna detaylı bir şekilde temas etmemişlerdir.

1.3. el-Feteyât (el-Eşrâf) Salgını (87/705)

Hicri 87 yılında Şam, Basra, Kûfe ve Vâsit şehirlerinde görülen bu salgın önce şehirlerdeki kadınlarda görüldüğü ve birçoğunun ölümüne sebep olduğundan dolayı "kızlar" anlamına gelen el-feteyât adıyla isimlendirilmiştir (ez-Zehebî, 2003: 2/916). Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervân'ın hilafetinin son dönemlerinde görülen salgın daha sonra tüm şehir halkında yayılmış ve birçok kişinin ölümüne sebep olmuştur. Halife Abdulmelik b. Mervân salgından kısa bir süre sonra vefat etmiştir (İbn Kuteybe, 1992: 601). Bu sal-

gında Emîn b. Abdullah b. Hâlid, Matraf b. Abdullah, Sa'sa'a b. Hısn ve daha birçok önemli isim vefat ettiğinden dolayı salgına şerefliler manasına gelen el-Eşrâf de denilmiştir (el-Cafer, 2010: 108). Bununla beraber tarihi kaynaklar bu salgın hakkında nasıl yayıldığı toplumda nasıl bir etki bıraktığı ve nasıl bir tahribatta bulunduğu hususunda detaylı bilgiler aktarmamıştır. Dahası o dönemde Irâk valisi olan Haccâc b. Yusuf es-Sekafî (ö. 95/714) ve halife Velîd b. Abdulmelik (ö. 96/715) arasında yapılan mektuplaşmalarda da bu konuya temas edilmemiştir (Behcet, 2011: 9).

Tarihi kaynakların bahsettiği bu salgın devletin fetih politikasını etkilememiş Doğu Cephesi ve Mâverâunnehir bölgesindeki fetihler tam olarak salgının ortaya çıkmış olduğu dönemde vuku bulmuştur. Bununla beraber Müslümanların daha önce tecrübe etmiş oldukları Amavâs salgınında salgından korunmak için nemli ve sulak olan yüksek tepelere çıkmaları gibi önlemleri neden almadıkları da merak edilmektedir. Her ne kadar tarihi kaynaklar bu salgına salgında ölen önde gelen kişilerin çokluğunu vurgulamak için el-Eşrâf demiş olsalar da salgında ölen kişilerin sayısı tarihi kaynaklarda sınırlıdır (Behcet, 2011: 9). Bu salgın kaynaklarda önemine binaen zikredilmesine rağmen etkisi ve tahribi hakkında detaylı bilgi bulunmaması, mektuplaşmalarda da zikredilmemesi salgının keyfiyeti hususunda sorulara neden olmakta dolaysıyla bu salgın müstakil bir çalışmanın konusu olmayı haketmektedir.

1.4. Müslim b. Kuteybe Salgını (131/749)

Irak'ın Basra şehrinde hicri 131 yılında ortaya çıkan salgın Emevî Devleti devrinin son büyük salgını olarak tarihi kayıtlara geçmiştir. Salgın recep ve şaban aylarında yayılmış salgının en şiddetli dönemi ise ramazan ayında görülmüştür. Bu salgın, salgında ilk ölen kişi olan Müslim b. Kuteybe (ö. (131/748)'ye nispetle onun adıyla anılır olmuştur. Toplamda üç ay aralıksız ve şiddetli bir şekilde süren bu salgın ancak şevval ayında hafiflemiştir. Salgının en

şiddetli olduğu dönemde günde bin kişinin cenazesinin defnedildiği aktarılmıştır. Bu salgında tabiinden fakih ve muhaddis Eyyûb b. Ebî Teymiyye es-Sahtiyâni (ö. 131/749), yine tabiinden olan muhaddis Mansûr b. Zâdân, İshâk b. Süveyd el-Adevî (ö. 131/749) başta olmak üzere birçok meşhur kişi vefat etmiştir (Behcet, 2011: 9).

1.5. İslam Tarihinde Görülen Diğer Bazı Salgınlar

Mezkûr salgınlara ek olarak kaydedilen salgınlardan öne çıkanı salgının İslam tarihinde görülen en büyük felaketlerden biri olan Bağdat'ın Moğollar tarafından talan edilmesi sonrası şehirde baş gösterdiği kaydedilmiştir. Hicri 656 yılında Moğol Han'ı Mengü Han, Hülagû komutasında gönderdiği Moğol ordusu Abbâsî hilafetinin başkenti olan Bağdat'ı kuşatmıştır. Şehri ele geçirip halifeyi ve ailesini öldüren Moğol ordusu Halife Memûn (ö. 218/833)'un kurmuş olduğu ve İslam âleminin beş asırlık bilimsel ve kültürel birikiminin bulunduğu Beytü'l-Hikme'yi talan etmiştir (Yıldız, 1988: 1/40; Bakhtiar, 2020: 235). Bu felakette halktan bir milyona yakın insanın hatta imamların, hatiplerin ve hafızların Moğol askerleri tarafından öldürüldüğü aktarılmıştır. Talan sonrasında aylarca camiler kapalı kalmıştır. Moğolların yapmış olduğu bu katliamdan kırk gün sonra şehirde az bir insan kalmıştır. Sokakları insan cesetleriyle dolan şehrin havası, yağan yağmurların da etkisiyle değiştirmiştir. Böylelikle şehirde şiddetli bir veba salgını baş göstermiştir. Bu durum ancak şehrin havası Şam bölgesine kayınca normale dönmüştür. Bu salgında şehirde kalan az sayıdaki insandan çoğunun öldüğü kaydedilmiştir (İbn Kesîr, 1988: 13/236). Bağdat bölgesinden gelen hava Şam şehrini de etkisi altına almıştır. Halep'te günde 1200 kişinin bu havanın sebep olduğu hastalık sebebiyle öldüğü ve bunların defnedildiği aktarılmıştır (Zehebî, 2003: 14/680)

526/1132 yılında Kurtuba'da ortaya çıkan salgın birçok kişini ölümüne sebep olmuştur. Salgın'ın sebep olduğu kıtlık fiyatların

artmasına sebep olmuştur. Buğdayın yarım kilosunun on beş dinara satıldığı kaydedilmiştir. Salgın ve dolayısıyla kıtlık en çok fakirleri etkilemiş böylece ihtiyaç sahiplerinin, âlimlerin ve salih kişilerin önderlik ve öncülük yaptığı hayır kurumlarına sığınmaktan başka çareleri kalmamıştır (el-Beyaz, 2008: 21).

İslam tarihinde öne çıkan bir başka salgın günümüzde İspanya, Kuzey Afrika ve Batı Sahra topraklarına hüküm sürmüş olan Murabıtlar Devletini yıkarak onların yerine geçen aynı zamanda Muvahhidler olarak da bilinen Berberî Devletinde (524-667/1130-1269) görülmüştür. Bazı kaynaklar bu salgının bölgesel olduğunu, başkent Marakeş ve etrafında görüldüğünü iddia etmiştir. Endülüs'ten dönen ve Hafsîler'in dedelerinden Ebû Hafs Amr el-Hintânî'nin bu vebadan dolayı ölmüş olması akıllara salgının Endülüs'te de görülmüş olması gerektiği düşüncesini getirse de tarihi kaynaklar o dönemde Endülüs'te vuku bulan herhangi bir salgından bahsetmemektedir (Bulkuteyb, 2002: 51).

Hicri 571 yılında ortaya çıkan bu veba başkent Marakeş sınırlarını aşarak devletin batı sınırlarına kadar ulaşmış hatta batıdaki İslam devletlerine de sıçramıştır. Salgından dolayı başkentte bulunan halk kendilerini salgından kurtarmak için evlerini terk ederek şehrin dışına çıkmaya çalışmışlardır. Lakin tarihi kaynakların aktardığına göre salgından kaçarak kurtulmayı düşünen kişiler de yolda ölmüştür. Yaklaşık bir yıl süren salgın demografik değişikliklere sebep olmuştur. Sadece başkentte günlük ölenlerin sayısı 1700'e ulaşmıştır. Bu rakamı abartılı bulan araştırmacılar günlük ölü sayısının yaklaşık 200 olduğunu aktarmışlardır (Bulkuteyb, 2002: 52-54).

Tarihi kaynaklar salgın hastalıklar esnasında savaşların ve fitnelerin tırmanışa geçtiğini zikretmiştir. Salgının toplumsal ve iktisadi bir etkisi olarak buğday başta olmak üzere halkın temel ihtiyaç malzemelerinde fahiş fiyat artışları meydana gelmiştir (el-Beyaz, 2008: 22)

819/1419-825/1422 yılları arasında Trablus ve çevresinde etkili olan salgın, şehir halkının çoğunun ölümüne sebep olmuştur. Dımaşk, Trablus, Remle ve Gazze'de evlerde çocuk, genç ve köle kimsenin kalmadığı aktarılmıştır. Kölelerin bu denli ölme sebebi ise sürekli topluma karışarak insanlara yardım getirip götürmelerinden olduğu bildirilmiştir. Salgınlar köylerin boşalmasına, yeni yerleşim yerlerinin oluşmasına böylece demografik değişikliklere sebep olmuştur. 897/1491 yılında Şam bölgesinde etkili olan özellikle Şam, Halep ve Gazze'nin köylerine yayılan salgın yerleşim yerlerindeki insanların üçte birinin ölümüne sebep olmuştur. Şam bölgesinde birçok toprak sahibi ve çiftçinin ölümü toprakların el değiştirmesine ve köylerin çoğunun boşalmasına sebep olmuştur. Bu durum devletin, çiftçilerin topraklarını ancak üç sene sonra terk edebilecekleri yönünde karar almasına sebep olmuştur. Ölenlerin çokluğundan dolayı cenaze işlemlerinde kullanılan malzemelerde fahiş artış görülmüş bununla birlikte üretici ve satıcılar zenginliklerini artırmışlardır (et-Tarâvane, 2010: 54).

Veba ve taun gibi salgın hastalıklar sonrasında toplumda ahlaki bozulmalar da görülmüştür. Fısk ve fuhşiyat yayılmış canlıya hatta nebbaşlık gibi ölüye dahi haddi aşan tasarruflar görülmüştür. İnsanlar arasında fal, yıldızlama gibi batıl inanç ve uygulamalar artmıştır. 902/1496 yılında Dımaşk'ta artan salgın sonrasında insanlar yıldızlamayla uğraşan kişilere yönelmiş ve onların vebanın sona ereceği belli tarihler veren sözlerine itibar ettikleri aktarılmıştır (et-Tarâvane, 2010: 55).

Bunun yanında toplumda vuku bulan olumlu gelişmeler de kaydedilmiştir. Bazı sultan, vezir ve zengin yolcular Allah rızası kazanmak için bimaristan kurmuşlardır. Bunların neredeyse hepsinde salgınla ilgilenen bir birim bulunmaktaydı. Bimaristanda sunulan hizmetler arasında salgından ölüp de akrabası olmayan kişileri defin işlemleri de bulunmaktaydı. Salgında fazlaca insanın ölmesi cesetlerinin şehir içinde kalması ve defnin gecikmesi, defnin en

çabuk şekilde merhum insana yakışır şekilde yapılmasını emreden İslam diniyle çelişmekteydi. Bu durum devletin önde gelenlerini ve hayır sahiplerini ölen ve sahibi olmayan mevtaları yıkayıp, kefenleyip defnedecek kurumlar oluşturmaya sevk etmiştir (et-Tarâvane, 2010: 57).

Salgın sonrası sosyal bozulmayı önlemek ve yayılan fuhşiyatın önüne geçmek için hayır ehli kişilerin, içki satılan yerlerin kapatılması, toplumda işlenen çirkin fiillerin bitirilmesi için sahraya çıkıp mübarek kişilerin mezarlarını ziyaret edip üç gün oruç tutulması gibi uygulamalar yaptıkları zikredilmiştir. 909/1503 yılındaki salgında Memlük Devletinde Burci Hanedanı Veliahtı Kânsûh oğlu Mansur'un şiddetli hastalığından kurtulması için Emevî Camiinde fukaranın ve kurrâların toplanmasını emrederek Kur'an ve hadis kitaplarından *Sahih-i Buhârî* okunmasını emretmiştir. İnsanlara binlerce kap yemek ikram edildiği aktarılmıştır. (İbn Tolun, 1998: 2018; et-Tarâvane, 2010: 58)

2. Salgında Kullanılan Nebevî Yöntemler

Hz. Peygamber döneminde İslam topraklarında herhangi bir salgına rastlanmasa da Medine döneminin ilk yıllarında 6/628 Sasanî İmparatorluğunda ortaya çıkan ve Şîraveyh b. Kisrâ olarak kaynaklara geçen salgın birçok kişinin ölümüne sebep olmuştur. İmparatorluğun kisrâsı 2. Kubâd bu salgında ölmüştür. (İbn Miskevey, 2000: 1/248). Mekke ve Medine Döneminde herhangi salgın haberini tarihi kaynaklar aktarmamıştır. Bununla beraber Hz. Peygamber'in veba ve salgın hakkında buyurdukları Sâsânî İmparatorluğunda meydana gelen salgın haberleri üzerine söylenmiş olması muhtemeldir. Hz. Peygamber bir rivayette rüyasında saçları dağınık siyahi bir kadının Medine'den çıkıp Mahyâ'ya vardığını gördüğünü aktararak bu rüyasını Medine'de bulunan vebanın o bölgeye intikali şeklinde tevil etmiştir (Buhârî, 1987: 6/2580). Hz. Aişe'den aktarılan başka bir rivayette Medine'ye hicret sonrası Hz. Peygamber:

"Allah'ım Mekke'yi bize sevdirdiğin gibi Medine'yi de bize sevdir yahut daha fazla sevdir. Medine'nin humma hastalığını da Cuhfe'ye naklet! Allahım Müdd ve sâ' ölçeklerimizle ölçülen rızıklarımızda bizler için bereket ihsan eyle!"(Buhârî, 1987: 5/2343) buyurmuştur. Böylece Medine'nin basık ve rahatsız edici havası Mekke'nin yaklaşık 200 km kuzeyinde bulunan, günümüzde Şam tarafından gelenlerin ihrama girdikleri mikat sınırı olarak da bilinen ve o dönemde yerleşik halkı az olan Cuhfe'ye taşınmıştır. (İbn Battâl, 2003: 9/552). Bu rivayetlerde kullanılan veba kelimesi doğrudan salgın hastalık olarak bilinen taun olmadığı, havanın basık ve rahatsız ediciliğinin veba kelimesiyle karşılandığı anlaşılmaktadır.

Aşağıda detaylıca açıklayacağımız Hz. Peygamber'in taun hastalığının bulunduğu yere girilmemesi ve orada bulunulması halinde çıkılmamasını salık veren buyruklarının yanında taundan kaçanın savaştan kaçmış ona sabretmenin savaşa sabretmek olacağı (Ahmed, 2001: 22/365, 23/159, 41/74) şeklinde rivayetler de mevcuttur. Bu rivayet aslında bir bakıma günümüzde salgın hastalıkların yayılımı sırasında en başta gelen karantina uygulamasına önemli bir örnektir. Hz. Peygamber'in salgından kaçanı savaştan kaçana, salgın olan yerde kalanı ise savaşa sabredene benzetmesi vakıada uyuşmaktadır. Zira savaştan kaçan kişi ordunun düzeninin bozulmasına, kitleler halinde düzensiz geri çekilmelere ve neticede ordunun yenilmesine hatta daha büyük felaketlere sebep olabilmektedir. Salgın hastalığın bulunduğu bir yerden tedbirsiz bir şekilde çıkmak ise çok daha büyük bir felakete sebep olabilmekte kitleler halinde birçok insanın ölümüne sebebiyet verebilmektedir.

Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'e taun hakkında sormuş olduğu bir rivayette Hz. Peygamber taunu: "Taun hastalığı, Allah Teâlâ'nın dilediği kimselere gönderdiği bir çeşit azaptı. Allah onu müminler için rahmet kıldı. Bu sebeple tauna yakalanmış bir kul, başına gelene sabrederek ve ecrini Allah'tan bekleyerek bulunduğu yerde ikamete devam eder ve başına ancak Allah ne takdir etmişse

onun geleceğini bilirse, kendisine şehit sevabı verilir". (Buhârî, 1987: 5/2165) diyerek açıklamıştır. Müslüman hayrın da şerrin de Allah'tan geldiğine inanmaktadır. Allah'ın ilmi ve iradesi dışında herhangi bir şeyin vukua gelemeyeceğine iman etmektedir (En'am: 59, Tevbe: 51, Yunus 49). Allah kullarının başına dünyada darlık, sıkıntı, yoksulluk, üzüntü vb. imtihanlardan hangisinin geleceğini hakkıyla bilendir. Kullarını hayır ve şerle imtihan etmektedir. Bu durum Allah'ın ezeli ilminde mahfuzdur. (İbn Battâl, 2003: 10/326). Bu durumda rivayet ayet-i kerimelerin ifade ettiği anlamlarla hem uyum halindedir hem de Hz. Peygamber'in bu ifadeleri bir bakıma hastalık, bela ve özellikle salgın hastalıklar gibi durumlarda Müminlere psikolojik bir destek olmaktadır.

Hz. Peygamber'in doğrudan salgın hastalıkla alakalı olmayan lakin genel sağlık ve sıhhat kuralları çevresinde buyurmuş olduğu sözleri de salgın hastalıkla mücadelede kullanılan yöntemlerdendir. Günümüzde sağlık örgütlerinin pandemiyle mücadelede sürekli salık verdikleri ve hayatımızda uzun bir süredir mecburi olan maske uygulaması hastalığın yayılımının önüne geçilmesi hususunda önemli bir uygulamadır. Bu durum hastalığın doğrudan bulaşabileceği ağız ve burnu korumak için bir önlemdir. Bunun yanında hastalığın dolaylı olarak yayılmasını engellemek için yiyecek ve içeceklerin ağzının örtülmesi tüm dünyada yapılması istenen bir uygulamadır. Bu konu hakkında Hz. Peygamber kapların üzerinin örtülmesi ve su kırbalarının ağzının bağlanmasını salık vermektedir (Buhârî, 1987: 5/2132). Hz. Peygamber'in genel sağlık ve temizlik adabı çerçevesinde söylemiş olduğu yılın bir gecesinde bulaşıcı bir hastalığın yeryüzüne ineceği, ağzı açık olan yiyecek ve kaplara girebileceğini (Müslim, 2006: 969; Ahmed, 2001: 23/129) bildirdiği ifadeler bir bakıma günümüz salgın hastalıklarıyla mücadelede en çok kullanılan önlemlerden olmuştur.

Salgınla mücadelede önemli tutumlardan biride hastalık sahibi ya da şüphesi olan kişilerden mümkün mertebe uzaklaşılmasıdır.

Bugün ülkemizde de yetkili ağızlar tarafından sıklıkla bildirilen güvenli mesafe kuralı salgının yayılımını en aza indirmek için sürekli tekrar edilen ve uygulanılması tavsiye edilen kurallardandır. Hz. Peygamber cüzzamlı olan kişiden aslandan kaçar gibi kaçılması şeklindeki buyrukları (Buhârî, -tarih: 2009: 1/139) günümüzde salgınla mücadelede kullanılan en önemli mücadele önlemlerinde güvenli mesafe kuralını akıllara getirmektedir.

Hastalığın en çok yayılma sebeplerinden biri olan öksürme ve hapşırma esnasında ağızdan çıkan parçacıkların havaya, etrafa ve muhataba geçmesi karşısında uygulanmakta olan maske kullanımı dolayısıyla ağzın kapatılması Hz. Peygamber tarafından adab-ı muaşeret kuralı çerçevesinde hapşırma ve sonrasındaki uygulamalarda bildirilmiştir. Hz. Peygamber: "Sizden biriniz hapşırdığında ağzını (yüzünü) eliyle kapasın ve sesini alçaltsın" (Hâkim, 1990: 4/293) buyurmuştur. Günümüzde sağlık kurullarının salgın döneminde önemle salık verdikleri "aksırma ve öksürme sırasında ağzın el ya da kolla kapatılması" uygulamasını Hz. Peygamber, salgın dönemine hasretmeden bir Müslümanın yapması gereken adab-ı muaşeret diyebileceğimiz kurallar özelinde zikretmiştir.

Hz. Peygamber'in hastalıklar hakkında buyurmuş olduğu açıklamalar dolayısıyla salgında alınması gereken önlemler Müslümanlar için önemli bir tedbir aracı olmuştur. Hz. Ömer Şam'a gitmek için yola çıktığı sırada Sarh nahiyesine geldiğinde salgının Şam'a sıçradığı haberi kendisine bildirilmiştir. Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Ömer'e Hz. Peygamber'in : "Şayet bir yerde taun hastalığı olduğunu işitirseniz oraya girmeyin. Bir yerde taun hastalığı çıkarsa ve siz orada bulunursanız taundan kaçarak oradan çıkmayın" buyurduğunu aktardığı nakledilir (Buhârî, 1987:5/2163). Sahabe bu rivayetteki salgının bulunduğu yerden çıkılmaması ve oraya girilmemesi hususunda gelen emir ve nehiy ifade eden ibareler üzerinde ihtilaf etmiş onlardan kimileri rivayetin zahiriyle amel ederken, bazıları da rivayeti tevil etmişlerdir. Rivayetteki ifadeyi tevil edenler sal-

gının olduğu yerden çıkmayı mübah görmüşlerdir. Zira Hz. Ömer Ebû Ubeyde'yi salgının bulunduğu yerden çıkarmaya çalışmış buna mukabil mazur görülmesini talep eden Ebû Ubeyde salgın yerinde kalmıştır. Bu durum Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde'yi oradan çıkararak rivayetle amel etmediği anlamına gelmemektedir. Zira Hz. Ömer, Ebu Ubeyde'nin Müslümanları şehirden çıkarıp suyun bol olduğu nemli yerlere götürmesini ondan isteyince Ebu Ubeyde bunu yerine getirmiştir. Hz. Ömer, Sarh nahiyesindeyken bu ifadeleri Ebû Ubeyde'ye yazarak bildirmiştir. Abdurrahman b. Avf'ın bildirdiği salgının bulunduğu yere girişin ve çıkışın yapılmamasını ifade eden rivayeti ise daha sonradan duymuştur. Sonrasında Hz. Ömer Medine'ye dönmüştür. Bu durum başlarda vebanın yayılma şiddetinden habersiz olduklarını, kendilerine bu durum bildirilince oradan uzaklaştıklarını göstermektedir. Bununla birlikte hastalığın olduğu yerden çıkış hususunda ihtilaf olmakla birlikte hastalığın bulunduğu yere girme konusunda zaruri durumlar hariç ihtilaf yoktur. Bazıları salgının bulunduğu yerden çıkışı Allah'ın kaderinden kaçış olmadığı düşüncesiyle mübah görmüşlerdir. Hastalığın bulunduğu yerden tedavi ya da daha sağlıklı bir ortama gitmek için çıkış hususunda ise bir beis yoktur (Salâbî, 2009: 254)

Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Muaz b. Cebel'in aşırı kaderci oldukları ve bu yüzden taun hastalığını Allah'ın rahmeti olarak gördükleri ve hastalığa karşı önlem almadıkları (Cengiz, 2019: 143) şeklindeki yorum tarafımızca uzak görünmektedir. Zira Ebû Ubeyde'nin şehirden çıkmama sebebi kendisinin şehirde sorumlu olarak bulunması, şayet kendisi çıkarsa bu durumun toplu bir çıkışa sebep verebileceği, böylece hastalığın daha da yayılmasına sebep olabileceği dahası şehirden çıkmaya güç yetiremeyenleri bir nevi arkada bırakacağından dolayı buna yeltenmediği ihtimali daha makuldür (Şurrâb, 1997: 237; Salâbî, 2009: 254). Mamafih Hz. Peygamber Ebu Ubeyde'yi ümmetin emini olarak nitelemiştir (Buhâri, 1987: 4/1592). Netice olarak salgın olan yerde kalmak da, oradan çıkmak

da ruhsattır. Kim salgın hastalık yayılmış bir yerde bulunur da kendisine hastalık isabet ederse tedavi vb. gibi zaruri bir durum olmadıkça oradan çıkmasının bir faydası yoktur bilakis zararı vardır (Salâbî, 2009: 254).

Sonuç

İslam tarihinde görülen ilk salgın Hz. Peygamber'in vefatından sonra Şam merkezli Amavâs salgını olmuştur. Bu salgın muhtemelen Hz. Ömer gibi sahabeden önde gelen birinin hilafette olması, şehirde kalan birçok kişinin yine sahabeden olması ve salgın rivayetinin yayılımı gibi sebeplerden dolayı hakkında birçok yönden detay bulunan salgın olmuştur. Şehre girilmemesi şehirden çıkılmaması gibi önlemler daha sonradan halkın yüksek nemli yerlere sevkiyatı gibi uygulamalar daha sonraki salgınlarda uygulanıp uygulanmadığı aktarılmamıştır.

Tarihi kaynaklar salgın dönemlerinde kıtlık dolayısıyla pahalılık gibi halkı doğrudan etkileyen durumların oluştuğunu zenginlerin ve üreticilerin daha da zenginleştiği fakir halkın ise çok daha zor duruma düştüğü bilgilerini aktarmaktadır. Salgın dönemlerinde salgının toplumsal ve iktisadi bir etkisi olarak buğday başta olmak üzere halkın temel ihtiyaç malzemelerinde fahiş fiyat artışları meydana gelmiştir. Bunun yanında devletlerarası savaşlar iktidar mücadeleleri ve ihtilaflar halkın salgın ve kıtlıktan azami derecede etkilenmelerine neden olmuştur. Salgın dönemlerinde bazı yerlerde demografik değişiklikler meydana gelmiştir. Şehirlerin hızlıca boşalması ya da salgın sebebiyle şehirlere sığınma gibi durumlar sonradan yeni yerleşim yerlerinin oluşmasına sebep olmuştur.

Salgın döneminde asayişin yeterince sağlanamaması diğer toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Fuhşiyatın artması, ahlaki bozukluk, insanların batıl inanışlara yönelmesi ve ibadetlerde gevşeklik gibi durumlar salgının toplumsal etkileri arasında sayılmıştır. Bu durum devlet büyüklerini, hayır sahiplerini ve zen-

gin insaf sahibi insanları harekete geçirerek bimaristan, fakirlere barınma vb. yerlerin yapımına sevk etmiştir. Ölen sahipsiz kişilerin defin işlerini yapacak sistemin kurulmasını salgın sonrası dönem zaruri kılmıştır.

Hz. Peygamber'in genelde ve salgın özelinde söylemiş olduğu tutum ve önlemler zaman zaman salgın dönemlerinde uygulanmıştır. İslam tarihinin ilk salgını olan Amavâs salgınında uygulanan karantina örneği, salgın yerinde bulunanların yerlerini terk etmelerinin engellenmesi gibi uygulamalar daha sonraki salgınlarda bahsedilmemektedir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in salgın hakkındaki önlem mahiyetindeki salgın olan yerde bulunulması halinde oradan çıkılmaması, bölgenin dışında bulunulması halinde ise oraya girilmemesi, cüzzamlıdan kaçılması gibi buyrukları, günümüzde salgınla mücadelede önemli görülen uygulamalardan olmuştur. Bunun yanında Hz. Peygamber'in salgın hastalıktan dolayı ölene şehitlik mertebesinin verilmesi gibi buyrukları insanlara psikolojik bir destek olmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in genel sağlık, temizlik ve adab-ı muaşeret çerçevesinde söylemiş olduğu kap ve içeceklerin üzerinin örtülmesi, hapşırınca ağzın kapatılması vb. uygulamalar yine günümüzde salgınla mücadelede en çok başvurulan önlemler arasındadır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. (2001). *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle.

Behcet, Nuseyr Fâzıl. (2011). *eṭ-Ṭavâ'în fî ṣadri'l-İslam ve'l-ḫilâfeti'l-Emeviyye*, 2(6), 1-18.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1987). *Ṣaḥîḥu'l-Buḫârî.* Beyrut: Dâru İbn Kesîr.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. (2009). *et-Târîḫû'l-Kebîr.* Haydarabad: Dâiretü'l-meârifi'l-osmâniyye.

Bulkuteyb, el-Hüseynî. (2002). *Cevâiḥu ve Evbietü Maġribu ʻahd'l-Muvaḥḥidîn*. Rabat: Menşûrâtü'z-Zaman.

Cafer, Z. (2010). *Vebau'ṭ-Ṭâûn fi'l-İslam ve İṣâbetü'l-meşûrîn bihi ḥattâ nihayeti'l-ʻaṣri'l-Emevî.* Mecelletü Câmiati Kerbelâi'l-ilmiyye, 1, 104-114.

Cengiz, E. (2020*). Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvas Taunu ve Etkileri.* Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7(13), 129-150.

Cevherî, İsmail b. Muhammed. (1990). *Tâcu'l-luġa ve Ṣıḥâhu'l-ʻarabiyye.* Beyrut: Dâru'l-ilm.

Cezerî, Ebû saâdet el-Mübârek b. Muhammed. (1979). *en-Nihâye fî ġarîbi'l-Ḥadîs ve'l-eser.* Beyrut: el-Mektebetü'l-ilmiyye.

Hâkîm, Muhammed b. Abdullah. (1990). *el-Müstedrek*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye.

İbn Battâl, Ebû'l-Hasan Ali b. Halef. (2003). *Şerḥu Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî.* Riyâd: Mektebetü'r-rüşd.

İbn Hacer, Ebû'l- Fazl Ahmed b. Ali. (1379). *Fetḥu'Bârî şerḥi saḥîḥi'l-Buḫârî.* Beyrut: Dâru'l-marife.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebû Bekir. (1990). *et-Ṭıbbu'n-Nebeviyye.* Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-ʻarabiyye.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. (1988). *el-Bidâye ve'n-nihâye.* Beyrut: Dâru İhyai't-turâsi'l-arabî.

İbn Kuteybe. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. (1992*). el-Meʻârif.* Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyye.

İbn Manzûr, Ebû Fazl Cemaluddin. (1414). *Lisânu'l-ʻArap.* Beyrut: Dâru Sâdır.

İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. (2000). *Tecâribu'l-ümem ve teʻâḳub'l-himem.* Tahran: Soruş.

İbn Tolun, Şemsuddin Muhammed b. Ali. (1997). *Müfâkahatü'l-ḫalân fî ḥavâdisi'z-zaman.* Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin İbn Haccâc. (2006). *Ṣaḥîḥu'l-Müslim*. Riyâd: Daru Tayyibe.

Salâbî, Ali Muhammed. (2009). *Ömer b. el-Ḫaṭṭâb Şaḥṣiyyetuhu ve ʻaṣruhu.* Dımaşk: Dâru İbn Kesîr.

Şurrâb, Muhammed Hasan. (1997). *Ebu Ubeyde Âmir b. el-Cerrâh.* Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1997.

Yâfiʻî, Ebû Muhammed Afîfuddin Abdullah. (1997). *Mir'âtu'l-cinân.* Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye.

Yıldız, H,D. *Abbâsîler.* (14.11.2020). TDV İslam Ansiklopedisi. https://islamansiklopedisi.org.tr/abbasiler#1

Zehebî. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Şemsuddin. (2003). *Tarîḫu'l-İslam ve vefeyâti'l-meşâhiri ve'l-aʻlâm.* Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslam.

ERKEN DÖNEM İSLAM TARİHİNDE SALGINLAR KARŞISINDA MÜSLÜMANLARIN TUTUMU: ALGI BİÇİMİ, MANEVİ YAKLAŞIM VE TEDAVİ YOLLARINA DAİR BİR ARAŞTIRMA

Melek YILMAZ GÖMBEYAZ[1]

Giriş

İnsanlık tarihinin çok eski zamanlarından beri var olduğu ve bulaşıcılık özelliği nedeniyle az zamanda çok kişinin ölümüne yol açtığı bilinen salgın hastalıklar, canlıların hayatını tehdit eden risk faktörleri arasında –toplu ölümlere sebebiyet vermesi hasebiyleen başta gelenlerdendir.

En genel haliyle "veba" olarak ifade edilen salgın hastalıkların üç ana evrede toplandığı kaydedilir ki, bunların ilki M. 541'de başlayıp VIII. yy ortalarına dek süren ve Bizans İmparatoru Justinianus zamanında ortaya çıktığı için onun ismiyle anılan "Jüstinyen Vebası"; ikincisi 1330'larda Orta Asya'da başlayıp XIX. yy ortalarına kadar aralıklarla devam eden ve "kara ölüm" lakabı verilen veba; üçüncüsü de XIX. yüzyılın ikinci yarısında Güneydoğu Asya'dan başlayıp XX. yy ortalarına dek süren "Bombay Vebası"dır.[2] Zikredilenler arasında ilk veba salgını olarak kayıtlara geçen "Jüstinyen Vebası", İslam tarihinin erken dönemlerine isabet etmesi, dolayısıyla bu çalışmaya konu olan salgınların çıkış noktası olma ihtimali

---

1 Dr., Kur'an Kursu Öğreticisi, Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı Başiskele İlçe Müftülüğü
mygombeyaz@gmail.com

2 Nükhet Varlık, "Taun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/176.

hasebiyle, ayrı bir öneme sahiptir. Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus, o dönemde salgınları ifade ederken kullanılan ifadeler ve mahiyetlerinin de dikkate şayan olduğudur. Bu doğrultuda, aşağıda da bahsedileceği üzere, Arapların salgın için veba ve daha ziyade "taun" ifadesini kullandıkları, dolayısıyla rivayetlerde de erken dönem İslam tarihindeki salgınlardan bahsedilirken bu ifadenin öne çıktığı görülmektedir. Lügatta "incitmek, ayıplamak, kusur izafe etmek" anlamlarına gelen ta'n kökünden türemiş olan bu ifade, "veba" ile paralel olarak, "bulaşarak yayılan her hastalığı" işaret etse de[1] vebaya göre daha muhtasar bir anlama sahiptir.[2]

Erken Dönem İslam Tarihinde Salgın Hastalıkların Algılanışı ve Adlandırılışı

Kaynaklar, ilk Müslümanların ve hemen öncesinde Cahiliye toplumunun salgın hastalıklardan haberdar olduklarına, salgın hastalıkların Arap yarımadasında fiilen hayatı etkileyen faktörlerden olduğuna işaret etmektedir. Bunun en bariz örneği olarak, o dönemde Mekke'de doğan çocukların sütanneye verilmesi âdeti gösterilir. Nitekim Hz. Peygamber'in de (as) sütannesi Halime'ye verilerek şehirden uzaklaştırılmasında bu sebep önemli bir yere sahipti. Hz. Peygamber'in, bilhassa, iki yıl sonunda sütten kesilerek annesine getirildiğinde, annesinin onu yeniden Halime ile göndermek istemesinin nedeni olarak, çöl havasının ona yaradığını görmesinin yanı sıra şehirde yaygın olan ve küçük çocukları tehdit eden salgın hastalık korkusu gösterilir.[3] Söz konusu veba durumu-

---

1 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1119), I/2676-2677.

2 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Şuayb el-Arnavût (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013), 17/509.

3 Buradaki rivayette Hz. Peygamber'in yakalanmasından korktukları hastalık "Mekke vebası" olarak ifade edilmiştir. İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* thk. Mustafa es-Sakka v.dğr. (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 1/164; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif & Riyad: Mektebetü'n-Nasr, ts.), 3/411; Asri Çubukçu, "Halime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/338.

nun, günümüzde olduğu şekliyle ilk akla gelen, geniş çaplı, hızla yayılan ve öldürücü gücü yüksek olan bir salgın olmaktan ziyade, daha küçük çaplı veya olası risk durumuna işaret eden bir hastalık şeklinde olduğu söylenmelidir.

Hz. Peygamber'in (as) nübüvveti sonrası dönemde de salgın hastalıkların varlığından bahseden rivayetler vardır. Bunların bazıları 6/627 senesinde Medâin'de baş gösteren ve İran kisrasının adına binaen Şîraveyh veya Şîrûye taunu denen bir salgından söz ederken[1] bazıları da daha sonra 8-9/630 Tebük Gazvesi sürecinde savaşmadan geri dönülmesinin bir sebebinin de o sırada Bizans topraklarından olan Suriye'de görülen salgın olduğundan bahseder.[2] Ayrıca Arapların Hayber'deki sıtma salgınlarından da çok korktukları belirtilir.[3] Keza, Hz. Peygamber'in hadislerinde, sahabenin ifadelerinde ve kayıtlara geçen pek çok hadisede taundan bahsedilmesi, salgın hastalıkların –en azından bazı özel türlerinin- o dönemde ve coğrafyada da bilinir olduğunu gösterir.[4]

Salgın hastalık durumunu ifade etmek için kullanılan kelimelere bakıldığında ise veba ve bilhassa taun kelimelerinin tercih edildiği görülür. Araplar, her ne kadar bu iki kelimeyi birbirlerinin

---

1 İbn Hacer el-Askalânî, *Bezlü'l-Mâ'ûn fî fadli't-tâ'ûn*, thk. Ahmed 'İsâm 'Abdülkâdir (Riyad: Dâru'l-Âsıme, t.y.), 362.

2 Şuayip Seven, "Hz. Peygamber ve Sahabe Dönemindeki Salgın Hastalıklar ve Bunlara Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi", Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar –Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihî, Hukuki ve Siyasi Analizler-, ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2020), 272.

3 Muhammed Hamîdullah, "Hayber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998),17/20.

4 Nitekim rivayete göre Hz. Peygamber (as), kendi ümmetinin, Kur'an'da bahsedilen helak olmuş bazı ümmetler gibi akıbete uğramamasını, Allah yolunda cihad ederken yaralanma (ta'n) ve taun ile ölümünü niyaz etmiştir. Zira her ikisi de sabredilip tevekkülle karşılandığında kurtuluşa vesile olacaktır. Keza Hz. Peygamber (as) taunun –inanmayanların aksine- müminler için bir rahmet olduğunu, kişinin sabırla karşılaması halinde kendisine şehit sevabı verileceğini (Buhârî, "Tıb", 31; "Kader", 15), taundan ölenlerin de şehit sayılacağını bildirmiştir (Buhârî, "Tıb", 30; Müslim, "İmâre", 166).

yerine kullanmış olsalar da, taunun vebanın bir çeşidi olduğu da kaydedilir.[1] Nitekim "Her veba taundur ama her taun veba değildir" cümlesi bu görüşün özeti gibidir.[2] Zira modern tıbbın anlayışına göre de vebanın bazı türleri olup bunların en yaygını hıyarcıklı olarak da adlandırılan türüdür ki, taunun mukabili de budur. Bu şekildeki veba yani taunda hastalık ilerledikçe lenf düğümleri şişer, iltihap dolar, ciltte çeşitli şişlikler, çıbanlar, iltihaplı yaralar ve kuvvetli ağrılar ortaya çıkar. Nihayetinde görme zorlaşır, ateş yükselir, kalp çok hızlı atar ve sonunda durur.[3]

Yaralamak, incitmek, ayıplamak, kusur izafe etmek anlamlarındaki ta'n kökünden gelen taun kelimesi, bir şekilde temas ettiği şeyi çürüten, mutasyona uğratan, havayı, suyu, keza insanı fesada uğratan, bozan şey anlamlarını haizdir. Bu doğrultuda taun lafzı, bulaşıcı ve ölümcül olan her hastalığın adı olarak belirtilse de[4] taunun daha spesifik bir mahiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır.[5] Ayrıca eskiden tabipler –yukarıda bahsedildiği üzere- hıyarcıklı veba için taun tabirini kullanırken, mahiyetine iyice vâkıf olmadıkları

---

1 Veba, çok kolay ve çabuk bulaşabilen, etkileri hemen görülmeye başlanan salgın, çoğunlukla fare, pire gibi hayvanlardan taşınan salgın hastalık olup, üç şekilde tezahür eder. Bunların ilki deri/cilt merkezli belirtiler verir, lenflere musallat olur. Vebanın bir diğer çeşidi ise akciğerleri hedef alırken, üçüncü bir türü de direk kana karışmak suretiyle ilerler. Âsaf Ataseven, "Bir Hadîsin Düşündürdükleri: Veba Hastalığı ve Karantina", İslam Medeniyeti 1/4 (1967), 37.

2 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 17/509. Bu sözün İbn Kayyım'a da atfedildiği beliritlir. Ercan Cengiz, "Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvâs Taunu ve Etkileri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2020), 129-148, 131.

3 Ataseven, "Bir Hadîsin Düşündürdükleri", 37; Özlem Genç, "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupası'na Etkileri", *Tarih Okulu* X (Mayıs-Ağustos 2011), 125.

4 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I/2676-2677.

5 Hz. Âişe Rasûlullah'a taunun ne olduğunu sormuş; O da "Karnın alt tarafında, koltuk altında çıkan, devedekine benzer bir beze/şişliktir" cevabını vermiştir. İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta mine'l-meâni ve'l-esânid*, thk. Meva Mustafa b. Ahmed el-Alevi & Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî (Tıtvan: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 1387/1967), 6/212.

her türlü salgın hastalık için veba kelimesini kullanırlardı.[1]

İlk Müslümanların bizzat maruz kaldıkları salgın türü hastalıkların, Medine döneminde zuhur ettiğini söylemek gerekir. Yine veba kelimesiyle anlatılan, yüksek ateş, ağrı, aşırı halsizlik, dalgınlık, baygınlık gibi semptomları olan ve kaynaklarda kimi zaman humma/sıtma[2] şeklinde karşımıza çıkabilen bir tür bulaşıcı hastalık, özellikle hava değişimi olduğu ve vücudun zayıf yakalandığı durumlarda daha etkili olmuştur. Sert ve kuru iklime sahip Mekke'den, daha yumuşak ve sulak iklimi olan Medine'ye gelen sahabenin birçoğu hastalanmış;[3] rivayetlerde sıtma ve veba şeklinde geçen bu rahatsızlıklar başta Hz. Ebû Bekir olmak üzere pek çok sahabeyi sarsmıştır. Bu meşakkatli hastalıktan muzdarip olan Âmir b. Füheyre, yaşadığı deneyimi anlattığı şiirinde, çok acılı ve korkulu bir süreç geçirdiğini; ölmeden önce ölümü tattığını söylemiştir.[4]

Veba ifadesinin insanları oldukça kötü etkileyen bulaşıcı ve ölümcül hastalıklar için kullanıldığına işaret eden bir diğer rivayet yine hicretin hemen sonrası Medine dönemi ile ilgilidir. Buna göre birçok sahabe gibi Medine'ye gittiğinde hastalanan Bilâl-i Habeşî, bu duruma gelmelerine sebep olan Mekkeli müşrikleri kastederek, kendilerini bu vebalı yere gelmeye mecbur bırakanlara beddua etmişti.[5]

---

1 Nuran Yıldırım, "Salgınlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 6/432, naklen Ercan Cengiz, "Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvâs Taunu ve Etkileri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2020), 131-132.).

2 İbn Hişam, eserinde, Hz. Aişe'nin Medine'yi etkisi altına almış olan hastalıktan bahsederken "humma" dediğini, Hz. Peygamber'in de hastalığın Medine'den kalkması için dua ettiğini; ayrıca Müslümanların bu hastalık nedeniyle oturarak namaz kılacak kadar güçsüz düştüklerini kaydeder; bk. *es-Sîre*, 1/589-590.

3 Uçar, "Hz. Peygamber Zamanında Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2017), 199.

4 İbn HiŞam, *es-Sîre,* 1/588-589.

5 Buhârî, "Fedâilü'l-Medine, 11. Benzer şekilde, Medine'ye dışarıdan gelen bir grup insan burada hastalanınca Medine'nin vebalı bir yer olduğunu söylediklerini; ayrıca Medine'ye gelerek Müslüman olan ancak sıtma hastalığına yakalanan bir kişinin

Hasılı, bu ve benzeri rivayetler Medine'de Müslümanların henüz hicret ettiği dönemde bulaşıcı bir salgın hastalık durumunun yaşandığını göstermekle birlikte, bunun kitlesel ölümlere yol açan büyük bir salgın şeklinde olmadığı anlaşılmaktadır.[1]

1. Erken Dönem İslam Tarihinde Öne Çıkmış/Belli-Başlı Salgınlar ve Etkileri

Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlar, Hz. Peygamber'in hayatta olduğu zaman diliminin de dâhil olduğu süreçte birtakım salgın hastalıklarla karşılaşmış olsa da, yayılma alanı, hızı, etki ve sonuçları bakımından en güçlü olan salgınlarla Hulefâ-i Râşidîn döneminde yüz yüze gelmeye başlamışlardır. Elbette bunda, fetihlerle toprakların iyice genişlemesi, karşılaşılan insan çokluğu ve çeşitliliği, dinamik ticari hayat vb. gibi etkenlerin payı büyük olmuştur. Kaynaklarda da yerini bulan bu salgınlar arasında bazıları, yayıldığı alanın genişliği, öldürücülüğü, etkilediği nüfus sayısı ve sonuçları bakımından çok daha ön plana çıkmıştır ki, burada bahsedilecek olanlar da bu salgınlardır.[2]

İlk dönem İslam toplumunu etkileyen meşhur salgınların ilki, Müslümanlar arasında görülmeye başlandığı yer olan beldeye nispetle anılan "Amvâs" taunudur. Ancak bu büyük çaplı ilk salgına geçmeden önce, Hz. Peygamber (as) zamanında olduğu gibi, Hz.

şehirden ayrılmak zorunda kaldığını bildiren rivayetler vardır. Seven, "Hz. Peygamber ve Sahabe Dönemindeki Salgın Hastalıklar", 272-273.

1 Nitekim Hz. Peygamber'in (as) Medine'ye geldiğinde taun ve humma ile karşılaştığı, Allah'a (cc) dua etmesi üzerine önce taunun (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 34/366 hadis no. 20767), bir süre sonra da hummanın ortadan kalktığı (Müslim, "Hacc", 86); böylece Medine'nin Hz. Peygamber zamanında sağlıklı bir yerleşim yerine dönüştüğü rivayet edilir. Seven, "Hz. Peygamber ve Sahabe Dönemindeki Salgın Hastalıklar", 273.

2 İbn Hacer, taunlar hakkında özel olarak kaleme aldığı eserinde irili-ufaklı taunların arasından özellikle 5 tanesinin İslam tarihindeki en büyük ve etkili salgınlar olduğunu belirterek bunları –çalışmamızda da anlatılacağı üzere- Şîrûye, Amvâs, Cârif, Feteyât ve Gurâb olarak öne çıkarır; bk. *Bezlü'l-Mâûn*, 361 vd.

Ömer döneminde de 15/636-637'de Medâin'de taun görüldüğünden bahsedilir. Bu hadiseden bahseden rivayette, taun nedeniyle karşı tarafın çokça kayıplar verdiği, bu nedenle Müslüman ordunun ilk etapta daha kolay ilerlediği belirtilse de, ilerleyen süreçte taunun Müslümanları da olumsuz etkilediği görülür. Nitekim vali Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Hz. Ömer'e yazdığı mektupta Medâin'i kastederek, Müslüman askerlerin bu şehirde hasta olduklarını, sararıp solup zayıfladıklarını, bu nedenle de oradan –yakın gelecekte şehir olarak inşa edecekleri- Kûfe topraklarına taşındıklarını söylemesi, uzun sürdüğü anlaşılan bu salgına işaret etmektedir.[1] Hz. Ömer döneminde ayrıca Hayber Yahudileri arasında da bir salgın hastalığın baş gösterdiği kaydedilse de,[2] daha önce de belirtildiği gibi, bu dönemde görülen ilk büyük salgın, Filistin topraklarına bağlı Amvâs[3] merkezli zuhur eden ve binlerce müslümanın ölümüne, sosyal, askerî, siyasi pek çok olumsuz sonuçlara yol açan Amvâs taunu olmuştur.

Amvâs, Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın komutasında sürdürülen Suriye fetihlerinde, Amr b. el-Âs tarafından, 13/634'te fethedilmiş olup, Kudüs ile Remle arasında bulunan, karargâh bir belde konumundaydı.[4] 17/638[5] veya 18/639 senesinde[6] ortaya çıkan salgın kısa zamanda Suriye, Filistin, Arabistan ve Irak'a kadar yayılsa da, zararın en büyüğünü –iklim ve rakım gibi nedenlerden dolayı[7]-

---

1 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, trc. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları İstanbul 2013), 315; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/34.

2 Varlık, "Taun", 40/176. Bu bilginin kaynağı olarak "Belâzürî, Fütûh, (terc. M. Fayda) 32" gösterilmekle beraber belirtilen yerde ve orijinalinde söz konusu bilgiye şahsen rastlayamadığımızı ifade etmek gerekir.

3 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1975), 4/157.

4 Mustafa Fayda, "Amvâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/100.

5 Taberî, Muhammed b. Cerir, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru Süveydân, 1970), 4/60; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* 10/41.

6 Belâzürî, *Fütuhu'l-Buldân*, 190; Taberî, *Târîh*, 4/60; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* 10/41; İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrut: Dâru Sâdır & Dâru Beyrût, 1965), 2/399.

7 Cengiz, "Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvâs Taunu ve Etkileri", 137.

Suriye bölgesi görmüştü.[1] O sıralarda Suriye'ye doğru yola çıkmış olan Hz. Ömer Ebû Ubeyde tarafından salgın hakkında bilgilendirilince geri dönmeye karar vermiş; Ebû Ubeyde'ye de şehre giriş-çıkışları kaldırması, halkı şehirden uzaklaştırıp dağların yüksek kesimlerine yerleştirmesi, ölenlerin cenaze ve defin işlemlerinde dikkatli olunması gibi genel talimatlar vermişti. Hz. Ömer ayrıca ona olan özel muhabbeti nedeniyle Ebû Ubeyde'yi hususen uyararak şehri derhal terk ederek taundan kaçmasını istemişti.[2] Ancak Ebû Ubeyde Hz. Ömer ile aynı bakış açısına sahip olmadığından, şahsı adına, bunu yapamayacağını, kaderden kaçmayacağını söylemiş; çok geçmeden tauna yakalanarak hayatını kaybetmişti. Onun yerine geçen Muâz b. Cebel de benzer bakış açısıyla tauna karşı fiilen tedbir almayınca, önce çocukları ve eşi daha sonra kendisi vefat etmişti.[3] Daha sonra idareyi ele alan Amr b. el-Âs ise daha fazla vakit kaybetmeden, Hz. Ömer'in de istediği gibi, taun karşısında birtakım tedbirleri hayata geçirmek suretiyle, insanlara hastalığın olduğu yerden uzaklaşmaktan başka çare olmadığını;[4] keza taunun yangın gibi çabucak yayıldığını, bir an önce dağlara çekilmenin gerektiğini söyledi. Ona karşı çıkanlar olduysa da o kararından dönmedi ve insanları temiz havanın olduğu daha yüksek bölgelere birbirlerinden uzak olacak şekilde taşıdı, yerleştirdi ve taun sona erene dek karantinayı devam ettirdi.[5] Geniş alana yayılan bu salgın Medine'deki Müslümanlar arasında da kendini hissettirdi. Nitekim

---

1 Belâzürî, *Fütuhu'l-Buldân*. 190; Taberî, *Târîh*, 4/60 vd.; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/76.

2 Hz. Aişe'nin, Peygamber'in (as), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonra en çok sevdiği kişi olduğunu söylediği Ebû Ubeyde'yi Hz. Ömer de çok sever ve ona güvenirdi. Hatta o, kendisi öldüğünde yerine Ebû Ubeyde'yi halife tayin etmek istediğini söylemiş; Ebû Ubeyde kendisinden önce ölünce de çok üzülmüştü. Ahmet Önkal, "Ebû Ubeyde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/272.

3 Taberî, *Târîh*, 4/60-61; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/399-400; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* 10/41-42.

4 Âdem Apak, *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 226.

5 Taberî, *Târîh*, 4/62 vd.; İbnü'l Esir, *el-Kâmil,* 2/ 400 vd.

Medine'de böyle büyük çaplı ölümlere sebep olan ilk salgın hastalığın Hz. Ömer dönemindeki bu taun olduğu kaydedilir ki buna işaret eden rivayetlerden birine göre Ebu'l-Esved, bu dönemde Medine'ye gittiğinde orada hastalıktan dolayı insanların topluca ölmekte olduğundan bahsederdi.[1]

Oluşan şartlar nedeniyle üretimdeki azalmayla birlikte kıtlığın da[2] eşlik ettiği yaklaşık bir yıllık süreç boyunca Halife Ömer de planlı ve düzenli olarak dağlarda bir nevi izolasyonda olan insanlara devletin varlığını sonuna kadar hissettirdi. O, Irak ve Mısır valilerine mektup yazarak ihtiyaç sahiplerine yiyecek ve giyecek yardımında bulunmalarını emretti;[3] kendisi de -onların yaşadığı zorlukları paylaşmak adına- bu zor günler bitene dek süt, yoğurt, tereyağı ve et yemeyeceğini söyledi. Taun nedeniyle Medine'de de kıtlık olduğundan Hz. Ömer, Mısır'dan gelen yardım malzemelerini Medine'deki ihtiyaç sahiplerine dağıttırırken, Irak'tan yola çıkan malzemelerin Suriye'deki muhtaçlara ulaştırılmasını emretti. Ayrıca o, salgın ve kıtlıkla mücadele eden bu insanlar için develer kesilmesini, etlerinin (bozulmasın diye) kurutulmak suretiyle onlara dağıtılmasını, gelme imkanı olmayanlara ise yiyeceğin muhakkak götürülmesi talimatını verdi.[4]

Taunun ardından hızlı toparlanma sürecine geçmeyi hedefleyen Hz. Ömer, sekteye uğrayan fetih hareketleri bir yana dışarıdan

---

1 Buhârî, "Şehâdât", 18.

2 Kıtlığın, salgının hem sebeplerinden hem de sonuçlarından/etkilerinden olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre taunun şiddetinin artmasında hem o yıl meydana gelen kıtlığın hem de Suriye'de Rumlar, Irak'ta da Farslar ile yapılan savaşların önemli katkısı olmuştur. Nitekim bu savaşlarda çok sayıda insan ölmüş, devam eden çatışmalar nedeniyle cenazeler savaş meydanlarında kalmış; böylece sıcak havanın da etkisiyle bozulan cesetler, etrafa, havaya zararlı bakteri ve mikropların yayılmasına yol açmıştı. Remzi İbrahim Abdullah, "Amvas Taunu", *Tikrit Üniversitesi İlmî Dergisi* 20/1 (2012), 298 (naklen: Cengiz, "Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvâs Taunu ve Etkileri", 137-138).

3 Ya'kûbî, *Târîhü'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1960), 2/154.

4 Cengiz, "Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvâs Taunu ve Etkileri", 139-140.

gelecek saldırılara karşı, ölen komutanların yerine derhal yeni atamalar yapmış, orduyu güçlendirmişti. Öte yandan o, ölenlerin fazlalığı nedeniyle geride kalan mirasların sahiplerine ulaştırılması noktasında kendisinden yardım talep eden komutanlarının isteği üzerine devreye girerek hem miras meseleleriyle uğraşmış hem de ölenlerin yakınlarına onları rahatlatacak birtakım devlet destekleri de sunmuştur.[1]

Amvâs taununda kaç kişinin öldüğüne dair, 20 bin,[2] 20 binden fazla,[3] 25 bin,[4] hatta 70 bin[5]gibi farklı sayıların yanı sıra, ölenlerin çokluğunu anlatmak adına onların sayılamayacak kadar fazla olduğu da ifade edilmiştir.[6] Amvâs taununda vefat eden on binlerce Müslümanın arasında, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Muâz b. Cebel, Fazl b. Abbas b. Abdülmuttalib, Yezîd b. Ebû Süfyân, Şürahbîl b. Hasene, Ebû Cendel, Süheyl b. Amr, Hâris b. HiŞam gibi sahabenin meşhur isimleri de vardı.[7]

Hasılı, o zamana dek Müslümanların karşılaştığı en büyük salgın olan Amvâs taununun etki ve sonuçları yönünden Müslümanları hayli zor durumda bıraktığı, bu süreç boyunca Müslümanların ciddi sıkıntılar yaşadıkları belirtilir. Sona ermesinin ardından uzun süre konuşulduğu söylenen bu taunun[8] sosyal, ekonomik, askerî vs. açıların yanı sıra asıl menfi sonuçlarının siyasî alanda gerçekleştiği

---

1 Taberî, *Târîh,* 4/60-65, 96 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil,* 2/401-402.

2 İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım, *Târîhu Medineti Dımaşk*, thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 2/171.

3 Mutahhar b. Tahir el-Makdisi, *el-Bed ve't-Tarih* (Bursaid: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts), 5/186.

4 Taberî, *Târîh,* 4/101; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil,* 2/401.

5 Ercan Cengiz, "Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvâs Taunu ve Etkileri", 137.

6 İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahabe* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/3.

7 Taberî, *Târîh,* 4/60; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil,* 2/391; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* 10/41. Bu salgında ölen diğer tespit edilmiş meşhur isimlerin listesi için bkz. Uçar, *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası İslam tarihinde İlk Salgın*, 70-71.

8 Taberî, *Târîh,* 4/63; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* 10/44.

de ifade edilir. Bu bakış açısına göre, gerek Hz. Ömer'in kendisinden sonra halife olarak görmek istediği Ebû Ubeyde'nin bu taunda ölümü, gerekse Suriye'de valilik görevinde bulunan Yezîd b. Ebî Süfyân'ın yine bu taunda vefat etmesiyle yerine kardeşi Muaviye b. Ebî Süfyân'ın gelmesi ve ileriki yıllarda Hz. Ali'ye başkaldıracak kadar güçlenmesi dahi, taunun ciddi sonuçlarından olmuştur.[1]

Amvâs taunundan sonra Müslümanların karşılaştığı bir diğer taun 49/670 yılında Kûfe'de kendini göstermiştir. Kaynaklarda belirtildiği üzere, Kûfe valisi Mugîre b. Şu'be taundan kaçmak için şehirden uzaklaştıysa da bir süre sonra döndüğünde, hastalık etkisini tamamen kaybetmemiş olacak ki, tauna yakalanarak vefat etmiştir.[2] 69/688 yılına gelindiğinde,[3] Basra'da görülen taun ise –Amvâs'tan sonra- Müslüman nüfusu adeta kıran ikinci büyük salgın olmuştur. Rivayete göre, bu taunda sadece üç günde 70 biner kişinin yani toplamda 200 binden çok daha fazla insanın öldüğü kaydedilir.[4] Bu sayı çokluğu ifade etmek üzere kullanılmış olsa bile, salgının etki derecesine işaret etmesi bakımından önemlidir. Nitekim bir tek Enes b. Mâlik'in bile çocukları ve torunları olmak üzere ailesinden 70 veya 80 kişinin bu taunda öldüğü belirtilir.[5] Dolayı-

---

1 Cengiz, "Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvâs Taunu ve Etkileri", 148.

2 Belâzurî, *Ensâb*, 8/5718, 5725; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/32-33; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâûn*, 362.

3 Taberî, Vâkıdî'nin Cârif vebasının 80 yılında vuku bulduğunu söylediğini kaydetse de muhtemelen bu durum başka bir veba ile karıştırılmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca Cârif isminin, gücü ve etkisi nedeniyle farklı veba salgınları için de kullanıldığı anlaşılmaktadır; bk. Adnan Demircan, "İslam tarihinde Veba Salgını (Emeviler Dönemi Sonuna Kadar)", Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar, 451-463, 455).

4 Varlık, "Taun", 175; Demircan, "İslam tarihinde Veba Salgını", 455.

5 Halife b. Hayyât, *Târîh*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (2. Bs., Riyad: Daru Taybe, 1985), 265. Keza, bu süreçte ölen meşhur şahsiyetler arasında, Emevî iktidarının önde gelen isimlerinden Irak'ın meşhur valisi Ziyâd b. Ebîh'in oğulları Yezid ve Anbese'nin de bu salgın nedeniyle vefat ettiği kaydedilir; bk. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, tsh. Muhammed İsmail Savi, 2. bs. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1970), 347-348. Nitekim rivayetlere göre kendisi de yaşadığı dönemde cereyan eden bir önceki taunun etkilerinden kurtulamayarak (Belâzürî, *el-Ensâb*, 5/284.; İbn Asâkir, *Târîh*, 19/203-204; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/62) ve –taunun da alameti olan- parmağındaki acı verici

sıyla, insanların çabucak veya bir anda ölümüne yol açtığını tasvir etmek üzere bu salgına, önüne kattığı her şeyi alıp hızlıca götüren sel" anlamında "cârif" taunu denmiştir. İnsanların şehirlerden köylere, çöllere kaçarak hayatta kalmaya çalıştığı, defnedilemeyen cenazeler nedeniyle yırtıcı hayvanların şehirlere indiği belirtilen bu salgınla ilgili bir başka rivayette de, benzer şekilde, hangi evden içeriye girilse ölü insanlarla karşılaşıldığı, ancak cenaze ve defin işlemleriyle artık baş edilemez hale gelindiğinden cesetlerin öylece bırakıldığı ifade edilmiştir.[1]

70/689-690 senesinde Mısır'da görülen ve çok sayıda kişinin ölümüyle sonuçlanan bir diğer taun da insanlar üzerinde büyük korku oluşturmuş; muhtemelen birkaç yıl süren bu taun nedeniyle şehrin valisi Abdülaziz b. Mervan Fustat'ı terk ederek Hulvan'a yerleşmiş ve ölene dek orada yaşamıştır.[2] Cârif vebasının devamı olduğu anlaşılan[3] Mısır'daki bu taundan başka, 79/698-699'da Şam civarını etkisi altına alan bir taun daha görülmüştür ki bununla ilgili rivayetlerde insanların neredeyse tamamının öldüğü ve o sene gazaya dahi çıkılamadığı ifade edilmiştir.[4]

İnsanlar tarafından özel isim/lakap verilecek kadar hayatı etkilediği anlaşılan bir diğer taun ise, 87/706 yılında Basra, Vasıt ve Şam'da etkili olduğu söylenen "Feteyât" taunu olup, ilk olarak ve

---

bir çıban nedeniyle vefat etmiştir. (Ya'kûbî, *Târîh*, 2/236.) Hatta onun, içini yakıp kavuran bu hastalıktan kurtulabilmek için aralarında İran Kisrâsının doktorlarlarının da olduğu 150 doktor getirttiği, ancak hiçbirinin fayda etmediği belirtilir; bk. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 5/264; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/62. Ayrıca rivayetin sonunda, (Ziyâd'ın parmağına da atıfla) Arapların taunu 'cin çarpması' olarak yorumladıkları belirtilmiştir; bk. İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1996), 2/114.

1 Demircan," İslam tarihinde Veba Salgını", 455.

2 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/130; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâûn*, 362; İsmail Yiğit, "Abdülazîz b. Mervân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/192.

3 Demircan," İslam Tarihinde Veba Salgını", 456.

4 Taberî, *Târîh*, 6/322.

çoğunlukla genç kızlarda veya kadınlarda görüldüğü için bu isimle ifade edilmiştir.[1] Aralarında Abdülmelik b. Mervan, Ümeyye b. Hâlid b. Abdullah, Sa'sa'a b. Hısn gibi isimlerin olduğu devlet erkânına atfen "Eşrâf vebası" da denen bu salgına[2], yıkıcı etkisi nedeniyle "Cârif de denmiştir.[3]

Erken dönem İslam tarihinde taunlar uzun veya kısa belli aralıklarla devam etmiş; nüfusun ve hareketliliğin yoğun olduğu merkezlerde etkili olmuş ve yayılma fırsatı bulmuştur. Salgınlar silsilesi sonraki yıllarda da devam etmiş; 100/718-719'da Basra'da,[4] 107/725-726'da Şam'da, ardından 114/732-733'te Vasıt'ta kendini gösteren taun, yaklaşık 1 yıl sonra 115/733-734'te Şam'da ve yine bir yıl kadar sonra Şam'ın yanı sıra Vasıt başta olmak üzere Irak bölgesinde etkili olup tedricen azalarak birkaç yıl sürmüştür.[5]

127/744-745 senesinde yine Şam civarında kendini gösteren salgında, halktan pek çok kişinin yanı sıra, Emevî halifesi III. Yezid b. Velid'in de –başka sebepler de belirtilmekle birlikte- taun nedeniyle vefat ettiği kaydedilir.[6] Salgında ölen ilk kişinin adının Gurâb olması hasebiyle bu taunun aynı adla anıldığı nakledilir.[7]

Son olarak 131/748-749 yılında bu kez Basra ve çevresinde boy gösteren bir taunun geniş bir çevreye yayıldığı, Şaban, Ramazan, Şevval olmak üzere, üç ay kadar sürdüğü rivayet edilir ki[8] yukarı-

---

1 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 600; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/375-376 (Bu kaynakta salgın h. 86 yılı olayları arasında zikredilmektedir); İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâûn*, 362.

2 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 601.

3 Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Hâşim en-Nedvî vdğr. (Haydarabad: Dâru'l-Ma'ârifi'l-Osmâniyye, ts), 5/196.

4 İbn Kuteybe eserinde bu taunu "Adiy b. Ertâd taunu" şeklinde zikreder; *el-Maârif*, 601.

5 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 601-603; Taberî, *Târîh*, 7/90-93.

6 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 601; Taberî, *Târîh*, 7/92.

7 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 601.

8 Söz konusu rivayetin devamında "Selm b. Kuteybe taunu" olarak zikredilen bu taunun 31 senesinde Irak'ta ve 35 senesinde Şam'da kendini gösterdiği belirtilir; bk. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 602.

dan beri telaffuz edilen tüm bu vefat sayıları, o günün nüfusu düşünüldüğünde azımsanmayacak kadar fazladır.

Rivayetlerden anlaşıldığı üzere erken dönem İslam tarihinde kısa veya uzun zaman aralıklı, irili-ufaklı, müstakil veya devam niteliğinde, bazen yıllarca sürebilen, yayılma alanı ve bulaşıcılığı kayda değer, çok sayıda insanın ölümüne, göçüne, kıtlığa sebep olan, fetih hareketlerine etki eden salgın hastalıkların yaşandığı gerçeği açıkça ortadadır. Nitekim kendisi de altı çocuğundan üçünü bir salgında kaybetmiş olan meşhur müellif İbn Hacer, salgın hastalıklardan bahsettiği *Bezlü'l-Mâûn fî fadli't-tâ'ûn* adlı eserinde bu konulara genişçe yer vermiş;[1] erken dönem İslam tarihinde, Emevîler'in sonuna kadar, Müslümanların 10'dan çok ciddi salgın hastalıkla karşılaştıklarını,[2] Emevî halifelerinin de bu salgınlardan korunmak amacıyla kendilerine kalabalık merkezlerden uzak bâdiyelerde saraylar yaptırarak orada yaşadıklarına işaret etmiştir.[3] Bu ve benzeri rivayetler, söz konusu yıllarda salgın hastalıkların hiç de az rastlanmayan, hatta hayatın bir parçası haline gelmiş vakalar olduğunu göstermektedir.

2. Erken Dönem İslam Toplumunda Salgın Hastalıkların Anlamlandırılışı, Tedbir ve Tedavi Yöntemleri

Bu dönemde Müslümanların salgınlara bakış açısını, Hz. Peygamber (as) ile birlikte nasıl bir değişim, dönüşüm yaşadıklarını anlamak için evvela bir önceki evre olan Cahiliye Döneminde hastalığa ve de onun tedavi yöntemlerine dair hâkim olan anlayışa bakmak gerekir. Buna göre o dönemde kâhin, büyücü, müneccim, arrâf gibi birtakım insanların hayatın birçok alanında olduğu gibi, hastalıklar ve tedavileri konusunda da müracaat kaynağı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in gelmesi ve

---

1 Seven, "Hz. Peygamber ve Sahabe Dönemindeki Salgın Hastalıklar", 275.

2 İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâûn*, 351.

3 Taberî, *Târîh*, 7/207; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâûn*, 351, 362.

"kâhin ve arrâflara inananların, kendisine indirilen vahyi inkâr etmiş olacakları"[1] uyarısında bulunmasıyla bu köhne anlayış ciddi bir darbe almıştı. Bunun yerine müminler artık her türlü bilgi için Hz. Peygamber'e –ve onun getirdiği vahye- başvurmaya başlamıştı. Hz. Peygamber de (as), duruma göre, bazen bizzat müdahale ederek, bazen dualar öğreterek, bazen de o işin ehline yönlendirerek, yanlış algının yerine doğru olanı yerleştirmeye gayret etmiştir.[2] O, sağlık konusunun önemine binaen, bu işle uğraşanların meydana gelecek her türlü yanlıştan sorumlu olacaklarını söylemiş,[3] tedavinin ancak ehil kişilerce yapılması gereken ciddi bir alan olduğunu ifade etmiştir.[4] Zamanla, Hz. Peygamber'in telkin, tavsiye veya uygulamaları ve onların devamı niteliğinde olup, sağlığın korunması, sürdürülmesi, hastalıklar karşısında tedbir veya tedavi yolları gibi hususlardan bahseden bir birikim oluşmuş ve buna da kaynağına istinaden Tıbb-ı Nebevî denmiştir.

Neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğu belirtilen salgın hastalıklar karşısında erken dönem İslam tarihinde Müslümanların, Hz. Peygamber önderliğinde birçok uygulamayı hem öğrendiğini, hem geliştirdiğini veya değiştirdiğini hem de uyguladığını görmek mümkündür. Bunların başında ise evvela hastalığa yakalanmama yönünde, günümüzde "koruyucu hekimlik/hıfzıssıhha[5]" denen husus vardır. Genel anlamda Hz. Peygamber'in (as), yemeklerden önce ve sonra ellerin yıkanması, ağız, diş temizliği, tırnak kesmek,[6] yüz yıkamak veya abdest ve gusül örneğinde olduğu gibi

---

1 Müslim, "Selam", 125.

2 Uçar, "Hz. Peygamber Zamanında Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", 197.

3 Ebû Dâvûd, "Diyât", 231.

4 Uçar, "Hz. Peygamber Zamanında Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", 197.

5 Nebi Bozkurt, "Hıfzıssıhha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/316-319.

6 Buhârî, "Libâs", 63, 64; Müslîm, "Tahâret", 39; Tirmizî, "Edeb", 14.

bireysel; ortalık yere tükürmemek-sümkürmemek-hacetini gidermemek[1] vb. gibi toplumsal telkinler içeren temizlik ilkeleri bunun açık örnekleridir. Hastalıktan korunmak için dikkat edilmesi istenen bu ve benzeri pek çok temizlik hususları, günümüz ifadesiyle dezenfeksiyon, aynı zamanda hastalık süresince de geçerli ve gerekli olan esaslardandır.

Salgın hastalıklarla ilgili tedbir ve tedavi yöntemleri hususuna dair ise ilk sırada, günümüzde hâlâ önemini koruyan izolasyon ve karantina uygulamaları gelir. Hem tedbir hem de tedavinin iç içe geçmiş olduğu bu uygulamaların, salgın hastalıkların bulaşmasının yanı sıra tedavisinde de şart oldukları görülür. Daha ziyade kişinin bireysel olarak kendini başkalarından uzak tutması şeklindeki izolasyon ile hasta olan insanların ve yaşadıkları bölgenin başkalarının giriş-çıkışına kapatılarak soyutlanması şeklinde uygulanan bu yöntemler, Hz. Peygamber'in (as) söz ve uygulamalarında, keza erken dönem İslam tarihinde çokça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber'in (as) taun olan yere girilmemesi, orada olanların da -hastalığı kapmış olsun olmasın- oradan çıkmaması[2] şeklindeki telkini, izolasyon ve karantinanın en güzel işaretlerindendir. Bu suretle hem hastalanan kendini izole ederek hastalığı başkasına bulaştırmayacak hem de izolasyonda olduğu süre boyunca sabır, tevekkül ve dua ile tedavi olmaya, şifa bulmaya gayret edecektir. Nitekim Allah Resulü (as) "Ey Allah'ın kulları, tedavi olunuz; çünkü Allah şifası olmayan hiçbir hastalık yaratmamıştır"[3] buyurarak izlenecek yolu göstermiştir. Bu şekilde izolasyonun ve karantina uygulaması sayesinde diğer insanlarla temasın kesilmesi, zaman içerisinde salgının zayıflayarak etkisini kaybetmesine vesile olmuştur.

Hz. Peygamber'in (as) bir başka hadiste, taunun müminler için rahmet olduğunu, kişinin sabrederek ve ecrini Allah'tan bekleyerek

---

1 Ebû Dâvud, "Tahâret", 1; Tirmizî, "Tahâret", 16.

2 Buhârî, "Tıb", 30; Müslim, "Selâm", 92-100.

3 Buhârî, "Tıb", 1; Ebû Dâvûd, "Tıb", 11.

bulunduğu yerde kalmaya devam etmesi ve başına ancak Allah'ın takdir ettiğinin geleceğine inanması halinde kendisine şehit sevabı verileceğini söylemesi de, salgın hastalıklara karşı sergilenecek tutumda önemlidir. Burada zor fakat mükâfatı büyük olan, hem kendilerini iyileştirme, hem başkalarına hastalık bulaştırmama hem de büyük bir sevaba nail olma süreci söz konusudur. Ayrıca Hz. Peygamber'in (as) taundan kaçanın cihattan/savaş meydanından kaçan gibi olacağını belirtmesi de[1] taun bulunan yerden kaçanın işleyeceği suçun büyüklüğüne, sorumluluğuna işaret etmektedir.[2] Keza, Hz. Peygamber'in (as) salgın hastalığı olan kişilerden uzak durulması,[3] bulaşıcı hastalıklardan aslandan kaçar gibi kaçılması,[4] hastalıklı olanın olmayanla bir arada bulundurulmaması,[5] şeklindeki telkinleri, bizzat kendisinin de şahsıyla görüşmeye gelen birinde bulaşıcı hastalık olduğunu öğrenmesi üzerine onunla musafaha etmeyerek geri göndermesi,[6] salgın hastalıklar karşısında temastan uzak durma, izolasyon ve karantinaya işaret eden örneklerdir.[7] Nitekim daha önce bahsedilen, Hz. Ömer'in salgın olan yere girmeyerek geri dönmesi, keza Ebû Ubeyde'ye salgın tehlikesi karşısında şehirden uzaklaşarak insanları havası temiz olan yüksekçe bir yere götürmeyi tavsiye etmesi, benzer şekilde Amr b. el-Âs'ın insanları salgından korumak için birbirinden uzak tutarak dağlara çıkarması, Emevî halifeleri de dâhil bazı kimselerin –salgın hastalıklara karşı- kalabalıktan uzak sakin alanlarda yaşamayı tercih etmesi bu pratiklerdendir.

---

1 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts), 10/452.

2 Cengiz, "Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvâs Taunu ve Etkileri", 134.

3 Buhârî, "Tıb", 19.

4 Buhârî, "Tıb", 16.

5 Müslim, "Selâm", 104-105, 126.

6 Müslim, "Selâm", 126.

7 Hastalığın bulaşıcı nitelikte olması insana hem kendisini korumak ve iyileşmek için gerekli tedbirlere uymak, hem de başkasına hastalığın bulaşmaması için tedbir almak şeklinde iki vecibe yüklemektedir ki, bunlardan ikincisi birincisinden daha ağır bir sorumluluktur; Haz. Din İşleri Yüksek Kurulu, "İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı", DİYK Kararı: 01.04.2020/11, 13-15.

Tüm bu süreçlerde ashabın iki farklı bakış açısına sahip olduğu, Amvâs taunu sırasında yaşanan gelişmelerde kendini açıkça göstermişti. Zira Hz. Ömer'in, Amr b. el-Âs'ın taundan korunmak üzere ortaya koyduğu tutum veya tedbirlere karşın, Ebû Ubeyde ve Muâz b. Cebel gibi sahabilerin taunu bir rahmet olarak görüp taundan korunmayı reddetmesi şeklinde kendini gösteren anlayış farkından olacak ki,[1] Hz. Ömer taun olduğunu öğrendiği Suriye sınırından geri dönmeyi düşündüğünde Ebû Ubeyde ona "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" demiş; Hz. Ömer ise buna "Allah'ın bir kaderinden diğer kaderine kaçıyorum" cevabını vermişti. Bu anlayış farkı, diğer Muhacir ve Ensarın da aralarında var olan bir durumdu. Nitekim Hz. Ömer bu süreçte vebaya karşı takınılacak tavır konusunda Müslümanlarla istişare ettiğinde onlar arasında da bu iki ana fikir etrafında ayrışmanın olduğu ortaya çıktı. Bu sırada Abdurrahman b. Avf devreye girerek Hz. Peygamber'den işittiği "Veba olan yere girilmeyeceği ve oradan çıkılmayacağı" şeklindeki sözü aktarınca Hz. Ömer kararından daha da emin oldu ve tehlikeli bölgeden uzaklaştı. Ebû Ubeyde ve Muâz'ın aksine, onlardan sonra gelen idareci Amr b. el-Âs izolasyon ve karantina uygulamak

---

[1] Daha önce de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber (as), kendi ümmetinin, Kur'an'da bahsedilen helak olmuş bazı ümmetler gibi akıbete uğramamasını, Allah yolunda cihad ederken yaralanma (ta'n) ve taun ile ölümünü niyaz ettiği şeklinde hadisler vardır. Zira her ikisi de sabredilip tevekkülle karşılandığında kurtuluşa vesile olacaktır. Keza Hz. Peygamber (as) taunun –inanmayanların aksine- müminler için bir rahmet olduğunu, kişinin sabırla karşılaması halinde kendisine şehit sevabı verileceğini (Buhârî, "Tıb", 31; "Kader", 15), taundan ölenlerin de şehit sayılacağını bildirmiştir (Buhârî, "Tıb", 30; Müslim, "İmâre", 166). Elbette burada söz konusu durumların müminler için bir rahmet vesilesi olduğuna dair müminler arasında bir ihtilaf olduğu değil, sürecin nasıl geçirileceği hususuyla ilgili anlayış farkı olduğu düşünülmelidir. Bazıları bundan, hadisin rahmet ve şehadet kısmını temenni ederek duruma teslim olmayı algılarken, bazıları ise, Hz. Peygamber'in (as) taundan kaçma, bulaşıcı hastalığı olanlardan uzak durma, tedavinin teşviki hatta emri gibi diğer hadislerinin de tesiriyle, tüm çabayı göstermek gerektiği, sonuçta olacakların yine Allah'ın takdirine bağlı olduğu yani kişinin sonuçtan değil süreçten sorumlu olduğu anlayışıyla hareket etmişti.

suretiyle salgın etkisini kaybedinceye dek tedbirlerini sürdürdü. Hz. Ömer'in de bu kararı desteklemesi ve karantinadaki insanlara yiyecek-içecek desteği ulaştırması, onların hastalıkla mücadele etmesine yardım etti.[1] Zira beslenme de tedbir ve tedavinin önemli bir parçasıydı.

Söz konusu fikir veya yorum farklılıklarının günümüzde de kendini gösterdiğini; hastalık veya herhangi bir musibet karşısında tevekkül, –ayette geçtiği üzere- sabır ve dua ile Allah'tan yardım isteme hususunun insanlar tarafından farklı şekillerde ve boyutlarda algılanabildiğini söylemek gerekir. Buna göre bazıları dua ve sabrın kavli boyutuna sarılarak Allah'a tevekkül etmeyi ve O'ndan yardım beklemeyi seçerken, bu yönde bir algı ve tutum geliştirirken; diğer bazıları ise dua, sabır, tevekkül gibi hususları kavli olmaktan öteye götürmüş, tedbir alma, tedavi arama gibi eylemlerle fiilî boyuta taşımıştır. Bu bağlamda sorulması gereken soru, hastalıklar karşısında sabır, dua, tevekkül gibi teslimiyet arz eden hususlardan maksat, tüm bunların pasif bir süreç arz eden durumlar mı yoksa içerisinde tedbir, teşebbüs, tedavi gibi fiiller barındıran aktif durumlar mı olduğudur. Binaenaleyh bu noktada söz konusu kavramların kavlî, içsel veya pasif bir teslimiyet yönü olmakla birlikte bundan ibaret olmayıp, sorumluluk ve eylemi de barındıran hatta gerekli kılan çift yönlü durumlar olduğu şeklinde telif ve izah etmek mümkündür.

Hasılı, Allah (cc) Kur'an'da ve Hz. Peygamber (as) birçok hadisinde, dünya hayatının imtihan yeri olduğunu, insanın hastalık, kıtlık, korku gibi durumlarla sınanacağını, böyle zamanlarda ise sabır ve dua ile Allah'a dayanan müminlerin mükâfatlar elde edeceğini vurgulamıştır. Dolayısıyla hastalıklar karşısında böyle bir tevekkül çok önemlidir. Tevekkül ise, maddi-manevi sebeplere sarılmak suretiyle Allah'a güvenmektir. Hastalanan kişi, başına geleni sabır ve tevekkül ile karşılamak gibi güzel bir işi başardıktan

---

[1] Taberî, *Târîh*, 4/60-65, 96 vd; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/399-403.

sonra derhal o hastalığın tedavi yollarını aramalıdır. Allah Resulü'nün (as), insanlara tedavi olmalarını, Allah'ın, yarattığı her derdin dermanını da var ettiğini söyleyerek şifa aramaya teşvik ettiği unutulmamalıdır.[1]

İlaç, çeşitli tıbbi uygulama veya tedavi kürleri fiziki/maddi iyileşmeye katkı sağlayacakken vesile olacakken, sabır, dua, tevekkül, beraberinde Kur'an okuma, dinleme, abdest, namaz gibi ibadetlere sarılmak ise aynı zamanda ruhi/manevi tedaviye vesile olacaktır. Bir başka ifadeyle, maddi ve manevi reçete birlikte uygulanırsa, etkili bir sonuçtan veya tam bir tedaviden söz etmek mümkün olacaktır. Ayrıca son olarak, tedavinin sonucu ne olursa olsun kişinin süreç boyunca gösterdiği tevekkül tutumlarının başlı başına mükâfata layık ve kişiyi hem dünya hem ahirette felaha erdirme müjdesi içeren durumlar olduğu unutulmamalıdır.

Sonuç

İslam tarihinin erken dönemlerinde ilk Müslüman toplumun yüz yüze geldiği büyüklü-küçüklü salgın hastalıklar ortaya çıkmış ve bunlar çoğu zaman Müslümanların hayatını sosyal, ekonomik, askerî gibi birçok yönden etkileyecek boyutlara ulaşmıştır. Veba ve bilhassa taun kelimeleriyle ifade edilen bu bulaşıcı, salgın hastalıklar, Hz. Peygamber'in (as) hayatta olduğu süreçte kendini göstermeye başlamış olsa da, ciddi anlamda bulaşıcı, hızlı ve toplu ölümlere yol açan büyük salgınların başlangıcının Hz. Ömer'in halifeliği dönemine tekabül ettiği görülür.

İlk Müslüman toplum için, Şirûye, Amvâs, Feteyât, Cârif, Eşrâf gibi özel isimler verilecek kadar üzerlerinde iz bırakan bu tür salgınların uzun yıllar konuşulduğu, maddi-manevi etkilerinin hissedilmeye devam ettiği kaydedilmiştir. Müslümanların salgın hastalıkları anlama veya anlamlandırma hususunda farklı bakış

---

[1] Din İşleri Yüksek Kurulu, "İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı", 13-15, 35-36.

açılarına sahip olabildiğini gösteren bu zorlu süreçler, bir yandan da çeşitli tedbir ve tedavi yöntemleri uygulamaları hasebiyle onların sonraki nesillere öncü veya örnek olmalarını sağlamıştır. Söz konusu salgınlardan bahseden rivayetler, günümüzde önemi daha da netleşen hıfzıssıhha, izolasyon, karantina, beslenme, temizliğin/temiz havanın önemi gibi hususların, daha genel ifadeyle hastalıktan korunma, tedbir ve tedavi uygulamalarının ne denli gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim bu gerekliliğin, yaşayan Kur'an konumundaki Hz. Peygamber'in hem kavli hem de fiilî telkin ve tavsiyeleriyle şekillenmiş olduğunu da ayrıca belirtmelidir. O, hastalık öncesinde veya esnasında, yapılması ve yapılmaması gerekenler noktasında Müslümanlara yol göstermiş; her devirde çare olacak reçetelere işaret etmiştir.

Kaynakça

Apak, Âdem. *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.

Askalânî, İbn Hacer. *Bezlu'l-Mâ'ûn fî fadli't-tâ'ûn*. thk. Ahmed 'İsâm 'Abdülkâdir. Riyad: Dâru'l-Âsıme, t.y.

Askalânî, İbn Hacer. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahabe*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Şuayb el-Arnavût. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013.

Ataseven, Âsaf. "Bir Hadîsin Düşündürdükleri: Veba Hastalığı ve Karantina". İslam Medeniyeti 1/4 (1967), 37-38.

Belâzürî. *Fütûhu'l-Büldân*. thk. Abdullah Enis et-Tabbâ & Ömer Enis et-Tabbâ. Beyrut: Müessesetü'l-Maârif, 1987.

Bozkurt, Nebi. "Hıfzıssıhha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/316-319. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Hâşim en-Nedvî vdğr. 9 cilt. Haydarabad: Dâru'l-Ma'ârifi'l-Osmâniyye, ts.

Cengiz, Ercan. "Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvâs Taunu ve Etkileri". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2020), 129-148.

Çubukçu, Asri. "Halime". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/338. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Demircan, Adnan. "İslam Tarihinde Veba Salgını (Emeviler Dönemi Sonuna Kadar)". Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar –Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihî, Hukuki ve Siyasi Analizler-. ed. Ejder Okumuş. Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2020, 451-463.

Fayda, Mustafa. "Amvâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/100. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Genç, Özlem. "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupası'na Etkileri". *Tarih Okulu* X (Mayıs-Ağustos 2011), 123-150.

Halife b. Hayyât. *Târîh*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. 2. Bs. Riyad: Daru Taybe, 1985.

Hamîdullah, Muhammed. "Hayber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/20-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım. *Târîhu Medineti Dımaşk*. 80 Cilt. thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Hişam. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakka v.dğr. 2 Cilt. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif & Riyad: Mektebetü'n-Nasr, ts.

İbn Kuteybe. *el-Maârif*. tashih Muhammed İsmail Savi. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1970.

İbn Kuteybe. *Uyûnü'l-Ahbâr*. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1996.

İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.

İbn Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 19 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fi't-târîh*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır & Dâru Beyrût, 1965.

Makdisi, Mutahhar b. Tahir. *el-Bed ve't-Tarih*. Bursaid: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.

Nemerî, İbn Abdülber. *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta mine'l-meâni ve'l-esânid*. thk. Meva Mustafa b. Ahmed el-Alevi & Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî. Tıtvan: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 1387/1967.

Önkal, Ahmet. "Ebû Ubeyde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/272. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Seven, Şuayip. "Hz. Peygamber ve Sahabe Dönemindeki Salgın Hastalıklar ve Bunlara Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi". Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar –Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihî, Hukukî ve Siyasî Analizler-. ed. Ejder Okumuş. Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2020, 267-298.

Taberî, Muhammed b. Cerir. *Tarihü'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru Süveydân, 1970.

Uçar, İlyas. "Hz. Peygamber Zamanında Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2017), 196-218.

Uçar, İlyas. *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası İslam Tarihinde İlk Salgın*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.

Varlık, Nükhet. "Taun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/175-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Ya'kûbî. *Târîhü'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1960.

Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemu'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1975.

OLAĞANÜSTÜ DURUMLARDA MANEVİ DANIŞMANLIK HİZMETİ OLARAK HZ. PEYGAMBER'İN UHREVİ MÜJDELERİ

Abdulvasıf ERASLAN[1]

Giriş

"Beklenmedik bir zamanda meydana gelen, önceden tasarlanmamış olan, alışılmıştan, benzerlerinden farklı ve fevkalade olan"[2] şeklinde tanımlanan olağanüstü haller, günümüzde insan hayatının bir parçası haline gelmiştir. Teknoloji ve tıp bilimi ne kadar ilerlemiş olsa da insanın karşılaştığı felaket ve hastalık gibi musibetlere çözüm bulunması uzun yıllar alabilmektedir. Dolayısıyla bazı hastalık veya doğal afet durumunda teşhis, tedavi ve kurtarma faaliyeti gerçekleşene kadar mahrumiyet ve çaresizlikten pek çok mağduriyet yaşanmaktadır.

Hz. Peygamber, tedavisi olmayan hiçbir hastalığın bulunmadığını ifade etmiştir. Nitekim aktarılan rivayetlerin birinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً" "Hiçbir hastalık yoktur ki Allah şifasını indirmiş olmasın."[3] Ancak tedavisi henüz bulunamayan ve yeni ortaya çıkan bazı hastalıklar mevcuttur. Günümüzde olduğu gibi çeşitli hastalıklar için ilacın bulunma-

---

1 Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis ABD. abdulvasiferaslan@gmail.com

2 https://sozluk.gov.tr, erişim: 06.12.2020.

3 Ebû Dâvûd Süleymân el-Basrî Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin (Mısır: Dâru'l-Hicr, 1999), 1/203 (No. 90); Ahmed b. Hanbel, Ahmed, el-Müsned, thk. Şuayb el-Arneût vd. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1999), 6/50 (No. 3578); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. (B.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001), "Tıb", 1 (No. 5678); İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen* thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), "Tıb", 1 (No. 3438).

sı ve üretimi uzun zaman alabilmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan hastalığın şifası bulunana kadar pek çok insan bundan olumsuz etkilenebilmektedir.

Olağanüstü durumlarda insanlar; yaralanmakta, can ve mal kaybına uğramakta, psikolojik bunalımlara sürüklenmektedirler. Hayatın olağan akışı dışında gelişen böyle olaylara insanların tepkisi normalin dışında olabilmekte, kişiler bazen umudunu yitirebilmekte ve yapması gereken basit davranışları bile yapamaz hale gelebilmektedir. Dolayısıyla olağanüstü haller, insanların her zamankinden daha fazla manevi desteğe ihtiyaç duyduğu durumlardır. Gerçek şu ki ne kadar tedbir alınsa da insanların aciz kalacağı durumlar hep olacaktır. Bunun böyle olmasının sebebi dünya hayatının mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Aslında pek çok çaresizlik hali, insan kusurundan kaynaklansa da nihayetinde bazı zorluklar, Allah'ın kâinatta var ettiği kanunlar çerçevesinde meydana gelmektedir.[1] Kur'ân'da yer alan "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"[2] ayeti, insanı çaresiz durumda bırakacak zorlu durumların imtihan dünyasının bir gerekliliği olduğuna da işaret etmektedir.

İnsanın sonu gelmeyen arzularına karşı İslam dini, alternatif yaşam hakkı ve orada kişiye bir karşılık vadetmiştir. Bu nedenle bireyin dünya görüşü ve hayata bakış açısı oluşturulurken gerçek hayatın dünyadan ibaret olmadığı telkin edilmektedir. Bunun bir neticesi olarak ahiret hayatının dünya hayatına öncelendiği ve daha hayırlı[3] olduğu vurgusu yapılmakta, ahirette yaşanacak mutluluğun asıl, gerçek ve sınırsız hayat olduğu ön plana çıkarılmaktadır.

---

1 Konuyla ilgili Kur'anî delillere dair ayrıntılı bilgi için bk. Zeki Koçak, "Müslümanlar Musibetler Karşısında Nasıl Davranmalı?", *Diyanet İlmî Dergi* 56 (2020), 947, 958.

2 el-Bakara 2/155.

3 Duhâ 93/4.

İslam'ın telkin ettiği hayat; mükemmel, sıkıntı ve kusurlardan arındırılmış bir yaşam şekli değil; hayatın olağan durumuna uygun çeşitli eksiklik ve sıkıntıyla karşılaşılabilen, ancak bunun üstesinden gelinebilecek çözüm yollarına sahip olunabilen bir hayat şeklidir. Karşılaşılan bu durumlarda insanın motivasyonunu yüksek tutan en önemli teselli kaynağı da kişinin ebedi hayatı olan, Ahiret hayatını şekillendiren tavır ve davranış hallerine karşılık kendisine sunulan vaatlerdir. Bu sayede insanın gündelik hayatta yaşadığı sıkıntılar bertaraf edilmeye ve sağlıklı zihinler inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu telkinler, kriz durumlarında insanı hayata bağlayan ve acısını hafifleten en büyük teselli kaynağı olmaktadır. Dolayısıyla insanların zorluklarla mücadelesinde önceden inşa edilen dünya algısı ve ahiret inancı temeli üzerinde yapılacak manevi bir danışmanlık hizmetinin daha etkili olacağı inkâr edilemez. İşe buradan başlamanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Zira ahiret inancı olmayan, çekilen sıkıntıların bir karşılığı olduğuna inanmayan bir bireyin bu telkinlerle teskini mümkün olmayacaktır.

İslam dini, kişinin dünya hayatında karşılaştığı her bir sıkıntıya, ebedî ahiret hayatında bir karşılık vaat ederek insanların yarına umutla bakmasını ve bağlanmasını sağlamaktadır.[1] İslam dininde, dünyada çekilen sıkıntılara karşılık vaat edilen mükâfatların pek çoğu ahiret hayatıyla alakalıdır.[2] Bu müjdelerin bazıları

---

1 "Her türlü musibetin, dert ve acının, mahrumiyetin geçici olduğu, ayrıca bunların anlamdan yoksun olmayıp, ilahi planın birer parçası olduğu, sabır ve rıza ile bunlara katlanıldığı takdirde ahirette bunların karşılığının verileceği kabul edilmesi insanı rahatlatır ve olaylarla başa çıkma gücünü artırır." Ahiret inancının kişinin direncinin artması üzerindeki etkisine dair ayrıntılı bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, "Ahiret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/544.

2 Hz. Peygamber'in şu hadisi bu durumu açıklayan en güzel örneklerden biridir: Kim bir Müslümanın dünya sıkıntılarından birini giderirse, Allah buna karşılık onun kıyamet günü sıkıntılarından birini giderir. Zorda kalan bir kimsenin işinin kolaylaştıran kişiye Allah dünya ve ahiret işlerini kolaylaştırır. Müslümanın günahını gizleyen kişiyi Allah dünya ve ahirette (hatalarını) gizler.imsemiş bireylerin der, bu da

Hz. Peygamber'in hadislerinde yer almaktadır. Biz de bu çalışmada hadislerde dünya hayatında çekilecek sıkıntı ve çaresizlik durumlarında insanlara vadedilen uhrevi karşılık ve mükâfatların neler olabileceğini irdelemek istiyoruz.

1. Hadislerde Müsbet Musibet Algısı

Hz. Peygamber olaylara ve kişinin başına gelebilen musibetlere hikmet nazarıyla bakmış,[1] bizim de böyle bakmamızı tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber'den aktarılan pek çok rivayette musibet ve sıkıntıların ahiretteki sonuçları bakımından ele alındığı görülmektedir. Bu tür durumlarda Müslüman kişinin sağlıklı bir bakış açısına sahip olması ve doğru tepkiler vermesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber, iman eden kişinin musibetler karşısındaki tavrını şöyle ifade etmiştir: "Mü'min kişinin misali, bir sap üzerinde biten taze ekine benzer. Rüzgâr ona hangi taraftan gelirse onu eğer, yaprağı diğer tarafa meyleder (fakat yıkılmaz). Rüzgâr sakinleştiğinde yine doğrulur. İşte müminin durumu da bu şekildedir. Bela sebebiyle eğilir (fakat yıkılmaz). Haktan yüz çeviren kâfir ise sert, dümdüz duran çam ve selvi gibidir. Nihayet Allah onu dilediği zaman (bir seferde) kırar devirir."[2]

Musibetlere müspet bir bakış açısı sergilemeyi tavsiye eden pek çok hadis-i şerif bulunmaktadır. Bunlardan biri Allah'ın musibetleri, iyiliğini istediği kullarına verdiğine dair şu rivayettir: "Allah, hayrını dilediği kimseye (günahlarına kefaret olsun diye) musibet

---

onun için hayır olur. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ,* nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabiyyi, ts.), "Zikr ve'd-Duâ", 2699, (4/2074); İbn Mâce, "İftitâhu'l-Kitâb", 17, 1/82 (No. 225); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eşas es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Amman: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 1999), "Edeb", 68, 4/287 (No. 4946); Muhammed b. Îsâ Ebu Îsâ es-Sülemî et-Tirmizî, *el-Camiʿu's-ṣaḥîḥ/Sünenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy, 1975), "Hudûd", 3, 4/34 (No. 1425).

[1] Musibet hikmet ilişkisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Garip Aydın, *Ayet ve Hadisler Işığında Hastalara Manevi Destek* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 223.

[2] Buhârî, "Tevhîd", 31, 9/137 (No. 7466).

verir."[1] Diğer bir rivayet de şöyledir: "Allah bir kulun iyiliğini dilerse onun cezasını dünyada verir. Bir kulun kötülüğünü de dilerse günahı karşılığı onu dünyada cezalandırmaz, cezasını kıyamet gününe bırakır. Mükâfatın büyüklüğü, sıkıntının büyüklüğü nispetindedir. Allah bir topluluğu severse onları sıkıntıya uğratır. Kim haline razı olursa, Allah da ondan razı olur. Kim de başına gelenden dolayı (Allah'ın kendisi için takdir ettiğine rıza göstermeyerek)[2] buna öfkelenirse gazaba uğrar."[3] Bu iki rivayet, dünyada musibetin kötü insanlara bir ceza olarak değil iyi insanlara bir arınma vesilesi olarak verildiğini ifade etmektedir. Ayrıca insanın musibet esnasında göstereceği tepki doğrultusunda ahiretteki durumunun şekilleneceğini de ortaya koymaktadır.

Nimet külfet dengesi açısından büyük sıkıntılar, kendi oranında nimetle karşılık bulacaktır. Hz. Peygamber'den aktarılan şu rivayet ahirette insana verilen mükâfatın, insanın başına gelen musibetin büyüklüğüyle orantılı olduğunu göstermektedir: "Sevabın çokluğu belanın büyüklüğüyle orantılıdır. Allah bir toplumu sevdiği zaman, şüphesiz onları (çeşitli sıkıntılarla) imtihan eder. Artık kim rıza gösterirse (başına gelen musibetlere karşı isyan etmeyip Allah'ın takdiriyle olduğuna rıza gösterirse), bu karşılık Allah'ın rızasına nail olur. Kim de öfkelenir (musibetler karşısında ilahi hükme rıza göstermez) ise Allah'ın gazabı o kimseye olur."[4]

Müminin başına gelebilecek musibetler, insanların sahip olduğu farklı nimetlere göre çeşitlilik arz edebilmektedir. Yukarıda ayette de geçtiği gibi can, mal veya sahip olunan başkaca varlıklar-

---

1 Buhârî, "Merdâ", 1, 7/115 (No. 5645).

2 Bu ifadeyle kast edilen anlamın musibetlere karşı sabrın teşvik edilmesi olduğuna dair bk. Ebü'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim el-Mübârekfûrî, *Tühfetü'l-Ehvezî bi Şerhi Câmi's-Sağîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 7/65.

3 Tirmizî, "Zühd", 57, 4/601 (No. 2396). Tirmizî bu rivayetin hasen ve garib olduğuna hükmetmiştir. Bk. Ayı yer.

4 İbn Mace, "Fiten", 23, 2/1338 (No. 4031). Elbânî bu rivayetin hasen olduğuna hükmetmiştir. Bk. Aynı yer.

dan olabilmektedir. Şu hadis de bunu pekiştirmektedir: "Mümin erkek ve kadının Allah'a günahsız olarak tertemiz kavuşuncaya kadar canında çoluk çocuğunda ve malında sıkıntı eksik olmaz."[1]

İnsanın başına gelen musibetler bazen onların iyi kul olmalarıyla da ilişkilendirilmektedir. Nitekim insanların en hayırlıları peygamberlerdir. Seçilmiş olmalarına rağmen musibet ve zorlukların en şiddetlisini onlar yaşamıştır şeklindeki ifadeler bu durumu desteklemektedir. Nitekim Hz. Peygamber de musibetlerle imtihan edilmiştir. Öyle ki onun çektiği acı, normal insanlardan kat kat daha ağır olmuştur. Şu hadis bu durumu açıkça ifade etmektedir: "Abdullah b. Mesud şöyle dedi: Resulullah'ın huzuruna vardım. Kendisi sıtmaya yakalanmıştı. Ey Allah'ın Resulü! Gerçekten şiddetli bir sıtma nöbetine tutuldunuz" dedim. "Evet, sizden iki kişinin çekebileceği kadar ıstırap çekmekteyim" buyurdu. (Herhâlde) bu iki kat sevap kazanmanız içindir dedim. "Evet, öyledir. Allah ayağına batan bir diken veya başına gelen daha büyük bir sıkıntıdan dolayı Müslümanın günahlarını bağışlar. O Müslümanın günahları ağaç yaprakları gibi dökülür" buyurdu.[2]

Aktarılan bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in insanların dünya hayatında karşılaştıkları musibetlere karşılık kendilerine uhrevi mükâfatlar verileceği müjdelenmektedir. Ayrıca musibetlerin menfi değil müspet bir bakış açısıyla algılanması gerektiği ve bunun kötü bir insanın nişanesi olmadığını aksine müminlere arınma vesilesi (bir nevi nimet) olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla olağanüstü durumların insanlar için bir arınma aracı oldukları ve bir kurtuluş vesilesi olduğu telkini onlara manevi danışmanlık hususunda yararlı olacaktır.

---

1 Tirmizî, "Zühd", 57, 4/602 (No. 2399). Rivayetin hasen ve sahih olduğuna dair bk. Aynı yer.

2 İbn Mace, "Fiten", 23, 2/133 (No. 4024); Ayrıca bk. Buhârî, "Merdâ", 3, 7/115(No. 5648).

2. Müslümanın Her Hâlinin Kendisi İçin Hayırlı Olması

Dünya hayatında çeşitli musibetlerle karşı karşıya kalan insan, genel itibariyle iki farklı eğilim gösterir. Ya musibetlerin kimin tarafından ve niçin gönderildiğini düşünmeden musibetler karşısında sabretmeyerek, rıza göstermeyerek sızlanır ve isyan eder. Ya da musibetlerin Allah'ın bir imtihanı olduğunu düşünerek O'na karşı isyandan ve taşkınlıklardan kaçınır. Allah'ın kendisini sınadığını anlar ve sabrederek Allah'ın takdirine rıza gösterir.[1] Dolayısıyla hadislerde geçen öğretiler doğrultusunda mümin kulun hayatının her aşamasının kendisi için hayırlı olduğu ifade edilmelidir. Haddizatında dünyanın bir imtihan yurdu olduğu anlayışı, kişinin hayatın zorluklarını ve mutluluklarını anlamlandırmada kendisine ciddi anlamda kolaylıklar sağlayacaktır. Bu anlayışın Kur'an ve sünnet delilleri pek çoktur.[2] Bu hususa açıklık getiren hadislerden biri Hz. Peygamber'den aktarılan şu rivayettir: "Mümin kişinin işine/durumuna şaşılır. Onun her hâli kendisi için hayırlıdır. Bu durum sadece müminlere hastır. Başına sevinecek bir hal geldiğinde şükreder, bu onun için hayırlı olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde sabreder, bu da onun için hayırlı olur."[3] Olağanüstü haller de sabır gerektiren durumların başında yer aldığından, bu tür hallerde yaşanan sıkıntılara karşı en güzel teselli kaynağı sabır telkinidir. Sabreden kişinin bu davranışına karşılık kendisine uhrevi bir mükâfatın verileceği umudu, acılarının hafiflemesinde yardımcı olacaktır.

Fiziki veya biyolojik olarak insanın bedenine isabet eden sıkıntılara karşılık, kişiye ahirette bir karşılık verilecektir.[4] Hz. Peygam-

---

1 Recep Önal, "Kur'an'da İmani Ve Ahlaki Bir Tavır Olarak Sabır", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (12/2, 2008), 450.

2 el-Arâf 7/163, el-Enfâl 8/17, İbrâhîm 14/6, el-Ahzâb 33/11, Muhammed 47/31.

3 Müslim, "Zühd ve'r-Rekâik", 2999, (4/2295).

4 Rivayetlerde insanın başına gelen musibetlerin günahlara kefaret olacağı haber verilmekle birlikte kişiye manevi destekte bulunmak için bir usul ve metodun takip edilmesi gerekmektedir. Örneğin bunu muhatapların yüzlerine doğrudan söylemenin bir takım problemleri olabilecektir. Bunun için muhatabın durumu gözetilerek zaman ve zeminin iyi ayarlanması gerekir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Ayrıca bk.

ber'den nakledilen "Allah, Müslümanın vücuduna batan bir dikene varıncaya kadar, meşakkat, hastalık, endişe, keder, acı ve kaygı gibi musibetleri onun günahlarına kefaret kılar." "Bir diken batması kadar veya daha fazla acı veren her bir durum, ağacın yapraklarını döktüğü gibi kişinin günahlarına kefaret olur"[1] rivayeti de bu durumu izah etmektedir.

İnsanın başına gelen felaketlerde tavsiye edilen sabırla birlikte genel itibariyle bir karşılığın vaat edildiği görülmektedir.[2] Örneğin Hz. Peygamber, kızı Zeyneb'in çocuğu vefat ettiğinde kendisine sabır dilerken Allah'tan ecir beklemesini de tavsiye etmiştir.[3] Dolayısıyla olağanüstü durumlarda manevi danışmanlık hizmeti sunulurken sabır telkiniyle yetinilmemeli bununla birlikte gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen sabra karşılık vaat edilen mükâfatların da dile getirilmesi, daha iyi sonuçların alınmasına katkı sunacaktır.

3. Yaralanma ve Kronik Hastalık Durumunda Kişiye Vaat Edilen Müjdeler

Olağanüstü durumlarda insanların sıklıkla karşılaşabildikleri sıkıntılardan biri yaralanma, engelli kalma ve kronik hastalık durumudur. Bu tür durumlarda kişiler umutsuzluğa kapılabilmekte ve çeşitli bunalımlara düçar olabilmektedir. Böyle durumlarda kişiler manevi danışmanlık hizmetine ihtiyaç duyabilmektedir. Hz. Peygamber de bu tür vakalarda kişileri teskin etmek üzere ahirette kendilerine bazı

Garip Aydın, "Manevi Destek Bağlamında Hz. Peygamber'in Hastalara Yaklaşımı", *bilimname* XXXI, 2016/2, 255.

1 Bk. Buhârî, "Merdâ", 1, 7/114 (No. 5640); Müslim, "Birr", 14, (4/1992). Kur'ân ve Buhârî'nin Merdâ bölümünde yer alan rivayetler çerçevesinde hastalara manevi yaklaşıma dair ayrıntılı bilgi için bk. Serpil Başar, Kur'an ve Buhârî'nin Kitabu'l-Merdâ Rivayetleri Çerçevesinde Hastalara Manevi Yaklaşım, *Araştırma ve İnceleme* 25/3 (2014), 139 vd.

2 el-Bakara 2/157; Buhârî, Merdâ 6, 7/116 (No. 5652); Buhârî, "Merdâ", 7, 7/116 (No. 5653).

3 Buhârî, "Cenâiz", 32, 2/79 (No. 1284).

mükâfatların verileceğini müjdelemiştir. O müjdelerden biri, kişinin engelli kalması karşısında kendisine verilen sevaptır. Örneğin Hz. Peygamber'in şu kutsi hadisi bu duruma işaret etmektedir: "Herhangi bir kulumu sevgili gözlerini kaybetmekle sınadığımda, eğer sabrederse gözlerine karşılık onu cennete koyarım."[1]

Buna benzer bir durum da kronik hastalığı için Hz. Peygamber'den yardım isteyen kadın ile ilgili rivayette söz konusudur. Atâ b. Ebû Rabâh'ın aktardığına göre İbn Abbâs kendisine "Sana cennetlik bir kadın göstereyim mi?" dedi. O da: "Evet, göster" dedi. İbn Abbâs şöyle dedi: "Şu (iri yarı) Habeşli kadın var ya! İşte bu kadın (bir gün) Hz. Peygamber'e geldi, beni sara tutuyor ve üstüm başım açılıyor. İyileşmem için Allah'a dua ediniz, dedi. Hz. Peygamber: İstersen sabret, buna karşılık sana cennet vardır. İstersen de sana şifa vermesi için Allah'a dua edeyim, buyurdu. Bunun üzerine kadın: Ben (hastalığıma) sabrederim. Ancak sara tuttuğu zaman üstüm başımın açılıyor, hiç değilse bedenimin açılmaması için dua buyurunuz, dedi. Hz. Peygamber de ona dua etti."[2]

"Maneviyat, insanın en deruni dünyasını ve ruhunu sarmalayan yanını oluşturduğundan onun yaşama arzusunu güçlendiren, benlik duygusunu geliştiren ve insanın değerler sistemini oluşturan bir hayat enerjisidir. Dolayısıyla manevi sıkıntılar maddiye göre daha zor ve katlanılması daha güçtür. Bu yüzden insan maddi olandan çok daha fazla manevi sıkıntı içindeyken yardıma ihtiyaç duymaktadır."[3] Maneviyatı dolayısıyla imanı güçlü olan kimse, hayatın

---

1 Buhârî, "Merdâ", 7, 7/116 (No. 5653, 5652).

2 *Buhârî, "Merdâ", 6, 7/116 (No. 5652); Müslim, "Birr" 14, (4/1994).* Bu olayda Suayra isimli Habeşli kadın, durumunu Hz. Peygamber'e anlatmıştır. Hz. Peygamber de onu iki seçenekten birini seçmesi arasında serbest bırakmıştır. Kadın, sabretmeyi ve karşılığında vaat edilen cennete girmeyi tercih etmiştir. Aynî, ileşmeyi ruhsat şeklinde anlamış, musbetlere göğüs gerebilen kişi için meşakkatli durumu seçmesinin daha faziletli olduğunu ifade etmiştir. *Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin Bedruddin el-Aynî, Umetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiy, ts.), 21/215.*

3 Suat Cebeci, *dinî Danışma ve Rehberlik* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 79.

zorluklarını göğüslemede daha dirençli olmaktadır. Din, buna bağlı olarak da gerek maneviyat gerek hastalık ve sakatlık durumunda gerekse yaşlılıkta kişiye bir umut aşılamasının yanı sıra ölümü anlamlandırmada önemli bir faktör olmaktadır.[1] Maneviyat kişinin moralini yükselttiğinden dolayı vücudun hastalıklarla mücadele etmesinde de pozitif bir etkiye de sahiptir.[2] Hz. Peygamber'in yaralanma ve çeşitli hastalıklara karşılık ahiretteki müjdeleri insanın maneviyatını güçlendireceğinden kişinin hayata olumlu taraftan bakmasına ve hayat kalitesini yükseltmesinde etkili olacaktır.

4. Can Kaybına Karşılık Kişiye ve Yakınlarına Vaat Edilen Müjdeler

Doğal afet, salgın ve savaşlar gibi olağanüstü hallerde insanın başına gelebilen en büyük felaketlerden biri, kişinin yakınlarından birini kaybetmesidir. Bu kişinin birinci dereceden en yakını olabildiği gibi akrabalarından biri de olabilmektedir. Hz. Peygamber bu tür durumlarda kişiyi teskin etmek üzere ahirette kendisine çeşitli mükâfatların verileceğini müjdelemiştir.

Hz. Peygamber, torunu vefat ederken hüzünlenmekle birlikte kızı Zeyneb'i teselli etmeye çalışmıştır. Ebû Zeyd olarak bilinen Üsâme'den rivayet edildiğine göre Resulullah'ın kızı (Zeyneb), babasına: "Oğlum ölmek üzere, bize kadar gelir misin, diye haber gönderdi. (Muhtemelen çok önemli bir konu için toplantı hâlinde olan) Resulullah kızına selam gönderdi ve: –Veren de alan da Allah'tır. O'nun

---

1 Ayten Erol, "İslam Hukukunda Şehitlik Bağlamında Şehit Ailelerinin Manevi Temelli Sosyal Koruması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 18/72 (2019), 2116.

2 Dinin ruhsal hastalıkların iyileşmesinde etkili olduğuna dair ayrıntılı bilgi için bk. Kevser Çağlan, *Psikolojik Hastalıkların Yanlış Yorumlanması Ve İnanç Eksikliği Olarak Damgalanması Sürecinde Manevi Destek İhtiyacı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 64 vd.; M. Olcay Çam, Merve Uğuryol, "Ruhsal Hastalıktan İyileşmeye Kültürel Etki", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11 (1, 2019), 60-61; Maneviyat-din ayırımı ve bunun sağlıkla olan ilişkisine dair bk. Melike Boztilki1, Elif Ardıç, "Maneviyat ve Sağlık", *JAREN* (2017/3), 40; Ümit Horozcu, "Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki", *Milel Ve Nihal*, 7/1 (2010).

katında, her şeyin vakti belirlidir. Binaenaleyh (söyleyin) sabretsin ve Allah'tan ecir beklesin, buyurdu..."[1] Bu rivayette de görüldüğü gibi Hz. Peygamber kızı Zeyneb'i teselli ederken sabırlı olmasını ve buna karşılık sevabı Allah'tan beklemesini tavsiye etmiştir.

Felaketler esnasında kişinin kaybı, yakını, dostu olabilir. Konuyla alakalı olarak Hz. Peygamber'den şöyle bir rivayet aktarılmıştır: Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Mümin bir kulumun dünyada sevdiği dostunu aldığım zaman, o kimse (sabrederse) ve Allah'tan ecir beklerse, onun karşılığı cennettir."[2] Bu rivayet, sadece akrabalık bağına sahip olanlar değil insanın ünsiyet kurduğu arkadaşını kaybetmesi durumunda da sabretmesine karşılık bir mükâfatın olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda aralarında sevgi bağı kurulan insanların dostlarını kaybetmekten dolayı manevi desteğe ihtiyacının olacağını da ifade etmektedir.

İnsanoğlunun hayatta karşılaşabileceği olağanüstü durumlardan biri de savaş durumudur. Savaş, her ne kadar istenen bir durum olmazsa da kaçınılmaz olduğunda sebat etmek gerekliliği Kur'ân[3] ve hadislerce sabittir. Bu gibi zorlu durumlarda sebat eden kişilere büyük mükâfatların verileceği Hz. Peygamber tarafından müjdelenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, savaşın birinde Müslümanlara şöyle hitap etmiştir: "Ey İnsanlar, düşmanla karşılaşmayı arzulamayın. Allah'tan afiyet dileyin. Ancak düşmanla karşılaşınca da sabredin, sebat edin ve bilin ki cennet kılıçların gölgesi altındadır."[4]

İslam'ın ilk şehitleri olan Ammâr b. Yâsîr'in ailesine işkence yapılırken Hz. Peygamber onları cennetle müjdelemiştir.[5] Hz. Pey-

---

1 Buhârî, "Cenâiz", 32, 2/79 (No. 1284) Müslim, "Cenâiz", 6, (No. 2/635).

2 Buhârî, "Rikâk", 6, 8/90 (No: 6424).

3 Kur'ân'da şehadet kavramıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Halil, *Kur'ân'da Şehâdet Kavramı*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

4 Buhârî, "Cihâd", 111, 4/51 (No. 2966); Müslim, "Cihâd", 6, (3/1362).

5 Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. HiŞam b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Tahâ Abdurrauf Sad (B.y: Şirketu'Tibai'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, ts.), 1/279.

gamber'in, ilk şehit ailesini cennetle müjdeleyerek teselli etmesi ayrıca şehitlere ve şehit yakınlarına verdiği değeri ve önemi de göstermektedir.[1]

Hârise bint Sürâka Bedir gününde bir ok yarası alıp şehit düşmüştür. Annesi oğlunun durumunu sormak üzere Hz. Peygamber'e gelerek: "Şayet oğlum cennette ise sabreder, sevabını beklerim; değilse onun için var gücümle ağlarım" demiş, Hz. Peygamber de Hârise'nin Firdevs cennetinde olduğunu haber vermiştir.[2] Bu rivayet de can kaybı durumunda vefat eden kişi yakınlarının teselli edilmesinde Hz. Peygamber tarafından uhrevi müjdelerin vaat edildiğini göstermektedir.

5. Salgın ve Tedavisi Bulunmayan Hastalıklardan Ölenlere Vaat Edilen Müjdeler

Tarihsel süreç içerisinde insanlığın maruz kaldığı olağanüstü durumlardan biri salgınlar ve tedavisi henüz bulunmamış hastalıklardır. Bu iki durum da bir müddet insanları çaresiz bırakan olgulardandır. Hz. Peygamber döneminde de çeşitli salgın hastalıklar ve tedavisi olmayan hastalıklar görülmüştür. Hz. Peygamber her iki durumda da insanları teselli ederek onlara manevi danışmanlık yapmıştır. En büyük tesellisi de geçici dünya hayatına karşılık ebedi ahiret hayatında kurtuluşu vadeden uhrevi müjdeler şeklinde olmuştur. Her ne kadar ölüm geride kalanlar için acı bir olay olsa da imanlı gönüller için fâni hayattan ebedi hayata geçiş aşamasıdır.[3]

Hz. Peygamber, salgın hastalıkları müminlere bir rahmet şeklinde yorumlamıştır. Buhârî'nin yer verdiği şu rivayet buna işaret

---

1 İsmail Altun, "Hz. Peygamber'in Şehit Aileleriyle Münasebetleri", *Ekev Akademi Dergisi* 14/44 (2010), 230.

2 Buhârî, "Cihâd", 14, 4/20 (No. 2809); Sümeyye Sayğın, *Kur'an-I Kerim'e Göre Sağlam Bir Toplum Yapısı Oluşturmada Şehadet Kavramı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

3 Topaloğlu, "Ahiret", 544.

etmektedir: "Tâ'ûn bir çeşit azaptır, Allah onu dilediğine gönderir. Allah onu müminler için bir rahmet kılmıştır. Tâ'ûn hastalığına yakalanıp da sabırla bulunduğu yerleşim alanını terk etmeyen kişi, sadece Allah'ın kendisi için takdir ettiği şeyin başına geleceğine inanırsa ona şehit sevabı vardır."[1] Ayrıca bu tür hastalıkların mümin/salih kulların ölüm şekli olduğuna[2] ve İslam ümmetinin sonunun bu hastalıkla olacağına dair rivayetler aktarılmıştır.[3] Bu hastalıklardan ölenlere de ahirette kazanılabilecek en büyük sevabın, şehadet makamı olduğu müjdelenmiştir.[4] Bu sayede salgınla amansız mücadelede kişilerin psikolojik açıdan morallerinin yüksek tutulmasını sağlamıştır. Bu tür durumlarda insanların isyan etmemesi gerektiğini, bunun Allah'ın takdiri dâhilinde olduğunu ve insanların sabırlı olması gerektiğini ifade etmiştir.[5]

Konuyla ilgili aktarılan bu rivayetler Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan salgınlarda insanların sığınma kapısı ve teselli kaynağı olmuştur. Bununla birlikte kişinin salgın nedeniyle ölmesi durumunda kendisine vadilen sevaba ve şehitlik makamına nail olabilmesi için âlimler tarafından bazı şartlar öne sürülmüştür. Salgın bulunan yerde yaşayan kişinin, müjdelenen sevaba kavuşma amacıyla orayı terk etmemesi gerektiği, İbn Hacer tarafından dile getirilmiştir. Ayrıca hastalığın kişiye bulaşıp bulaşmaması durumunun da

---

1 Buhârî, "Tıb", 30, 7/131 (No. 5734).

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/290 (No. 17755), 29/290 (No. 17756), 36/404 (No. 22085).

3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/520 (No. 19744).

4 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*,19/497 (No. 12519), 21/30 (No. 13305), 21/49 (No. 13335), 21/267 (No. 13709), 21/313 (No. 13801), 24/11 (No. 15301), 24/21 (No. 15307), 24/22 (No. 13508), 28/391 (No. 17159), 28/396 (No. 17164), 29/198 (No. 17651), 42/53 (No. 25118), 42/118 (No. 25211), 43/235 (No. 26139), 45/606 (No. 27635), 45/609 (No. 27641); Buhârî, "Cihâd", 30 (No. 2830), "Ehâdîsu'l-Enbiyâ", 51 (No. 3474), "Tıb", 29 (No. 5732); Ahmed b. Şuayb Ebu Abdirrahmân en-Nesâî, *el-Müctebâ mine's-Sünne,* thk. Abdulfettah Ebu Ğudde (Halep: Mektebetu'l-Matbûâti'l-İslamiyye, 1986), "Cenâiz", 112 (No. 2054).

5 Buhârî, "Ehâdîsu'l-Enbiyâ", 51 (No. 3474).

Allah'ın takdiri çerçevesinde meydana geldiği, şikayet edilmemesi ve her durumda Allah'a güvenilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[1]

Yaratılış itibariyle yaşama sevincine sahip olan insanın bu duygusu hayatın zorluklarıyla mücadelesinde önemli bir teselli kaynağı olmuştur. Tabii haliyle ürkütücü olan ölüm, asıl hayatın ahirette başlayacağına inananlar için ebedi yokluk değil, ebedi yaşama bir kapı aralamadır.[2] Hz. Peygamber'den aktarılan şu rivayet, bu durumu veciz bir şekilde özetlemektedir: "Kim Allah'a kavuşmayı arzularsa Allah da ona kavuşmayı arzular. Kim de Allah'a kavuşmayı istemezse Allah da ona kavuşmayı istemez" buyurmuş, yanında bulunanlar. "Hiçbirimiz ölümü hoş karşılamayız" dediklerinde sözlerine şöyle devam etmiştir: "Durum sandığınız gibi değildir. Gerçek şu ki; mümin olan bir kimsenin son nefesleri yaklaşınca Allah'ın hoşnutluğu ve lütuflarıyla müjdelenir. Ona göre Allah'a kavuşmaktan daha sevimli bir şey bulunamaz. O, Allah'a kavuşmaktan hoşlanır, Allah da onunla karşılaşmaktan hoşlanır. İnkâr eden ise son nefesleri yaklaşınca Allah'ın azabı ve cezasıyla müjdelenir. Ona göre Allah'a kavuşmaktan daha kötü bir şey bulunamaz. O, Allah'a kavuşmaktan hoşlanmaz, Allah da onunla karşılaşmaktan hoşlanmaz."[3] Dolayısıyla ölüm olgusu, sevgiliye kavuşma arzusu bireylerin hayatını disipline eder ve anlamlandırır.

Ahirette Müslüman bireye verilebilecek en yüce makamlardan biri şüphesiz şehadet makamıdır. Hz. Peygamber'in hadisleri doğrultusunda bu makamın bulaşıcı hastalıklardan/salgından dola-

---

1 İbn Hacer , Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-ʿAskalânî, *Bezlü'l-mâʿûn fî fażli"ṭ-ṭâʿûn*, thk. Ahmed ʿUsâm Abdulkadir el-Kâtib (Riyâd: Dâru'lʿAsime, 1406/1986), 199-200. Hadis şârihlerinin Hz. Peygamber'in karantina uygulamasına yönelik farklı yaklaşımlarıyla alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Abdulvasıf Eraslan, "Taun Rivayetleri Çerçevesinde Hadis Şârihlerinin Hz. Peygamberin Karantina Tavsiyesine Yönelik Yaklaşımları", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25, 487-511.

2 Topaloğlu, "Ahiret", 544.

3 Buhârî, "Rikak", 38, 8/106 (No. 6507).

yı ölen kişilere de verileceği anlaşılmaktadır. Nitekim (الطَّاعُونُ لِكُلِّ مُسْلِمٍ شَهَادَةٌ) "Taun -hastalığından ölen- her Müslüman için şehitlik makam vardır"[1] vb. rivayetler bu anlama gelmektedir. Öyle ki bu tür hastalıklardan ötürü karantinadan çıkan kişi ve sabreden kişinin durumu savaş meydanında bulunan kişinin durumuna benzetilmiştir. (الْفَارُّ مِنَ الطَّاعُونِ، كَالْفَارِّ مِنَ الزَّحْفِ، وَالصَّابِرُ فِيهِ، كَالصَّابِرِ فِي الزَّحْفِ) "Taundan kaçmak savaş meydanından kaçmak gibidir. Karantinaya sabretmek savaş meydanında sabretmek gibidir"[2] rivayeti bu duruma ışık tutmaktadır.

Hz. Peygamber'den aktarılan şu rivayet de savaşta ölen kişilerin yanı sıra salgında ölen kişilerin de şehit olduğu anlaşılmaktadır: Bir seferinde Hz. Peygamber "Siz kimi şehit sayıyorsunuz?" sorusuna ashap "Allah yolunda öldürülenler şehittir" diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber, bu cevap üzerine "Öyleyse ümmetimin şehitleri azdır" dedi. Ashâb başka kimler şehittir? diye sorduğunda Hz. Peygamber "Kim Allah yolunda öldürülürse şehittir. Kim Allah yolunda ölürse şehittir. Kim taun (veba, bulaşıcı hastalık) sebebiyle ölürse şehittir. Kim karın (hastalığı) sebebiyle ölürse şehittir" demiştir.[3]

---

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/497 (No. 12519), 21/30 (No. 13305), 21/49 (No. 13335), 21/267 (No. 13709), 21/313 (No. 13801), 24/11 (No. 15301), 24/21 (No. 15307), 24/22 (No. 13508), 28/391 (No. 17159), 28/396 (No. 17164), 29/198 (No. 17651), 42/53 (No. 25118), 42/118 (No. 25211), 43/235 (No. 26139), 45/606 (No. 27635), 45/609 (No. 27641); Buhârî, "Cihâd", 30 (No. 2830), "Ehâdîsu'l-Enbiyâ", 51 (No. 3474), "Tıb", 29 (No. 5732).

2 Ebû Yaʿkûb İshâk b. İbrâhîm El-Mervezî b. Râhuyeh, *Müsned*, thk. Abdulğafûr b. Abdilhak (Medine: Mektebetü'l-Hak, 1412/1991), 3/777 (No. 1403); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/365 (No. 14478), 23/106 (No. 14793), 23/159 (No. 14875), 41/74 (No. 24527), 43/257 (No. 26183). Konuyla ilgili rivayetlerin tetkikine dair ayrıntılı bilgi için bk. Ufuk Dağlıoğlu, *Hükmî Şehitlikle İlgili Rivayetlerin Tedkîki*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

3 Müslim, "İmâre", 165 (3/1521). Hadislerde geçen şehitlik kavramına dair ayrıntılı bilgi için bk. Fatih Büyükyıldız, *Hadislerde Şehitlik Kavramı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

6. Göçük, Boğulma ve Yangın Gibi Olağanüstü Hâller İle İlgili Müjdeler

İnsanoğlunu çaresiz bırakan ve sinesinde derin yaraların açılmasına sebebiyet veren doğal afetlerden diğer bir kısmı da deprem, sel ve yangın durumlarıdır. Doğal afetlerin bu çeşitlerinin ne zaman görüleceğini insan kestirememektedir. Aniden karşılaşılan bu tür olağanüstü durumlar, hızlı gelişmekte ve çoğu zaman kontrolümüz dışında ilerleyebilmektedir. İnsanın güç yetiremediği bu durumlarda yaşanan çaresizlikler de Hz. Peygamber tarafından uhrevi mükâfatlarla teskin ve teselli edilmiştir.

Dünyada meydana gelebilen doğal afetlerde hayatını kaybeden insanlar da uhrevi müjdeler açısından en büyük payelerden bir olan şehadet makamına erişeceklerdir. Hz. Peygamber'in şehadet kavramının anlam genişliğine işaret ederek bu tür doğal felaketlerde vefat edenlerin de bu kapsamda değerlendirildiğini ifade eden rivayetlerinden biri şöyledir: "Şehitler beş kısımdır: Taundan ölen, karın ağrısından ölen, boğularak ölen, göçük altında kalarak ölen ve Allah yolunda ölen."[1]

Doğal afetler, ülkemizde sıkça yaşanan ve insanlara maddi-manevi büyük kayıplara sebep olan durumlardır. Bunun neticesinde büyük acılar yaşanmaktadır. Söz konusu hadislerde geçen durumların tamamında acılı sinelere derman olacak vaatler bulunmaktadır. Bu sayede inançlı bireyler başlarına gelen bela ve musibetlere karşı direnme gücüne sahip olacak, maddi ve manevi sıkıntıları bir nebze de olsa hafifleyecek, psikolojik açıdan rahatlayacaklardır. Zira er geç her insan ölüm gerçeğiyle yüzleşecektir. Deprem ve sel gibi doğal afetler durumunda kendi yakınlarıyla tecrübe edebileceği gibi nihayetinde kişinin kendisi de bunu yaşayacaktır. Ölümden sonraki hayatta vadedilen bu müjdeler her iki durumda da kendisine fayda sağlayacaktır.

---

[1] Buhârî, "Cihad", 31 (No. 2829) 4/24; "Tıb", 29, 7/131 (No. 5733).

Sonuç

Müslümanlar, ahiret inancına sahiptirler. Kişi dünyadaki inancı, yapıp ettikleri çerçevesinde ahiret hayatını şekillendirecektir. Ancak dünyada insanın gücünü aşan ve onu çaresiz bırakan birçok hadise meydana gelmektedir. Olağanüstü olarak nitelendirdiğimiz salgın, deprem, sel, yangın gibi felaketler bunların başlıcalarıdır. İnsanlara sayısız lütufta bulunan Allah Teâlâ söz konusu bu zorlu durumlara karşılık kendisine teslim olup sabır gösterenleri ayrıca ödüllendirecektir.

Hz. Peygamber de olağanüstü durumlarda kişiye verilecek pek çok karşılıktan söz etmiştir. Çalışmamızda incelediğimiz rivayetler çerçevesinde maddi ve manevi sıkıntıların tamamına karşılık insana sabrettiğinin karşılığı olarak asıl ebedî olan ahiret hayatında çeşitli mükâfatlar verilecektir. İnsanların karşılaşabileceği olağanüstü haller, genel itibariyle yaralanma, kronik hastalık, ölüm, salgın, deprem, sel ve yangın gibi durumlardır. Bunların birçoğu Hz. Peygamber'in hadislerinde geçmekte ve bunlara karşılık müjdeler verilmektedir. Bu müjdeler günahların affı, ahirette en üstün paye olan şehadet sevabı ve cennet şeklindedir.

Hz. Peygamber, başta olağanüstü olarak tanımladığımız insanların dünyada karşılaşacakları zorlu durumlarda onları teskin etme konusunda kendilerine manevi danışmanlık hizmeti vermiştir. Ayrıca insanların musibetlere karşı müspet bir bakış açısının geliştirmesine katkıda bulunmuştur. Bu sayede insanların acısını azaltmış, psikolojik olarak rahatlatmış, nihayetinde ölümün gerçeğinin bir yokluk olmayıp ebedi hayata bir kapı aralama olduğunu ve bundan korkulmaması gerektiğini ümmetine öğretmiştir. Olağanüstü durumlarda insana en zor gelen acılardan biri olan yakınlarının kaybını teskin ederken, yakınlarının acılarını hafifletme bağlamında ölen kişilere ebedi hayatta verilecek olan müjdelerden söz etmiştir. Haddizatında dünya hayatını ahiret için bir kurtuluş vesilesi kılmaya çalışan Müslümanlara, ahiret saadetini müjdeleye-

rek onlara umut ışığı olmuştur. Bu sayede hayata gözlerini yuman kişilerin acılarını hafifletmiş, yaralanan, maddi ve manevi sıkıntı çekenlerin hayata umutla bakmalarına vesile olmuştur.

İnsanlar için mükemmel bir örnek olan Hz. Peygamber'in bu müjdeleri çeşitli sıkıntılarla karşılaşan günümüz insanına bir umut ışığı olması gerekmektedir. Dolayısıyla olağanüstü durumlarda insanların teskini ve tesellisi için bu müjdelerin kendilerine telkin edilmesi hayati bir öneme sahip olacaktır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ahmed. el-Müsned. thk. Şuayb el-Arneût vd. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1999.

Altun, İsmail. "Hz. Peygamber'in Şehit Aileleriyle Münasebetleri". *Ekev Akademi Dergisi* 14/44 (2010), 227-246.

Aydın, Garip. "Manevi Destek Bağlamında Hz. Peygamber'in Hastalara Yaklaşımı". *bilimname* XXXI, 2016/2, 249-274.

Aydın, Garip. *Ayet ve Hadisler Işınğında Hastalara Manevi Destek*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019..

Aynî, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin Bedruddin. Umetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiy, ts. 25 Cilt.

Başar, Serpil. "Kur'an ve Buhârî'nin Kitabu'l-Merdâ Rivayetleri Çerçevesinde Hastalara Manevi Yaklaşım". *Araştırma ve İnceleme* 25/3 (2014), 137-146.

Boztilki, Melike, Ardıç, Elif. "Maneviyat ve Sağlık". *JAREN* (2017/3), 39-45.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.

Büyükyıldız, Fatih. *Hadislerde Şehitlik Kavramı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Cebeci, Suat. *Dinî Danışma ve Rehberlik.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

Çağlan, Kevser. *Psikolojik Hastalıkların Yanlış Yorumlanması Ve İnanç Eksikliği Olarak Damgalanması Sürecinde Manevi Destek İhtiyacı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Çam, M. Olcay, Uğuryol, Merve. "Ruhsal Hastalıktan İyileşmeye Kültürel Etki". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11 (1, 2019), 55-64.

Dağlıoğlu, Ufuk. "*Hükmî Şehitlikle İlgili Rivayetlerin Tedkîki*". Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Eraslan, Abdulvasıf. "Taun Rivayetleri Çerçevesinde Hadis Şârihlerinin Hz. Peygamberin Karantina Tavsiyesine Yönelik Yaklaşımları". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 11/25, 487-511.

Erol, Ayten. "İslam Hukukunda Şehitlik Bağlamında Şehit Ailelerinin Manevi Temelli Sosyal Koruması". Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 18/72 (2019), 2105-2128.

Halil, Hüseyin. *Kur'ân'da Şehadet Kavramı.* Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015..

Horozcu, Ümit. "Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki". *Milel Ve Nihal*, 7/1 (2010), 209-240.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-ʿAskalânî. *Bezlü'l-mâʿûn fî fażli"ṭ-ṭâʿûn.* thk. Ahmed ʿUsâm Abdulkadir el-Kâtib. Riyâd: Dâru'lʿAsime, 1406/1986.

İbn HiŞam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. HiŞam b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye.* thk. Tahâ Abdurrauf Sad. B.y: Şirketu'Tibai'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, ts.

İbn Râhuye, Ebû Yaʿkûb İshâk b. İbrâhîm el-Mervezî. *Müsned.* thk. Abdulğafûr b. Abdilhak. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Hak, 1412/1991.

Kazvînî, İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen.*

thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

Koçak, Zeki. "Müslümanlar Musibetler Karşısında Nasıl Davranmalı?". *Diyanet İlmî Dergi* 56 (2020), 937-980.

Mübârekfûrî, Ebü'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim. *Tühfetü'l-Ehvezî bi Şerhi Câmi's-Sağîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts. 10 Cilt.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiʿu's-ṣaḥîḥ*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabiyyi, ts.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebu Abdirrahman. *el-Müctebâ mine's-sünen.* thk. Abdulfettah Ebu Ğudde. Halep: Mektebetu'l-Matbûâti'l-İslamiyye, 1986.

Önal, Recep. "Kur'an'da İmani ve Ahlaki Bir Tavır Olarak Sabır". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (12/2, 2008), 439-466.

Sayğın, Sümeyye. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Sağlam Bir Toplum Yapısı Oluşturmada Şehadet Kavramı.* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eşas. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Amman: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 1999.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân el-Basrî. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdilmuhsin. Mısır: Dâru'l-Hicr, 1999.

Tirmizî, Muhammed b. Îsâ Ebu Îsâ es-Sülemî. *el-Camiʿu's-ṣaḥîḥ/ Sünenu't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy, 1975.

Topaloğlu, Bekir. "Ahiret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 1/543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

AHLAK-MANEVİ DESTEK İLİŞKİSİ VE OLAĞANÜSTÜ DURUMLARDA AHLAK ÂLİMLERİNİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Garip AYDIN[1]

Giriş

İnsan, birbirine zıt gibi görünen manaları ihtiva eden madde/mana, ruh/beden arasında kalmış bir varlığı temsil etmektedir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli hususlardan birisi bu kavramlar anaforunda kendini, kâinatı ve yaratıcıyı bilmesidir.

1. Kavramlar (Madde-Mana-Ahlak-Manevi Destek)

Görünen varlıklar üzerinde bile ortak bir mutabakat sağlanamazken görünmeyen, soyut şeyler hususunda bütün insanların ortak bir noktada uzlaşması kolay değildir. Bu sebeple olsa gerek madde, mana, varlık ve yokluk ile ilgili düşünce, bilgi ve teorilerin başlangıcı ilk çağlara kadar dayanmaktadır. Manevi destek konusunun alanlarının tespiti ve insanın maddi ve manevi yönünün iyi anlaşılabilmesi açısından madde ve mana kavramlarının kısaca açıklamaları yapılacaktır.

Madde Mana/Maneviyat Kavramlarının Kökeni

Sözlükte, duyularla algılanabilen, boşlukta yer kaplayan, kütlesi olan her varlık (TDK, 2005: 1321) için kullanılan 'madde' kelimesi Arapça 'da, eklendiği şeye bitişik olan ziyade anlamına gelmektedir. (İbn Manzur, 2006: III, 96) Yıllar önce yazılan Arapça sözlüklerde "muttasıl" (متصل) yani birleşik kelimesinin kullanılması,

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis ABD. garipaydin@aksaray.edu.tr

günümüzde kuantum fiziğinin, maddenin dalgaların birleşimiyle oluştuğu teorisiyle (Tarhan, 2012: 82) paralellik arz etmesi açısından dikkat çekicidir.

Madde konusu sadece felsefi, fiziki yahut kelamî entelektüel tartışmalardan ibaret olmayıp neticesinde dini, dünyevi, bilimsel yahut mezhepsel ekollerin oluşmasını sağlayan önemli bir kavramdır. Bu konu İslam'da daha çok kelamcılar arasında tartışılmıştır. Onlar felsefî düşüncenin temel meselesi olarak var olanları konu edindikleri gibi yokluğu ve yok olanları da ele almışlardır. (Alper, 2013: 34) İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), cevheri bizzat mevcut olan bir varlık kabul etmediğinden cisimlerin, dolayısıyla evrenin birleşik arazlardan ibaret olduğuna ilişkin görüşe sahiptir. Ona göre madde öncesiz değil, yokken var olmuştur. Yokluğa ve değişime maruz kalması bunu kanıtlamaktadır. (Yavuz, 2003: 168) İbn Sina'ya (Ö. 428/1037) göre ise vücuda gelen şeyler, sıcaklık, soğukluk, yaşlılık ve kuruluktan mürekkeptir. Bunlar da katı, yumuşak veya gaz halinde bulunur. Eşya çözülme, sıkışma ve gevşeme ile değişir. Aynı zamanda cisimler bilkuvve sonsuz bir şekilde bölünebilirler. (Taylan, 2000: 2009) İbn Sina'ya göre mutlak yokluk yoktur. Bozuluş, yok oluş değildir. (Durusoy, 1999: 322-331)

Maddenin ezeli oluşu fikri mutezile bilginlerinden Ebu'l Hüseyin Hayyat'ın (ö. 300/913) savunduğu bir fikirdi. Ona göre hudûsu anında cisim vasfına sahip bir varlık adem halinde de o vasfa sahiptir. Ancak yine mutezile bilgini olan Cübbaî (ö. 321/933), ma'dûmun cisim sayılmasının cisimlerin kıdemi anlamına geleceği için bu anlayışı reddetmiştir. (Gölcük, 1998: 104) Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre Allah'ın varlığı hakiki, diğerlerin varlığı mecazidir. (Yavuz, 1988: 356) Varlığın bir olduğu fikrini savunan vahdet-i vücud düşünce sisteminin kurucusu İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) vahdeti vücud anlayışında ise nesneler mutlak varlığın tecellisidir. (Coşkun, 2008: 122) Varlıkla ilgili benzer tartışmalar günümüzde de sürmektedir.

Madde ve mana, ruh ve beden tartışmalarının kökeninde Allah'ın varlığı meselesi olup, varlığın aslını maddeye dayandıranlar genel olarak Allah'ın varlığını inkâr etmektedirler. (Detaylı bilgi için bk. Kutluer, 2003: 306) Her şeyi maddeden ibaret görüp maneviyatı ve manevi kuvvetleri inkâr edenler geçmişte olduğu gibi günümüzde de mevcuttur. Gelecekte de olacaktır. İnsan ruhunu, onun içinde var olan duyguların kaynağını, onun fıtratını bilmeyenlerin yahut inkâr edenlerin manevi desteği kabul etmeyeceği açıktır.

Kur'an'ı-Kerim, yerlerin ve göklerin yoktan var edildiğini haber vermiştir. Otuz beşinci sureye ad olan 'Fatır' kelimesi (فاطِر), yoktan var etmek, ilk defa ortaya çıkarmak (الابتداء والاختراع) manalarına gelmektedir. (İbn Manzur, 2006: V, 55) Kur'an'da göklerin ve yerin yaratılışında bir şeyi ilk defa ortaya çıkaran manasında Allah'ın Bedi' (بَدِيعُ) ismi zikredilmektedir. (Bakara,, 2/117; En'am, 6/101) Kur'an-ı Kerim'de maddenin ezelî olmadığı gibi ebedî de olmadığı beyan edilmiş, Allah'ın zatından başka herşeyin yok olacağı zikredilmiştir. (Kasas, 28/88; Rahman, 55/26-27) Ayette geçen yok olmak, ölmek yahut cüzlere ayrılmak suretiyle yararlanabilir olmaktan çıkmak yahut başkalaşım olarak da tefsir edilmiştir. (Râzî, 1993: 573-576) Buharî, 'yaratılışın başlangıcı' adlı kitabına, 'ilk olarak mahlukatı yaratıp sonra bunu (yaratmayı) tekrarlayan O'dur.' (Rum, 30/27) ayeti ile başlayarak (Buharî, Bedü'l-Halk, 1) kâinattaki varlığın sonradan yaratıldığını ve bunun devam ettiğini vurgulamıştır. Sonrasında naklettiği, "Allah vardı O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu" rivayeti (Buharî, Bedü'l-Halk, 1) Allah'tan başka hiçbir şeyin ezelî olmadığını teyit etmektedir. Hadislerde neyin ilk yaratıldığı ile ilgili farklılıklar olsa da mahlûkatın sonradan yaratıldığında ittifak vardır. Hz. Peygamber bir duasında, Allah'ım! Sen evvelsin, senden önce hiçbirşey yok (اللَّهُمَّ أَنْتَ الأَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ شَيْءٌ) sen ahirsin, senden sonra da hiçbir şey yok (وَأَنْتَ الآخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ) buyurması (Müslim, Zikir, 17; Ebu Davud, Edeb, 107) mahlûkatın

muhdes olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. İbn Hacer (ö. 852/1448), bu rivayetin Allah ile beraber hiçbir şey olmadığına ve mahlukat yaratılmadan önce yokluğa (العدم) açık şekilde delil olduğunu söylemiştir. (İbn Hacer, 2001 VI: 289)

Teknolojik gelişmelerin bunca hızına rağmen, mana, ruh, sevgi, nefret, aşk gibi kavramlar konusunda insanlara yeterli ve doyurucu bilgiler sunulamamaktadır. Hayatı sadece maddeden ibaret görüp manayı ve ruhu inkâr edenler, bilgiyi ve bilimi sadece beş duyuya indirgeyenler kendi içindeki soruları da cevapsız bırakmaktadırlar.

Maddi olanın karşıtı, görülmeyen, ruhani, tinsel, soyut, duyularla sezilebilen anlamlarına gelen maneviyat (TDK, 2005: 1339), kalple kavranıp bilinen şey demektir. Şeylerin zihindeki varlıklarına başka bir yönden 'mana' denilmektedir. Bedene hayat veren ve ilahi bir nefes olan ruh ise, sözlüklerde bedenin zıddı olarak kullanılmaktadır. (İbn Manzur, 2006: II, 455) Başka bir tarifte maneviyat, insanın var edenle olan bağıdır ve dolayısıyla ilahi kaynaklıdır. İnsan kendisiyle, yani özüyle iletişime geçtiğinde ilahi olanla da iletişime geçmiş olur. Çünkü özü, ilahi olanın niteliklerini taşımaktadır. (Özdoğan, 2005: 140-151) Maneviyat kelimesi muhtevasında moral, yürek gücü, cesaret gibi anlamları da barındırmaktadır. (Düzgüner, 2013: 10) İnsanın nesnelere ilişkin hissî, hayalî, vehmi ve akli düzeydeki bilgileri bu manadan oluşmaktadır. (İbn Sina, 2005: 26) Gazzâlî, anlama ve idrakin beş duyu organı ve beş hisle olacağını söyledikten sonra, beş hissi; hayal, düşünme, ezberleme, hatırlama ve vehim kuvveti olarak açıklamıştır. (Gazzâlî, 1971: 21) Hissî olan bu beş şey görülmediği hâlde bunları inkâr eden yoktur. Beden ve ruhtan müteşekkil olduğu kabul edilen insanın mana yönünü en üst düzeyde temsil eden maneviyat, tıbbi ve sosyal hizmetlerde hastanın mevcut durumuyla barışık olmasını sağlayan önemli bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım ile hayatın anlamı ve gayesi, ölümün hikmet yönü dile getirilerek, kişinin huzuru ve mutluluğu hedeflenir. (Seyyar, 2010: 217)

2. Manevi Desteğin Mahiyeti

Kişilerin bedenlerinin yanında ruh sağlıklarının da korunması, onların tam bir huzur halinde olması açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple tarih boyunca hastalar sadece maddi ilaçlarla değil 'manevi destek' denilebilecek telkin, dua, okuma gibi soyut, su, müzik gibi somut yöntemlerle de tedavi edilmişlerdir. Soyut bir kavram olması sebebiyle manevi destek denildiği zaman ne yapılacağı, nasıl yapılacağı sorusu kişiden kişiye farklılık arz edebilmekte herkes farklı şekilde anlayabilmektedir. Bu çalışmada İslam ahlak âlimlerinin görüşleri de dikkate alınarak manevi destekten ne anlaşılması gerektiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Kur'an'da beş duyu ile görülmeyen, duyulmayan ve hissedilmeyen ancak akıl ve kalple bilinen ve hissedilen şeylere vurgu çoktur. Hatta inancın temeli tamamen bu kavramlara dayanmaktadır. Çünkü en başta Allah, Kur'an'ın merkezindedir ve beş duyu ile bilinemez. Bunun yanında, yeniden dirilme, ahiret hayatı, cennet, cehennem, melek, cin gibi zahiri olarak görünmeyen onlarca varlık ve kavramlar zikredilir. Dünya hayatının zahir ve batın yönlerinin olduğunu, inanmayanların sadece dünyanın zahir (beş duyu ile sınırlı) yönünü bilecekleri haber verilir. (Rum, 30/7) Bu ayet, inanmayanların dünyaya ait işleri bilecekleri, ahirete ait işleri ise bilmeyecekleri şeklinde tefsir edilmiştir. (Kurtubi, 1964: XIV, 7) Başka bir ayette müşrikler için necis/pis (نجس) ifadesi kullanılmıştır. (Tevbe, 9/28) Buradaki pisliğin hükmi (gözle görülmeyen) bir pislik olduğu söylenmiştir. (Taberi, ty.: XIV, 191) Olayların ve hadiselerin gözüktüğünden farklı olabileceği Kur'an'ın dikkat çektiği bir noktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın inananlara manevi desteği ile birlikte meleklerin de insanlara manevi desteğiyle ilgili ayetler mevcuttur. (Feth, 48/4, 7; Tevbe, 9/26) Allah (el-Velî), müminlerin yardımcısıdır. (Al-i İmran, 3/122) İnananlara hem dünyada hem ahirette Allah tarafından yardım edileceği vaat edilmiştir. (Mü'min, 40/51) Eğer Allah'ın yardımı gelecek olursa asla mağlubiyetin olmayacağı,

O yardım etmezse kimsenin bir çare bulamayacağı belirtilmiştir. (Al-i İmran, 3/160; Muhammed, 47/7) Ayrıca Allah'ın inananlara melekler ordusunu göndermesi (Al-i İmran, 3/124; Enfal, 8/9) ve onlarla müminlere destek vermesi manevi bir güçtür. Gerçek güç ve kudret sahibi Allah olduğu hâlde melekleri göndermesinin sebebini Kur'an, "Müminlerin kalplerinin yatışması ve onlar için müjde olması şeklinde açıklamaktadır. (Al-i İmran, 3/126; Enfal, 8/10) Ancak meleklerin manevi destek olarak gönderilmesi, istikamet üzere olma şartına bağlanmıştır. (Fussilet, 41/30-32.)

Kur'an'da beyan edilen, 'Allah'ın müminleri katından bir ruh ile desteklemesini' (Mücadele, 58/22) İbnu'l-Kayyım (ö. 751/1350) kuvvet, sebat ve yardım olarak açıklamıştır. (İbnu'l-Kayyım, 1993: 205) İbn Abbas, müminlerin işleri, bu manevi destekleme ve ilahi yardımla hayat bulduğu için "katından bir ruh ile destek" tabirinin kullanıldığını söylemiştir. (Râzî, 1993: XXI, 393-394) Kur'an'da zikredilen manevi desteklerin müstakil bir çalışmada araştırılması gerekir. Burada kısaca değinilmesi, gözle görülmeyen bu kuvvetlerin insanın ruhsal dünyasına yaptığı katkıları göstermesine dikkatleri çekmek içindir.

Madde ile manayı kesin çizgilerle ayırmanın zorluğuyla birlikte kişinin inanç dünyasıyla alakalı olan, tevekkül, dua, ibadet, telkin, okuma gibi dinî konular; ümit, sevgi, saygı, güven gibi psikolojik kavramlar; müzik, su, yürüyüş gibi tıbbi tedavinin dışındaki psikolojik destek niteliği taşıyan ve ruhsal dengenin oluşmasına katkı sağlayan meşru uygulamalar manevi destek kavramı çerçevesinde değerlendirilmelidir. (Ruhsal dengenin subjektifliğiyle ilgili bk. Yapıcı, 2011: 27-31) Burada ruhsal denge kavramının kullanılması manevi desteğin ahlak felsefesiyle ilişkisi sebebiyledir.

Manevi Desteğin Ahlak Felsefesiyle İlişkisi

Ahlak, Arapça' da "seciye, tabiat, huy" gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. (İbn Manzur, 2006: III, 197) Kla-

sik ahlak felsefelerinde ahlak ilminin gayesi mutluluğu kazanmak ve mutsuzluktan kurtulmak olarak açıklanmıştır. (Çağrıcı, 1995: 222) Bu alanda eser veren bilginler güzel ahlakın temeli kabul edilen hikmet, iffet, şecaat ve adalet ile kötü ahlakın temeli kabul edilen, cehalet, şehvet, korkaklık, zulüm konularına ağırlık vermişler ve insanlarda bulunan bu temel kuvvetlerin dengelenmesi için çözümler üretmeye çalışmışlardır. Bu sebeple olsa gerek hem Hipokrat hem Galen tıp ile ahlakı ayırmamış, ruhun bedeni, bedenin ruhu etkilediğine inanmışlar ve hastalarını bu anlayışa göre tedavi etmişlerdir. (İbn Bahtişû, 2014: 17-20) Buna göre güzel ahlakın ortaya çıkması ve mutluluğun yakalanması manevi kuvvelerin dengesine bağlanmıştır. Bütün insanlarda var olan akıl, öfke ve şehvet kuvvetinin dengesi ile meydana gelen, hikmet, iffet ve şecaatın insanda meleke haline gelmesi güzel ahlaktır. Manevi destekte hedef budur.

İslam ahlak felsefesine göre insan ruhunun (nefs) başlıca güçleri nâtık güç (akıl), şehvet ve gazap gücü şeklinde üçe ayrılmıştır. (Çağrıcı, 1996: 436) Hastalıkların meşguliyet, şok, telkin, müzik ve ilaçla tedavi yollarını göstererek bugünkü modern psikiyatrinin kurucusu olduğu da söylenen (Durusoy, 1999: 335) İbn Sina (ö.427/1037), kuvvetleri nefsani, tabii ve hayvani olarak üçe ayırmış, yaşam kuvvelerin merkezi ve fiil yerinin kalp olduğunu söylemiştir. (İbn Sina, 1999: 94) Kindî'ye (ö. 252/866) göre, kişinin hüzünlere gark olmasındaki sebeplerin başında akıl yoksunluğu, kontrolsüz şehvet ve öfke duyguları gelir ki bunlar kralları köleleştiren duygulardır. (Kindî, 1998: 32-35) Aynı dönemde yaşayan Câhız (ö. 255/869) da nefsi kuvvetleri üçe ayırmış bunları şehvet, gazap ve akıl olarak açıklamıştır. Nefsi terbiye ederek, eğitimle, riyazatla, hilimle, güzel alışkanlıkları ısrarla yaparak güzel ahlaka ulaşılacağını söylemiştir. (Câhız, 1989: 14-15) İnsanda iyi ve kötüyü ayırt edici fikir (akıl) kuvveti, tehlikelere karşı korunma duygusunu ihtiva eden gazap kuvveti, bütün istek ve arzuların kaynağı ise şeh-

vet kuvvetidir. Bunların uyumlu ve dengeli olmasından faziletler, dengesiz olmasından rezîletler ortaya çıkar. (Tûsî, 2007: 149-150) Rezîletler, hangi derecelerde olursa olsun, hepsi nefs hastalıklarındandır. Bundan ötürü insan, kendisinin en yüksek kemal mertebesine, gerçek huzur ve mutluluğa, ancak ruhunu temizlemek ve saf hâle getirmekle ulaşabilir. Bu da bedene ait lezzetlere ve zevklere aldanmamak ve hayvanlar gibi şehvetlere boyun eğmemekle hasıl olur. (Sunar, 1980: 39-81)

İnsan psikolojisi ve tıp ilmi üzerinde çalışan İslam bilginlerine göre insanın ahlaki düşünce ve davranışları ile yaşadığı psikoloji arasında sıkı bir ilişki vardır. "Ruhanî Tıp" kavramını ilk defa kullanan ve bu başlıkla bir eser yazan Ebu Bekir er-Razî, (ö. 313/925) eserinde tıp ile manevi hastalıkların ilişkisini kurmuş, kalbin hastalıklarını ortaya çıkararak, tedavi yollarını ve iyileştirme çabalarını bulmaya çalışmıştır. Müellif burada, "et-Tıbbu'r-Ruhânî" kavramını, itidali öğreten, psikolojik şartlar vasıtasıyla ruh ve beden sağlığını korumayı amaçlayan ilim olarak tarif etmiştir. (Razi, 2004: 18) İbn Bahtişû (ö. 450/1058) yazmış olduğu *"Risaletü'n fi't-Tıbb ve'l-Ahdasi'n-Nefsaniyye"* adlı eserinde insanın bir bütün olarak ele alındığı bir sistem ortaya koymaktadır. Bu sisteme göre insan bedeni, karakteri ve ruhu sağlıklı olduğu sürece sağlıklı addedilir. (İbn Bahtişu, 2014: 13) Dünya Sağlık Örgütünün sağlık tanımı ile yaklaşık bin yıl önce yapılan sağlık tanımının aynı olması dikkat çekicidir.

Gazzâlî, (ö. 505/1111) insanın yaratılışında ve terkibinde şaibeler (شوائب) olduğunu, bunların neticesinde yırtıcılık, hayvanlık, şeytanlık ve rabbaniyet olmak üzere dört tane sıfatın toplandığını söylemiştir. Ona göre öfke kişiye musallat olunca yırtıcılık vasfı, şehvet hâkim olunca cinsel sapıklıklar ve azgınlıklar peyda oluyor. (Gazzâlî, ty. III, 10.) Fahruddin er-Râzî, (ö. 606/1210) İslam ahlakıyla psikolojiyi birleştirmek, hatta psikolojiyi İslam ahlakının temeli yapmak istemiştir. (Kutluer, 2000: 150) Razî, üç kuvvete artı olarak

vehim kuvvetini eklemiş, bütün kötülüklerin kaynağının bu kuvvetler, ibadetlerin gayesinin ise şehvet, gazab ve vehim kuvvetlerini ezmek olduğunu söylemiştir. Ona göre Cenâb-ı Allah, "Hac'da cinsi münasebet, fâsıklık ve cidâl yoktur." (Bakara, 2/197) buyurarak bu kuvvetlere dikkat çekmiştir. (Râzî, 1993: IV, 498-499) Manevi destek uygulamalarında insanın manevi kuvvelerini bilmekle birlikte bu kuvvelerin merkezlerini ve kontrol yerlerinin de bilinmesi gerekmektedir. Bu sebeple Kur'an'da insanın yaşamış olduğu duyguların merkezi konumunda olan kalp ile ona kötü işleri emreden nefis ve bunları kontrol eden akıl kuvvetinin üzerinde ayrıca durulmalıdır. (Geniş bilgi için bkz. Aydın, 2015: 22-32)

Dikkat edilecek olursa ahlak âlimlerinin ve daha önceki filozofların neredeyse ittifak ettikleri en önemli nokta, manevi kuvveler arasındaki itidal ve dengedir. Bu çerçevede manevi destek, "kişilerin ruhsal açıdan dengeli bir hâle getirilmesi" anlamında kullanılacaktır. Bu bağlamda geliştirmiş olduğumuz manevi desteğin tanımı şudur: Bütün insanlarda ortak olarak bulunan akıl, öfke ve şehvet gibi manevi kuvvelerin dengesinin bozulmasıyla ortaya çıkan korku, gazap, hırs, stres, bunalım, anlamsızlık, depresyon gibi tüm ruhsal bunalımların vahyin ışığında yeniden dengeli bir hâle getirilmesidir.

Hastalara manevi destek sağlanırken cevaplanması gereken sorulardan biri, bu desteği alan kişinin neticede ne elde etmiş olacağıdır. İkincisi manevi destek veren kişi hastanın ruhsal olarak düzeldiğini nereden bilecektir. Kişi dindar olduğu, ibadetlerini tam olarak gerçekleştirdiği hâlde, ruhsal bunalımlar yaşamaya devam ediyorsa ne olacaktır? İşte bu soruların cevaplanması ve manevi destek uygulamasında belli bir standardın oluşması için İslam ahlak âlimlerinin geliştirmiş oldukları teoriler dikkate alınacak, bütün insanlarda ortak olan kuvvelerin dengeli hale gelmesi esas olacaktır. Manevi destekle ilgili yeni geliştirdiğimiz bu tanıma göre, sadece hastanelerde yatan hastalar değil, bütün musibet ze-

deler hatta herhangi bir bela ve musibete uğramadığı hâlde farklı nedenlerle ruhsal bunalım geçiren herkes manevi destek kavramı içerisine dâhil olmuş olacaktır.

3. Olağanüstü Durumlarda Ahlak Âlimlerinin Çözüm Önerileri

Aristo'ya isnat edilen altın orta yani bütün duygularda denge sağlama fikrini İslam ahlak âlimleri de benimsemiş ve bütün insanlarda var olan akıl, öfke ve şehvet kuvvetlerinin dengesiyle birlikte erdemlere ve mutluluğa ulaşılacağını böylelikle hem olağan hem olağanüstü durumlarda insanın itidalini koruyacağını söylemişlerdir.

Olağanüstü durumlarda ortaya çıkan duygu genel olarak korku ve kaygıdır. Sözlükte "korkmak, kaygılanmak, endişe duymak" gibi anlamlara gelen Arapça "havf" (خوف) kelimesi, genellikle 'hoşlanılmayan bir durumun başa gelmesinden veya arzulanan bir şeyin elde edilememesinden duyulan kaygı' şeklinde tanımlanmıştır. (Cürcanî, 1888: 46; İbn Manzur, 2006: III, 252) Korkuların temelinde ayrıca insanın maddi olan şeyleri kaybetme ve onlardan yoksun olma kaygısı da yatmaktadır. (Merter, 2009: 391)

İslam düşünce tarihinde fazîlet-rezîlet teorisi çerçevesinde başlıca erdemsizlikler arasında korkaklığa da yer verilmiştir. Korkaklık bir tür hastalık kabul edilmiş ve tedavi yolları gösterilmiştir. (Çağrıcı, 2002: 203) Gazzâlî'nin (ö. 505/1111), "İleride kötü bir durumla karşılaşılacağı beklentisinin insanın ruhunda sebep olduğu elem ve huzursuzluk" (Gazzâlî, ty., IV, 286) şeklindeki tanımı ise korkuya (havf) psikolojik açıdan bakan bir yaklaşımı ifade etmektedir. İbn Miskeveyh ise korkuyu dört kötü temel ahlaktan (rezîletten) biri olarak görmüştür. (Sunar, 1980: 41)

Sözlükte, şiddet ve musibet anında kalbin metin olması anlamına gelen şecaat kelimesi, korkaklık (cübn) ile cahilce cesaretin (tehevvür) ortası, dengeli hâlidir. (İbnü'l-Esir, 1979: V, 399) Aristo'ya göre cesur bir insan, gerçekten korkulacak şeylerden, gerektiği

kadar korkan, daima rasyonel bir ruh taşıyan ve kendinden emin, daima soğukkanlı ve basiretli bir insandır. Her şeyden korkan insanlar, daima kederli ve ümitsiz ve hareketsizdirler. Bu tür korkak insanlar her hangi ıstıraplı haller karşısında intihara meylederler ve bu hallerden ancak bu suretle kurtulmak isterler. (Sunar, 1980: 107)

Olağanüstü durumlarda da insanlar büyük korkulara kapılırlar ve bu korkuların temelinde ölüm korkusu vardır. Üzüntü ve ölüm korkusu problemini İslam dünyasında ilk kez felsefi bir tarzda ele alan Kindî'ye, (ö. 252/866) göre, nefsin acıdan kurtulması ancak ahlaki tedavi ile mümkündür. Ona göre hiç musibete uğramamak demek, hiç var olmamak demektir. Bu istek ise tabiata aykırıdır. (Kindî, 2015: 18-19) Eflatun (ö. M:Ö: 427-347) ve Kindî eserlerinde ölüm korkusuna dikkatleri çekmişler, ölümün kötü bir şey olmadığını, insan tabiatının tamamlayıcısı olduğunu söyleyerek bu problemi halletmeye çalışmışlardır. (Kindî, 2015: 25) Burada ölüm korkusu ile ölüm kaygısını ayırt etmek gerekir. Ölüm kaygısı bireyin tüm hayatına yayılan bir endişe iken, ölüm korkusu ölümü hatırlatan bir unsur ile karşılaşıldığında ortaya çıkmaktadır. (Ayten, 2018: 33) Günümüzde insanların ölümden korkması eğitim sistemine de yansımış bu konular hakkında konuşmak ve insanları bilgilendirmek adeta kerih görülmüştür. Çok yüksek puanlarla üniversite okuyan insanların bu konuyla ilgili yeterli bilgi sahibi olmayışları bir eksikliktir. Hayat ne kadar gerçeklik ise ölümün de o kadar gerçeklik olduğu, ölüm ve sonrası ile ilgili bilgiler ve hayat felsefesi bütün üniversitelerde ders olarak okutulmalıdır.

Ebubekir er-Razî'ye (ö. 313/925) göre insanı en çok üzen duygulardan biri olan, "sevilen şeylerin kaybolması ve istenen şeylerin elde edilememesi" halindeki duyguları kontrol etmek gerekir. Bu problemin çözümü için onun getirmiş olduğu çözüm şudur: "İnsan, sevilen ve elde edilmek istenen şeylerin oluş ve bozuluşa konu olduklarını bilmeli ve sahip olundukları sürece verdikleri hazzın,

kaybedildikleri zaman verecekleri elemden daha az olduğunu bilerek onları kaybedeceği ana karşı önceden hazırlıklı olmalı ve bunun kaçınılmaz olduğunu düşünmelidir." (Razî, 2004: 29) Ona göre nefsin istek ve arzularını engellemek, onları kontrol altında tutmak kişiyi tutsaklıktan kurtarır. İnsanların tabiatları ile sosya-kültürel ve psikolojik farklılıkları dikkate alınarak, kolay olandan zor olana doğru bir metot takip edilerek onlara ahlaki eğitim verilmelidir. (Razî, 2004: 25-27) Razî ayrıca başa gelen sıkıntılardan kurtulmak isteyen akıllı kişinin yapacağı şeyin, üzüntünün nedeni hakkında düşünmek olduğunu söylemiştir. Eğer üzüntünün giderilmesi elden geliyorsa onun için çabalamalı ve onu ortadan kaldırmalıdır. Üzüntüyü gidermek elinde olan bir şey değilse hemen dikkatini başka yöne çevirerek onu unutmaya çalışmalı, o düşünceyi içinden atmalıdır. Onun bu şartlarda kederlenmeye devam etmesini isteyen akıl değil, hevadır. (Razî, 2004: 110) Aynı zamanda tıp doktoru da olan Razî'nin ahlaka yaptığı vurgular önemlidir. Ahlaki eğitimin bir süreç içerisinde olması gerektiği ve insanların seviyelerinin göz önünde bulundurulması gerektiği düşüncesi çağdaş teorilere uygundur. Düşmanlara karşı savunma sanayi nasıl geliştiriliyor ve ülkeyi düşmanlardan korumak için önceden hazırlıklar yapılıyorsa, olağanüstü durumlara karşı da insanlar önceden bilgilendirilmeli, maddi ve manevi hazırlıklar artırılmalıdır. Aksi hâlde şok ve travmaların derecesi yükselecektir.

Aynı zamanda tıp doktoru olan Ebu Zeyd el-Belhî (ö. 322/934) her korkunun kişiyi paniğe sevk etmediğini, korkunun ifrat noktası olan dehşet derecesinin zararlı olduğunu ve insanın yapısını değiştirdiğini söylemiştir. Ayrıca her insanın başına katlanacağı nahoş şeylerin geleceğini ancak insanların bunu içlerinde şiddetli tedirginliğe dönüştürdüklerini söylemiştir. Belhî çözüm olarak, daha önce benzer şeyleri yaşamış kimselerin düşünülmesi korkuları uzaklaştırmaya, korktuğu şeyden kurtulacağına dair umudun korkuyu atmaya katkı sağlayacağını söylemiştir. Ona göre korkak-

lığın utanılacak bir şey olduğunu düşünmek o korkuyu yenmeye sebep olacaktır. Bu noktada gurur duygusundan yardım almalıdır. (Belhî, 2012: 472-478) Günümüz terapilerinde insanları korktukları şeylerle yüzleştirmeleri tavsiyesini bundan yaklaşık bin yıl önce Belhî yapmıştır. Dikkat çeken diğer bir husus normalde gurur duygusu yerilirken korkuyu yenmede kullanılması dikkat çekicidir. Belhî'nin korku duygusunun giderilmesi için getirdiği önemli ve en etkili gördüğü çözümlerden biri bilgidir. Temyiz kuvvesi gelişmemiş bir çocuk nasıl korkulmaması gereken şeylerden korkuyorsa, korkulmaması gereken şeylerden korkanlar korktukları şeylerin cahili olmalarından kaynaklanmaktadır. Korktuğu şeyin üzerine gitmeli ve gerekirse defalarca tekrar etmelidir. (Belhî, 2012: 480-486) Bu tür kimselere verilecek manevi destek korktukları şeyler hususunda onları cesaretlendirmek, bilgilendirmek ve korkulan şeylere onları aşina kılmaktır.

İbn Miskeveyh'e göre (ö. 421/1030) kişi ruhsal dengeyi sağlayabilmesi için nefisle mücadele edip onu tasfiye etmeli böylelikle bütün olumsuzluklardan kurtulmalıdır. (Sunar, 1980: 197) Aynı şekilde İbn Sina'ya (ö. 428/1037) göre mutluluğa ulaşmak için, aklı kullanmak, maddeye hâkim olmak ve nefsi tasfiye etmek gerekir. (Taylan, 2000: 217) İbn Hazm, (ö.456/1054) insanların peşinden koştuğu tek hedefin kaygı ve korkudan kurtulma olduğunu ancak bazı kimselerin bu hedefe ulaşmada yöntem hatası yaptığını söylemiştir. (İbn Hazm, 2012: 29) Ona göre korkudan ve kaygıdan kurtulmanın tek yolunun ahiret için gereken amelleri işlemek suretiyle Allah'a yönelmekten başka yolu yoktur. Allah'a yönelen kimseler bazı sıkıntılarla imtihan edilseler bazı musibetlere uğrasalar bile kaygı ve korku duymazlar, sevinçli ve mutlu olurlar. Bu sebeple kaygılardan kurtulmanın tek yolu Allah için çalışmaktır. Bunun dışındakiler ahmaklıktır. (İbn Hazm, 2012: 33-37)

Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre korkunun insan fıtratında bulunma sebebi insanı cehenneme sürükleyen arzuları ondan sakındırmak

içindir. Bütün korkulardan Allah'ın koruması ümit edilerek korunmalıdır. Ancak ümit ile kuruntu karıştırılmamalıdır. Bütün tedbirleri alıp, yapılacaklarda kusur etmemek ve geciktirmemekle beraber beklemeye ümit (recâ) denir. (Gazzâlî, 1971: 631-633) Allah'ın korumasına sığınılarak korkulardan emin olmak için Allah'ı tanımak, O'nun gücü ve kuvveti hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Bu sebeple manevi destekte en önemli adımlardan biri insanlara Allah'ın büyüklüğünü anlatmak ve O'nun güzel isimlerini öğretmektir.

Tûsî'ye (ö. 672/1274) göre manevi hastalıkların sebebi mizaçların dengesinden sapmasıdır. Korkaklık duygusu ise öfke kuvvetinin tefrit halinden ortaya çıkmaktadır. Bunun tedavisi ise bu sapmanın giderilmesi ve dengenin meydana getirilmesidir. (Tûsî, 2007: 149-151) Ona göre erdemsizlikleri tespit edip, sonra irade gücü ile onları yenmek gerekir. Örneğin öfke kuvveti, şehvet kuvvetini yenmek için kullanılmalıdır. Eğer bu tedavi türü de yetersiz olursa, o zaman nefsi cezalandırmak ve zor işler yaptırmakla eğitmek gerekir. (Tûsî,2007: 152-153) Tûsî'nin burada söylediği normal zamanlar ve kişinin kendi içinde yaptığı mücadele ile ilgilidir. Yani kişi, nefsin bütün arzularının peşinden gitmeyerek içindeki duyguları birbirine karşı kullanabilir. Örneğin öfke duygusunu dışardaki insanlara yöneltmek yerine kendi ahlaki zaaflarına karşı yönlendirip onları terbiye etmelidir.

İbnu'l-Kayyım'a (ö. 751/1350) göre ruhlar güçlendiğinde, nefs (ruh) ve tabiat güçleri birbirlerine o hastalığı defetmek ve yenmek için yardımcı olurlar. Ona göre doktor kalp ve ruh hastalıklarını ve onların tedavisini bildiğinde gerçek bir doktor demektir. Bu konuda tecrübesi olmayan, beden durumlarının tedavisinde ehil olsa bile yarım doktordur. (İbnu'l-Kayyım, 1990. IV, 249-251) İslam ahlak âlimlerinin mezkûr teorilerini eserlerinde kullanan Said Nursî (ö. 1960), *Hastalar Risalesi* adlı bir eser yazmış ve orada yirmi beş maddede hastalara teselli vermiş ve her bir maddeyi 'deva' (ilaç) olarak isimlendirmiştir. (Nursî, 2017: 4-81)

Türkiye'de ilk modern ruh sağlığı hastanesini kuran Mazhar Osman (ö. 1951) yazmış olduğu Tababet-i Ruhiye adlı eserde şöyle demektedir. "Dinin ruh üzerinde tesiri pek esaslıdır. Bu tesirin derecesi, zamana memlekete, vasata göre değişir. Mutedil sahih bir itikada malik dindar her şahıs sinirlerini metin bir zırhla muhafaza etmektedir. Din terbiyesi insanı birçok fenalıklardan, cinnet tevlit edecek sebeplerden korur." (Mazhar Osman, 1941: 257) Açıkça görüldüğü üzere milattan önceki filozoflardan İslam ahlak âlimlerine ve günümüze kadar bu alanla ilgili eser yazmış kimselerin ortak olarak söyledikleri, insanın huzurlu, mutlu ve sürdürülebilir bir yaşam sürmesi için, Allah'ın bütün insanlara verdiği ortak duyguları yerli yerinde ve dengede kullanmak gerekir. Akıl, öfke ve şehvet kuvveleri dengede olduğu zaman insan erdemli bir hayat sürebilir.

Ancak insanların bu erdemlere ve ruhsal dengeye ulaşması kolay değildir. Bunun için, eğitim, mücadele ve gayret gereklidir. Olağanüstü durumlarda ise insanların ruhsal dengesi çok daha hızlı bozulabilmektedir. Bu sebeple bu tür durumda olan kimselere maddi desteklerle birlikte manevi destekler de sağlanmalı onların akıl ve ruh sağlıkları korunmalıdır.

4. Olağanüstü Durumlarda Hz. Peygamber'in Tavrı

Hz. Peygamber'in yüce ahlakı bizzat Kur'an'da övülmüştür. (Kalem, 68/4) Elmalılı, Hz. Peygamber'in konumuzla alakalı olan ahlakını, "Biz senin göğsünü açmadık mı" (İnşirah, 94/1) ayetini tefsir ederken (1358/1942) şöyle açıklamıştır: "Hz. Peygamber'in kalbine inen bir nur ile bütün sıkıntı veren düşüncelerden kurtulmuştur ve gönlünde sadece tek bir düşünce kalmıştır. O düşünce de dünyanın değersizliği ve ahiretin değerini bilmekten ibarettir. Bunun neticesinde Resulullah'ın sinesi bütün önemli şeylere açılmış, telaş etmez, ıstırap çekmez, şaşırmaz, sıkıntı ve ferah hallerinin ikisinde de gönlü rahat bulunur, yükümlü olduğu görevini eda ile meşgul olurdu." (Elmalılı, 1992: VIII, 525-526)

Buharî, "Korkaklıktan Allah'a sığınmak!" başlığı ile açmış olduğu bölümde, Hz. Peygamber'in korkaklıktan Allah'a sığındığını nakletmiştir. Enes b. Malik'ten gelen rivayette Hz. Peygamber şu şekilde dua etmiştir: "Allah'ım! Korkaklıktan, cimrilikten, aşırı ihtiyarlıktan (أرذل العمر), ağır borçtan, hayatın ve ölümün fitnesinden, kabir azabından, sana sığınırım." (Buhari, Cihad, 25). Düşmanın şerrinden emin olmak için Hz. Peygamber şöyle dua etmiştir: "Allah'ım! Senin korumanı, onlara karşı siper ediniyorum, onların şerrinden sana sığınıyorum." (Ebu Davud, Vitr, 30; Ahmed, IV, 414)

Hz. Peygamber insanların en şecaatlisi olarak tavsif edildiği hâlde bu hadiste niçin korkaklıktan kurtulmak için Allah'a dua yaptığı önemli bir sorudur. Burada Hz. Peygamber'in ümmeti için örnekliği söz konusudur ve en büyük hedeflerden biri kişiye yeni bir bilinç ve farkındalık kazandırmaktır. Yani öncelikle kişi içinde korkaklık duygusunun olduğunu bilecek sonra bu duyguya esir olmamak için adım atma bilincini geliştirecektir. Kişi öncelikle kendisinde korkaklık duygusunun var olduğunu kabul etmezse onu dengeli bir şekle getiremez. Kişi ne kadar titrek olursa olsun ona, 'korkak' denildiği zaman bunu en ağır hakaretlerden biri kabul eder ve tahkir edilen bir duygunun kendinde var olduğunu kabul edemez. Ancak hastalıkla birlikte bu duyguyu saklama imkanı güçsüzleşir. Kalbinin derinliklerinde var olan bu duygu yüzeye çıkar ve kişiyi her tarafından kuşatır. Burada kişinin korkaklık duygusuna esir olmamak için dua yapması çok önemlidir.

Yapılan bir araştırmaya göre duaya en fazla, ölümle en çok karşı karşıya bulunan ve en fazla korku duyan kimseler başvurmaktadır. (Hökelekli, 2008, 89) Manevi destek uygulamalarında ve olağanüstü durumlarda duanın manevi gücünden yararlanılmalıdır. Kişinin korkulardan emin olmasının en temel ihtiyaçlardan olduğu hadislerde ifade edilmektedir. "Kim korkulardan emin, bedeni afiyette, yanında da günlük azığı olduğu hâlde sabahlarsa, sanki dünya onun olmuştur." (Buhari, 1955: 112; Tirmizi, Zühd, 34) Zehebî, (ö.

748/1347) Hz. Peygamber'in insan için saadet, huzur ve refahın sebeplerini bu kısa kelimelerde topladığını söylemiştir. Bunlar, iman, itminan, kemali sıhhat ve başkasına muhtaç olmayacak rızıktır. (Zehebî, 1990: 26) Gazzâlî, korkulardan emin olmayı, nefsinde ve sanatında emin olmak olarak tercüme etmiş ve hadiste zikredilen üç şeyden emin olduktan sonra başka şeyler için öfkelenmeye ve sıkıntı içine girmeye, basiretiyle (kalp gözüyle) görenler için gerek olmadığını söylemiştir. Eğer kişi bu üç şeyin dışında öfke ve korkulara kapılıyorsa hilm ve sabır sıfatlarını kazanmak için mücahede etmeli, nefsini terbiye etmeli demiştir. (Gazzâlî ty. III, 166) Münavî, kişinin bedeni afiyette, evinde ve beldesinde selamette, günlük azığı da kifayette ise o kimsede, dünya mülkünden bütün nimetler toplanmıştır, demiştir. Ona göre böyle bir kimsenin şükre ve taate yönelmesi, isyan etmemesi, ibadetlerini aksatmaması gerekir. (Münavî, 2009: VI, 88)

Hadislerde Kur'an'a paralel olarak Allah'tan başka hiçbir şeyden korkulmaması gerektiği şu şekilde ifade edilmiştir; "İnsanların hepsi sana zarar verme hususunda birleşseler Allah'ın aleyhinde yazdığı şeyden başka bir zarar veremezler." (Tirmîzî, Kıyâme, 59) Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in insanların en cesuru (أشجع) ve en cömerdi olduğunu söylemiştir. Medine ehli bir gece (düşman baskınına uğradıklarını düşünerek) korktukları zaman, Nebi (as) tek başına atına binip civarı kontrol edip gelmiştir. (Buharî, Cihad, 24; Müslim, Fedail, 11). Mübarekfurî (ö. 1353/1935) Hz. Peygamber'in, herkesin korktuğu bir sırada onun çıplak bir ata binip yalın kılıç etrafı kontrole çıkmasını, yürekli ve kalbinin çok sağlam olduğu şeklinde açıklamıştır. (Mübarekfûrî, ty. V, 275)

"Allah size yardım ederse, artık sizi yenecek yoktur"(Al-i İmran, 3/160) ayetini İbn Abbas, "Size, Bedir gününde yardım ettiği gibi yardım ederse, size hiç kimse galip gelemez. Uhut gününde, sizi yardımsız bıraktığı gibi yardımsız bırakırsa, size hiç kimse yardım edemez" şeklinde tefsir etmiştir. (Râzî, 1993: VII, 165-166) Hz. Ebu

Bekir, "Ben Sevr mağarasında Hz. Peygamber'in yanında idim. Bu sırada (bizi aramak için çıkmış ve mağaranın üzerine gelmiş olan) müşriklerin ayak izlerini gördüm. Ya Resulallah! 'Bunlardan biri eğilse bizi görecek' dedim. Hz. Peygamber; 'Üçüncüleri Allah olan iki kişiye kim ne yapabilir,' buyurdu." (Buharî, Kitabu't-Tefsir, 144) Hz. Peygamber'in, Kur'an'da zikredilen, "Üzülme Allah bizimledir" (Tevbe 9/40) sözü kıyamete kadar gelecek inananlar için örnektir.

Hz. Peygamber'in bir sefer esnasında ağacın altında dinlenirken yanına yaklaşan bir düşmanın, kılıcı çekip, "seni benim elimden kim kurtaracak?" demesi üzerine Resulullah'ın hiç telaş etmeden "Allah" demesi (Buharî, Cihad, 83), olağanüstü durumlarda Allah'a olan bağlılığın önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. İbn Hacer, adam kılıcı elinden düşürdükten sonra Hz. Peygamber'in kılıcı eline alıp, "Şimdi seni benim elimden kim kurtaracak?" dediğini ve adamın, "kimse kurtaramaz dediğini" nakletmiştir. (İbn Hacer, 2001: VII, 427)

Korkma duygusu ile korkaklık duygusunu birbirine karıştırmamak gerekir. Normal korku insanı tedbir almaya yönlendirir ve tehlikelerden korur. Savaş durumunda namazın nöbetleşe kılınışı bu durumu göstermektedir. (Nisa, 4/101) Böyle bir korku, yaşamı tehdit eden tehlikelerden sakınma hususunda kişinin hayatta kalmasını temin etmektedir. (Necati, 2004: 62) Korkunun faydası, insanı sadece dünyevi felaketlerden değil, ahiret yaşantısında Allah'ın azabından da sakınmaya yönlendirmesidir. Böyle bir korku övülmüştür. (Bkz. İbrahim, 17/14; Naziat, 79/40,41) Allah'tan korkarak ve O'nun rahmetini umarak dua edilmesi istenmiştir. (A'raf, 7/56) Bu sebeple insanların fıtratında var olan korkular Allah'a yönlendirilmeli, diğer bütün korkulardan O'na sığınılmalıdır.

Sonuç

Ruh ve bedenden müteşekkil olan insanın tam bir sağlık ve huzurlu bir yaşam için sadece maddi ihtiyaçları değil, manevi ihtitaç-

ları da giderilmelidir. Bu sebeple bu konuda insanlar bilinçlendirilmeli manevi destek konusu sempozyum, konferans, tv programları vs. ile daha sık gündeme getirilmelidir.

Manevi destek konusunun tam olarak anlaşılması için madde ve mana kavramları aynı zamanda onunla ilgili olan kavramlar üzerinde durulmalı ve bu alanlarda müstakil çalışmalar yapılmalıdır. Burada kısmi olarak değinilen kavramlar zenginleştirilmeli üzerinde daha ayrıntılı olarak durulmalıdır. Manevi destek denildiği zaman tıbbî tedavinin gereksiz ve önemsiz kılınacağının düşünülmesi mezkûr kavramların bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.

Ahlak âlimleri olağanüstü durumlarda ortaya çıkan korku duygusunun dengeli hale getirilmesi için öncelikle ahlaki eğitimin verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bununla birlikte şecaat, musibetlere hazırlıklı olmak, dünya hayatının oluş ve bozuluş âlemi olduğunu unutmamak gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca kendini bilmek ve duyguları devamlı kontrol etmek, gerektiğinde zıt duygulardan yardım almak, bilgi, tezekkür ve tefekkür sahibi olmak, nefisle sabırla mücadele etmek tavsiyelerinde bulunmuşlardır. Ruhsal dengenin sağlanmasında Allah'ı bilmek, O'na yönelmek, O'nun için amel etmek en önemli vesilelerdendir.

Hz. Peygamber ahlaki erdemlerin en güzel örneklerini yaşantısıyla insanlara göstermiştir. Onun yanında yetişenler Hz. Peygamber'in insanların en şecaatlisi olduğunu söylemiş, herkesin korkuya kapıldığı anlarda onun telaş etmediğini, şaşırmadığını, her türlü tedbiri alarak Allah'a yöneldiğini, O'na dua ettiğini ve sadece O'na güvendiğini nakletmişlerdir.

Son elli yıldır Batı dünyasında, son beş yıldır Türkiye'de manevi destek üzerinde önemli çalışmalar yapılmaktadır. Ancak hem Batıda hem Türkiye'de hem de İslam dünyasında bu alanla ilgili İslam ahlak âlimlerinin çalışmaları yeterince bilinmemektedir. Onların bu konulardaki tecrübi birikimleri güncellenmelidir. Bu çalışmada

denizden bir katre olarak sunulan İslam ahlak âlimlerinin çözümleri yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılacak zenginliktedir. İslam ahlak âlimlerinin ruhsal dengenin sağlanması hususunda getirmiş oldukları çözümler günümüz için ayrı önem arz etmektedir. Çünkü hem Batı'da hem İslam ülkelerinde bu konularda belli bir standart oluşmamıştır. Onların getirmiş oldukları çözümlerin çerçevesinin belli olması bu alanda çalışma yapanlara büyük katkı sağlayacaktır.

Olağanüstü durumlarda sadece maddi destekler yeterli değildir. Manevi ve psikolojik desteklerle ruhsal dengesini kaybetmiş kimselere el uzatılmalıdır. Bu noktada sosyal medya ve devlet televizyonları aracılığı ile insanlara ulaşılmalı bu konularda insanlar aydınlatılmalıdır. Olağanüstü durumlarda ahlak âlimlerinin getirmiş olduğu çözümler, ruhsal denge ve ahlaki eğitimdir. Bu ise bir süreç istediği için önceden hazırlık gerekmektedir. Bu sebeple insanlar olağanüstü durumlara sadece maddi olarak değil, manevi olarak da hazırlanmalıdır. Bunun için okullarda manevi desteklerle ilgili dersler konulmalı, ünivesiteler bu konularda araştırmalar yapmalıdır. Hz. Peygamber'in olağanüstü durumlarda Allah'a olan bağlılığı, tedbir anlayışı, dua ve tevekkülü bütün insanlar için örneklik teşkil etmektedir.

Kaynakça

Alper, H. (2013), Yokluk Nedir? Seyfeddin el-Âmıdî'de Ma'dum Kavramı Üzerine Bir İnceleme, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 0(28), 33-58.

Aydın, G. (2015), Hadislerde Hastalara Yönelik Manevi Destekler, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Ayten, A. (2018), Din ve Sağlık Kavram, Kuram ve Araştırma, Marmara Akademi Yayınları, İstanbul.

Buhârî, M. b. İ., (1987) Sahih-i Buharî, Daru İbn Kesir, Beyrut.

---------- (1955), el-Edebü'l-Müfred, thk., Muhammed Fuad Abdulbaki, Selefiyye Yayınları, Kahire.

Belhî, E. (2012), Mesalihu'l-Ebdan ve'l-Enfus, Beden ve Ruh Sağlığı, terc. Nail Okuyucu, Zahit Tiryaki, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.

Cahız, Ebî Osman A. (1989), Tehzibu'l-Ahlak, Daru'l-Hıcabe Li't-Türas, Tanta.

Çağrıcı, M., (1995), Kindî'nin Def'u'l-Ahzân Adlı Risalesi, Kaynakları ve Tesirleri, s. 222, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 0(10), 221-241.

---------- (1996), Gazap, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt, 13, s. 436-437), İstanbul.

----------(2002), Korkaklık, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt, 26, 203), İstanbul.

Coşkun, İ., (2008), Muhyiddin İbn Arabî Felsefesinde "Allah" Mefhumu, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, (İbnü'l Arabî Özel Sayısı), 0(21), 117-143.

Cürcanî, S. Ş., (1888), Kitabü't-Ta'rifât, Matbaatu'l-Hayriye, Mısır.

DURUSOY, A. (1999), İbn Sina, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt, 20, 319-322), İstanbul.

Düzgüner, S. (2013), Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi (Kan Bağışı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.

Ebû Davud, S. b. E. (ty.), Sünen-i Ebî Davud, thk: Nasirüddin Elbanî, Mektebetü'l-Mearif, Beyrut.

Elmalılı, M. (1992), Hak Dini Kur'an Dili, Sadeleştirenler, İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Azim Dağıtım, İstanbul.

Gazzâlî, M. (ty.), İhya-u Ulûmi'd-Din, Daru'l-Marife, Beyrut.

---------- (1971), Kimya-yı Saadet, terc. A. Faruk Meyan, Bedir Yayınevi, İstanbul.

Gölcük, Ş. (1998), Hayyât Ebu'l-Hüseyin, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt, 17, 103-105), İstanbul.

Hökelekli, H. (2008), Din Psikolojisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Işık E. (2019), Nurettin Topçu Çağdaş Bir Dervişin Dünyası,,Dergâh Yayınları, İstanbul.

İbn Bahtişû, C., (2014), Tıp Sanatı ve Nefsin Halleri, terc. Abdulkadir Coşkun, Litera Yayınları, İstanbul.

İbnu'l-Kayyım, Ş., (1993), Kitabu'r-Ruh, terc. Şaban Haklı, İz Yayınları, İstanbul.

----------(1990), Zadü'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-İbad, terc. Şükrü Özen, İklim Yayınları, İstanbul.

İbn Hacer, A. b. A., (2001), Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, thk. Abdulkadir Şeybe el-Hamd, Riyad.

İbn Hazm, A. b. A. (2012), Ahlak ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlaki Hastalıkların Tedavisi, terc . Mustafa Çağrıcı, Ankara.

İbn ManZUR, M. b. M. (2006), Lisanü'l-Arab, Kahire, Dâru'l-Hadis.

İbn Sına, A. H., (2005), İşaretler ve Tenbihler (el-İşârât ve't-Tenbîhât), terc. Ekrem Demirli, Ali Durusoy, Muhittin Macit, Litera Yay., İstanbul.

----------(1999), Kanun fi't-Tıp, thk. Muhammed, Emin Ed-Danavî, Darü'l-Kütübi'l-Ilmiyye, Beyrut, I, 94.

İbnü'l-Esîr, M. b. M., (19793), Nihaye fi Ğaribi'l-Hadis ve'l-Eser, thk. Muhammed et-Tanahî-Tahir Ahmed ez-Zavî, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut.

Kindî, Y., (2015) Risale Fi'l-Hile Li-Def'i'l-Ahzân, (Üzüntüden Kurtulma Yolları) terc. Mustafa Çağrıcı, İfav Yayınları, İstanbul.

Kurtubî, M. b. A. (1964), el-Camiu' li Ahkami'l-Kur'an, thk. Ahmed Berdunî-İbrahim Etfîş, Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire.

Kutluer, İ., (2003), Maddiyûn Mezhebinin İzmihlali, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt, 27, 305-306), Ankara.

----------(2000), İlmü'n-Nefs, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt, 22, 150), İstanbul.

Mazhar O. U., (1941) Tababet-i Ruhiye, Kader Basımevi, İstanbul.

Merter, M., (2009), Dokuz Yüz Katlı İnsan, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Mübarekfûrî, A. b. A. (ty.), Tuhfetü'l-Ahvezî, Darü'l-Kütübi'l-Ilmiyye, Beyrut.

Münavî, M. A. (2009), Feyzul Kadir Şerhu'l-Camiu's-Sağir min Ehadisi'l-Beşiri'n-Nezir, Darü'l-Kütübi'l-Ilmiyye, Beyrut,.

Müslim, b. H., (ty.), el-Camiu's-Sahih, Darü'c-Ceyl, Beyrut.

Necati, M. O., (2000), Hadis ve Psikoloji, terc. Mustafa Işık, Fecr Yay. Ankara.

Nursî, S., (2017), Hastalar Risalesi, iyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Official Records of WHO, no. 2, p. 100 (https://www.who.int/about/who-we-are/frequently-asked-questions, erişim: 07.04.2021)

Özdoğan, Ö. (2005), Ruhsal Yaklaşım ve İnsan Türkiye'de Bir Uygulama Örneği, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, 0(15), 140-151.

Razî, E. (2004), Ruh Sağlığı (et-Tıbbu'r-Ruhani), terc. Hüseyin Kahraman, İz Yay., İstanbul.

Râzî, F., (1993), Tefsir-i Kebir Mefatihu'l-Ğayb, terc. Suat Yıldırım ve arkadaşları, Akçağ Yayınları, Ankara, XVII, 573

Seyyar, A., (2009), Toplumun Sosyal Kesimleri ve Diyanet, IV. Din Şurası III. Komisyon Tebliğlerinde sunulan Bildiri, 01-04 Ekim, Ankara.

Sunar, C., (1980), İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

Şerafettın, G. (1998), Ebu'l Hüseyin Hayyat, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt, 17, s. 103-105), İstanbul.

Taberî M. b. C., (ty.), Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an, thk. Mahmud Muhammed Şakir, Mektebeti İbni Teymiye, Kahire.

Tarhan, N., (2012) Akıldan Kalbe Yolculuk, İstanbul, Nesil Yayınları.

Taylan, N., (2000), Anahatlarıyla İslam Felsefesi, İstanbul Ensar Neşriyat.

Tirmizî, M. b. İ. (t.y.), Cami'u's-Sahih, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Darü İhyaü't-Türasü'l-Arabî, Beyrut.

Tûsî, N., (2007), Ahlak-ı Nasırî, terc., Anar Gafarov, Zaur Şükürov, Litera Yayınları İstanbul.

Türk Dil Kurumu, (2005) Ankara, (10. Baskı, s. 1321) Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yapıcı, A. (2011), Kuramdan Yönteme "Ruh Sağlığı-Din" Çalışmalarında Karşılaşılan

Güçlükler, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11 (2), 25-61.

Yavuz, Y. Ş., (2003), Mâtürîdîyye, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt 28, 165-175), Ankara.

----------, (1988) Adem, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt, 1, 356-357), İstanbul.

İKİNCİ BÖLÜM

AFET VE SALGIN ZAMANLARINDA MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK

AFETLERDE MANEVİ DESTEK HİZMETLERİ

Gazi ALATAŞ[1]
Ayşe ÇELİK[2]

Giriş

Maneviyat ile ruh sağlığı ve iyilik halinin korunması arasında güçlü bir bağ vardır. Bu nedenle maneviyat travma veya hastalıklarla başa çıkmada etkin bir yol olarak kullanılabilir. Araştırmalar, maneviyatın afetlerden kurtulanlar için giderek daha önemli hâle geldiğini göstermektedir. Afetlerde maneviyat, başa çıkma mekanizması olarak kullanılabilmesinin yanı sıra travma nedeniyle daha fazla sıkıntıya da neden olabilir. Afetzedeler, bu zorlu durumlar sonrasında daha önce sahip oldukları inançları sorgulamaya başlayabilirler. Söz konusu bu ihtiyaç ve riske rağmen, manevi ihtiyaçlar ve müdahaleler genellikle afetlerde göz ardı edilmektedir.

Maneviyat, sadece ilahi dinlerin yaygın görüldüğü toplumlarda değil, farklı inanç sistemlerinin olduğu toplumlarda da travma ile baş etmede önemli bir etkendir. Maneviyatın; kadınlar, yaşlılar, ırk ve etnik azınlıklar ile yoksullar için daha önemli olma eğilimi gösterdiği bilinmektedir.

Genel olarak din, zorlu koşulların üstesinden gelmeye yardımcı olan, anlamlı ve olumlu bir dünya görüşü sunar. Bir inanç sistemine sahip olmak, deneyimlerin yorumlanmasına ve anlamlandırılmasına, seküler kültür ve bilimin cevaplayamayacağı soruların cevaplanmasına ve gelecek için umut beslenmesine yardımcı olur. İnanç aynı zamanda kendinden daha güçlü, aşkın bir varlık ile ilişki

[1] Psikiyatri Uzmanı Dr., Türk Kızılay Derneği
gazi.alatas@kizilay.org.tr
[2] Psikolog, Türk Kızılay Derneği
ayse.celik@kizilay.org.tr

kurarak kişileri güçlendirir. Bu aşkın varlığın durumlar üzerinde kontrole sahip olduğuna inanmak, afetlerden sonra kişilerin ihtiyaç duyduğu rahatlamayı sağlayabilir.

Afetlerden sonra maneviyat, genellikle koruyucu bir etkiye sahip olsa da, bazen hayatta kalanların, hatta bütün bir topluluğun inancı bu durumdan ciddi şekilde etkilenebilir. Travma, hayatta kalanların dünya görüşlerini değiştirebilir, temel güven duygularını parçalayarak varoluşsal krize ve psikolojik sıkıntılara neden olabilir. Kişiler bu durumun üstesinden gelemezse, fiziksel sağlıkları da olumsuz etkilenebilir.

Afetlerden sonra hayatta kalanların gösterdiği bazı yaygın semptomlar arasında; umutsuzluk, utanç ve suçluluk duygularını yoğun yaşamak, kendini izole etmek, yaratıcıyı ve yaşamın anlamını sorgulamak, inançları yeniden gözden geçirmek vb. yer almaktadır.

Afetlere müdahale farklı alanlarda olmaktadır. Arama kurtarma, sağlık, barınma, beslenme, güvenlik, lojistik, psikolojik, sosyal ve manevi alanlar bunların başlıcalarıdır. Tüm bu alanlara müdahalelerin afet öncesi, sırası ve sonrası planlamaları ve hazırlıkları olmalıdır.

Afetin türü ve şiddeti de afete müdahale süreçlerini etkileyen bir başka faktördür. Afete maruz kalan kişilerin yaşadığı travmaya yönelik genellikle verdiği tepki: inkâr, öfke, pazarlık, depresyon ve kabullenme süreçlerini takip eder. Yapılan müdahalelere verilen tepkinin şeklini müdahalenin tarzı kadar afetzedenin bu süreçlerden hangisini yaşadığı da belirler. Afetlerde manevi destek özelinde bu alanları açarsak;

Afet Müdahalelerinin Farklı Aşamalarında Manevi Destek

Afet Öncesi

- Afet meydana gelmeden önce sahada çalışma yapacak manevi destek ekiplerini belirleyin.

- Başarılı bir çalışma için, yereldeki toplumsal kapasiteyi tanıyın ve işbirlikleri geliştirin. (örneğin okullar, camiler)
- Toplumun farklı dinamiklerini (kültür, dil, inanç vb.) kapasite geliştirme çalışmalarına dâhil edin.
- Çocuklar ve yaşlılar gibi daha hassas grupları çalışmalara dâhil edin.
- Ekipleri; afetlerde ruh sağlığı, psikososyal destek, psikolojik ilk yardım vb. eğitimlerle destekleyin.
- Afetlerde çalışma yapan kurum ve kuruluşlarla saha çalışmalarından önce bir araya gelip, işbirliklerini ve rolleri değerlendirin.

Afet Sırası

- Afetzedelere doğrudan hizmet sunan kurumlarla bağlantı kurun.
- Sahada sorumlu kişiler ile irtibata geçin, rol ve sorumlulukları netleştirin.
- Saha çalışması yapın. Özellikle ruh sağlığı ve manevi destek ile ilgili ihtiyaçları değerlendirin.
- Özellikle dezavantajlı grupların ihtiyaçları hakkında bilgi edinmek için ilgili kurum kuruluşlardan bilgi edinin ya da saha çalışmalarında bu bilgileri belirlemeye çalışın.
- Afetzedelerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasına ve ihtiyaç duydukları hizmetlere erişmelerine yardımcı olun.
- Aşırı duygusal tepkiler veren, yoğun stres belirtisi gösteren veya psikiyatrik rahatsızlığı olan kişileri klinik destek almaları için ruh sağlığı çalışanlarına yönlendirin.

Afet Sonrası

- Afetzedelerin, bakım verenleri, topluluğun kilit üyeleri veya ihtiyaç duydukları hizmetlere erişimlerinin devam etmesi için kurulan iletişimi devam ettirmelerini sağlayın.
- Afet travmasına karşı ortak tepkiler, başa çıkma stratejileri ve nereden yardım alınacağı konusunda genel olarak toplama yönelik bir eğitim programı yürütün.

- Makaleler, röportajlar, kamu hizmetine yönelik duyurular, radyo programları için basılı ve dijital medyayı kullanın.
- Okul aile birlikleri, camiler vb. yerel topluluklara yönelik halka açık alanlarda konuşma yapabilecek kişileri destekleyin.
- İhtiyaçları ve kaynakları değerlendirmek, eğitim ve destek planlamaları yapmak ve afetzedelerle yürütülecek diğer çalışmaları organize edebilmek için toplantılara ve diğer etkinliklere katılın.
- Çocuklar için maneviyat içerikli aktivite veya boyama kitapları geliştirin.
- Afetzedelerle yapacağınız çalışmaları kolaylaştırmak için alandaki diğer toplum liderlerine ve profesyonellere danışın.
- Resmi kurum/kuruluş ve bu alanda çalışma yapan sivil toplum kuruluşlarının afet çalışmalarına destek olun.
- Ruh sağlığı ve psikososyal destek ihtiyaçlarına yönelik özellikle hassas grupların desteklenmeleri hususunda savunuculuk faaliyetleri gerçekleştirin.

Afetlerde Manevi Destek Müdahalesini Etkileyen Faktörler

Afetin Türü ve Şiddetine Göre Manevi Destek

Afetler kabaca doğal ve insan kaynaklı diye ikiye ayrılır. Yapılan saha araştırmalarında birçok değişken parametre yanında insanların doğal afetlerde daha kabullenici; insan kaynaklı afetlerde daha öfkeli olduğu tespit edilmiştir. Afetin şiddeti ise travma sonrası tepkilerin farklı dönemlerinde farklı tepkiler verilmesine sebep olmaktadır. Şiddetli doğal afetlerin inkâr ve öfke dönemleri kısa sürse de insan kaynaklı şiddetli afetlerde bu dönemler uzun sürebilmektedir.

Manevi destek müdahaleleri afetin türü ve şiddeti dikkate alınarak yapılmalıdır. Kişilerin müdahalelere reaksiyonunu belirleyen ana unsurlardan olan afetin türü ve şiddetine, manevi destek sürecinin sağlıklı yürütülmesi açısından özellikle dikkat edilmelidir.

Afetzedenin Yaşadığı Sürece Göre Manevi Destek

Afetzedenin travma sonrası yaşadığı psikolojik sürecin dönemi kendisine verilmek istenen manevi desteğe tepkisini belirleyen en önemli unsurlardandır. Sırasıyla birbirini izleyen inkâr, öfke, pazarlık, depresyon ve kabullenme dönemlerinin her birinin kendine has dinamikleri vardır. Bu dinamik yapı çok iyi bilinmeden yapılmaya çalışılan manevi destek bazen sıkıntılı sonuçlara sebep olabilir. Öfke döneminde söylenen motive edici bir söz gibi depresif dönemde söylenen sakinleştirici bir söz afetzedeye zarar verebilir. Manevi destek verilirken afetzedenin travma sonrası hangi dönemde olduğu mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Afetzedenin Maneviyatına Göre Manevi Destek

Manevi destek alanında en zorlu alanlardan biri de afetzedenin maneviyata yüklediği anlamın manevi destek vermeye çalışan kişiyle aynı olma ihtimalinin çok düşük olmasıdır. Buradaki maneviyat, aynı dinî inanca sahip olmak ya da aynı düzeyde dindar olmaktan çok daha öte; maneviyata yüklenen anlam ve manevi değerlerin nasıl ve ne kadar içselleştirildiğiyle ilgilidir. Ateist bir kişiye manevi destek verilebileceği gibi dindar bir kişiye verilmeye çalışılan manevi destek sürecinde çok yoğun sorun yaşanabilir. Bu bağlamda afetzedelere manevi destek vermenin esasından çok usulü önem kazanmaktadır.

Afetlerden sonra duygusal ve manevi desteğin nasıl yapılması ve nelerin yapılmaması gerektiğini özetlersek;

Psikolojik Dayanıklılığı Etkileyen Faktörler

Bireysel Faktörler: Yaş, cinsiyet, zekâ, mizaç, kişisel deneyimler, fiziksel-ruhsal sağlık, kişisel özellikler ve psikolojik yapı, akademik başarı, maneviyat vb.

Ailesel Faktörler: Destekleyici aile, aile bağları, boşanmış ebeveyn, aile içi şiddet vb.

Toplumsal/Çevresel Faktörler: Sosyo-ekonomik durum, toplumsal destek sistemleri, sosyo-kültürel normlar, akran desteği, savaş, göç, doğal afet, ihmal ve istismar, toplumsal dışlanma ve etiketlenme vb.

Yapın

- Kişinin kültürünü, yaşını ve cinsiyetini göz önünde bulundurarak davranın.
- Ön yargılarınızın farkında olun ve bunları bir kenara koyun.
- İnsanların kendi kararlarını verme haklarına saygı duyun, kişinin kendi kendisine yardım etmesini kolaylaştırın ki kişi kendi sorunlarını çözebilsin.
- Başa çıkamayacağınız konuların farkında olun.
- Manevi/dinî konuları değerlendirirken kendinizi rahat hissetmiyorsanız, kişiyi sessizce dinleyin ve uygun şekilde yardım edebilecek birine yönlendirin.
- Dürüst olun.
- Dinleyin.
- Dini inançları ve manevi duygularıyla ilgili kendisinin anlatmasına fırsat verin.
- Manevi ve dinî inançlarını durumla baş etmesi için kullanmasına yardımcı olun.
- Maneviyat temelli cevaplar aramasına izin verin.
- Maneviyat temelli anlam arayışı varsa, cevapları bulmasında yardımcı olabilecek kaynaklara yönlendirin.
- Özellikle insan kaynaklı afetlerin yanlışlığını, adaletsizliğini veya ihmalini onaylayın.
- Kişinin kendisine ya da başkasına zarar vermeyecek şekilde Allah'a veya başkalarına karşı öfke ifadelerine izin verin.
- Travmatik olaylardan sonra yaşadıklarını anlamlandırmak için herkesin kendi cevaplarını bulması gerektiğini vurgulayın.

- Uygunsa kişiyle birlikte dua edin, ibadetlerini yapmasına teşvik edin.

Yapmayın

- Kişi sizden destek almak istemiyorsa baskı yapmayın.
- Çok iyi bir nedeniniz olmadığı sürece gizlilik kuralını çiğnemeyin.
- Vaaz/öğüt vermeyin.
- Ayrıntılı ve detaylı analiz yapmasını istemeyin.
- Kişinin ne söyleyeceğini ya da neye inanacağını bildiğinizi varsaymayın.
- İnançlarıyla ilgili tartışmaya girmeyin veya sizin gibi inanması için kişiyi ikna etmeye çalışmayın.
- Kişinin; din, yaşam, ölüm, ölümden sonraki yaşam veya günah hakkındaki inançlarının sizinkiyle aynı olduğunu varsaymayın.
- Düşüncelerinizi ya da kendi inançlarınızı onlara dayatmaya çalışmayın.
- Afetzedeyi dinleyin ve kendi inançlarınızı ona empoze etmeye çalışmayın.
- Başka birine ne yapması gerektiğini veya problemlerini nasıl çözeceğini söylemeyin.
- Kendi becerilerinizi abartmayın.
- Sizin için ne kadar anlamlı olursa olsun, kişi için de anlamlı olduğunu bilmiyorsanız, teolojik olarak tarafsızlığınızı koruyun.
- "Allah böyle bir şeyin olmasına nasıl izin verebilir?" gibi sorulara yanıt vermeye çalışmaktan kaçının. Allah'ın iradesini veya insanların durumlarını açıklama girişimleri, yardım etmekten çok kişiyi kızdırabilir ya da kafasını karıştırabilir.
- Afetzedelere beylik laflar veya klişelerle karşılık vermeyin. "Her şey iyi olacak.", "Allah'ın takdiri böyleymiş.", "Şükretmek lazım." vb.

- Kişiyi davranışları ve duygularından dolayı yargılamayın.
- Yaşanan travmatik durum sonrasında kendisini yeniden suçlamasına yol açacak eylemlerden kaçının.

Kaynakça

Deloso, L. (2018). *Spirituality in survivors of natural disasters: Understanding the needs and improving the care* (Unpublished master's thesis). Arcada University, Helsinki.

Erdener, M. (2019). *Afet alanında çalışan profesyonellerin psikolojik dayanıklılık ve ikincil travmatik stres düzeylerinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Emotional and spiritual care in disasters instructor guide (2006). Church World Service, Emergency Response Program, New York.

Hansen, P. (2018). *Training in psychological first aid for red cross and red crescent societies: Module 2. Basic PFA.* Kopenhag: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies Reference Centre for Psychosocial Support.

Hansen, P. (2018). *A guide to psychological first aid for red cross and red crescent societies.* Kopenhag: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies Reference Centre for Psychosocial Support.

National voad disaster spiritual care guidelines (2014). National Voluntary Organizations Active in Disasters, Washington.

Wiedemann, N. (Ed.). (2009). Community-based psychosocial support participant's book. Kopenhag: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies Reference Centre for Psychosocial Support.

AFETLERİN RUH SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİYLE BAŞA ÇIKMA STRATEJİSİ OLARAK KADER İNANCI

Ömer Faruk SÖYLEV[1]

Giriş

Afet olaylarından etkilenen bireylerin yaygın olarak yaşadıkları ruhsal sorunlarla başa çıkma stratejisi olarak kader inancını konu edinen bu çalışmanın odağını, afet ve inanç arasındaki ilişkinin din psikolojisi yaklaşımlarıyla incelenmesi oluşturmaktadır. Afetlerden etkilenen bireyler yaşadıkları olağanüstü durumların kendilerinde meydana getirdiği travmatik etkileri hafifletmek ya da tümüyle onlardan kurtulabilmek için öncelikle olup biteni anlamlandırmaya ve yaşadıkları olumsuzluklarla başa çıkmaya çalışırlar. Afetlerin ruh sağlığı üzerindeki etkileriyle baş edebilmek için insanların yaygın olarak yararlandığı desteklerden birisi dinî inançlardır. Çünkü dinler, müntesiplerine hayatı derinden etkileyen travmatik olayları anlamlandırma süreçlerinde pratik ve çok önemli varoluşsal çözümlemeler sunarak güçlü psikolojik destek sağlamaktadırlar.

Ülkemizde afet ve din ilişkisini açıklamaya çalışan literatür incelendiğinde ilk kapsamlı çalışmaların 17 Ağustos 1999 Marmara (Gölcük) depreminden sonra yapıldığı görülür. Bu süreçte deprem olgusunu dinî açıdan araştıran çalışmalar artmıştır. En çok dikkat çeken çalışma Talip Küçükcan ve Ali Köse imzasıyla 2000 yılında İSAM tarafından yayınlanan "Doğal Afetler ve Din" isimli araştır-

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Din Psikolojisi BD.
ofsoylev@hotmail.com

madır. Marmara depremi üzerine psiko-sosyal incelemelerin yapıldığı araştırmada 17 Ağustos 1999 Marmara depremi örneğinden hareketle, afetzedelerin bu felaketi nasıl algıladıkları, hangi güçlere atfettikleri, depremi açıklarken hangi kavram ve referansları kullandıkları ele alınmakta; kayıpların neden olduğu ruhsal çöküntülerle başa çıkmada dinî inanç ve ritüellerin etkisi araştırılmaktadır (Köse & Küçükcan, 2000).

Makale olarak kaleme alınan dikkat çekici çalışmalar ise Naci Kula'nın depremi algılama ve dinî başa çıkmaya dair çalışmalarıdır. Kula, "Deprem ve Kıyamet Benzetmesi" başlıklı ilk çalışmasında; 15-17 Eylül ve 27-29 Ekim 1999 tarihleri arasında depremde önemli ölçüde zarar gören Sakarya ve Kocaeli illerinde depremi yaşayan vatandaşlarla mülakat yöntemiyle görüştüğü depremzedelerin, depremi nasıl yaşadıklarını, nasıl değerlendirdiklerini, karşılaştıkları sorunların ne olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Deprem bölgesinde depremzedelerle yapılan görüşmelerde sorulara verilen cevaplar arasında 100 kişiden 82 kişinin depremi kıyamete benzetmiş olması dikkati çekici ve üzerinde durulması gereken bir konu olarak değerlendirilmiştir (Kula, 2000).

Kula, "Deprem ve Dinî Başa Çıkma" başlıklı diğer makalesinde ise 17 Ağustos ve 12 Kasım depremlerinde depremzedelerin deprem anında yaşadıkları stresli durumla baş etmede ne tür dinî başa çıkma tarzlarına başvurduklarını araştırmıştır. Araştırmacı deprem bölgesinde mülakat yöntemiyle görüştüğü 200 depremzedenin ifadelerinden hareketle elde ettiği istatistiki veriler ışığında çözümlemeler yapmıştır. Elde edilen en önemli sonuç süreç dâhilinde dinin bir başa çıkma metodu olarak kullanıldığının gözlemlenmiş olmasıdır. Buna göre başvurulan dinî başa çıkma metodları arasında, her türlü problemin çözümünde kullanılan aktif ve anlamlı bilişsel başa çıkma davranışı olan dua, olumlu dinî başa çıkma davranışı olarak ilk sırada yer almaktadır. Daha sonra sırasıyla kelime-i şehadet ya da tekbir ve salavat getirerek manevi destek

elde etme, ölüm ve ahireti düşünerek Allah'a kavuşma arzusuyla psikolojik gerginliğini, çaresizliğini aşmaya çalışma, Kur'an okuma ve namaz kılmak suretiyle Allah'tan yardım isteme ve rahatlamaya çalışma diğer dinî başa çıkma yöntemleri arasında gösterilmiştir. Yapılan araştırmada dikkat çeken başka bir sonuç ise görülen bu olumlu dinî başa çıkma davranışları ile birlikte olumsuz dinî başa çıkma davranışlarının da tespiti olmuştur. Araştırmaya göre olumsuz dinî başa çıkma davranışları içerisinde yaşanılan olayın sorumlusu olarak Tanrı'yı görme ve O'na kızma davranışları çok az oranda yer almaktadır. Ancak esas dikkat çekici sonuç, depremzedelerin büyük bir çoğunluğu tarafından depremin Allah'ın bir cezası olarak değerlendirilmesidir (Kula, 2002).

Literatürde konuyu psiko-sosyal açıdan ele alan çalışmalara kader perspektifini ekleyen araştırmalar da bulunmaktadır. Kader algılarının terapik değeri ve ruh sağlığı üzerindeki etkilerinin incelendiği öncü niteliğindeki bir çalışma, Faruk Karaca tarafından yayınlanmıştır (Karaca, 2006). "Kader Algısı-Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma (Farklı Kader Algılarının Psikoterapik Değeri Üzerine)" isimli bu makalede Karaca, kader inancını çeşitli İslam ekolleri açısından değerlendirerek psikoterapik sürecin pek çok noktada kader inancıyla benzer yaklaşımlar ortaya koyduğunu vurgulamaktadır. 204 üniversite öğrencisi üzerinde yapılan bu araştırma bulgularına göre farklı algılamalara rağmen kader inancının inançlı kişilerin dünyasına canlılık kazandırması ve hayatiyetini devam ettirmesi konusunda bir tür sigorta işlevi gördüğü sonucuna varılmıştır.

Saffet Kartopu tarafından hazırlanan doktora tezi literatürdeki diğer önemli çalışmalardan biridir (Kartopu, 2012). Kader algılarına göre kaygı düzeylerinde farklılaşma olup olmadığını araştıran Kartopu, orta öğretimde okuyan öğrenci ve görev yapan öğretmenler arasından tesadüfi yöntem ile seçtiği 376 kişi üzerinde yaptığı araştırmasında; kader algısının ve olayları anlamlandırmada

kadere atfı kullanma biçiminin kaygı düzeyini belirleyen önemli etkenlerden olduğu sonucuna varmıştır.

Mazhar Oyanık "Afet Bilinci ve Kader İlişkisi"ni incelediği yüksek lisans çalışmasını 2015 yılında tamamlamıştır (Oyanık, 2015). Araştırmacı Gümüşhane ilinde ikamet eden 385 kişi ile yüz yüze yaptığı görüşmelerde afet bilinci ile kader inançları arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla, kader inancının afet bilinç düzeylerini ne derece etkilediği ve katılımcıların ne düzeyde afet bilincine sahip olduklarını belirlemeye çalışmıştır. Araştırma sonunda afet bilinci ile kader ilişkisi, sorulan üç soruda tespit edilmiş ise de genel anlamda bir ilişki tespit edilememiştir. Konuyla yakın alakası dolayısıyla Faruk Karaca danışmanlığında tamamlanan iki yüksek lisans tezinden de bahsetmek gerekir. Bunlardan ilki 2006 yılında tamamlanan "Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu" ismini taşımaktadır. Yusuf Kandemir tarafından yapılan bu araştırmada elde edilen bulgulara göre; kader algıları ile dindarlık arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Araştırma sonunda kader algısının insanların ruh sağlığını büyük ölçüde olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır (Kandemir, 2006). İkinci çalışma ise Nurun Nisa Kilit tarafından 2019 yılında tamamlanmıştır. Kilit "Kader Algısı-Psikolojik İyi Oluş İlişkisi Üzerine Bir Araştırma" başlıklı çalışmasında kader algısını üç boyutta ele almıştır. Mutezile; bireyin davranışlarını sadece kendisi ile ilişkili olarak anlamlandırdığı kader algısı, Cebriyye; sadece Tanrı ile ilişkili olarak anlamlandırdığı kader algısı ve Ehl-i Sünnet; hem kendisi hem de Tanrı ile ilişkili olarak anlamlandırdığı kader algısı. Çalışma, sosyo-demografik değişkenlere göre kader algısında bazı farklılıkları ortaya koymaktadır (Kilit, 2019). Araştırmacı çalışmasının sonunda kader algısının Tanrı algısı, kontrol odağı, yükleme teorisi, sorumluluk ve dua gibi olgularla birlikte incelenmesini teklif etmektedir.

Literatür incelemesinde de görüldüğü üzere afetler, inançlarla ilişkilendirilerek anlamlandırılma ve izah edilmeye çalışılırken

genellikle yaşanan olaylar kader inancı ile irtibatlandırılmaktadır. Pek çok trajedi ve travmaya sebep olan afet olayının neden meydana geldiği, neden kendilerine isabet ettiği ve artık nelerin yapılması gerektiği gibi soruların cevapları aranırken öncelikle kader inancı devreye girmektedir. Bu durum afet ve kader inancı ilişkisinin açıklanmasını ve afet mağdurlarının ruh sağlıklarını tehdit eden unsurlarla baş ederken kader inancının nasıl bir manevi destek stratejisine dönüşebileceğinin açıklanmasını gerekli kılmaktadır. Hayatı derinden etkileyen afet gibi olağanüstü durumlar karşısında insanın dinî bir eğilim göstermesi ve yaşadıklarını anlamlandırmak için dinsel bilgiye başvurması sıkça karşılaşılan bir durumdur. Fakat afetlerin izah edilmesi ve anlamlandırılmasında din ile ilişkisinin kurulması oldukça karmaşık ve tartışmalı bir konudur. Çünkü zor bir süreçten geçen bireyler birbirlerinden çok farklı dinî tecrübeler, değişim ve dönüşümler yaşayabilmektedir. Literatürde afet-din ilişkisini ele alan araştırmalar mevcuttur. Ancak manevi danışmanlık ve rehberlik açısından afetzedelerin yaygın olarak yaşadıkları ruhsal sorunlarla başa çıkma çabalarına hususen kader inancının hangi koşullarda manevi destek sunabileceğini konu edinen çalışmalara rastlanılamamıştır. Bu çalışmada afetleri anlama, açıklama ve onlarla başa çıkma konusunda dinî inanç ve tutumların etkisi dikkate alınarak kader inancından manevi destek olarak yararlanılabilmesi için gerekli koşulların ortaya konulması amaçlanmaktadır. Belirlenen amaca ulaşabilmek için bu araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma deseni ve literatür taraması modeli tercih edilmiştir.

1. Afetin Ruhsal Etkileri ve Psikolojik Yardım Teorileri

Türk Dil Kurumu afet kavramını "doğanın sebep olduğu yıkım" olarak tanımlamıştır. AFAD tarafından 2014 yılında hazırlanan Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü'ne göre ise afet, "toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik

ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay"(Aldemir vd., 2014a, s. 23) olarak tanımlanmaktadır. Doğası gereği afetler, ani gelişen, yıkıcı sonuçları bulunan ve öngörülemeyen felaket olaylarıdır. Felaketler insanları ve toplumu çeşitli düzeylerde etkileyerek gerçekleşir. Önemli bir ekonomik kayıp, sosyal bir talihsizlik, ölümcül bir hastalık, kaza, yaralanma veya ölüm gibi nedenlerle ortaya çıkan bir felaketin etki alanı, aile gibi küçük bir insan grubuyla sınırlı olabilir. Fakat sel, yangın, depremde binaların çökmesi, geçim kaynaklarının tahrip edilmesi, salgın hastalıklar veya göç gibi nedenlerle yaşanan bir felaket durumu ise topluluk düzeyinde gerçekleşir ve çok sayıda insanı etkileyebilir. Bazen de pandemi olayında olduğu gibi bütün dünyayı topyekûn etkisi altına alabilir.

Afetler genellikle doğadan kaynaklansa da insan kaynaklı olabilir. Deprem, sel, kuraklık gibi doğal afetler, genellikle büyük ölçüde can ve mal kayıplarına neden olur. Bununla birlikte yangınlar, ulaşım ve endüstri kazaları, terör, savaş, göç, salgın hastalık gibi insan kaynaklı afetlerin de doğal afetler kadar yıkıcı sonuçları olması mümkündür. İster doğal ister insan kaynaklı olsun afetlerin bütün canlıları ve çevreyi olumsuz şekilde etkilediği görülür. Ancak afetlerin sebep olduğu yıkımlardan en fazla zarar görenler yine insanlardır. Afetlerden sonra toplumsal yapı ve işleyişte aksamalar meydana getiren, hayat kalitesini ciddi şekilde düşüren travmatik belirtilerin genel tabloya hâkim olduğu görülür. Afetin büyüklüğü ve ona maruz kalma düzeyleri oranında bireylerde ölüm, yaralanma, mal kaybı gibi trajik ve travmatik olaylar yaşanması ruh sağlığı üzerinde sarsıntılar meydana getirir ve genellikle davranış ve uyum sorunlarına yol açar (Köse & Küçükcan, 2000, s. 7). Afetlerin öncelikli zararları şüphesiz can ve mal kayıplarıdır. Fakat ilerleyen süreçte fiziksel ve ruhsal hasarlar da ortaya çıkmaktadır. Sadece

afeti doğrudan yaşayan insanlar değil, afetzedelerin aileleri ve yakın çevreleri, afetzedelere yardım eden kişiler ve yaşanan bu olaya medya yoluyla tanık olan bireyler de psikolojik sorunlarla yüz yüze gelebilirler. Afet esnasında ya da sonrasında meydana gelen bu sorunlar, hafif stres düzeyinden travma sonrası stres bozukluğuna kadar geniş bir yelpazede ve birçok farklı seviyede gözlenir. Bu çeşitliliğin nedeni bireysel, toplumsal ve genetik faktörler başta olmak üzere yaşanan travmanın şiddeti, süresi, yaşanma biçimi, tipi ve daha başka birçok etkenin farklı etki düzeylerinde belirleyici olabilmesidir. Sonuçta travmaya bağlı pek çok ruhsal bozukluk ortaya çıkmaktadır. Bunların bir kısmı afete maruz kalanların deneyimlediği travmatik durumlarla doğrudan ilişkili iken bir kısmı da dolaylı olarak ilişkilendirilmektedir. Literatürde doğrudan travma ile ilişkilendirilen ruhsal bozukluklar: Akut Stres Bozukluğu (ASB), Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) ve Uyum Bozuklukları şeklinde sıralanırken, Dissosiyatif Bozukluk, Borderline Kişilik Bozukluğu, Konversiyon Bozukluğu, Somatizasyon Bozukluğu, Yeme Bozuklukları, Depresyon, Diğer Anksiyete Bozuklukları (yaygın anksiyete bozukluğu, panik bozukluğu, vb.) ve Psikotik Bozukluklar ise dolaylı olarak travma ile ilişkilendirilen ruhsal bozukluklar arasında zikredilmektedir. Bu bozukluklara ait belirtilerin bazısı zamanla kendiliğinden ortadan kalkabilirken bazıları da ciddi sonuçlar doğurur ve bunların bir kısmı kalıcı olabilir.

Akut Stres Bozukluğu (ASB)

Akut Stres Bozukluğu (ASB), DSM-IV'te aşırı travmatik bir stres kaynağı ile karşılaştıktan sonraki bir ay içerisinde anksiyete belirtileri, dissosiatif belirtiler ve diğer belirtilerin görüldüğü durumlar olarak tanımlanmıştır. ASB bulunan kişi ölüm tehdidi ya da gerçek ölüm, ciddi şekilde yaralanma veya fiziksel bütünlüğün kaybı tehlikesini yaşamış ya da tanık olmuştur. Kişinin bu duruma yanıtı aşırı korku, çaresizlik, dehşete düşmüşlük şeklindedir. ASB'de

belirtilerin 2-30 gün arasında ortaya çıkıp kaybolması gerekmektedir. Belirtiler 30 günden sonra da devam ediyorsa tanı Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) olarak değiştirilir. Afet sonrasında bazı binalar nasıl çok ağır hasar görüyorsa, afetzedelerin bazıları da diğerlerine göre ruhsal olarak daha ağır etkilenebilir. TSSB olarak tanımlanan bu durumda muhakkak profesyonel destek alınması gerekir.

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB)

Doğa kaynaklı afet ya da beklenmedik bir olayla karşılaşan kişilerde meydana gelebilen, aşırı korku, çaresizlik, tepkisizlik, içe kapanma, aşırı uyarılmışlık, olayı yeniden canlandırma gibi psikolojik davranış ve kaygılanış farklılığı durumları Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) olarak tanımlanmaktadır (Aldemir vd., 2014b, s. 148). Bu durum bazı kişilerde çok yoğun yaşanabilir. Ancak psikolojik destek alarak zaman içinde normale dönebilmek mümkündür. TSSB'nin üç farklı türü bulunmaktadır. Bunlardan ilki belirtilerin 3 aydan daha kısa süre devam ettiği akut TSSB, ikincisi belirtilerin 3 aydan daha uzun süre devam ettiği kronik TSSB ve üçüncüsü ise belirtilerin travmadan 6 ay sonra ortaya çıktığı geç başlangıçlı TSSB'dir. Bir anksiyete bozukluğu olan TSSB'de tekrar yaşama, kaçınma ve aşırı uyarılma şeklindeki üç semptom demeti bir arada bulunur. DSM-IV tanısal ölçütlerine göre A kategorisi semptomlarından her ikisi de birey tarafından yaşanmaktadır. Buna göre kişi ölüm tehdidi ya da gerçek ölüm, ciddi şekilde yaralanma veya fiziksel bütünlüğün kaybı tehlikesini yaşamış ya da tanık olmuştur. Kişinin bu duruma yanıtı aşırı korku, çaresizlik, dehşete düşmüşlük şeklindedir. B kategorisi (yeniden yaşama semptom demeti) ölçütlerinden de en az birisi, C kümesi (kaçınma semptom demeti) belirtilerinden en az üçü, D kümesi (aşırı uyarılmışlık semptomları demeti) ölçütlerinden en az ikisi var olmalıdır. Bozukluk belirgin olarak toplumsal, mesleki veya diğer işlev-

sellik alanlarında belirgin bozukluk ya da sıkıntıya yol açmalıdır (Uğurlu vd., 2003, s. 205).

Yerleşim yerini değiştirme (göç), aile yapısında dağılma, işsizlik ve barınma sorunları gibi afet sonrasında gelişen olumsuz yaşam olayları da psikolojik dayanıklılığın tükenmesine neden olmaktadır. Felaketi izleyen günlerde insanların başlarına gelen felaketten başkalarını sorumlu tutulmaları ya da kendi kendilerini sorumlu tutmaları nedeniyle suçluluk duyguları içinde yaşanan travmanın artçı depremler gibi tekrarlandığı bilinmektedir. Travma sonrasında yaşanan ortamın destekleyici olup olmaması, bireyin yardım ağı ve destek kaynakları ve bireyin bu destek kaynaklarından yararlanabilmesinin kolaylığı veya zorluğu travmanın etkisinin çabuk atlatılıp atlatılamayacağını, TSSB'nin kronikleşip kronikleşmemesini belirleyen önemli etkenlerdir (Bilgiç, 2011, s. 12).

Her türlü teknolojik gelişme ve bilgi birikimine rağmen deprem gibi doğal afetlerin meydana gelmesinin engellenmesi ya da durdurulması söz konusu değildir. Fakat afetlerden sonra insan ve toplum sağlığı üzerinde derin etkiler meydana getiren aksaklık ve yetersizliklerle başa çıkmak mümkündür. Afet olgusundan etkilenenlerin yaşadıkları çaresizliklerle başa çıkmakta zorlandıklarından bu durum onlara psiko-sosyal yardım konusunu gündeme getirir. Afetten etkilenenlere psikolojik yardımda onların başa çıkma kapasiteleri kilit bir rol oynadığından, yardım müdahalelerinde afetzedelerin psikolojik dayanıklılıklarını artıran yaklaşımlar hayati öneme sahiptir.

Psikodinamik Teoriler

Psikanalizin travmatik olayların psikolojik bozuklukların etiyolojisindeki rolüyle ilgili bakış açısı kimi araştırmacılar tarafından zaman zaman eleştirilmektedir. Ancak psikanaliz dikkatle incelendiğinde, keşfedildiği ilk dönemlerden itibaren travmatik yaşantıları anlamaya ve tedavi etmeye yönelik önemli katkılar sağladığı görül-

mektedir. Psikanalizin kendi kuramsal arka planına uygun olarak tanımladığı pek çok psikoterapi tekniği travmaya yönelik etkili bir müdahale için avantaj sağlamaktadır. İyi bir terapötik ittifak kurulması için terapist hasta etkileşimin aktarım karşı aktarım çerçevesinde çalışılması, yönlendirici olmadan hastanın kendi anlatımını kurmasına izin veren bir tarzla seansların yürütülmesi, yaşanan olayların bilinç dışı etkilerinin tanımlanması ve söze dökülmesi için çabalaması, terapistin gerçeğe ulaşmak için en acı verici olaylara bile şahitlik etmekten kaçınmaması psikanalizi travma çalışmalarında önemli bir seçenek haline getirmektedir (Dürü, 2017, s. 218).

Travmatik olayların psikoanalitik modeli, travmatik yaşantının çözümlenmemiş iç çatışmayı harekete geçirdiği varsayımına dayanmaktadır. Freud, şiddetli travmaların tüm savunma düzeneklerini aşarak ağır, acı verici şekilde yaşandığını, bastırma savunmasının yetersiz kaldığını, egonun bununla baş etme gücünün kalmadığını ileri sürmektedir. Freud'a göre, egonun aşırı yüklenmesine neden olan travmayla ilk karşılaşan koruyucu mekanizmanın zorlanması sonucu, bireyin doğal uyum kapasitesi yıkıma uğrar ve kişi, tekrar kompulsiyonu gibi ilkel savunma biçimlerine geriler. Tedavide rahatsız edici olay ya da olayların ruhsal dalgalanmalarla tekrar tekrar yinelenmesinde, olayı pasif olarak yaşamanın çaresizliğinden kurtulup, travmatik olayı aktif olarak yeniden kurarak egoya uyumlu hale getirme çabası vardır (Bilgiç, 2011, ss. 12-13). Terapide suçluluk, kızgınlık ve çaresizliği katlanılabilir hale getirmede düzeltici duygusal deneyim sunulabilmelidir. Travmadan etkilenen kişinin kendine yönelmiş öfke, suçluluk gibi duygularını ait olması gereken yere yönlendirerek egoyla uyumun sağlanması ve benliğin güçlendirilmesi nihai hedeftir.

Bilişsel Davranışçı Teoriler (BDT)

TSBB'yi açıklamaya yönelik olarak birkaç bilişsel kuram çerçevesinde farklı açıklamalar yapılmıştır. Yapılan açıklamaların bi-

rinde, TSSB'nin kişinin var olan şemaları ile tehdit edici olay sırasındaki algısını örtüştürme ve travmaya bağlı gelişen uyarılma ile kişinin bunu normal düzeyde tutma isteği arasındaki çatışmadan kaynaklandığı ileri sürülmüştür (İzci & Ünveren, 2017, s. 34). Başka bir açıklamada travmatik olayın kişinin kendisine ve dünyaya ilişkin oluşturduğu bilişsel şemaları bozduğu, bu yüzden şemalar yeniden yapılanırken içlerinde olumsuz ve uyumsuz inançların da yer almaya başladığı öne sürülmüştür (Bilgiç, 2011, s. 13). Bilgi işleme teorisyenlerine göre, TSSB'nin bilgi işlemedeki kusurdan ileri geldiği öne sürülmektedir. Buna göre travmatik deneyimin yaşandığı andaki uyaranlara ait bilgi sözel, davranışsal ve fizyolojik tepkiler olarak kişinin belleğinde "korku yapıları" olarak yerleşmekte, kişi benzeri olayı yeniden yaşadığında bu bellek bölgesi aktive olmakta ve bireyin tehlikeli durumlardan kaçınmasını sağlamaktadır. Travma sonrasında bireyin temel varsayımları zedelendiği hâlde insanlar sıklıkla güvenli ve anlamlı bir dünya inancını sürdürmektedir (İzci & Ünveren, 2017, s. 34). Başka bir bilişsel teori de kişinin kendisine ve dünyaya yönelik sahip olduğu temel varsayımların sarsılmasını temel almaktadır. Bu teoriye göre insanların temel varsayımlarının merkezinde; dünyanın iyi ve güvenli bir yer, dünyadaki olayların anlamlı, kişinin kendisini değerli bir varlık olarak algılaması yer alır. Bu varsayımlar kişinin dokunulmazlık (kendisinin başına kötü olaylar gelmeyeceği) inancına yol açar. Travmatik olay ise bu dokunulmazlık algısını sarsar, kişiyi tehlike ve ölüm tehdidi ile yüzleştirir. Bu ani karşılaşma bazı kişilerde travmaya yönelik anlamlı ve kabul edilebilir bir açıklama bulamama veya dünyanın güvenli ve adil ve düzenli bir yer olduğuna yönelik varsayımların yıkılması sonucunu doğurur. Yine başka bazı teoriler travmatik olayın bilişsel işlevler üzerine yaptığı değişiklikten ziyade kişinin hali hazırda sahip olduğu işlevlerinin belirleyici olduğunu savunur. Bu teorisyenler travmatik bir olayın ruhsal sorunlara yol açıp açmayacağının olayın algılanmasıyla bağlantılı olduğunu öne sür-

müşlerdir. Bu düşünceye göre travmatizasyon olayın şiddeti ile baş edebilecek baş etme kaynaklarının olmadığı algısından kaynaklanır. Aynı şekilde atıf/yükleme teorileri travmatik olay meydana geldiğinde insanların bunu anlamak, kestirmek ve kontrol edebilmek için çevrelerine ve yaşadıkları olaylara yönelik atıflarda bulunduğunu ve kişinin yaptığı atfın niteliğinin onun olaya nasıl tepki vereceğini belirlediğini savunur (Bilgiç, 2011, ss. 13-14).

Bireylerin zor zamanlarında ruhsal mukavemetlerini artırmak için en çok başvurdukları yollardan birinin de din olduğu, afetlerle başa çıkma gayretlerinde dinî inanç ve uygulamalara geçmişten beri müracaat edildiği söylenebilir (Astin vd., 1993). İnsanlar afet esnasında ve sonrasında din konusunda duyarlı hale gelmektedir. Afet sebebiyle ortaya çıkan zorluk ve kaygılar insanların dine yönelmesini hızlandırmaktadır. Dinin etkisi üzerine yapılan araştırmalarda afetlerden travmatik şekilde etkilenen insanların büyük oranda dine yöneldikleri tespit edilmiştir (Overcash vd., 1996; Tedeschi & Calhoun, 1996; Kula, 2000; Schuster vd., 2001; Okumuş, 2002, s. 340). Aslında insanların çoğunda, kendilerini aciz bırakan felaketler karşısında dine yönelme ve ilahi bir yardıma başvurma eğiliminin kendiliğinden ortaya çıkması sıkça gözlemlenen bir olgudur (Hökelekli, 1993, s. 87). Kur'an'da fıtratı gereği insanın bu tür olağanüstü hâllerde daima bir yaratıcı güce sığındığı ve üstesinden gelemediği ağır yük ve musibetleri kaldırması için şuurlarının derinliklerinden veya açıkça Allah'a yönelik yakarışlarına dikkat çekilmektedir (Yûnus, 10/12). Dinî inançlar, deprem gibi olağanüstü durumlar karşısında adeta insanın tutunabileceği bir dal veya sığınabileceği bir liman işlevi görmektedir. Zira dinin, afet, yıkım, ölüm, kayıp gibi nedenlerin ortaya çıkardığı temel varoluşsal kaygıları gideren tatmin edici cevapları, psikolojik sağlamlığı güçlü şekilde desteklemektedir. Konuyla ilgili literatür din ve maneviyatın travma mağdurları üzerindeki olumlu etkisini destekleyecek yeterli veri ve kanıt sunmaktadır (Bryant-Davis vd., 2012).

Fakat afetlerden sonra herkesin aynı derecede dine yöneldiğinden bahsetmek doğru olmaz. Afet gibi olağanüstü ya da acil durumlar esnasında ve sonrasında insanların dinî eğilimlerinde genellikle bir yükseliş görülmekle birlikte süreç her zaman bu yönde ilerlemez. Bazen de afet olaylarında olumlu bir dinî başa çıkma gerçekleştirilemez ve mevcut dinî yönelimler bile olabildiğince azalabilir hatta dinî değerlere saldırıya varan bir süreç başlayabilir. Yaşanılan sıkıntı ve sorunların kaynağını Allah'a atfetmek suretiyle kişi kendini rahatlatmaya çalışır. Ancak olumsuz dinî başa çıkma metotları bireyin beden ve ruh sağlığını olumlu değil; olumsuz etkilemektedir (Kula, 2002, s. 250). Bu tür durumlar "Niçin ben seçildim? Neden ben?" gibi kaderle ilgili varoluşsal kaygıların ortaya çıkmasıyla başlar ve birey kendisini, çevresini ya da Tanrı'yı sorumlu tutma ya da suçlama eğilimine yönelebilir (Peker, 2008, s. 249). Böyle durumlarda kişide ceza beklentisi oluşur ve gerekli manevi desteğe ulaşılamadığında din değiştirme ve intiharlara kadar varan bir süreç yaşanabilir. Çünkü sorumluluk hissi suçluluk duygusuna, suçluluk duygusu kızgınlık ve öfkeye, öfke de ruhsal çöküntüye dönüşür.

2. Afet-Din İlişkisi ve Atıf Teorisi

Din, insanların bireysel yaşantılarındaki olaylar ve sosyal çevrelerindeki dünya arasındaki ilişki hakkında inanç ve değerler sistemi önermesi bakımından, insan hayatının önemli bir parçasıdır. Çünkü dinler genellikle belirli olayların neden gerçekleştiğine dair kapsamlı açıklamalarda bulunur. Yaşam serüvenleri boyunca insanlar zaman zaman afet gibi travmatik olaylarla karşı karşıya kalırlar. Acı ve travmalara neden olan bu olayların değerlendirilmesi ve yorumlanmasında inanç, dinî açıklama ve uygulamalara yer verildiği ölçüde afet-din ilişkisi söz konusu olmaktadır. Herhangi bir afet olayı ile ilgili afetin meydana gelme sebebi, vukuunda nelerin yapılması gerektiği ve afetlerden nasıl korunulabileceği gibi

konuların dinî inanç ve metinler çerçevesinde değerlendirilmesi ve açıklanması, afet - din ilişkisinin kurulmasını gerektirmektir. İnsanoğlu afetleri anlamlandırmak ve bunlarla başa çıkmak için jeoloji, jeofizik, meteoroloji, sismoloji vb. pek çok bilim dalının verilerinden hareketle afet öncesi, anı ve sonrası hakkında ayrıntılı bilgiler edinebilmekte, yıkıcı etkileriyle başa çıkmak için çareler aramaktadır.

Diğer bilim dalları gibi afetleri anlama ve başa çıkma yollarını aramada insanların en çok müracaat ettiği kadim yollardan birisi de dinî yöneliş ve açıklamalardır. Din psikolojisi alanında yapılmış olan bazı çalışmalar, ümitsizliğe ve çaresizliğe neden olan afet gibi olaylar karşısında insanın genellikle dinsel açıklama yöntemlerine ve dinî pratiklere başvurduğunu ortaya koymaktadır. Psikologlar, özellikle dinî inancın bir bütün olarak bireylerin psikolojileri üzerinde olumlu etkiler bıraktığı gerçeğine dikkat çekmiştir. Afet gibi travmatik bir deneyimden sonra, mağdurlar üzerinde dinî açıklamaların olumlu etkisi olabileceğinden bireylerin yaşadığı sorunlarla mücadele etmede din, önemli bir motivasyon kaynağıdır (Bryant-Davis vd., 2012). Dindar olmayan insanlar için travma sonrası stresle başa çıkma sürecinde bir seçenek olmasa da çeşitli dinî ritüeller ve inançlar dindar insanların stresle başa çıkmalarına yardımcı olur. İnsanlar travma başlamadan önce içinde bulundukları dengeli ruh haline geri dönebilmek için travmalarıyla başa çıkmanın kendilerine uygun yollarını bulmalıdır. Afetlerle ilgili yapılan araştırmalarda dinî başa çıkma sürecinde önceki dinî birikimin öneminin altını çizilmektedir. Yine bu çalışmaların önemli bulgularından birisi de manevi birikimin afet sonrası gelişen şok anında verilen tepkinin olumlu olması üzerinde etkili olduğu konusundadır (Eryücel, 2013, s. 64). Sadece afetler için değil insanın hayatı boyunca bütün davranışlarında çalışma, tedbir, tevekkül, irade, kader ve kaza gibi değerlerin önceden dikkate alınmasını hatırlatmak üzere Kur'an'da; işledikleri günahlar, yaptıkları kö-

tülükler ve ahlaki yoksunlukları sebebiyle helak edilen pek çok kavimden bahsedilmektedir. Deprem, sel, tufan, fırtına gibi afetlerin cezalandırılmayı hak eden toplumlar üzerine helak aracı olarak gönderildiği, kıssalarla detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Toplumların çöküşü ve yok edilmesinde önemli rol oynayan afetlerle ilgili Kur'an'daki anlatımların günümüzde yaşanan afetlerin öncesi, afet esnası ve sonrası yaşananlarla ilişkilendirilerek açıklanması ve yorumlanması oldukça kritik ve tartışmalı konular olup afet olaylarından etkilenenlerin psiko-sosyal durumu, son derece hassas ve özenli bir yaklaşımın esas alınmasını gerekli kılmaktadır. Kur'an'da geçen ve insanın afetler karşısındaki tavrını belirlemeyi amaçlayan söz konusu öğretiler, din psikolojisinde genellikle atıf (yükleme) teorisi bağlamında ele alınmaktadır.

Atıf teorisine göre insanlar, yaşadıkları tecrübeleri anlamaya ve anlamlandırmaya çalışırken genellikle dinî ya da dinî olmayan atıflarda bulunmaktadır. Dinî atıflar konusu din psikolojisi ve ilahiyat ilimlerinin kesişme noktasında bulunmaktadır. Dinlerin önemli bir niteliği, olayların nedensel açıklamalarını yapmak ve insanların yaşadığı varoluşsal problemlere hazır kalıp çözümler sunmaktır. Afet sonrasında da insan ilk olarak olup biteni anlamlandırma, yaşadığı olayları izah etme çabası içine girmektedir. Atıf teorisi, bireylerin bu olayları psikolojik açıdan nasıl açıkladığı üzerinde durur (Yaparel, 1994, s. 275). Din de söz konusu teoriye benzer şekilde insanlığın başına gelen anlaşılması ve açıklanması güç olayları açıklamakta, belirsizlik ve anlamsızlığın meydana getirdiği kaygıyı dindiren cevaplar sunmaktadır. Bu açıdan atıf teorisi ile din arasında fonksiyonları bakımından yakın benzerlik bulunmaktadır. Dinî atıflar, insanın istemediği hâlde yaşamak zorunda kaldığı olayları açıklamakla kalmamakta, aynı zamanda ona ruhsal bir dinginlik ve sükûnet de vermektedir (Demir, t.y., ss. 185-186). Dolayısıyla yaşanılan sıkıntılar ve afetler karşısında insanı teskin etmede dinî inancın ve atıfların çok önemli bir rolü olduğu söylenebilir. İnsa-

nın yaşadığı olaylara anlam verme ve birtakım sebepler atfederek etrafında olup bitenleri açıklama çabası onun kaygıdan kurtulma ve nihai anlamda mutluluk arayışı olarak değerlendirilebilir.

Eğer birey, etrafında olup bitenlere bir anlam verebilirse, çevreye uyum sağlayabilir. Aksi takdirde kendini boşlukta hisseder ve psikolojik rahatsızlıklar yaşayabilir. Ortaya çıkan böyle bir tablo, evren ile olan uyumumuzu altüst edebilir (Gürses, 2008, s. 360). Afet olgusu karşısında Tanrı- evren ilişiklisini anlamak için, tarih boyunca dinler ve felsefi sistemler tarafından farklı eğilimleri içeren çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Literatürde afetlerin İslam dini açısından nereye yerleştirileceği konusunda çok farklı görüşler bulunmaktadır. Afet-din ilişkisi çerçevesinde üzerinde görüşler bildirilen konular genellikle kader inancı etrafında kümelenmektedir. Afet-kader ilişkisi ile ilgili kadim sorulara farklı paradigmalar tarafından verilecek cevaplar afet ve din arasındaki ilişkinin de düzenleyicisi olacaktır.

3. Başa Çıkma Stratejisi Olarak Kader İnancı

"Yıkım, can ve mal kayıpları ve travmalara neden olan afet gibi olağanüstü olayların meydana gelmesi Allah tarafından insanlara verilen bir ceza mı yahut bir ikaz mı ya da doğa kanunlarına göre gerçekleşen dinle ilgisi bulunmayan bir doğa olayı mı yoksa Allah'ın insanlar için önceden takdir etmiş olduğu ilahi bir kader mi, ölümlerin, yıkımların, kayıpların, acıların, travmaların sorumlusu kim, birey mi, toplum mu, Allah mı?" gibi sorulara insanlık tarihi boyunca cevaplar aranarak başa çıkma mekanizmaları geliştirilmeye çalışılmıştır. Afetlerden sonra sosyal desteğin yanı sıra "anlam bulmak" tüm insanlar tarafından kullanılan en önemli başa çıkma mekanizmasıdır. Kader inancı çerçevesinde afetlere anlam bulma, yaygın olarak müracaat edilen yollardan biridir. Ancak afet ve kader arasındaki ilişkinin hassasiyeti, kader inancının gerek teolojik yorumlarını gerekse psiko-sosyal arka planını anlamayı mümkün

kılan bir strateji içinde ele alınmasını gerektirmektedir. Zira kader konusunda yapılan teolojik-bilimsel tartışmalar tamamlanmış değildir. İnsanlar kader inancını bilgi birikimleri, kişilik özellikleri, eğitim durumları, hayat tecrübeleri vb. pek çok faktörün etkisiyle farklı şekilde algılamakta ve yorumlamaktadırlar.

Olağanüstü durumlar karşısında kaderle ilgili dinin kendisine verdiği kalıplardan birini kullanması, bireyin ruhsal durumunu da o istikamette etkilemektedir. Olumlu dinî başa çıkma stratejisinde stres meydana getiren bir olay deneyimlendiğinde Allah'ın kişiye nasıl yardım edeceğini tecrübe etmeye odaklanma söz konusuyken olumsuzda ise Allah tarafından cezalandırılmayı hak edecek ne yapıldığı düşünülür. Olumlu dinî başa çıkma stratejisi, zorluklara karşı mukavemeti ve psikolojik iyi oluşu desteklerken olumsuz başa çıkma stratejisi suçluluk, utanç, öfke ve ruhsal çökkünlüğü arttırmaktadır. Felaketin meydana getirdiği problemlerin uyardığı öfke, kaygı ve aşırı gerginlik haliyle olumlu başa çıkamayan insanlarda kendini değersiz görme, peşin hüküm, kin, nefret gibi negatif/olumsuz duygu ve tutumlar tezahür edebilir ve bu kişilerde uyum bozukluğu ortaya çıkar. Buna göre; afet olaylarından sonra afet gerçeğini yansıtmayan, travmanın sıcaklığı henüz soğumamış ve daha yaralarını saramayan insanları ilzam edecek şekilde, intikam, ceza, azap vb. ilahi tehdit yaklaşımlarıyla yapılan dinî atıf/yüklemeler ve insanların bir kısmını suçlama, ötekileştirme ve günahkâr gösterme çabaları Allah'ın Sabır, Rahman ve Rahim gibi isimlerine uygun düşmediği gibi bireylerin de beden ve ruh sağlığını olumsuz etkilemektedir. Felaket olaylarını Allah'ın bir gazabı ya da cezalandırması olarak değerlendirmek Allah'a darılma, kızma ve O'ndan uzaklaşma gibi olumsuz durumları beraberinde getirebilir (Köse & Küçükcan, 2000, s. 81). Ayrıca çöküntü ve umutsuzluk gibi sırf olumsuz duygular kişiyi Allah'a yaklaştırmaz aksine uzaklaştırır. Hatta Allah'a isyan ve düşmanlık tepkilerini uyandırabilir (Batman, 2008, s. 32).

Afet durumunu Allah'ın bir cezası olarak değerlendirmek dinî başa çıkma metotlarından biri olabilir. Yani psikolojik açıdan deneyimlenen bir olayın Allah'ın cezalandırması olarak değerlendirilmesi, başa çıkmanın bilişsel boyutunda yer alan olaya anlam verme çabası olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde birey tecrübe ettiği durumu anlamlandırarak bu anlam çerçevesinde kendince olaya ya da soruna yaklaşmaktadır. Böylece yaşanan afet olayını Allah tarafından kendilerine gönderilmiş bir ceza olarak değerlendirmek suretiyle felakete bir anlam kazandırılmıştır. Hatta buna Kur'an'da helak edilişleri bildiren pek çok kavmin işlediği günah, yaptığı kötülük, ahlaki yönden yozlaşmaları gibi yaşayışlar ve cezalandırılma şekilleri arasında kurulabilecek ilişki benzerliği gerekçe olarak sunulabilir. Ancak bu tür dinî yüklemelerin eksik ve yüzeysel dinî bilgilerle yapıldığı açıktır. Kur'an'da helak edilen toplumların yok edilme sebeplerine ait açıklamalar dikkatle incelendiğinde, helak edilen toplumların helak olmasındaki ortak hususun, o toplumların kendilerine gönderilen peygamberleri inkâr etmeleri, yalanlamaları, onlara zarar vermeleri sebebiyle gerçekleştiği anlaşılır. Hatta bazılarında peygamberlerinin böylesi inkârcı bir toplumu artık ortadan kaldırması yönünde duaları söz konusudur. Peygamberimizin bu yönde bir duası olmadığı gibi önceki dinler ile İslam da aynı değildir. Yani artık kıyamete kadar İslam'dan başka bir din ve peygamberimiz Hz. Muhammed (sas)'den başka bir peygamber gelmeyecektir. Hz. Peygamber'den sonra artık önceki kavimlerde olduğu gibi bir kavmin topluca helak edilmesi değil kıyamet söz konusudur. Kaldı ki, psikolojik açıdan da afetin sadece ilahi bir cezalandırılma olarak algılanması, gerek felaketi deneyimleyen afetzedeler ve bundan etkilenenler gerekse herhangi bir şekilde afetten etkilenmese dahi aynı toplumda yaşadığı için diğer toplum bireylerinde doğrudan ya da dolaylı olarak suçluluk duygusu, Allah'a güvenme ve yönelmede isteksizlik, kendileri dışında suçlu arama gibi bazı olumsuz duyguları ortaya çıkartabilecektir (Kula,

2002, ss. 253-254). Kısaca afetleri Allah'ın bir cezası olarak değerlendirmek, onun meydana getirdiği zorluklarla başa çıkmayı ve gelişen durumlara uyum sağlamayı zorlaştırabilecektir. Çünkü böyle bir değerlendirme sonucunda bireyler genelde kendisinin ya da kendisi dışındakilerin suçlarının cezası olarak bu olayın gerçekleştiğini düşünebilecek ve böylece bireylerde oluşabilecek aşırı suçluluk, günahkârlık, değersizlik, ümitsizlik, çaresizlik gibi duygular ruhsal travmayı derinleştirebilecektir.

Afet ve sıkıntıların insana verilmiş salt bir ceza olarak algılanması doğru değildir (Karaman, 2020, s. 914). İslam'daki kader inancı, afetleri Allah'ın insanlara verdiği cezalar olarak üzerinde sorgulama yapılmayan, olduğu gibi kabul edilmek zorunda olunan ve engellenemeyen olaylar olarak kabul eden görüşlerle örtüşmemektedir. Ancak afetlerin bir kader olarak görülmesi ve Allah'ın birer ikazı olarak düşünülmesinin, afetler meydana gelmeden önce gerekli tedbirlerin alınmasına, onu doğuran nedenlerin ve koşulların incelenmesine engel olmadığı düşünülmektedir. Keza kader, inanıldığı durumda tedbirin bırakılacağı değil; aksine önce tedbirin alınıp sonra tevekkül edilmesinin istendiği bir olgudur. İslam âlimleri başlangıçtan itibaren afetlerin, Allah'ın koyduğu yasalar çerçevesinde gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Kur'an'da insanların başına gelen bazı felaket ve musibetlerde, onların kendi elleriyle işledikleri olumsuzlukların payının da bulunduğuna dikkat çekilmektedir (Şûrâ, 42/30). İnsanın hayatta karşılaştığı korku, deprem, üzüntü, hastalık, kıtlık gibi sıkıntılar, imtihan ve musibet kapsamında değerlendirilmektedir.

Psikolojik perspektiften bakıldığında ise kader inancının asıl fonksiyonu bütün bir dinî hayatı dinamik şekilde beslemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kader inancı önemli ölçüde psikoterapik işlevselliği de olan; çalışma ve güvenme, sığınma ve inanılan varlığın yardımını bekleme, en ümitsiz durumlarda dahi ümitvar olma, olumlu durumlarda ise kibirlenip tedbiri elden bı-

rakmama, her durumda Allah ile ilişkiyi kesmeyip bilakis güçlendirme gibi dinî hayat açısından son derece önemli faktörleri canlı tutmaktadır (Karaca, 2006, s. 489). Bu yönüyle kader inancı, bireyi bir taraftan tehlike algıladığında kaygılarından arındırmak diğer taraftan güvenli hissettiğinde ise tedbirsiz bulunmaktan alıkoyan bir tampon görevi üstlenip amaç ve anlam duygusu sağlamak suretiyle olumlu dinî başa çıkma stratejisine dönüşmektedir.

Kader inancı bağlamında dinî inanç ile başa çıkma arasında üç boyutlu bir ilişkiden söz edilmektedir. İlk olarak kader inancı başa çıkma sürecinin "bir parçası" olabilir. Suçluluk, kaygı ve öfke gibi duyguların neden olduğu rahatsızlıklara karşı bir tür teselli ve yatıştırma vasıtası olarak işlev görür. Anlama ve sorunların üstesinden gelme noktasında kader inancı kendiliğinden devreye girer ve sorunları yüce mercilere havale etmede insana yardımcı olur. Özellikle afet gibi travmatik ve trajik tecrübeler karşısında dinsel yorumlama ve telafiler olumlu neticelere yol açabilir. İkinci olarak kader inancı başa çıkmaya "yardımcı" olabilir. Zira bu inanç, başa çıkma sürecini farklı tarzlarda şekillendirme gücüne sahiptir. Kader inancının sadece travmatik ve trajik problemleri çözme konusunda değil, aynı zamanda yoğunluk derecesi farklı pek çok bunalımlı dönemde de kişiyi ruhen destekleyici ve manen koruyucu bir unsur haline gelebildiğini söylemek mümkündür. Son olarak kader inancı başa çıkma sürecinin doğal bir "ürünü" olabilir. Zira acı tecrübeler, insanı dinî bağlılıklara yöneltebilir (Batman, 2008, ss. 23-24). Bireyin karşılaştığı sorunları aşarken daha fazla dindarlaşıyor olması kader inancının başa çıkma sürecinin bir ürünü haline gelmesi şeklinde yorumlanabilir.

Hülasa din, dindar insana kader inancı aracılığıyla Tanrı'ya ve kadere atıf yapma seçeneğini sunmaktadır. Dindar birey, kadere atıf yaparak başa çıkamadığı olayların ağırlığından kurtularak, ruh sağlığını olumlu yönde desteklemektedir (Kartopu, 2013, s. 258).

Sonuç

Son yıllarda bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ve ülkemizde arka arkaya meydana gelen deprem, sel gibi doğal afetler ile komşu bölgelerimizde devam eden çatışmalar sonucu yaşanan göçle birlikte gelen sorunlar, dikkatlerin olağanüstü durumların yaygınlığı ve travmatik etkileri üzerine toplanmasına sebep olmuştur. Bu tür olaylardan sonra insanların sıklıkla "dine yönelmesi", yaşanan travma ile ilgili olarak maneviyat ve dinin yeri hakkında ilgi bekleyen birçok araştırma konusunu gündeme getirmiştir. Afetlerin ruh sağlığı üzerindeki travmatik etkileri ile başa çıkmada dinin etkisi, inançların psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi, manevi ve dinî kaynakların travmanın iyileşmesindeki yeri ve travma sonrasında maneviyat ve din, dinî inanç ve uygulamaların afetlerle mücadeledeki rolü gibi konular acil olarak çok yönlü araştırılmayı beklemektedir.

Afetlerin ruh sağlığı üzerindeki etkileri ile başa çıkmada kader inancının nasıl bir manevi destek stratejisi olabileceğine odaklanan bu çalışmada kader inancının felaketlerin anlamlandırılması ve zorluklarla başa çıkma sürecine olumlu katkıları incelenmiştir. Ayrıca kader inancının güçlü bir problem çözme fonksiyonu üstlenerek kabullenme ve uyum sürecinde önemli bir rol oynadığını da eklemek gerekir. Bu yönüyle kader inancının, dindar bireyler için dinî başa çıkmanın çok önemli bir stratejisi olduğu açıktır. Araştırma sonunda ulaşılan sonuçlara göre afet sonrası travmayla başa çıkma çabaları sıklıkla manevi ve dinî unsurlarla özellikle de kader algılarıyla yakından ilişkilidir. Kader inancıyla ilgili algılar ve aynı manevi ve dinî faktörler, travma sonrası iyileşme sürecini hem kolaylaştırabilmekte hem de zorlaştırabilmektedir. Öyle ki, din ve manevi faktörlerin olumsuz kullanılması ruh sağlığını da olumsuz etkilemektedir. Dini inançlar kişiye, problemini anlama ve onunla mücadele etme azmi verdiği ölçüde olumlu; psikolojik çatışma, öfke, utanç, umutsuzluk, güvensizlik, değersizlik duygularını beslediği ölçüde olumsuz etkiler yapmaktadır (Yapıcı, 2007, s. 94).

Yurt dışında yapılan bazı çalışma sonuçlarına göre travma sonrası bireylerin iyileşmeleri için dinî, manevi kaynaklarını keşfedebilecekleri güvenli bir grup ortamı sağlamanın hem psikolojik hem de manevi sıkıntıyı hafifletmede etkili olduğuna dair bazı sonuçlar elde edilmiştir. Ancak, afet sonrası psiko-sosyal destek bağlamında manevi yardım sağlayacak kişilerin "travma konusunda bilgili" olması gerekir. Öte yandan dinî açıklama ve öğretilerin acı çeken insanlara neler sunduğu, travmanın iyileşmesine yardımcı olabilecekleri yollar konusunda manevi danışman ve diğer ruh sağlığı profesyonelleri arasında daha yakın işbirliği için gerekli adımların atılması gerekir. Son olarak, dinin şifa veren, ayağa kaldıran, iyileştirici gücünden yeterince istifade edebilmek için, afet sonrası travmanın etkisiyle insanların dine yönelmesini dikkate alan ve maneviyatla bütünleşmiş terapötik müdahaleler konusunda çok yönlü ciddi araştırmaların artması gerekir.

Kaynakça

Aldemir, Ü., Bozbey, M., Duran, M. S., Erbay, S., Ergünay, O., Hayır, A., & Kadirioğlu, F. T. (2014a). Afet. İçinde *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü* (s. 23). T.C.Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

Aldemir, Ü., Bozbey, M., Duran, M. S., Erbay, S., Ergünay, O., Hayır, A., & Kadirioğlu, F. T. (2014b). Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB). İçinde *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü* (s. 148). T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

Astin, M. C., Lawrence, K. J., & Foy, D. W. (1993). Posttraumatic stress disorder among battered women: Risk and resiliency factors. *Violence and Victims*, *8*(1), 17-28.

Batman, E. (2008). *Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkmada Kader İnancının Rolü* [Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bilgiç, S. (2011). *Travma Sonrası Stres Bozukluğu ve Akut Stres Bozukluğu İle Uyum Bozukluğunun Klinik Açıdan Karşılaştırılması* [Tıpta Uzmanlık Tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi.

Bryant-Davis, T., Ellis, M. U., Burke-Maynard, E., Moon, N., Counts, P. A., & Anderson, G. (2012). Religiosity, spirituality, and trauma recovery in the lives of children and adolescents. *Professional Psychology: Research and Practice*, *43*(4), 306-314. https://doi.org/10.1037/a0029282

Demir, R. (t.y.). *Afet Psikolojisi ve Sosyolojisi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Dürü, Ç. (2017). Travma ve Psikanaliz. *Türkiye Klinikleri Psikoloji - Özel Konular- Afet Psikolojisi Özel Sayısı*, *2*(3), 218-224.

Eryücel, S. (2013). *Yaşam Olayları ve Dinî başa çıkma* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürses, İ. (2008). Yükleme Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, *17*(2), 359-377.

Hökelekli, H. (1993). *Din Psikolojisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İzci, F., & Ünveren, G. (2017). Travma Sonrası Stres Bozukluğunda Bilişsel Davranışçı Terapi ve Göz Hareketleri ile Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, *6*(1), 31-38.

Kandemir, Y. (2006). *Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaca, F. (2006). Kader Algısı-Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma (Farklı Kader Algılarının Psikoterapik Değeri Üzerine). *İslami Araştırmalar Dergisi*, *19*(3), 479-489.

Kartopu, S. (2012). *Kaygının Kader Algıları İle İlişkisi –Kahramanmaraş Örneği–* [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kartopu, S. (2013). Kaygının Kader Algıları İle İlişkisi-(Kahramanmaraş Örneği). *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *2*(3), 238-260.

Kilit, N. N. (2019). *Kader Algısı-Psikolojik İyi Oluş İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köse, A., & Küçükcan, T. (2000). *Doğal Afetler ve Din*. İSAM.

Kula, N. (2000). Deprem ve Kıyamet Benzetmesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *9*(1), 352-360.

Kula, N. (2002). Deprem ve Dinî başa çıkma. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *1*(1), 234-255.

Okumuş, E. (2002). Tabii Afetler, Din ve Toplum (Marmara Depremi Örneği). *İslami Araştırmalar Dergisi*, *15*(3), 339-373.

Overcash, W. S., Calhoun, L. G., Cann, A., & Tedeschi, R. G. (1996). Coping with crises: An examination of the impact of traumatic events on religious beliefs. *The Journal of Genetic Psychology*, *157*(4), 455-464. https://doi.org/10.1080/00221325.1996.9914878

Oyanık, M. (2015). *Afet Bilinci ve Kader İlişkisi: Gümüşhane Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Peker, H. (2008). *Din Psikolojisi* (3. bs). Çamlıca Yayınları.

Schuster, M. A., Stein, B. D., Jaycox, L., Collins, R. L., Marshall, G. N., Elliott, M. N., Zhou, A. J., Kanouse, D. E., Morrison, J. L., & Berry, S. H. (2001). A national survey of stress reactions after the September 11, 2001, terrorist attacks. *The New England Journal of Medicine*, *345*(20), 1507-1512. https://doi.org/10.1056/NEJM200111153452024

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*, *9*(3), 455-471. https://doi.org/10.1007/BF02103658

Uğurlu, M., Bakım, B., Güveli, M., Karamustafalıoğlı, K. O., Soy-

dal, T., & Ergüder, T. (2003). Afet Yaşantıları, Afet Psikiyatrisi ve Bingöl Depremi Sonrası Ruhsal Müdahale Programı. *Düşünen Adam*, *16*(4), 203-210.

Yaparel, R. (1994). Depresyon ve Dini İnançlar İle Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *8*(1), 275-299.

Yapıcı, A. (2007). *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Karahan Yayınları.

2020 ELAZIĞ DEPREMİ: DEPREMZEDELERE MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK

Serap TURSUN[1]

Giriş

İnsan hayatında aniden gelişen olumsuz durumlar hem psikolojik hem de fiziki açıdan sıkıntılara neden olur. Yaşanılan olayın zorluk derecesine göre, insan psikolojisi üzerinde tesiri de o derece etkili olur. Kişinin fiziki ve manevi yönden güçlülüğü, bu tür durumlarla karşılaştığında daha bir önem kazanır. Hazırlıksız yakalanılan bu durumlar karşısında maddi ve manevi yönden desteklenmesi, kişinin kendini toparlayıp hayata devam etmesi konusunda en önemli güç kaynağı olur.

Afetlerden sonra da hayat devam ettiğinden, kişi yaşadığı zorlukları aşmak ve günlük yaşamını sürdürebilmek için yapılması gerekenler konusunda bazı çözüm yolları arama çabası içine girer. İnsanın karşılaştığı sorunları aşmada sorunun niteliğine göre farklı çözüm yolları mevcuttur. Eğer sorun sağlık ile ilgili ise öncelikle tıbbi, kanuna dayalı bir sorun ise hukuki, ruhsal bir sorun ise psikolojik, ruhsal ve manevi boyutu olan bir sorun ise manevi yönden çözüm arayışı gerçekleştirir (Kula, 2016, s. 45). Manevi danışmanlık, bireyin hastalık, engellilik, doğal afete maruz kalma (deprem, sel felaketi, yangın vs.), kayıp duygusu yaşama gibi zor durumlara maruz kaldığında ve yaşadığı zorlu yaşam koşullarında, yaşadıklarını anlamlandırma sürecine, dinî/manevi referanslardan hareketle çözüm yolları sunarak katkıda bulunan bir danışmanlık hizmetidir. Başka bir ifadeyle bireyin anlamlandırma, yorumlama

[1] Manevi Danışman, Diyanet İşleri Başkanlığı.
tursunserap9@gmail.com

yeniden inşa etme sürecinin desteklenerek, yaşadığı sorunun gelişim ve olgunlaşması için bir fırsat gibi görülüp değerlendirilmesini hedefler (Ayten, Din ve Sağlık, 2018, s. 124)

1. Afet Nedir?

Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD) afeti, bir toplumun tamamı veya büyük bölümünde önemli derecede ekonomik, sosyal ve psikolojik etkiler oluşturan, hayatın günlük akışını sekteye uğratan ya da tamamen durduran, baş etme kapasitesinin çoğu zaman yeterli olmadığı durumlar olarak tanımlamaktadır (AFAD, 2014, s. 23).

İslam dininde afet, fıkıh ilminde açıklanmakla birlikte; bir insanın müdahalesi olmadan oluşan zararları ve insanın iradesini ve muhakemesini bozan halleri ifade etmektedir (İslam İlmihali, 2020). Kur'an değişik doğal felaketlere işaret ederken bunların gökten kasırga, aşırı yağış ve benzeri veya yerin altından deprem, volkanik patlamalar gibi beklenmedik felaketlerin gelebileceğinden bahsetmektedir (Seyyar & Yumurtacı, 2016, s. 4). Şimdi doğal afetlerden biri olan deprem ve oluşum şekillerine göre deprem çeşitlerine bir göz atalım.

1.1. Deprem Nedir?

Deprem, yer kabuğu içindeki kırılmalar nedeniyle ani olarak ortaya çıkan titreşimlerin dalgalar halinde yayılarak geçtikleri ortamları ve yer yüzeyini sarsma olayına verilen isimdir (İşçi, 2008, s. 959). Geçmişten günümüze dünyadan ve ülkemizden örneklerini gördüğümüz, duyduğumuz, yaşadığımız deprem örnekleri vardır. Bugüne kadar farklı şiddetlerde depremler yaşandığı gibi dünya durdukça depremler yaşanmaya devam edecektir. İnsan hayatını en derinden etkileyen büyük felaketler arasında yer alan depremlerin gerçekleşeceği bilindiği hâlde nasıl çokça yıkıma ve can kaybına neden olduğu, her devirde araştırma konusu olmuştur. Olu-

şum şekillerine göre deprem çeşitleri şunlardır;

Tektonik Depremler; Yerin merkezine yakın olan levhaların hareketleri sonucu oluşan depremlerdir. En tehlikeli deprem türü olarak bilinir. Ülkemizde ve dünyada en çok görülen deprem çeşididir, yeryüzündeki depremlerin %90'ı tektonik depremlerdir. Volkanik Depremler; Volkanik patlamalar sonucu oluşan depremlerdir. Daha çok aktif yanardağların olduğu Japonya ve İtalya gibi ülkelerde görülür. Ülkemizde yanardağ olmadığı için bu tür depremler görülmez. Çöküntü Depremler; Yer altı madenlerinin erimesiyle galeride meydana gelen çökmeler sonucu, (enerjileri az olduğu için) fazla zarara yol açmayan depremlerdir. Tsunami; Odak noktası deniz dibinde olan depremlerdir. Genellikle denize yakın yerlerde gerçekleşen oluşumlardır (İşçi, 2008, s. 951).

Türkiye'de görülen depremler tektonik depremlerdir. Sıcak lavların üzerinde hareket eden levhaların arasındaki sürtünmeden meydana gelir, sürtünmeler sonucu gerilme enerjisi birikir ve kırılmalar yaşayarak fay bölgelerinde büyük sarsıntılara neden olur. En yıkıcı depremler arasında yer alır, enerjisi büyük olduğu için sonucu da büyük olur.

1.2. Türkiye'de Görülen En Büyük Depremler

Osmanlı Dönemi'nde ilk büyük deprem Marmara Denizi'nde Adalar yakınlarında 10 Eylül 1509 yılında meydana gelmiştir. Depremin büyüklüğü ve meydana getirdiği ağır hasar sebebiyle halk arasında "Kıyameti Suğra/Küçük kıyamet" olarak adlandırılmıştır. Sonraki dönemlerde de çeşitli aralıklarla depremler yaşanmaya devam etmiş ve ağır hasarlar ve çok sayıda can kayıplarıyla sonuçlanmıştır (AFAD, 2018, s. 17).

Cumhuriyet tarihinde yaşanan depremlerin en şiddetlisi 27 Aralık 1939 Erzincan depremidir. Türkiye tarihinin en ciddi zarar veren depremlerinden biri olan Erzincan depremi ise dünyada meydana gelen büyük depremlerden biri olarak sayılmaktadır.

Yaklaşık 33 bin kişi hayatını kaybetmiş, çok sayıda kişi yaralanmış, 116 bin civarında bina yıkılmıştır. 26 Kasım 1943 Ladik depremi; Samsun Ladik ilçesi yakınlarında meydana gelen 7.2 şiddetindeki deprem çok geniş bir alanı etkilemiştir. 19 Ağustos 1966 Varto depremi; Muş'un Varto ilçesinde meydana gelen deprem Türkiye'de tarihin en büyük hasarlarına yol açtığı depremlerden bir tanesidir, aynı yıl 2 deprem gerçekleşmiştir ikinci deprem ilkinden daha yıkıcı hasarlar vermiştir. 17 Ağustos 1999 Gölcük depremi; 17 Ağustos sabahı gerçekleşen Gölcük merkezli deprem büyük çapta can ve mal kaybının yaşandığı son dönemlerde yaşanan en şiddetli depremdir. 18 bine yakın kişinin öldüğü 25 bine yakın kişinin de yaralandığı söylenmektedir. Son yüzyılın en büyük depremlerinden biridir (Aktürk & Albeni, 2002, s. 1-18).

Yakın zamanda gerçekleşen bir diğer deprem 25 Ekim 2011 Van depremi de önceki depremler gibi ağır kayıplara neden olmuştur. Çalışmamızda adı geçen 24 Ocak 2020 Elazığ depremi; merkez üssü Elazığ'ın Sivrice ilçesi olmakla beraber, Elazığ ve Malatya şehir merkezleri başta olmak üzere yakın çevredeki bütün illerden hissedilmiştir. 41 vatandaşımızın hayatını kaybettiği 1607 vatandaşın yaralandığı, 45 vatandaşın sağ olarak enkazdan kurtarıldığı depremdir. 30 Ekim 2020 İzmir depremi; İzmir'in Seferihisar ilçesi açıklarında meydana gelen 6.6 büyüklüğündeki deprem nedeniyle 114 kişi hayatını kaybetmiş 135 kişi de yaralanmıştır (AFAD, 2020)

2. Afet Sonrasında Psikososyal Destek Çalışmaları

Afet sonrası yapılan iyileştirme faaliyetlerinde yer alan sosyal hizmet alanlarından biri de psiko-sosyal destek hizmetleridir. İnsanların yaşadıkları travma ve zorlu süreçlerden sonra yeniden yaşam normallerine dönebilmelerine yardımcı olmak amacını gütmektedir. Böylelikle bireylerin aniden değişen koşullar sonucu artan stres ve korkularının azaltılıp kontrol altına alınmasına ve

sosyal huzurun korunmasına da katkı sağlamaktadır (Aydın, 2014). Kızılay psikososyal desteği şöyle tanımlamaktadır;

"Afet sonrası ortaya çıkabilecek psikolojik sorunların önlenmesi, aile ve toplum düzeyinde ilişkilerin daha sağlıklı hâle getirilmesi, afetten etkilenenlerin normal yaşamlarına geri dönmesi sürecinde kendi potansiyellerini fark ederek güçlenmelerinin sağlanması, gelecekte ortaya çıkması muhtemel afet ve acil durumlarla başa çıkma, iyileşme, toparlanma becerilerinin arttırılması ve yardım çalışmalarına katkı sağlamayı içeren ve afet durumlarının her aşamasında yürütülen çok disiplinli hizmetler bütünü olarak ifade edilebilir" (Türk Kızılayı, 2008, s. 1)

Afet sonrası manevi danışmanlık ve rehberlik sonrası uygulamalarına örnek olarak bazı ülkelerde gerçekleştirilen uygulamalar;

İngiltere ve Almanya örnekleri

İngiltere; farklı dinlere mensup bireylerin yaşadığı bir ülkedir. Olası bir afet durumunda kilisenin yeri önemldir ve bu konuda kurumsal bir nitelik taşır, içinde gönüllülerin de bulunduğu ekipler hazırlanarak afetten olumsuz etkilenen bireylere yas danışmanlığı, dinî danışmanlık ve dua hizmeti sunmak, kilisenin belirlenen hedefleri arasındadır. Almanya ise; diğer ülkelerle kıyaslandığında manevi destek hizmetlerinde çok daha örgütlü ve işlevsel olarak hizmet vermektedir. Almanya'da acil durumlara bağlı olarak kazazede veya afetzedelere yönelik özel manevi destek hizmetlerinin örgütlü yapılanması 1990 yılında birkaç papazın bir araya gelerek itfaiye ve can kurtarma hizmetlerinde manevi destek çalışma grubunun oluşturulması ile mümkün olabilmiştir. Almanya'da acil durumlarda manevi destek hizmetinin ilgi alanları her geçen gün artmaktadır, mesela ameliyat öncesi ve sonrasında, ani çocuk ölümlerinde, intihar olaylarında aileye ölüm haberinin götürülmesinde, olay sonrasında travmaların giderilmesinde manevi destek elemanlarına ihtiyaç duyulmaktadır, acil manevi destek hiz-

metlerinin ana hedefi vakit kaybetmeksizin olay yerine gitmek ve olumsuz durumlara maruz kalmış kişilere anında manevi teselli ve telkinde bulunmak ve böylece post-travmatik stres bozukluklarını önlemektir (Seyyar & Yumurtacı, 2016, s. 8-11).

3. Deprem Gibi Durumların İnsan Psikolojisi Üzerindeki Etkileri

İnsanoğlu hayatını sürdürürken bir düzen ve devamlılık ihtiyacı içindedir. Sahip olduğu imkan ve şartların devam etmesi ve mevcut kurulu düzenin bozulmamasını arzular, o nedenle bireyin yaşadığı kaza, hastalık, işlerin ters gitmesi gibi bazı olayları ve meydana gelen felaketleri yaşantısındaki düzen ve devamlılığı tehdit eden olaylar olarak algılar (Karancı & Rüstemli, 1999, s. 58). Bu durum insanda bir karamsarlık ve umutsuzluk hâli oluşturabilir. Bireyin genel fiziki ve psikolojik durumu, yaşadığı can ve mal kaybı seviyesine göre de farklılık gösterebilir. İşte tam da bu noktada maddi ve manevi destek ekiplerini yanında bulması, onlarla beraber bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulup hayata yeniden tutunup mücadele edebilme gücünü kazanabilmesi için büyük önem arz etmektedir.

Bu tür olayların insan psikolojisi üzerinde ortaya çıkardığı yeni durumlar, insanda yaşadıklarının ağırlığını hafifletecek bir arayış içinde olma hâlini doğurur, dolayısıyla insan sorgulama ile beraber; "bu stresli durumdan kurtulmak için ne yapabilirim, şimdi bana düşen yeni görevler ne?" diye sorgulamaya ve o zamana kadar bildiği başa çıkma yöntemlerini kullanmaya başlar. Özellikle o zamana kadar geçmişinde öğrendiği dinî ritüellerin içinden dua ile yaratıcıya sığınma, yaşananları bir sebebe dayandırma ve yüce yaratanın himayesine sığınma gibi duygularla dinî başa çıkma yöntemlerini kullanır. Dinin anlamlandırma ve teselli sunma yönünün yaşanılan bütün zor süreçlerde en işe yarar kalıcı çözümler sunduğu her devirde ortak kabul gören bir düşünce olmuştur (Eryücel, 2013: 63-66).

3.1. Musibetlere Karşı Başa Çıkma Yöntemleri ve Dinî Başa Çıkma

Tarih boyunca insanlar zorlu yaşam koşullarıyla mücadele ederken, kendi bilgi, güç veya imkanlarıyla üstesinden gelemeyecekleri bir durumla karşılaştıklarında, başkalarından yardım isteme ve sığınma ihtiyacı içinde olmuştur. Öncelikle etrafında beraber yaşadığı insanlardan yardım isteyerek ihtiyaçlarını gidermeye yönelir. Fakat yardımına ihtiyaç duyduğu şey insan gücünün ve kapasitesinin üzerinde ise bütün varlıklardan güçlü olan bir otoriteye sığınma ihtiyacı duyar. Dinin yegâne göndereni ve koruyucusu olan Rabbimizin özellikle zor zamanlar yaşayan insanların hayatındaki yeri de, insanların O'nu ne kadar tanıdığı ve gücüne ne kadar güvendiğiyle belli olur.

Başa çıkma konusunda bireysel farklılıklarda kullanılan yöntemler de etkili olmaktadır. Kişinin geçmişte yaşadığı olumlu veya olumsuz deneyimler, zor bir durumla karşılaştığında sergilediği tavır, geçmişte edindiği bilgiler, bireyi bu ani durumlar karşısında daha hazırlıklı hâle getirebilir. Zorlu süreçlerde adeta bir savunma ve koruma mekanizması olan başa çıkma; bireyin iç ve dış dünyasını tehdit eden durumlarda, ihtiyaçları gidermek, güçlükleri aşmak ve kontrol altına almak, yaşadığı stresli durumu hafifletmek amacıyla gösterdiği bilişsel ve davranışsal çabalar olarak tanımlanabilir (Basut, 2006, s. 31-33).

Dinî başa çıkma ise; dinin sabır, tevekkül, Allaha sığınma ve yardım isteme ilkeleriyle kendini gösterir. Kişinin sahip olduğu inancın kuvveti, dinî ritüeller konusunda edindiği bilgilerin sahihliği ile ön plana çıkar. Doğru bilgilerle öğrenilmiş bir din, bireyin problemlerin çözümünde sabırla gayret göstermesine, çözümü olmayan problemlerde de teslimiyet ve rıza göstermesine, başına gelenleri hayra yormasına vesile olabilir (Ayten, 2018, s. 14-15).

Pargament'in *"Kutsalın iradesi günlük olaylarda ortaya çıktığında, başlangıçta tesadüfi anlamsız ve trajik görünen şeyler bambaşka şeyler*

oluverir" sözünden hareketle, örneğin depremde yakınlarını kaybedenler için bu olmasına rağmen bu şekilde ölenlerin şehit olacağı veya ahirette tekrar görüşebilme inancı dinî başa çıkma konusunda çok güzel bi örnektir. Yaşadığı zorlu süreçlerde asla yalnız olmadığını, yüce yaratıcının ona şah damarından daha yakın (Kaf 50/16) olduğunu bilen insan ayakta durup hayatına devam edebilme gücünü kendisinde yeniden bulabilir.

Olaylara bakış açımız ve yüklediğimiz anlamlar başa çıkma konusunda önemli bir yer tutar. Zorlu yaşam şartları karşısında oluşan stresten kurtulabilmek için başvurulacak tedbirler bireye dıştan yardımda bulunmaktır. Bu yardımlardan en etkilisi elbette ki tıbbi ve psikoterapi yardımlarıdır. Bir diğer yardım şekli kişinin sorunlarını kendi kendine çözme yoludur, bu aşamada en etkili unsur dinî inançtır. Dinî inancın insan psikolojisi üzerindeki pozitif etkisi bilinen bir gerçektir (Kavas, 2013, s. 148). Musibetler karşısında inançlı bir insan hem madden hem manen güçlenerek çıkabilmeyi öğrenmelidir, zorluklarda saplanıp kalmak yerine onları aşmanın yollarını aramalı yaşadığı her şeyin onu her açıdan daha tecrübeli yapacağını unutmamalıdır. Peygamber Efendimiz (sas); "Müminin hâli ne hoştur! Her hâli kendisi için hayırlıdır ve bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına sevinilecek bir hâl geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ona sabreder; bu da onun için hayır olur." (DİB, 2014, s. 24)

Depremde ölümle burun buruna gelmiş kişilerde sonraları sergilenen tutumlar arasında dindarlaşma süreci de vardır. Ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğunun algılanması, insanoğlunun çaresiz güçsüz kalması, sığınacak liman araması, duygularını harekete geçirir. Allah'a sığınmak; tıpkı annesinden korkan bir çocuğun yine annesinin kucağına sığınması gibi büyük rahatlık verir, yalnız olmadığını hisseder. "Bana yardım edebilecek sınırsız bir güç var" diye teselli bulur (Tarhan, e-psikiyatri.com, 2021).

Kur'an-ı Kerim'de "Her zorlukla beraber bir kolaylık vardır" (İnşirah 94/5) buyuran Rabbimiz dünya hayatında karşılan zorluklardan bir çıkış yolu olabileceğine vurgu yapmaktadır. Aslında yaşadığı zorlukları aşmak için çaba gösteren insan, hayattaki başka zorluklara da hazırlıklı ve dayanıklı hale gelebilir. Nietzsche; *"Beni öldürmeyen acı beni güçlendirir"* derken zor zamanlar atlatan insanların, hayat karşısında güçlendiğine vurgu yapmaktadır.

3.2. Deprem Bir Ceza mı, Tabiat Olayı mı?

Deprem bir tabiat olayıdır, ancak yerin altındaki başıboş kör, sağır, şuursuz, akılsız enerjinin ve fayların keyfi davranışından söz etmek de mümkün değildir. Yerin altındaki müthiş enerji eğer kontrolsüz bir enerji ise yer kabuğu üzerinde rahat tek bir adım bile atamayız. İnançlı bir insanın doğal afete verdiği anlam onu rahatlatacaktır. Bu dünya gezegeninin bir idare edeni var her türlü tedbiri aldıktan sonra onu tanıyıp ona güvenmeli ve ona sığınmalıyız. Bu düşünce kalıbı ile insanoğlunun deprem üzerinde kontrol duygusu gelişir, kontrol duygusu geliştiğinde kaygı düzeyi düşer ve insan rahatlar (Tarhan, 2006)

Din gerçek anlamda rahatlatıcı motive edici öğretiler sunduğu için her türlü zor durumdan sonra sığınılacak en güvenli liman olmuştur. Karşılaşılan sıkıntıların insanları olgunlaştıracağı telkininde bulunur. Yapılan araştırmalarda; 'deprem esnasında neler yaptınız, mevcut durumda nasıl baş etmeye çalıştınız?' sorusuna verilen cevaplar; (17 Ağustos ve 12 Kasım depremlerini yaşayan depremzedeler ile Naci Kula tarafından 2002 yılında yaptırılan araştırmadan alınmıştır) %76 dinî başa çıkma yöntemi kullandıklarını, yüzde 17'si kaçma atlama davranışı sergilediklerini, %24'ü ne yapacağını bilmeden şaşkınlık içinde beklediklerini, yine % 24'ü dinî başa çıkma yöntemleri ile beraber ailesi ile birlikte güvenli bir yer arama gibi davranışlar gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir.

Dua kişinin Allah'la ilişki kurma ve onunla iletişim kurmaya hazırlandığının göstergesidir. Dua eden bireye göre Allah her şeye gücü yeten, her şeyi yapabilecek, dolayısıyla insanın ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir varlıktır. İnsan isteklerinin kabul edilmesi ve ihtiyaçlarının giderilmesiyle hayata daha olumlu bakar. Yapılan araştırmalar sonucunda görüşülen kişilerin %63'ü deprem olayını Allah'ın bir cezalandırması olarak görmektedir. (Kula, 2002/1, s. 234-255). Gerçekte sadece İslam dininde değil, bütün dünya dinlerinde afetlerle ilgili; 'ilahi ceza ve ihtar' düşüncesi eski çağlardan beri süregelen bir inanıştır. Afetlere ve musibetlere bakış ve başa çıkma yöntemlerinde günümüzde de yüksek oranda aynı düşünceye sahip olan insanlar vardır.

Çoğunlukla, toplumdaki ahlaki bozulmaların, aşırı mal-mülk sevdası, bencillik ve zulümlerin artması gibi oluşumların, cezayı hak eden insanoğluna musibetler yoluyla bir ilahi ikaz olduğu düşüncesi yaygındır. Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen helak olaylarının, örnek gösterildiği gibi, ilerleyen zamanlarda da devam edeceği düşünülmektedir. Hâlbuki bu tür Kur'an'da geçen kavimlerin helakı ile ilgili hadiselerin peygamberlerinin uzun süreli tebliğ ve ikazlarından sonra şirk koşmaya devam eden, her türlü ahlaki meselede aşırılığa giden, haddi aşmış toplumların içinden günahsız, inanan kesim çıkarılarak açık bir şekilde Allah'ın bahsedilen günahkârları cezalandırılması söz konusudur. Nitekim Kur'an-ı Kerimde; "Bilmiyorlar mı ki, kulların tövbesini kabul eden Allah'tır, sadakaları kabul eden O'dur. Şüphesiz, Allah tövbe kapısını alabildiğince açık tutmaktadır, rahmetiyle her şeyi kuşatmaktadır." (Tevbe, 9/104) ayetiyle de tövbe kapısını olabildiğince geniş tutularak insanlara pişman olma, doğru yolu bulma fırsatı verilmiştir.

İnsanın yaşadığı doğal afet, kaza, yakınını kaybetme, ağır hastalığa yakalanma gibi durumlarda kendini ve yaşadıklarını sorgulaması anlaşılabilir bir durumdur fakat hiç kimsenin yaşanılan bu mağduriyetlerin ulu orta sözde dinî referanslarla ilahi bir ihtar ve

ceza gibi göstermeye hakkı yoktur. Bireye düşen yaşanılan olaylardan ders çıkararak, sonrasında ona göre tedbirler alarak, yaşamına devam etmek için güç kazanmanın yollarını aramaktır ve Allah'ın Merhametliler merhametlisi olduğunu bir an bile hatırından çıkarmamalıdır (Karaman, 2020, s. 903-936).

Dünyanın, oluşumundan beri bir dengesi ve kanunu vardır. Zamanı geldiğinde her daim hareket halinde olan dünya, dengesini sağlayabilmek için yer kabuğunda meydana gelen farklı hareketlerle kendini düzenler ve korur. Yanlış olan insanların sağlam olmayan evler yapması, bozuk zeminlere evler kurması, akarsu havzaları gibi yerlerde yerleşim alanları oluşturması ve tedbirsiz davranmalarıdır. Sonrasında ancak bir musibet olduğunda bunları fark edip, çözümler aramaya başlamasıdır. Bütün bu sebepler göz ardı edilip, yaşanılanların farklı şekillerde yorumlanması, insan psikolojisi üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır (Karaman, 2020, s. 914-917)

Allah'ın insanoğlunun hizmetine verdiği tabii dengenin, yanlış ve hoyratça kullanımı sonrasında nasılda tahrip edildiğine şahit oluyoruz. İnsanın çoğu zaman tedbirsiz ve sorumsuz davranması sonucu beklenmedik doğa olayları karşısında bir suçlu ararken, tüm bu yaşananların ilahi cezalandırma olduğunu düşünmesi bir çeşit sorumluluktan kaçma meselesidir. Bu tür olaylar ancak insanoğlu için bir ders çıkarma ve tedbirli davranmaya sevk etme aracı olmalıdır. (Arslan, 2002, s. 32-33)

4. 24 Ocak 2020 Elazığ Depremi Sonrası Yapılan Yardım Faaliyetleri

Elazığ'da 24 Ocak'ta yaşanan 6.8 büyüklüğünde depremin ardından, 4 ve üzeri büyüklükte olmak üzere toplam 2795 artçı sarsıntı meydana geldi. Enkazdan 45 kişi sağ olarak kurtarıldı, 41 kişi hayatını kaybetti. Yaklaşık 1631 kişi yaralandı. Depremin ardından AFAD, Jandarma, UMKE, İtfaiye Teşkilatı, Kızılay, AKUT, İHH, TDV

gibi sivil toplum kuruluşları 122 araçla çalışmalara katıldı. Deprem sonrası okul binaları, kamu misafirhaneleri ve spor tesisleri başta olmak üzere, toplu çadır alanları dâhil 32 barınma alanı hizmete sunulmuştur. Ayrıca konteynırlar sevk edilmiştir. Kızılay, belediye ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarınca 6 bin kişilik üç öğün sıcak yemek hizmeti verilmiştir. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Kızılay psiko-sosyal destek faaliyetler kapsamında hizmetler vermiş, DİB Manevi Destek faaliyetleri kapsamında Elazığ'da ve Malatya'da din gönüllülerinden oluşan ekibiyle, 13 binden fazla vatandaşa hizmet vermiştir. Sonrasında gençlik merkezi faaliyetleri kapsamında çocuklara oyuncaklar dağıtılmış, moral ve motivasyonları için çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Psikolog desteği verilmiş, her türlü giyim kuşam ve gıda ihtiyaçları karşılanarak, çocuklar için hem DİB 4-6 yaş kursları, hem de Kızılay tarafından kreş ve anaokulu açılmıştır (İçişleri Bakanlığı, 2020)

4.1. Elazığ Depremi Sonrasında Diyanet İşleri Başkanlığının Manevi Destek Faaliyetleri

Yaşanan depremin hemen ardından DİB Göç ve Manevi Destek Hizmetleri Daire Başkanı Dr. Bayram Demirtaş tarafından gerekli koordinasyon çalışmaları yapılarak, öncelikle Ankara'dan gelen manevi destek ekibi 4 gün süreyle görevlendirilerek manevi destek çalışmalarına başlamıştır. Elazığ Müftülüğü ve Diyanet Vakfı yetkilileri ile de istişare edilerek birlikte hareket edilmiş, depremzede vatandaşlar yerinde ziyaret edilmiştir. Daha enkaz çalışmaları yürütülürken vatandaşlarımızın yanında bulunup destek olunmuş, halkın yardım için nerelere başvuracakları konusunda rehberlik edilmiştir. Enkaz altındaki akrabalarına ulaşmaya çalışan depremzedelerin yanlarında olarak, beraberce bu süreci atlatma konusunda manevi destek olunmuştur.

Görevlendirilen ilk ekip dört günlük görevini tamamlayıp dönerken, 2. ekip görevlendirilmiş ve deprem bölgesinde Manevi

Destek çalışmalarının kesintisiz devamlılığı sağlanmıştır. İçlerinde benim de bulunduğum 2. Manevi Destek Ekibi, DİB Cami Hizmetleri Daire Başkanı koordinesinde, Elazığ müftüsü ve müftülük personelinin ev sahipliğinde çalışmalarına başlamıştır. Öncelikle günlük olarak yapılması gerekenler, ziyaret edilecek yerler tespit edilip, gerekli planlamalar yapılarak faaliyetlere başlanmıştır. Başta Elazığ Müftülüğü personeli tam kadro olarak, çevre il ve ilçelerden gelen DİB personelleri, TDV, Kızılay ve AFAD gibi sivil toplum örgütleri ile beraber takım çalışması yürütülerek vatandaşlara manevi destek hizmetinin en güzel şekilde ulaştırılması sağlanmıştır. Yerinde yapılan tespitlerle gerçek ihtiyaç sahibi vatandaşlar belirlenerek yardım ve destek (maddi, tıbbi, psikolojik, eğitim desteği vs.) merkezlerine yönlendirilmesi sağlanmıştır.

4.2. Deprem Sonrası Manevi Destek Çalışmaları ve Gözlemler

Manevi Destek Hizmetlerinde hareket noktamız Elazığ İl Müftülüğü idi. Elazığ Müftüsü Sayın Yusuf Sarıkaya tam kadro personeli ile 7/24 hizmete hazır olduklarını, kendisinin de bizzat ekiplere dâhil olarak yaraların sarılması için ellerinden geleni yaptıklarını belirtti. Kendisi (İlerleyen yaşına rağmen olağanüstü bir gayretle), İçişleri Bakanlığı ve tüm sivil toplum kuruluşları ile beraber ortak hareket ederek gelen yardımların gerçek ihtiyaç sahiplerine zamanında ulaştırılması, camilere sığınan vatandaşların en güzel şekilde misafir edilmesi ve halkın maneviyatının güçlendirilmesi adına gereken tüm çalışmalara hız kesmeden devam olduklarını ifade ettiler.

Her sabah il müftülüğünde daire başkanımızın koordinesinde günlük planlamalar yapılarak, çadır kentlerin ziyareti, hastanede tedavi gören vatandaşlarımıza geçmiş olsun ziyareti, depremde yakınlarını kaybedenlerin ailelerine taziye ziyareti ve depremde evleri yıkılan veya ağır hasar gören vatandaşlara ve müftülük personeline geçmiş olsun ziyareti gerçekleştirildi. Ayrıca depremin

merkez üssü Sivrice ilçesine, Gezin beldesine ve bazı köylere ziyaretler gerçekleştirildi.

Elazığ Kültür Park'ta kurulan çadır kent ilk ziyaret mekânımız oldu. Düzenli bir şekilde hazırlanan bu çadır kentler hem vatandaşların kendini güvende hissetmesi hem de yiyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının zaman kaybetmeden giderilmesi için uygun zeminler oluşturmuştu. Ayrıca birlik ve beraberlik içinde "acılar paylaştıkça azalır" sözünü tecrübe edercesine vatandaşların devletin himayesinde tüm yaşananlarla başa çıkabilmek ve hayata devam edebilmek için güç kazanabilmelerine yardımcı olmaktaydı.

Kendimizi tanıtıp neden geldiğimizi anlattığımızda herkesin yüzünde hafif bir tebessüm ve memnuniyet ifadesi beliriyordu. Birçok vatandaşımızın; "Gerçekten Ankara'dan ve İstanbul'dan bizim için mi geldiniz, bizi çok sevindirdiniz, Allah da sizi sevindirsin, bizi yalnız bırakmadınız" gibi sözlerle memnuniyetlerini ifade ettiğine şahit olduk. Depremde evleri yıkılan bir ailenin genç annesi; "Babamı ve annemi küçükken kaybettim, ben de yıllar sonra kurduğum aileme, çocuklarıma, eşime ve onun ailesine sımsıkı sarıldım, en büyük şükür sebebim zarar gören evimizden tüm ailemle beraber sapasağlam çıkmamız, Rabbim kimseyi yalnız bırakmasın, ben tek çocuktum, kardeşlerim yok, hep bir ablam olsun isterdim." derken gözleri dolu dolu oldu... Ben hemen gözlerinin içine bakıp; "Ama biliyor musun, şu anda kardeşiniz, hatta kabul ederseniz ablanız olarak karşınızda duruyorum" dedim gülümseyerek. Bir anda sevinçle parladı gözleri; "sahi mi söylüyorsunuz, o zaman size sarılabilir miyim, sanki ablammışsınız gibi?" dedi... Sonra sımsıkı sarıldık onunla, ben bu sarılmayı daha önce hastanede aylarca hasta bebeğinin yanında kalan ve hiçbir yakını tarafından ziyaret edilmeyen bu yüzden büyük üzüntü yaşayan minik Yaren'in annesinden tanıyordum... Hasret ve özlemle dolu bir abla ya da anne sarılması idi bu... İkimiz de

çok duygulandık, biraz daha sohbet ettikten sonra diğer çadırlara ziyaret için geçerken, onun gibi daha birçok kardeşimizi ziyaret etmek için izin istedik...

Ben de Bir Elazığ'lı olarak Elazığ halkını çok iyi tanıyordum... Halinden hiç şikayet etmeyen, şükür ve tevekkül sahibi insanlardı onlar... Böyle bir depremin ardından bile yaralarını sevgi ve şefkatle sarmaya başlamışlardı bile. Çadır kentlerde sadece evi yıkılanlar yoktu, aralıklarla devam eden en küçüğü 4 şiddetinde olan sarsıntılar yüzünden insanlar evlerine girmeye korkuyorlardı. Özellikle bu durumdan en çok etkilenen çocuklardı, aileleri en çok da onların korktuğunu ve onların tekrar normale dönebileceği konusunda endişe ettiklerini söylüyorlardı.

Hastanede yatan depremzedeleri ziyaret ederken ilk görüştüğümüz hanımefendi ailesinden eşini ve bir çocuğunu depremde kaybetmişti, bir oğlu da yoğun bakımdaydı ve durumu kritikti... Eşinin ve vefat eden yavrusunun acısı bir yana, aklı hep yoğun bakımdaki oğlundaydı... Kendimizi tanıtınca gözleri doldu; "ne olur, dua edin yoğun bakımdaki oğlum yaşasın, Rabbim onu bana bağışlasın" dedi. Bizde hep beraber onlar için nasıl dua ettiğimizi, tüm Türkiye'nin hata tüm dünyadaki haberdar olan vatandaşlarımızın bugünlerde tek yürek olup onlar için dualar yaptığını, camilerde kurslarda ve evlerde hatimler yapıldığını söyleyince biraz olsun rahatladı... Odasından izin isteyip ayrılırken ziyaretimiz için çok teşekkür etti...

Sonraki ziyaretimiz yardım görevlisi Emine Kuştepe ile göçük altında yaptığı görüşme ile adını duyduğumuz Azize Hanıma idi... Odaya girdiğimizde yatağında oturmuş vaziyette duran, mütebessim çehreli, etrafında kalabalık ziyaretçileri olan genç bir hanımefendi gördük... Bizi güler yüzüyle karşıladı. Kendimizi tanıttığımızda o kadar mutlu oldu ki; "Rabbime hamdolsun ta İstanbul'lardan Ankara'lardan kıymetli hocalarım beni ziyarete gelmiş, çok mutlu oldum" derken gözlerinin içi parlıyordu... Karşısında duran iki de-

likanlı vardı, birinin kolu birinin bacağı sarılıydı, üzerlerinde ameliyat önlükleri vardı, Azize Hanım'ın oğullarıymış, eşi ve oğulları ile sağ salim çıkabilmişler göçük altından... Çok şükür ediyordu, yaşadığı süreci anlattı ve dedi ki; "Ben zaten Rabbime teslim olmuştum, yanımdakiler ve komşularım çok korkuyor, bağırıyorlardı, onları sakinleştirdim, kelime-i şehadet getirelim, dua edelim dedim, Rabbim ölüm yazmamışsa buradan çıkarız inşaallah dedim ve Rabbime sığındım, her şey O'nun takdiridir". Bu kıymetli hanımefendinin yaşadıklarını anlatırken yüzündeki o samimi şükür ve tevekkül halini hiç unutmayacağım.

Elbette ki Azize Hanım tüm ailesi ile beraber enkazdan sağ olarak kurtuldukları için bir önceki ziyaret ettiğimiz anneden çok daha güler yüzlü ve sağlıklı idi, fakat her iki annede de tevekkül ve şükür hali vardı, isyan etmeden Rabbine sığınarak teslimiyetle başa çıkma hali hâkimdi. Tam da bu esnada yakınları dışında hiç tanımadıkları fakat samimiyetle gönüllerine dokunan manevi destek ekibini yanlarında görmek, onların da tabiriyle büyük moral olmuştu.

Ziyaretçilerimizin çoğunda bize eşlik eden, ev sahipliği yapan Elazığ Müftülüğü personelinden de depremi bizzat yaşayan, hatta evi yıkılan, ağır hasar gören, kendileri veya akrabaları depremzede olduğu hâlde tüm afetzedelere maddi ve manevi yardımların ulaştırılmasında aktif rol almak için canla başla çalışan personelin bu hâli bizi çok duygulandırdı. Bize büyük bir içtenlik ve samimiyetle eşlik ediyorlardı, bizim ziyaretimiz onlara da büyük moral kaynağı olmuştu; "kendimizi çok daha güçlü hissettik sizin gelişinizle" diyorlardı. Beraberce ziyaretine gittiğimiz depremde evi yıkılan ve acilen başka bir eve taşınan başka bir hoca hanım ve ailesine de ziyarette bulunduk, kışın en soğuk günlerinde onların taşındığı ev de yeni olmasına rağmen daha doğalgaz bağlantıları yapılmadığı için oldukça soğuktu, fakat gönülleri o kadar samimiydi ki ortam bir anda sıcak bir havaya bürünmüştü.

Ertesi gün depremin merkez üssü Sivrice ilçesine, Gezin beldesine ve Maden'in köylerine ziyaret gerçekleştirdik. Gezin ve Sivrice ilçelerindeki müftülük personeli depremde ağır hasar gören ve maalesef can kayıplarının da yaşandığı alanları gösterdiler, sonrasında habersiz gittiğimiz köy ziyaretinde köy muhtarının evine misafir olduk, çevredeki komşuların da katılımıyla güzel bir ortam oluştu. Kur'an-ı Kerim tilaveti ve dua yapıldı. Tilaveti ve duayı yaşlı gözlerle dinleyen bir teyze; "Hocam kurban olayım Allah'a bu deprem niye durmuyor, ne olur dua edin dursun" diye saf ve masumane duygularını dile getirirken hepimizin yüzünde hüzünlü bir tebessüm belirdi. Köyün genç muhtarı; "Hocam sanki rüyada gibiyiz, bu deprem böyle kıymetli hocalarımızın ta buralarda bizi ziyarete gelmesine neden oldu, o kadar mutlu olduk ki, ne olur böyle sebepler olmasa da gelin, hanelerimizi şereflendirin" diyerek yolcu etti bizi.

Genelde halkımız hocanın yanına giden, camide ya da müftülükte sorularını soran, duasını alan, cemaate iştirak eden bir hâldeyken, bir hocanın, bir daire başkanının bir müftünün ve başkanlık personelinin gelip evlerde hâlini hatırını sormasına oldukça mutlu oldular. Hastanede de bu memnuniyeti sıklıkla görüyoruz; "Bu hastalık sayesinde sizi tanıdık, bize o kadar iyi geldiniz ki" sözlerini işitiyoruz çoğu zaman.

Daha sonra, depremde anneleri vefat eden bir ailenin taziye ziyaretine gittik. Ortam da haliyle çok hüzünlü ve sessiz bir hava hâkimdi. Kur'an-ı Kerim ve dua okunmasının ardından başsağlığı dileklerimizi sunarken; "Anneciğiniz inşallah şehitler makamındadır, Peygamberimiz (sas) o şekilde vefat edenlerin şehit mertebesinde olduğunu müjdelemiştir" dediğimizde bir anda ortamdaki hava değişti, büyük kızı başını umutla kaldırdı ve yaşlı gözlerle; "Öyledir değil mi, hem annemiz Rabbini çok severdi, namazına ibadetlerine çok düşkündü" derken daha toparlanmış görünüyordu... Şahit olduğumuz bu hâl en büyük moral ve teselli kaynağının

yine Rabbimizden geldiğini kanıtlar nitelikteydi. Daha sonra tren istasyonunda, depremzedelerin sıcak ve güvenli bir yerde kalması için tahsis edilen vagonlarda kalanları ziyarete gittik. Çok güzel anlara şahit olduk, yaşadıkları zor günlere rağmen çocuklarının doğum gününü kutlayan ailelerle pasta yedik, gençlerle sohbet ettik, süreci anlamlandırmaları konusunda rehberlik etmeye gayret ettik, gördüğümüz ihtiyaç ve talepleri not edip gerekli mercilere bildirdik. Ayrıldığımız yerlerden güzel dualar ve tebessümlerle uğurlandık....

Görevimizin son gününde Diyanet Vakfı yetkililerini yerinde ziyaret ettik... Son olarak da Kültür Park'a kurulan çadır kenti tekrar ziyaret ettik. Biz görevimizin son gününde, her daim insanına yardım ve destek olma gayreti içinde olan devletimize, hepsinden öncede Rabbimizin himayesine emanet ederek Elazığ'dan ayrıldık... Dua ve temennilerle evlerimize dönerken aklımız, gönlümüz, yaralarını büyük bir hızla ve şefkatle sarmaya çalışan Elazığ halkı ile beraberdi....

Sonuç

Elazığ depremi de dâhil olmak üzere bütün afet durumlarında, maddi ve manevi yardımların koordineli olarak verilmesi, halkın afet sonrası hayata yeniden tutunabilmesi ve zor durumlarla başa çıkabilmesi adına, devletimiz ve sivil toplum örgütleri tarafından atılan en önemli adımdır. Devlet, sivil toplum kuruluşları, sağlık ekipleri, eğitim hizmetleri, dinî/manevi hizmetler, psikiyatri ve psikolog hizmeti ile sosyal hizmetlerin multidisipliner bir yaklaşımla birlikte hareket etmesi, zor zamanlarla başa çıkma, yaraların bir an önce sarılması ve toplumun her kesiminin bu hizmetlerden eşit şekilde faydalandırılarak hayat kalitesinin arttırılması adına büyük önem arz etmektedir.

Psikososyal hizmetler içerisinde önemli bir yer tutan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin, zor zamanlar yaşayan bi-

reylerin yeniden toparlanıp hayata devam etmelerine rehberlik etme konusunda büyük katkılar sağladığı aşikârdır. Bütün zamanlarda kullanılacak dinî başa çıkma modelinin insanlara en iyi, en doğru şekilde sunularak, musibetlerin yorumlanması, inancın başa çıkmadaki rolü, dua ve dinî merasimlerin rahatlatıcı ve birleştirici yönü göz ardı edilmeden, doğru bilgi ve yönlendirmelerle işin uzmanı kişiler tarafından yürütülmesi Manevi Danışmanlık hizmetlerinin kalitesini arttırmaktadır.

Manevi danışmanlık ve rehberlik alanında eğitim almış, zor ve sıkıntılı süreçlerde dinî başa çıkma konusunda yeterli düzeyde bilgi donanım ve tecrübeye sahip olan, birlikte çalışmaya uyumlu, iletişimi düzgün, herhangi bir din dil mezhep siyasi görüş ayırt etmeden dinin merhamet ve şefkat yönünü özümsemiş bir manevi danışman, psikososyal destek ekiplerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Sadece afetzedelere değil, afetzedelere hizmet veren kişilere de moral motivasyon kaynağı olabilecek bir misyon da içeren manevi danışmanlık, sınırlarının ve etki alanlarının farkında olarak, hiçbir ön yargı taşımadan sıkıntılı süreçlerden etkilenen her gruba eşit hizmet sunarak psikososyal ekipler içerisindeki yerini almıştır.

Kaynakça

AFAD. (2014). *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimler Sözlüğü.* Ankara: T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

AFAD. (2018). *Türkiye'de Afet yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri.* Ankara: AFAD.

AFAD. (2020, 01 24). *AFAD*. Deprem.afad.gov.tr: https://deprem.afad.gov.tr adresinden alındı

Aktürk, İ., & Albeni, M. (2002). Doğal Afetlerin Ekonomik Perpormans Üzerine Etkisi: 1999 yılında Türkiyede meydana gelen depremler ve etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 1-18.

Arslan, H. (2002). Doğal Felaketler ve Istıraplar Konusunda Kelamcıların Görüşleri. *Marife*, 19-34.

Aydın, D. (2014, 01 30). *Afet Sonrası Psikososyal Destek Uygulamaları.* insamer.com: https://insamer.com/tr/afet-sonrasi-psikososyal-destek-uygulamalari_48.html adresinden alındı.

Ayten, A. (2018). *Din ve Sağlık.* İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.

Ayten, A. (2018). *Din ve Sağlık.* İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.

Basut, E. (2006). Stresle Başa Çıkma ve Ergenlik. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 13(1)*, 31-33.

DİB. (2014). *Hadislerle İslam* (Cilt 5). (M. E. Özafşar, İ. H. Ünal, Y. Ünal, B. Erul , H. Martı, & M. Demir, Dü) Ankara: Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2008). *Kur'an-ı Kerim Meali.* Ankara: Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı.

İçişleri Bakanlığı. (2020, 02 20). *Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı.* icişleri.gov.tr: https://icişleri.gov.tr adresinden alındı

İslamalimi. (2020, 12 24). *islamalimi.* islamalimi.com: https://www.islamalimi.com adresinden alındı

İşçi, C. (2008). Deprem Nedir ve Nasıl Korunuruz? *Journal of Yaşar University*, 959.

Karaman, H. (2020). Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci. *Diyanet İlmi Dergi*, 903-936.

Karancı, A., & Rüstemli, A. (1999). *Erzincan Depremi Sonrası Stres Tepkileri.* Ulusal Psikoloji Kongresi.

Kavas, E. (2013). Dini Tutum- Stresle Başa çıkma İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi- Sayı 37*, 148.

Kula, N. (2002/1). Deprem ve Dinî başa çıkma. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 234-255.

Kula, N. (2016). Manevi Danışmanlıkta Kullanılan Bazı Dini Kavramların Anlam Alanı ve Fonksiyonelliği. M. K. Ali Ayten, & M. K.

Ali Ayten (Dü.) içinde, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (1. basım b., Cilt 1, s. 45-61). İstanbul: Dem Yayınları.

Seyyar, A., & Yumurtacı, A. (2016). Afet Odaklı Acil Manevi Sosyal Hizmet Uygulamaları Bağlamında Türkiye'ye Yönelik Bir Model Önerisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(3), 4.

Tarhan, N. (2006, 03 04). *Deprem Stresi*. e-psikiyatri.com: https://www.e-psikiyatri.com/deprem-stresi

Türk Kızılayı. (2008). *Afetlerde Psikososyal Uygulama Rehberi.* Ankara.

KRİZ DÖNEMLERİNDE MANEVİ DANIŞMANLIK: MODERN TOPLUMDA ANLAM ARAYIŞININ SOSYOLOJİK BİR OKUMASI

Habip MEÇİN[1]

Giriş

İnsan, yaratılışındaki özellikleri gereği, iyi ile kötüyü, doğruyla yanlışı birbirinden ayırmak amacıyla kendisini mutlu edecek, hayatını anlamlı hale getirecek olay ve olgular üzerinde düşünmüş ve onları araştırmıştır. Fıtratındaki yapısal özellikler ve zihinsel olgular insanı yaratıcıyı bulmaya ve onu anlamaya itmiştir. Bu arayış ilk olarak insanın bizatihi kendisinin ne olduğunu anlamasıyla başlamıştır. Bu anlam arayışında insan, kendisinden sonra kendisi dışındaki aşkın varlık olan kutsalı arama şekline dönüşmüştür. Bir başka ifadeyle bu anlam arayışı sayesinde insan, kendini var edeni bulmaya, onu idrak etmeye yöneltmiştir (Kurt, 2019: 8). Bazı düşünce ve akımlar, kimi zaman anlamı arama yolculuğunu durdurmak (skolastik düşünce), kimi zaman da kutsalla bağı koparmak (pozitivizm veya sekülerizm) istemiştir. Ancak insan için bu fıtri olan arayış her dönemde varlığını sürdürmüştür. Bu bakımdan denilebilir ki insan, anlayan ve anlamlandıran bir varlık olmuştur. Kendi fıtri özelliği olan anlamı kaybettiğinde, hem bireysel ve hem de toplumsal anlamda krizlerin, sorunların, ruhi boşlukların ve manevi hastalıkların pençesinden kurtulamamıştır. Böylesi kriz dönemlerinin en yoğun olarak yaşandığı toplum ise kuşkusuz modern toplum olmuştur.

[1] Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal ve Beşeri Bilimler ABD.
sosyiloghabip@gmail.com

Anlam kaybı, modern toplumun önemli bir hastalığıdır. V. E. Frankl'ın (2018) da vurguladığı gibi anlamsızlık duygusu dünya genelinde yaygın ve devam eden bir duygudur. İnsanın, tarihi süreçteki anlamı arama yolculuğu, eskiye dayanan bir arayış yolculuğu olsa da modern toplumdaki insanın anlamı araması kadar derin ve etkileyici olmamıştır. Çünkü modern toplum çok hızlı bir şekilde değişmektedir. Bu hızlı değişim ve dönüşüm kimi sorunları beraberinde getirmiştir. Toplumu kuşatan modern sorunlar birçok sosyolog ve psikoloğun dikkatini çekmiştir. Örneğin Weber ve Habermas'a göre modern insanın en önemli kayıplarından biri anlam kaybıdır. Ona göre anlam kaybı, kültürel değer alanlarının birbiriyle bağdaştırılmamasıdır. Çağdaş sosyolog Habermas'a göre ise anlam kaybının nedeni, özel hayatın sistem buyrukları tarafından sömürülmesi, iletişimsel ve güncel yaşam pratiğinin bürokratikleşmesidir (Atiker, 1998).

Hayatın anlamını bulmaya yönelik önemli bakış açılarından biri Berger'in perspektifidir. Berger'in *Dinin Sosyal Gerçekliği* adlı eserinde de vurguladığı gibi insanın, dünyayı anlamaya ilişkin imkanı ancak kutsal olanla kurduğu ilişki sayesinde gerçekleşebilir (Berger, 1993). Mustafa Merter'in (2016: 14) de ifade ettiği gibi çağımızda insani değerler güneşin altındaki buz gibi erimektedir. İnsan, kim olduğunu, sıkışıp kaldığı o dar ontolojik alanlardan nasıl çıkması gerektiğini öncelikli amacı haline getirmiştir. İnsanlığın kendini adeta yok etme sürecine girdiği böylesi bir dönemde belki de Doğu'dan gelen din güneşinin ışınları, insanlık ağacının Batı yakasındaki donmuş ve küflenmiş dallara tekrardan canlılık verir de gelecek ilkbaharda taze çiçekler açar (Merter, 2016). Hem Berger ve hem de Merter'in yaklaşımlarına baktığımızda insanın anlam arayışında dinin din olgusunun kapsayıcı kilit konumda yer aldığı görülmektedir.

İnsanın kutsalla kurduğu ilişkinin tarihsel sürecine baktığımızda, kutsalın bireysel ve toplumsal hayatta boşlukta kalan birçok

soruya cevap verdiği görülmektedir. Bir dine veya metafiziğe inanalar en başta kendilerinden daha güçlü ve daha akıllı bir sebep kabul etmelerinden dolayı hayatlarını anlamlı kılmak istemektedir. İnsana meçhul olan, kimim? Nereden geldim? Nereye gidiyorum gibi sorulara cevap veren din veya ideolojiye uymak çoğumuz için en doğru seçim olmaktadır. Çünkü insani gerçekliğin aydınlatılması, dinî varoluşun çeşitli görüş ve ifadeleriyle ortaya çıkıp anlam bulan bir kuşatıcılık ve umut taşır. İnsan, söz konusu meçhul sorularının cevabını, huzur ve umut vadeden inanç kurallarında bulmaktadır. İşte bu umut, insanı belirsizlik ve bilinmezlikten kurtarır. İnsan bu sorularının cevabını bulunca varlığının anlamlı özü, varoluşunda anlamlı bir şekilde yansır. Çünkü akıl sahibi insan anlamı kovalayan bir varlıktır. Ancak bulduğu bu anlamlılık kuşatıcı, evrensel kabullere ve varlık gerçeğine muhalif olmaması gerekir (Deniz, 2017).

Modern toplumda yaşanan seküler hayat her ne kadar insanı büyük ölçüde dinî ve manevi hayattan uzaklaştırmışsa da insanın aşkın varlık ile olan ilişkisini kopartamamıştır. Kriz dönemlerinde, modern hayatın maddi dayatmalarına ve psiko-sosyal bunalımlarına kapsamlı bir cevap niteliğini kendi içinde taşıyan din, modern insanın hayatını derinden etkilemeye devam etmektedir. (Söylev, 2020).

Sosyolojik olarak dinin, toplumsal hayatın şekillenmesinde önemli işlevleri bulunmaktadır. Örneğin dini, sosyolojik çalışmaların merkezine alan ve toplumsal yapıyı bir sistem olarak gören, işlevselci teorinin önemli temsilcilerinden biri olan Parsons'a göre din, toplumla bütünleşmiş, kararlı ve sağlam bir şahsiyet oluşturmayı hedefler (Özyurt, 2016).

Din-toplum ilişkisi bağlamında Erol Güngör'ün yaklaşımı dikkat çekicidir. İslam Can'ın (2018) aktarımına göre Güngör, topluma uyum göstermeyen dinin, varlığını devam ettiremeyeceği yönündeki iddiaları reddeder. Güngör'e göre dinin topluma uyması veya

uydurulması temelde dinin ontolojik yapısına yapılmış bir suikast girişimidir. Toplumu bir arada tutan şey, manevi normlar ve ahlaki standartlardır. Söz konusu manevi normlar, ahlaki değer ve standartların kaynağını ise din oluşturmaktadır. Güngör, genel olarak din, özelde ise İslam anlayışını üç temel üzerine inşa etmektedir. Bunlardan ilki insanoğlunun varoluşuyla beraber getirdiği anlam problemine bir cevap bulması olarak din, ikinci olarak medeniyet inşa eden olarak din, üçüncüsü ise laiklik ve din söylemidir (Can, 2018).

Dinin sosyal işlevlerinden biri de kriz dönemlerinde insanın psiko-sosyal anlamdaki sağlığını korumasıdır. Hayatın iniş ve çıkışlarında yaşanan zorluklara karşı başa çıkmada, dinin sağladığı manevi destek ve moral boyutu yadsınamaz bir gerçektir. Modern pozitivist anlayış, insani varoluşun ayrılmaz bir parçası olan din ve maneviyat gerçeğini uzun bir süre bilim dışı ve kişilere özgü, özel bir alan olarak görmüştür. Ne var ki inanç ve maneviyat konusunda alt edilmez dirençler en nihayetinde maneviyat alanını bilimin alanına çekmiştir. Artık pek çok psikolog, sorunların çözümünde maneviyatın ihmal edilmemesi gerektiğine inanmaktadır (Söylev, 2020). Özellikle kötülük probleminin ortaya çıktığı ve derin sorgulamaların yaşandığı kriz zamanlarında kutsala duyulan güvenin yeniden tesis edilmesi konusunda manevi desteğe duyulan ihtiyaç kendini belirgin bir şekilde göstermektedir (Ayten, 2019).

Bu çalışmada toplumsal krizler geçiren modern insanın anlam arayışı ve manevi danışmanlık konusu tartışılmıştır. Çalışmada ayrıca, modern hayatın anlamsızlık labirentlerinde yorulan, silikleşen ve yalnızlaşan insanın moral ve manevi destek almasının, özellikle kriz dönemlerinde dinî ve manevi dinamiklerle desteklenmesinin gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Anlamı merkeze alan logoterapi temelinde bir manevi danışmanlığın yasal düzleminin oluşmasına mütevazı bir katkı sağlamak söz konusu çalışmanın hedefidir.

1. Logoterapi Temelinde Manevi Danışmanlık

Kökünü yunanca bir kelime olan "logos'tan alan logoterapi, V. Frankl öncülüğünde kurulmuş ve anlamı merkeze alan yeni bir psikoterapik yaklaşımdır. Bu yaklaşım, bireye anlam kazandırma yoluyla terapi ederek tedavi edeceğini ileri sürmektedir (Bahadır, 2000). Modern psikolojinin, (Adler, Freud, Pavlov, Watson, Skinner vb.) insanı tanıtmada yüzeysel kaldığı görülmektedir. Sayısız duyguyla kuşatılan insanın boyutlarını düşündüğümüzde modern psikolojinin modern yaklaşımları yetersiz kalmaktadır (Söylev, 2017). Çünkü insan, sadece itki ve içgüdülerini doyurmaya çalışan veya id, ego ve süperego arasında uzlaşma sağlamaya çalışan bir varlık değildir. Bütünsel (biyo-psiko-sosyal) olarak baktığımızda, insan gerçekliğinin sadece şartlanma süreçleriyle veya şartlı reflekslerle okunamayacağı artık anlaşılmıştır. Çünkü tüm bunlarla beraber insan, anlam arayan bir varlıktır. Frankl'ın da altını çizdiği gibi modern toplumda yaşayan insanın, duyulmayan bir anlam çığlığı vardır (Frankl, 2018).

Modern toplumun belki de en önemli sorunsal gerçeği, sorunlara parçacı ve indirgemeci bir mantıkla yaklaşarak onları çözmeye çalışması, bütünsel olarak okumamasıdır. Yakın döneme (1970-80) kadar hastalıklara biyomedikal model çerçevesinde yaklaşıldığı görülmektedir. Sorunlara, hastalıklara böylesi birbirinden kopuk ve parçacı yaklaşımların bireyler üzerinde anlamsızlık duygusunu oluşturduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Hastalıklar veya rahatsızlıklar artık Freud ve Adler döneminde olduğu gibi sadece aşağılık duygularından ya da cinsel engellemelerden kaynaklı değildir. Modern toplumdaki bireyin bugün psikoloğa veya psikiyatriye gitmesinin nedeni *"boşunalık ve anlamsızlık"* duygularının olduğu anlaşılmıştır (Frankl, 2018).

Frankl (2018)'ın aktarımına göre anlam üzerine Camus'un şöyle bir ifadesi vardır: "Gerçekten ciddi olan tek bir sorun vardır; yaşam, yaşamaya değer mi?" Bu soru aslında modern toplumdaki bi-

reyin yaşamında, hayatın anlamına ilişkin varoluşsal arayışı ortaya koymaktadır. Camus'un bu ifadesi modern toplumdaki bireyin iç dünyasını yansıtan gerçek bir fotoğraf karesidir. Bugün insanları cinsel sorunlardan çok, anlamsızlık sorunu rahatsız etmektedir. Çünkü bugün, sosyolojik anlamda toplumu meşgul eden sorunların sadece seks, bağımlılık veya bir diğer gezegende yaşamak değil, daha çok intiharla ilgili olduğu görülmektedir. İtalya'da yılda yüz bin genç, Danimarka'da yılda on iki bin kişi, Fransa'da ise her kırk dakikada bir kişi intihar etmektedir. Almanya'da 1993 yılında trafik kazalarında ölen insan sayısı on binden az iken, 1994 yılında aynı ülkede intihar edenlerin sayısı ise on iki bin dokuz yüz altmış olmuştur. Avustralya'da ise 1998 yılında yapılan bir araştırmada gençler arasında intiharın, trafik kazalarından sonra ilk sırada gelen ölüm nedeni olduğu tespit edilmiştir (Haceti, 2004). Refah düzeyi yüksek olan, sosyal güvenlik şemsiyesiyle korunan ve işsizlik sorunu neredeyse halletmiş Avusturya'nın Başbakanı Bruno Kresisky, vatandaşlarının ruhsal anlamdaki kaygılarını dile getirerek en önemli ve acil sorunun, yaşamın anlamsızlığı duygusu olduğunu dile getirmiştir (Frankl, 2018).

İslam dininin kutsal kitabı Kuran'ın ayetleri ile Logoterapi yaklaşımını ele alan Necmi Karslı'nın çalışması dikkat çekicidir. Karslı (2012: 28) çalışmasında Logoterapiyi ölüm korkusu, özgürlük, sorumluluk, yalnızlık ve anlamsızlık gibi konularda bireyin hayatına anlam bulmasına yardımcı olmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak yorumlamaktadır. Aynı şekilde İslam'ın ana kaynağı olan Kuran'da da hayat, ölüm, sıkıntı, sorumluluk gibi konularda bireyin anlam ihtiyacını karşılayacak çok sayıda ayetler sunulmaktadır. Karslı'ya göre Logoterapi'de bireyin, hayatına sağlıklı bir şekilde devam etmesi için başına gelecek sıkıntı ve acılara bir anlam bulması gerekmektedir. Bu noktada din, bireyin başına gelebilecek sıkıntılara anlam bulmasında destekleyici roller üstenmektedir. Örneğin Kuran'da "*Biz mutlaka sizi biraz korku ile biraz açlık ile yahut mala, cana*

veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz. Sen sabredenleri müjdele" (Bakara, 2/155) "Şu muhakkak ki gerek mallarınızda, gerek canlarınızda imtihana tabi tutulacaksınız..." (Al-i İmran, 3/86) "*Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak kötülük ve iyilikle deneyeceğiz. Hepiniz de sonunda bize döndürüleceksiniz.*"(Enbiya, 21/35) "*O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır.*" (Mülk, 67/2) Ayetlerinde hiçbir şeyin Allah'ın isteği dışında meydana gelmediği ve insanın başında gelen üzücü olay ve sıkıntılı durumların Allah'tan geldiği bildirilmektedir. Dolayısıyla din bireye, başına gelen üzücü olayları, sıkıntılı durumları günahlarına kefaret olarak veya imtihan vesilesi olabileceği şeklinde anlam sağlamasına yardımcı olmaktadır. Böylece bireyi isyan etmekten ve depresyon gibi psikolojik sorunlardan korumaktadır (Karslı, 2012).

Konuyu manevi danışmanlık alanına getirmek gerekirse, modern toplumdaki krizlerden kurtulmak için manevi danışmanlığın önemli bir boşluğu kapatacağı anlaşılmaktadır. Yaşamın anlamsızlığı sorununu, sağlık kurumları (hastaneler) başta olmak üzere, AMATEM, cezaevleri, Kredi Yurtlar Kurumu (KYK) ve huzurevleri gibi kurumsal yerlerde anlam odaklı tedavi hizmetlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Logoterapi yaklaşımı temelinde verilecek manevi danışmanlık hizmeti, Ömer Faruk Söylev'in (2020: 61) de vurguladığı gibi, dinî bilginin yanı sıra hem pastoral psikoloji bilgisine, hem de sosyoloji bilgisine sahip uzman kişilerce karşılanmalıdır.

2. Din-Sağlık İlişkisi Bağlamında Manevi Danışmanlık

Sağlık alanında yapılan çalışmalarda kimi zaman dinin varlığı kabul edilmemiş olsa da bu sav başarılı olamamıştır. Çünkü din, insan hayatının ayrılmaz ve en tabii gerçeklerinden biridir. Dolayısıyla inanç ve maneviyatın ruh ve beden sağlığı arasındaki ilişkisi dün olduğu gibi bugün de tazeliğini korumaktadır. Din ve maneviyat, birtakım inanç ve ibadet esaslarının yanında, insanlara sağ-

lıklı bir yaşam tarzını sunmakta, sosyal destek yoluyla toplumsal bütünlüğü teşvik etmektedir. Ayrıca din, insanlara ümit kaynağı olarak hayata bir anlam katmalarına yardım etmektedir. Bunlarla beraber din, hayatın anlamına ilişkin en tutarlı cevaplar sunan fenomen olmaktadır (Söylev, 2020).

Bugünden geriye doğru din-sağlık ilişkisine baktığımızda tıbbi veya tıp dışı tedavi pratiklerinde dinin merkezi bir konumda yer aldığı görülmektedir. Dini bu merkezi konumu, hem pagan inanışlarında hem de kitabi dinlerin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet) pratiklerinde geçerli olmuştur. Şifa konusu dinlerin özünde vardır. Çünkü dinler hem ruhları arındırmak ve bu şekilde kurtuluşa erdirmek hem de bedenleri birtakım tedavilerle iyileştirmek isterler. Din adamlarının dinî kimliklerinin yanı sıra hekimlik ve şifacılık rollerini de üstlenmiş olmaları bu durumu açıklar niteliktedir. Din, zaten sadece insanlara kimi inançları aşılamakla kalmaz, bununla beraber insanların günlük hayattaki sorunlarına da çözümler sunmaktadır. Bu bağlamda din adamları, insanların hem acılarını dindirmek ve sıkıntılarını hafifletmek için dinî veya dinî olmayan birtakım tedavi pratiklerine başvurmuşlardır (Açıkgöz, 2021).

Hastaneler, yaşam ve ölümün, keder ve sevincin, ayrılık ve kaybın yoğun olarak yaşandığı mekânlardır. Gergin ve stresle dolu olan bu mekânlarda hem hastanın, hem hasta yakınlarının ve hem de sağlık çalışanlarının, manevi desteğe ihtiyaç duyması kaçınılmazdır (Söylev, 2020). Hastanın kültürünü ve bu kültürü şekillendiren dinî referansları bilerek hasta-hekim arasında iletişim görevini yerine getirecek bir manevi danışmanın sağlık hizmetlerinde yer alması önemli ve olumlu bir rol oynayacaktır.

2.1. Sağlıkta Biyo-Medikal ve Biyopsikososyal Model

Son dönemlerde tıp alanında önemli değişimler yaşanmaktadır. Özellikle sağlık sosyolojisi bağlamında, tıp-sosyoloji ilişkisinin çok fazla olduğu anlaşılmıştır. Tıpta meydana gelen yenilikler sayesin-

de insan ömrü uzamıştır. Buna bağlı olarak kanser, kalp ve şeker hastalıkları gibi kimi kronik hastalıklar görünür bir biçimde artmıştır. Tıp alanında meydana gelen bu gibi değişim ve dönüşümlere bağlı olarak sağlıktaki kavram literatürü de değişmiştir. Örneğin yeni yaklaşımlara baktığımızda "hastalık" yerine "sağlık", "tedavi" yerine "koruma", "hasta" yerine "kişi" veya "danışan" kavramları kullanılmaya başlanmıştır. Tıp alanındaki bu kavramsal dönüşümün en dikkat çekici olanı ise "doktor-hasta ilişkisi" yerine, "uzmanlardan oluşan ekip ilişkileri" ifadesidir (Kasapoğlu, 2008). Bu uzman ekipte hekim, psikolog, sosyal destek uzmanı ve manevi danışman gibi uzmanların bulunması hastalığa holistik yaklaşımın bir göstergesi olarak okunmalıdır.

Hastalıklar, kişilerin bedenini etkilediği kadar sosyal, kültürel ve dinî yaşamlarını da etkilemektedir. Çünkü hasta, hastane kapısından içeri girdiğinde sadece hastalığını beraberinde getirmemektedir. Hasta veya danışan hastaneye gelirken aynı zamanda kültürünü, inancını ve değerlerini de beraberinde getirmektedir. Kundak ve kefenin neredeyse aynı oranda tüketildiği hastanelerde, hastaya holistik bir yaklaşımla bakılması gerekmektedir. Çünkü sağlık tanımındaki, "tam iyilik hâli" ancak o zaman meydana gelecektir.

Rönesans dönemine kadar sağlık alanında hâkim olan anlayış, biyo-medikal denilen indirgemeci anlayış olmuştur. Biyo-medikal modelde zihin ve beden birbirinden ayrı ve bağımsız olarak telakki edilir. Modern bilimsel tıbbın geliştirmiş olduğu biyo-medikal yaklaşıma göre insan bedeni sadece fiziki bir varlık olarak ele alınmaktadır. Bu modele göre hastalık, vücuttaki biyolojik mekanizmalarda meydana gelen bozukluğu ifade eder. Hekimin buradaki görevi ise bu bozuk mekanizmayı düzeltmek için fiziksel veya kimyasal olarak müdahale etmektir. Metafizik tıptan bilimsel seküler tıbba geçişin yaşandığı indirgemeci biyo-medikal yaklaşım 1970'lerden sonra eleştirilmeye başlanmıştır (Kasapoğlu, 2008). Eleştirenlerin

en temel gerekçesi bu modelin hastaya ve hastalığa bütüncül (holistik) bakılmadığıdır. Eleştirilerde biyo-medikal modelin tıp alanındaki yetersizliği ortaya koyulurken, daha bütüncül bir model olan "Biyopsikososyal Model" geliştirilmiş ve önerilmiştir.

Biyopsikososyal model hem hastalıkla ve hem de rahatsızlıkla ilgilenmektedir. Bu model, birey ele alırken, biyolojik faktörlerin yanında psikolojik ve sosyal faktörlerin karşılıklı karmaşık etkileşimini göz önünde bulundurmaktadır. Hastalık nesnel ve biyolojik iken, rahatsızlık ise hastanın kendi durumuna yüklemiş olduğu anlamlardır (Kasapoğlu, 2008). Öte yandan Dünya Sağlık Örgütünün (DSÖ) güncel anlamdaki sağlık tanımına baktığımızda da aslında biyo-psiko-sosyal modelin işlendiğini görmekteyiz. DSÖ'ye göre sağlık, bireyin bedenen (biyolojik), ruhen (psikolojik) ve sosyal anlamda tam bir iyilik halidir (Güncel Türkçe Sözlük; TDK, 2020).

Manevi danışmanlık konusu ülkemizde 1990'lı yıllarda gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı uygulamaya geçilememiştir. Manevi danışmanlık konusu 2012 yılındaki Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayında yeniden gündeme gelmiştir. Bu çalıştayda başta kavramsallaştırma olmak üzere, kapsam, görev tanımı, uzman yetiştirme programı, çalışma alanları, karşılaşılacak güçlükler ve çözüm önerileri üzerinde durulmuştur (Ayten, 2019: 9). Hastalığın psiko-sosyal yönünün fark edilmesi neticesinde manevi danışmanlık alanı, Avrupa'da olduğu gibi ülkemizde de giderek yaygınlık kazanarak kurumsal anlamda farklılaşan önemli bir alan haline gelmiştir. (Yönerge, 2017).

Hastane ortamları başta olmak üzere manevi danışmanlık hizmeti, sosyal hizmetler kapsamında kişilerin dinî ve manevi duygularını besleyen bir destek hizmeti olarak ihtiyaç duyulan birçok yerde değerlendirilmelidir. Kronik hastalara hastalık sürecinde moral desteği, kayıp vakalarında yas danışmanlık hizmeti, cezaevlerinde ve huzurevleri gibi yerlerdeki bu ihtiyaç, yasal ve kurumsal düzlemde uzmanlar tarafından karşılanmalıdır.

3. Manevi Danışmanlık Hizmetinin Sosyolojik Okuması

Çağdaş insan, özellikle İkici Dünya Savaşı sonrasında modernitenin vadettiklerinin gerçekleşmediğini gördü ve sosyologların önemli bir kesimi modernleşme tezlerine ciddi eleştiriler yöneltti. Modernizmin dünya görüşünü eleştiren sosyolog ve düşünürlerin başında Habermas, Taylor ve Berger gelir. Bu açıdan baktığımızda ise modern sonrası toplumun din ve maneviyata yönelişi, sosyolojik açıdan incelenebileceği yeni bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Frankfurt Okulunun ikinci kuşak temsilcilerinden olan Habermas'ın modernite eleştirisi, manevi danışmanlığa uygun bir sosyolojik okuma olarak değerlendirilebilir. Habermas, modern toplumun sorunsalına çözüm olarak "İletişimsel Eylem Kuramı'nı" ortaya koymaktadır. Ona göre toplum gerçeğini "sistem ve yaşam dünyası" şeklinde iki parçalı olarak okumak gerekmektedir. Bu şekilde modern toplumun temel insani krizleri iletişim/diyalog etiği aracılığıyla çözüleceğini savunan Habermas güçten arındırılmış ve çarpıtılmamış bir iletişimin altını çizer (Atiker, 1998).

Alman sosyolog Max Weber'e göre ise modern toplum bilim, ahlak ve sanat alanlarının birbirlerinden farklılaşması ve kendilerine özgü ussallıkları belirgin hale getirmesi sonucunda iki sorun öne çıkmıştır: "Anlam kaybı" ve "Özgürlük kaybı." Weber'e göre anlam kaybı, değer alanlarının birbirinden farklılaşması iken, özgürlük kaybı ise, varlıklarını sürdürmek amacıyla araçsal akılla kendilerini yönlendiren işlev sistemlerinin güncel yaşam alanına karşı özerkleşmesidir. Kısacası Weber'e göre akıl bir değer alanı olarak kendi evrenselliğini kaybetmiştir. Modernleşme sürecinde farklılaşan değer alanlarının kendilerine özgü ussallıklarını daha genel ve üst bir ilkede uzlaştıramadıklarından, modern toplum anlam kaybı yaşamıştır (Atiker, 1998).

Modern toplumun krizler ve kayıplar yaşadığını ifade eden bir diğer eleştirel filozof ve düşünür ise C. Taylor'dur. "*Modernliğin Sı-*

kıntıları" adlı eserinde Taylor, çağdaş kültür ve uygarlığımızın gelişirken toplumsal anlamda kimi kayıp ve çöküşler yaşadığını söyler. Düşünüre göre temel anlamda modern toplumun üç sıkıntısı vardır. Bunlardan birincisi *araçsal aklın* her şeyi gölgede bırakacak kadar *kutsanması* veya putlaştırılmasıdır. Modern toplumun ikinci sıkıntısı ise peşinde koştuğu ama bir türlü elde edemediği özgürlük yitimidir. Modern toplumun üçüncü ve belki de en önemli sıkıntısı ise *anlam yitimi*dir. Anlam yitimi Taylor'a göre bireyciliğin artmasından kaynaklı insanların kendi benlikleri üzerinde odaklanarak başkalarına veya topluma karşı kayıtsız kalmasından ileri gelir. *Hep bana kuşağı*nın bireyci dünya perspektifi, yaşamı tatsızlaştırmıştır (Taylor, 2013: 9-17).

Modern toplumdaki kriz dönemlerini ve anlam kayıplarını önlemek için çözüm odaklı bir perspektife ihtiyaç vardır. Post-modernistler gibi bu krizleri ve anlam kayıplarını sadece eleştirmekler yetinmemiz mümkün değildir. Aynı zamanda büyük anlatıların görece bittiği çağımızda yeni baştan bir toplum inşası da yapılamayacağına göre var olan toplum düzenini yasal ve kurumsal bir zeminde kurmamız gerekecektir. Sosyolojik anlamda böylesi toplumsal sorunların çözümünde en anlamlı perspektiflerden biri de P. Berger'in eklektik perspektifidir. Berger'e (Dereli, 2016) göre din, insan tarafından oluşturulmuş bir mana âlemidir. Ona göre dinî hayatın *sembolik bütünleştiricilik* işlevi hayatın her alanında ferdin hayatını tanzim etmekte ve ona aşkın bir mana vermesini sağlamaktadır. Weber ve Habermas'ın modern toplumdaki anlam kaybı üzerindeki görüşlerini değerlendirdiğimizde, anlamsızlık sorunun nedeni uzmanlık alanları ile güncel yaşam pratiği arasında meydana gelen kopukluk olduğu görülmektedir. Manevi danışmanlık hizmeti tam da burada bu kopukluğu inanç ve manevi düzeyde çözmek istemektedir. Frankl'ın geliştirmiş olduğu psikolojik bir yaklaşım olan Logoterapi anlayışı temelinde modern insanın anlam kaybını yasal, kurumsal düzenlemelerle giderebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

İnsan, yaratılışındaki özellikleri gereği, iyi ile kötüyü, doğruyla yanlışı birbirinden ayırmak amacıyla kendisini mutlu edecek, hayatını anlamlı hale getirecek olaylar üzerinde düşünmüş ve onları araştırmıştır. Fıtratındaki yapısal özellikler ve zihinsel olgular insanı yaratıcıyı bulmaya ve onu anlamaya itmiştir. Bu arayış ilk olarak insanın bizatihi kendisinin ne olduğunu anlamasıyla başlamıştır. Bu anlam arayışında kendisinden sonra kendisi dışındaki aşkın varlık olan kutsalı arama şekline dönüşmüştür. Bir başka ifadeyle bu anlam arayışı, insanın kendisini var edeni bulmaya, onu idrak etmeye yöneltmiştir. Birey ve toplum kimi anlamı arama yolculuğunu durdurmak (skolastik düşünce) veya kutsalla bağı koparmak (pozitivizm veya sekülerizm) şeklinde sürdürmek istemiştir. Ancak insan için bu fıtri olan arayış her dönemde var olmuştur. Bu bakımdan denilebilir ki insan, anlayan ve anlamlandıran bir varlıktır. Kendi fıtri özelliği olan anlamı kaybettiğinde, hem bireysel ve hem de toplumsal anlamda krizlerin, sorunların ve hastalıkların pençesinden kurtulamamıştır. Böylesi kriz dönemlerinin en yoğun olarak yaşandığı toplum ise kuşkusuz modern toplum olmuştur.

Bu çalışmada modern toplumun sancı çektiği en önemli konuların başında anlamsızlık geldiği anlaşılmıştır. Öte yandan insana yönelik modern anlayış ve yaklaşımlar ise genel anlamda insanın manevi boyutunu ihmal ettikleri görülmüştür. Ancak özellikle 1970'lerden sonra bu indirgemeci ve parçacı yaklaşımlar ciddi manada eleştirilmiş, bireysel ve toplumsal krizler yaşayan modern insana yönelik ise bütünsel perspektifler önerilmiştir.

Maneviyat konusu, ebetteki birçok boyuttan ele alınması gereken bir konudur. Bu çalışmanın sınırları çerçevesinde konuyu daralttığımızda insanın anlam arayışı ve buna bağlı olarak şekillenen manevi boyutu üzerinde iki perspektif öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi Habermas'ın toplumsal sorunların çözümünde öne sürdü-

ğü "İletişimsel Eylem Kuramı"dır. Sosyolojik anlamdaki bu kuram, büyük anlatıların görece bittiği çağımızda, toplumsal sorunları eklektik bir yapıda çözüme kavuşturan önemli bir yaklaşımdır. Çalışmada öne çıkan bir diğer yaklaşım ise Frankl'ın anlamı merkeze alan, anlam yoluyla tedaviyi öngören psikolojik boyutlu yaklaşımı olan logoterapidir.

Manevi danışmanlık hizmeti gerginlik ve stresin yoğun olarak yaşandığı sağlık kurumları başta olmak üzere gerekli görülen diğer kurumlarda verilmesi olumlu anlamda katkı sağlayacaktır. Toplumsal anlamda Habermas'ın, psikolojik anlamda ise Frankl'ın perspektifleri çerçevesinde konuyu manevi danışmanlık alanına getirdiğimizde bu iki anlayış temelinde yasal, kurumsal düzenlemeler oluşturmalıdır. Çünkü modern hayatın bu anlamsızlık labirentlerinde yorulan, silikleşen ve yalnızlaşan insanın anlam arayışında manevi danışmanlık alması, sorunlu, kırılgan ve kriz dönemlerinde dinî/manevi dinamiklerle desteklenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Açıkgöz, R. (2021), "Hastalık, Sağlık Ve Toplum", Dün Bugün Yarın Yayınları (DBY): İstanbul.

Atiker, E. (1998), "Modernizm ve Kitle Toplumu", Ankara: Vadi Yayınları.

Ayten A. (Ed.), (2019), "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Farklı Alanlardan Araştırma Bulguları ve Değerlendirmeler", İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Bahadır, A. (2000), "Psikoterapi'de Yeni Bir Yaklaşım: Logoterapi Ve Viktor Frankl", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sayı: 9, Cilt: 9, 2000.

Berger, P. (1993), "Dinin Sosyal Gerçekliği", İstanbul: Atıf Yayınları.

Can, İ. (2018), "Erol Güngör'ün İslam'a Dair Sosyolojik Mülahazaları", Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. (2016); (36); 20-30.

Deniz, G. (2017), "Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan", İstanbul: DİB Yayınları.

Dereli, M. D. (2016), "Dinin Krizinden Sekülerizm Krizine: Peter L. Berger'in Din Fenomenine Yaklaşımı" IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı I.

Kasapoğlu, A. (2008), "Madalyonun İki Yüzü: HASTALIK VE SAĞLIK", Ankara: Phoenix.

Merter, M. (2016), "Dokuz Yüz Katlı İnsan", Kaktüs Yayınları: İstanbul.

Taylor, C. (2013), "Modernliğin Sıkıntıları", İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Frankl, V. E. (2018), "Duyulmayan Anlam Çığlığı Psikoterapi ve Hümanizm", İstanbul: Totem Yayınları.

Haceti, M.A.R. (2004), "Dine Dönüş Çağı", Tevhit Matbaası: Kum.

Karslı, N. (2012), "Kur'an Ayetlerinin Logoterapi Yaklaşımıyla İncelenmesi", EKEV Akademi Dergisi, Yıl: 16, Sayı: 53.

Kurt, F. (Ed.), "İnsanın Anlam Arayışı", İstanbul: DİB Yayınları.

Özyurt, C. (2016), "ÇAĞDAŞ SOSYAL TEORİDE DİN; T. Parsons'ın Din Kuramı: Modernitenin Din ile Uzlaştırılması", Ankara: Hece Yayınları.

Söylev, Ö. F. (2017), "Dinî Danışma ve Rehberliğin Teolojik Temellerine İslami Yaklaşım", Diyanet İlmi Dergi, 53 (2), 75-100.

Söylev, Ö. F. (2020), "Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi", Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yönerge, (2017), "Sağlık Kuruluşlarında Manevi Destek Hizmetlerinin Yürütülmesine Dair Yönerge", 04.05.2017 tarihli ve 65752239-010.04-E.12947 Başkanlık onayı ile yürürlüğe girmiştir.

SALGIN ZAMANINDA YAŞLILARA YÖNELİK MANEVİ DESTEK HİZMETLERİ

Rukiye KARAKÖSE[1]

Giriş

2019'un sonunda Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkarak dünyaya yayılan SARS-CoV-2 virüsü sonucu meydana gelen Covid-19 pandemisi, hâlen ciddi bir halk sağlığı sorunu olarak etkisini sürdürmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2019 verilerine göre, 65 ve üzeri yaştaki nüfus son 5 yıl içinde %21,9 artış göstererek, geçen yıl 7 milyon 550 bin kişiye ulaşmıştır. Yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranı 2019'da %9,1 olup, 2030 yılında %12,9 olacağı ve 2080 yılında da ülke nüfusunun 1/4'inin (%25,6) yaşlı bireylerden oluşacağı öngörülmektedir (TÜİK, 2020). Yaşlı nüfusun ölüm nedenlerine dair istatistikler ele alındığında en sık ölüm sebebinin Türkiye'de %78,7 ve gelişmiş ülkelerde %86 oranıyla kronik hastalıklar olduğu görülmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2018). Dünya Sağlık Örgütü, kronik hastalıkları "21. asrın en önemli sağlık problemi" şeklinde tanımlamaktadır (Econmist Intelligence Unit, 2012).

Yaşamakta olduğumuz pandeminin kronik hastalıkları olanlarla yaşlıları daha fazla etkilediği bilinmekle beraber kayıpların daha ne kadar artabileceğini ve bu durumun nüfusun yaş yapısına ve özelde yaşlı nüfusa dair psikososyal sonuçlarını tam olarak öngörmek ise henüz mümkün değildir.

[1] Dr., Klinik Psikolog, Sosyal Hizmet PHD.
rukiyekarakose@gmail.com

Yaşlılık

Dünya Sağlık Örgütüne (1982) göre yaşlılık "belirli bir sürenin geçişine bağlı olarak görülen anatomik ve fizyolojik işlev değişikliği ve bağımsız bir hayattan bağımlı bir hayata geçiştir" (akt. Güleç ve Tekbaş, 1997: 369).

Yaşlılık fiziksel yıpranmaya paralel olarak güç kaybetme ile kendini gösteren bir yoksunluk hâlini de ifade etmektedir. Sözlükte ve günlük dildeki kullanımı ile yaşlanma, canlı varlığın olgunlaşma sürecini tamamladıktan sonra giderek yıpranmasıyla, yaşamsal fonksiyonlarının (üremeyle ilgili olanlar da dâhil), bozulması ve böylece o canlı türü için öngörülen hayat süresinin sonuna yaklaşma süreci olarak ifade edilmektedir. "Yaşlı, ömrünün son dönemine ulaşmış, hayati işlevlerine ait kapasitesi azalmakta olan ve çevreyle ilişkisi zorlaşmaya başlayan bir birey" olarak tanımlanabilir. Bu durumun sayısal sınırını söylemek zordur (Karan, 2007: 19).

Yaşlılık kavramının tanımı toplumsal kriterlere ve rollere göre değişkenlik göstermektedir. Bir başka ifadeyle yaşlılık farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerde ve dönemlerde başka türlü tanımlanabilen bir kavramdır (Duman, 1999: 102). Öte yandan yaşlanma süreci son derece bireyseldir. Her bireyde aynı biçimde seyretmeyip, aynı bireyde de yaşlanmanın farklı boyutları açısından paralel ilerlemeyebilen bir olgudur (Örnek vd. 1992: 1).

Manevi Destek

Maneviyat kavramı, insanı merkeze alan bütün disiplinlerin önemsediği anahtar bir kelimedir. Dinin teolojik bağlamda tanımladığı maneviyat, psikoloji ve ahlak alanlarında da sıklıkla incelenen kavramlar arasındadır. Alman araştırmacı Harald Walach'a (2005) göre "Maneviyat metafizik tecrübeye dayalı bir idrak, şahsi benliği aşan ve onun ötesindeki bir hakikattir" (akt. Seyyar, 2010: 32). Bir diğer deyişle maneviyat, maddenin arka planı olup madde-

nin anlam boyutunu ifade eder. Somut olgulara anlam veren, soyut kavramlardır. Her şeyin gerçek varoluşunu ortaya koyan, sembolik ve soyut düşüncedir" (Tarhan, 2009: 23).

"Maneviyat, vahiy kaynaklarından esinlenilmiş olan ve nihai planda inancı kuvvetlendiren her çeşit düşünce, yaklaşım ve aktivitelerdir. Bu yönüyle maneviyat kesin karar, pozitif inanç, gerçeği bulma umudu taşıyan tefekkür ve hakiki fıtri sevgi gibi iç dünyayı besleyen unsurlardan müteşekkil bir güçtür. İnsan, hayatın güçlüklerine bu kuvvet sayesinde direnebilir" (Seyyar, 2015:32-33).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 1948'de, sağlık kavramını "Sadece hastalık veya sakatlığın olmayışı değil, fiziksel, bilişsel ve toplumsal açıdan tam bir iyilik hali" olarak tanımlamıştır. Ardından 1999 yılında, bir araya gelen 52. asamblede, DSÖ anayasasında bazı değişiklikler yapılması teklif edilmiştir. Teklif edilen değişimlerden biri DSÖ'nün sağlık tanımına "manevi iyilik hâli"nin eklenmesidir (WHO, 1999: 4). Güncellenen metin "sağlık, yalnızca hastalık veya sakatlığın olmayışı değil, biyo-psikososyal ve manevi bakımdan tam bir iyilik hâlidir" şeklindedir. Asamblede onaylandıktan sonra DSÖ Anayasasının yeni versiyonunda tekrar reddedilse de DSÖ son on yıllarda pek çok durumda, manevi boyutun klinik amaçlar açısından önemini vurgulamıştır (Saad ve ark. 2017: 2)

İnsanın sadece psikolojik ve biyolojik ihtiyaçlarını gündeme alan ve bunları karşılamayı amaçlayan çalışmalar, insan refahını temin etme noktasında yetersiz kalacaktır. Binaenaleyh insanın en temel yapı taşlarından biri olan manevi boyutunun da göz önüne alınması ve yapılacak uygulamaların manevi boyutunu da kuşatacak biçimde planlanması önem taşımaktadır (Beki, 2017: 32).

İnsanın beden sağlığı ve psikolojik durumu birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Bireyin sağlık durumu, psikolojisi ve dinî inançları arasında çok yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Araştırmaların tümü incelendiğinde dindarlık ile psikolojik ve fiziksel iyi oluş arasında genellikle pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu

görülmektedir. İnanç ve dinî ritüeller hastalıkların sağaltımında önem arz etmektedir. Hastanın dinî inancı ve sosyal çevresinden aldığı manevi destek, hastalıkların önlenmesinde, sağaltım sürecinin desteklenmesinde, ağrının, depresyon ve anksiyetenin azaltılmasında ve yaşam doyumunun artışında katkı yapmaktadır (Kılınçer, 2017: 41).

Geniş anlamıyla manevi destek, bireylerin ya da çeşitli sosyal grupların farklı nedenlerle deneyimledikleri keder, acı, sevgisizlik, kaygı, yalnızlık, ümitsizlik, dışlanma ve yoksunluk durumları karşısında onlara psikososyal bakımdan yardım etmektir (Seyyar, 2010: 37).

Diyanet İşleri Başkanlığına göre manevi destek hizmeti kavramı, "Dinî referanslardan hareketle, insanların üzüntülü, sıkıntılı, korkulu durumlarında, yalnızlık ve ümitsizlik duygularına kapıldıklarında, ani değişmelerle gelen kriz durumlarında, maruz kaldıkları yeni duruma uyum sağlama ve baş edebilme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmayı, varsa sorularını cevaplamayı ve hayatlarına yeni bir anlam vermelerine eşlik ederek onlara moral kazandırmayı" ifade etmektedir (DİB, 2017).

Manevi destek, bilhassa sosyal risklerle karşı karşıya olan bireylerin yaşamda ihtiyacı olan değişimi gerçekleştirebilmeleri için gereklidir. Sokakta yaşayan ve suça sürüklenen çocuklara, şiddet mağduru kadın, çocuk, engelli ve yaşlılara, ceza infaz kurumlarında bulunanlara, hastalara, engellilere, huzurevi ve yaşlı bakım ve rehabilitasyon kurumlarındaki yaşlılara ve yoksullara manevi destek hizmetleri verilebilir.

İzolasyon, Yalnızlık ve Manevi Destek

Sosyal refah, bir milletin, bireylerin ve toplumun sürekliliği için esas sosyal, eğitimsel, ekonomik ve sağlık ihtiyaçlarına cevap veren hizmetler ve programlar sistemidir (Zastrow, 2015: 39). Yaşlı refahı alanı, "Yaşlı nüfusun sorunlarını çözmeye, gereksinimlerini

karşılamaya ve iyi oluşuna dair bütün hizmet, program, mevzuat ve politikaları kapsayan bir alan"dır (Koşar, 1996: 11).

Yaşlı bireyin refahına olumsuz etki eden en önemli problem, yalnızlık duygusudur. Yaşlılar, eşin vefatı ve çocuklarının büyüyüp aile evinden ayrılması sebebiyle hayatlarını tek başına devam ettirmek durumunda kalmaktadırlar. Bu durum, yaşlı insanların yalnızlık duygusu hissetmelerine sebep olmaktadır (Ataç, 1991: 391; Tanner, 1996: 144).

Yalnızlık duygusu, bireylerde, sevgi, şefkat, bağlılık gibi duygusal ihtiyaçların karşılanamaması ve güvenilir ilişkilerden yoksun kalma sonucunda ortaya çıkmaktadır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 173).

Yalnızlık duygusu ve terk edilmişlik hissi, yaşlı bireyler açısından son derece önemlidir. Araştırmalar gelişmiş toplumların çoğunda yaşlı bireylerin büyük bir bölümünün yalnızlık ve terk edilmişlik duygusundan muzdarip olduğunu bulgulamaktadır. Yaşlılıkta yaşamı anlamlandırma faaliyeti, büyük oranda bireyin ailesi, eşi ve çocuklarıyla beraberliklerine dayanmaktadır (Danış, 1999: 7).

Salgın döneminde, pek çok yaşlı birey, eşini ve aile üyelerini, dostlarını salgın hastalık sebebiyle kaybetmektedir. Burada kaybedilen kişilerle vedalaşamamak, son anları paylaşamamak "yas" sürecinin komplike hale gelmesine sebep olabilmekte ve yalnızlıktan duyulacak sıkıntıya komplike yasın da eşlik etmesiyle duygusal olarak daha zorlu bir süreç başlamaktadır.

65+ yaş grubu sokağa çıkma kısıtlamaları sebebiyle zamanının çoğunu evde geçirmekte, ziyaretçi kabul edememektedir. Bu durum da yaşlılığa bağlı doğal sebeplerle gelişen yalnızlık durumuna eklendiğinde sosyal izolasyonun getirdiği yalnızlık etkisi diğer yaş gruplarına göre katlanarak artacaktır.

Sosyal izolasyon sebebiyle duyumsanan yalnızlık, anlamlı bir yakınlık ilişkisi mevcut olmadığında toplumla bütünleşememenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yalnızlığın bu türü, edilgen-

lik ve can sıkıntısı olarak deneyimlenmektedir. Sosyal yalnızlığın, tekrar anlamlı sosyal ilişkiler inşa etmek suretiyle giderilebilmesi mümkündür (Holmén ve ark. 2000: 43-52)

Bu doğrultuda çevrimiçi mecralar ve telefon gibi iletişim araçları kullanılarak manevi destek personelinin düzenli olarak yaşlı bireylerle iletişime geçmesi, sohbet etmesi ve belli aralıklarla – uzaktan da olsa- birlikte vakit geçirmesi önerilebilir. Yüz yüze iletişimin kısıtlandığı salgın dönemlerinde çevrimiçi etkinlikler olabildiğince çeşitlendirilmeli ve düzenli hâle getirilmelidir.

Covid-19 pandemisi sırasında Avustralya'da bulunan bir sağlık/bakım kurumu olan McKellar Center'da, manevi bakımın sürekliliğine yardımcı olmak için bir dizi multidisipliner önlem uygulanmıştır. Sakinler, mümkün olduğunca kurumdaki din görevlileri ve manevi bakım uzmanları tarafından desteklenmiş ve olumlu sonuçlar rapor edilmiştir (Drummond ve Carey, 2020: 168).

Sosyal izolasyonda kalan yaşlılarda stres, anksiyete, öfke, kafa karışıklığı, depresyon ve intihar eğilimleri rapor edilmektedir. Yaşlıların yanı sıra birlikte yaşadıkları aile üyeleri ve bakıcıları da benzer şekilde fiziksel ve psiko-sosyal stres yaşamaktadırlar. Salgın sırasında yaşlıların ve bakıcılarının karşılaştığı bu çok boyutlu sorunlarla baş etme noktasında mobil tabanlı farkındalık ve meditasyon eğitimleri, manevi destek, telefonla psikoterapi, tele-sağlık hizmetleri, fiziksel egzersiz teşviki ve sosyal destek önlemleri gibi çeşitli uygulanabilir stratejiler önerilmektedir (Walarine ve ark. 2020: 248).

Hastalık, Ölüm Süreci ve Manevi Destek

Hasta olan ve hastanede yatmakta olan yaşlılar için de manevi destek hizmetleri son derece önem taşımaktadır. İnsan kaynaklarının kısıtlı olduğu bu dönemde, sağlıkçılar ve diğer ilgili tüm meslek grupları, kendi sağlıklarına ve gerekli fiziksel mesafeye özen

göstermek zorundadır. Uygun koruyucu giysiler, kaçınılmaz fiziksel temasta büyük öneme sahiptir.

Salgında ölen kişiye veda etmek ve ölüm öncesi süreçte ona refakat etmek, salgın nedeniyle daha da zorlaşmaktadır. Hijyenik nedenlerle ziyaretler kısıtlanmaktadır. Sıkı koruma tedbirleri gereğince, ölmüş kişiler, ölümleri tespit edildikten hemen sonra hızlıca defnedilmektedir. Bu zorunluluk sadece merhumla vedayı acı bir şekilde kısıtlamakla kalmayıp, bu durumlarda yapılagelen alışıldık dinî ritüelleri de sınırlamaktadır.

Yatarak tedavi gören yaşlılarda hem izolasyondan duyulan sıkıntı, hem de dramatik bir hastalık seyri ve ölüm korkusu ile ölüme hazırlık, manevi destek bağlamında ele alınması gereken başlıklardır.

Tüm hastaların, özellikle agoni halindeki yaşlıların dinî aidiyetlerine, istek ve taleplerine özen gösterilmelidir. Hastaneler ve yaşlı bakım kurumlarında bu durumlar için hazırlıklı olmak gereklidir. Bu doğrultuda yönetim, manevi destek personeli ile psikososyal destek personelini koordine ederek takip edilecek prosedürü oluşturmalıdır.

Manevi destek hizmetleri için nöbetçi görev teklifi hazırlanmalı ve tesislerin acil durum planlarına dahil edilmelidir. Covid-19 hastalarını karşılamak, agoni halindeki hastaların akrabalarıyla bir şekilde (örneğin online olarak) vedalaşmasının sağlanması, dualar, dinî telkinler ve eylemler (ritüeller) koordine edilmelidir. Manevi destek personeli için de bağlayıcı olan yüksek hijyen standartları göz önünde bulundurularak, dinî ve manevi içerikli kitaplar (hijyenik tedbirler alınarak) odalarda bulundurulmalıdır (Walarine ve ark. 2020: 215).

Sonuç

Yaşlılar, salgın gibi durumlarda manevi destek hizmet hizmetleriyle desteklenmesi gereken kırılgan bir gruptur. Yaşlıları pandeminin negatif tesirlerinden korurken onlara bu acil ve sıradışı

durumda saygı duymak, empatiyle yaklaşmak ve "biyo-psikososyal ve manevi" alanlarda desteklemek gerekmektedir.

"Sosyal çalışma disiplini ve mesleğinde maneviyata duyarlı müdahaleler son 20 yıldır artan şekilde ilgi çekmektedir. Bu ilgi son yıllarda ülkemize de yansımıştır. Maneviyata duyarlı müdahalelerin, hizmet alanları güçlendirme, değişme ve gelişmesini sağlamadaki olumlu etkileri batı ülkelerinde çeşitli araştırmalarla kanıtlanmıştır. Bu müdahalelerin, hizmet alıcıların yararına olarak ülkemizde de verimli ve etkin bir şekilde uygulanabilmesi için, doğru tanımlanması, teorik temellerin ve uygulamada dikkat edilecek noktaların bilinmesi gerekmektedir" (Yeşilkayalı, 2016: 227). Uygulama düzeyinde ise ülkemizde henüz sistemli bir manevi sosyal hizmet/manevi destek çalışması yapılmamaktadır.

Pandemi sağlık sistemleri üzerinde ciddi baskı oluşturduğunda ve kaynaklar ihtiyacın tamamına cevap veremediğinde yaşın bir dezavantaj olabileceği yönündeki risk hatırda tutulmalıdır. Hayatın ilk 20 yılının önemsiz olduğu kesinlikle düşünülmez; aynı şekilde son 20 senesinin de değerli olduğu anlaşılmalı ve tüm yaşlı bireylerin bu zamanlarda saygı ve onurla tedavi edilmesi ve desteklenmesi savunulmalıdır (Altın, 2020: 55).

Temas kısıtlaması sebebiyle ön plana çıkan çevrimiçi destek ve çevrimiçi iletişimle ilgili hızlı öğrenilebilen ve kolay kullanılabilen yazılım ve programlar geliştirilmeli ve içerik oluşturulmalıdır. Yaşlı nüfusun teknoloji kullanımı, pandemi gibi olağanüstü durumlar ortaya çıkmaksızın da (bu tür durumlara bir ön hazırlık olarak) teşvik edilmeli ve desteklenmelidir.

Covid-19 pandemisi sürecinde manevi destek hizmetlerinin nasıl yapılandırılıp yönetildiği, muhtemel başka pandemilere yönelik olarak büyük bir tecrübenin birikimine vesile olacaktır. Yaşlı bireylerin, ailelerinin, manevi destek personelinin ve sağlık kuruluşlarının yararı için ileriye dönük "uzaktan" manevi bakım sağlamaya yönelik tecrübe birikimi ve karşılaşılan sorunlar not edilmelidir (Drummond ve Carey, 2020: 165).

Afetlerin tamamen engellenmesinin mümkün olmadığı hatırda tutularak, yaşlı nüfusa yönelik koruyucu ruh sağlığı çalışmaları kapsamında manevi destek hizmetlerinin multidisipliner yaklaşımlarla yapılandırılması ve yaygınlaştırılması ilgili kurum ve kuruluşlarca ivedilikle gündeme alınmalıdır.

Kaynakça

Altın, Z. (2020). Covid-19 Pandemisinde Yaşlılar. *Tepecik E.A.H. Hast. Dergisi*, *30*, 49-57.

Beki, A. (2017). *Manevi Destek Hizmetleri,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi AUZEF

Sağlık Kuruluşlarında Manevi Destek Hizmetlerinin Yürütülmesine Dair Yönerge. (2017).

http://www2.diyanet.gov.tr/HukukMusavirligi/Mevzuat/Yonergeler/Sağlık%20Kuruluşlarında%20Manevi%20Destek%20Hizmetlerinin%20Yürütülmesine%20Dair%20Yönerge.pdf [6.12.2020].

Danış, M. Z. (1999). Yaşlılık, Yoksulluk ve Yalnızlık. *Hacettepe Üni. GEBAM Bülteni.* http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut/yaslilik_yoksuluk_yanlizlik.pdf [1.12.2020]

Drummond, D. A., & Carey, L. B. (2020). Chaplaincy and spiritual care response to Covid-19: an Australian case study–the McKellar Centre. *Health and Social Care Chaplaincy*, *8*(2), 165-179.

Duman, A. (1999). *Yetişkinler Eğitimi*, Ankara: Ütopya.

Econmist Intelligence Unit Raporu, 2012.

Güleç, M. ve Tekbaş, Ö. F. (1997). Sağlık Perspektifinden Yaşlılık. *Tıp Bilimleri*, *17*(6): 369-378.

Hablemitoğlu, Ş. ve Özmete, E. (2010). *Yaşlı Refahı Yaşlılar İçin Sosyal Hizmet*, Ankara: Kilit.

Kaya-Göktepe, A. (2017). Yaşlılara Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Yeni Bir Model Önerisi: Hayat Ağacı Modeli. A. Ayten (Ed.), *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları,* İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 233-272.

Karan, M. A. (2007). Biyolojik, Psikolojik ve Sosyal Açıdan Yaşlanma. M. F. Bayraktar (Ed.). *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri,* İstanbul: Ensar, 19-30.

Kılınçer, H. (2017). Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı. A. Ayten (Ed.), *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 19-60.

Koşar, N. (1996*). Sosyal Hizmetlerde Yaşlı Refahı Alanı,* Ankara: Şafak.

Örnek, T., Bayraktar, E. ve Özmen, E. (1992). *Geriatrik Psikiyatri,* İzmir: Saray Tıp.

Roser, T., Peng-Keller, S., Kammerer, T., Karle, I., Lammer, K., SJ, E. F., & Winiger, F. (2020). Die Corona-Pandemie als Herausforderung für Spiritual Care: Handreichung für Seelsorger/-innen: The Corona pandemic as a challenge for spiritual care: Advice for chaplains. *Spiritual Care*, *9*(3), 213-216.

Saad, M., de Medeiros, R. and Mosini, A. C. (2017). Are We Ready for a True Biopsychosocial – Spiritual Model? The Many Meanings of "Spiritual. *Medicines*, *4*(4): 79. https://doi.org/10.3390/medicines4040079

Seyyar, A. (2010). *Tıbbi Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*, İstanbul: Rağbet.

T.C. Sağlık Bakanlığı. Kronik Hastalıklar Risk Faktörleri Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Sempozyumu. 13-14 Kasım 2008, Ankara.

---------. (2015). İslami Değerler Açısından Manevi Sosyal Hizmetler. A. Seyyar (Ed.), *Manevi Sosyal Hizmetler*, İstanbul: Rağbet, 13-51.

Tarhan, N. (2009). *İnanç Psikolojisi,* İstanbul: Timaş.

TÜİK, (2020). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%BCfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-2019-33705&dil=1 [1.12.2020]

Walarine, M. T., & KV, B. M. (2020). Pandemic effect on the elderly and their caregivers. *Journal of Ideas in Health*, *3*(4), 248-251.

WHO. (1999). Fifty-Second World Health Assembly: Provisional agenda item 16. http://apps.who.int/gb/archive/pdf_files/WHA52/ew24.pdf

Yeşilkayalı, E. (2016). Sosyal Çalışmada Maneviyata Duyarlı Müdahale. The Journal of Academic Social Science Studies, 53, 227-237.

Zastrow, C. (2015). *Sosyal Hizmete Giriş* (D. B. Çiftçi, Çev. Ed.). Ankara: Nika.

Covid-19 SÜRECİNDE MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK

DİN VE MANEVİYATIN COVİD-19 HASTALIĞIYLA BAŞA ÇIKMADA ETKİSİ: ANTALYA EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİ SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ

Orhan GÜRSU[1]
Salih BAYINDIR[2]

Giriş

Koronavirüs hastalığı ya da diğer adıyla Covid-19 salgını, son dönemin en önemli sağlık krizlerinden biri haline gelmiştir. Salgın, neredeyse tüm milletleri, kıtaları ve sosyo-ekonomik düzey tanımaksızın tüm insanları etkilemiştir. Ulusal ve uluslararası karantinaların uygulanması, okulların kapatılması, sosyal izolasyon ve yerinde barınma emirleri gibi gereken tedbirler, günlük yaşamı aniden ve köklü bir şekilde değiştirmiştir (Shanafelt, Ripp, & Trockel, 2020). İnsanlık bir kez daha görünmez bir düşman olan Covid-19 koronavirüsle savaşırken çok zor bir dönemden geçmektedir (Nadeem, 2020).

Bu kritik süreçte ön safta yer alan, Covid-19 hastalarının teşhisi, tedavisi ve bakımıyla doğrudan karşı karşıya kalan sağlık çalışanları, psikolojik ve manevi anlamda olağanüstü bir süreci yaşamaktadırlar (Lai, Ma, Wang, & vd, 2020). Sağlık çalışanların gerek enfekte olan kişilere bakım sağlamak için gerekse kendileri enfekte olmamak için ellerinden gelen çabayı sarf ettikleri yadsınamaz bir gerçekliktir (Gupta & Sahoo, 2020). Zira sağlık çalışanlarının enfeksiyonla karşı karşıya kalması biyo-psiko-sosyal anlamda bir

[1] Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi ABD. orhangursu1@gmail.com
[2] Manevi Danışman, Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesi. salih_bayindir@hotmail.com

zorluğu da beraberinde getirmektedir. Bu süreçte Covid-19 hastalığıyla karşı karşıya kalan sağlık çalışanlarının psikolojik dayanıklılığını sağlayabilmesi için bireysel, sosyal veya manevi başa çıkma metotlarını kullanması ise muhtemeldir (Bahar & vd, 2020).

İnsanoğlu hayat serüveni içerisinde, kendisini sıkıntıya sokan doğal afetler, kazalar, vefatlar, sağlık durumları, ekonomik sıkıntılar, aile içi problemler gibi pek çok olay ve durumla karşılaşmaktadır. İnsan böyle zor durumlarda kendisini hayata bağlayan hedeflerinin tehdide uğradığını veya zarar gördüğünü düşünmektedir. Bu durumda insan başa çıkma kanallarıyla anlam kazanma, kontrolü tekrar sağlama veya teselli bulma arayışına girmektedir (Ayten, 2010).

Başa çıkma, İnsanı idare etmek, yönetmek ya da içsel ve dışsal ortaya çıkabilecek olağanüstü istekleri azaltmak için bilişsel veya davranışsal manada çaba sarf etmektir (Lazarus & Folkman, 1984). Diğer bir ifadeyle başa çıkma; insanın hayata aktif olarak katılmasını sağlayan, onu her durum karşısında güçlü ve dinamik kılan, sağlıklı ve zorunlu bir değişim sürecini temsil etmektedir. Anlam kazanma, bu sürecin sağlıklı yürümesi ile doğrudan ilişkilidir. Zira bireysel açıdan yeniden yapılanmanın durduğu andan itibaren anlamsızlık duygusu baş gösterir (Bahadır, 2002). Bu arayışların geneli daha çok dinî inançlar çerçevesinde oluşmaktadır (Gashi, 2020). Çünkü dinin stres ile başa çıkmada insanlar üzerinde güçlü bir rolü vardır (Pargament, 1997). Bu kriz durumlarında insanların ruh sağlığını canlı tutan dinî başa çıkmanın, Covid-19 hastalığını geçiren sağlık çalışanlarında ne tür bir etkiye sahip olduğunun belirlenmesi bu çalışmanın problemini oluşturmaktadır.

Dinî başa çıkma tarzına müracaat eden bireylerde stres, depresyon, korku vb. durumlarda diğer bireylere göre azalma olduğu görülmüştür. Olumlu etkilerin olduğu bu süreçler "*olumlu dinî başa çıkma*" olarak ele alınmaktadır. Diğer taraftan kişi bazen karşılaştığı olumsuz durumlardan dolayı Allah'ın kendisini cezalandırdığını ve sevmediğini düşünerek dinî hayatını kademeli olarak azaltabil-

mektedir. Bu süreç ise "*olumsuz dinî başa çıkma*" olarak değerlendirilmektedir (Gashi, 2020).

1. Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma modeline uygun bir durum çalışmasıdır. Araştırmanın örneklemini Covid-19 tanısı almış ve Covid servisinde çalışan 17 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen veriler yarı-yapılandırılmış bir görüşme formu ile toplanmıştır. Araştırmanın yapılabilmesi için gerekli olan Sağlık Bakanlığı izni ile Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesi Etik Kurul izni alınmıştır (2020-328 no'lu karar). Görüşmeler, 2020 yılı Kasım ayı içerisinde yapılmıştır.

1.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Antalya ilinde pandemi hastanelerinde çalışan sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu ise pandemi hastanesi olarak işlev gören Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesinde görev yapan ve aynı zamanda Covid-19 testleri pozitif çıkmış sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Adı geçen hastanede bir manevi danışmanın görevli olması nedeniyle bu hastane örneklem için tercih edilmiştir. Örneklem seçimi gönüllü olmayı kabul eden deneklerle ve kartopu yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

1.2. Veri Toplama Araçları

Veri toplama araçları olarak kişisel bilgi formu ile yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır.

1.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formunda örneklemin cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu ve meslek değişkenlerine dair soru cümleleri yer almaktadır.

1.2.2. Yarı Yapılandırılmış Mülakat Formu

Covid-19 hastalığına yakalanmış sağlık çalışanlarının bu süreçte din ya da maneviyat unsurlarından faydalanıp faydalanmadıklarını ortaya çıkarmaya yönelik hazırlanmış 13 sorudan oluşmaktadır.

1.3. Verilerin Analiz

Araştırma verilerinin çözümlenmesinde ses kayıt cihazı ile görüntü kayıt cihazı yardımıyla elde edilen veriler çözümlenerek yazıya aktarılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılan araştırmalarda belki de en zor konulardan birisi de bulguların analiz edilmesidir. Bu çalışmamızda verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmış, görüşler aktarılırken katılımcı isimleri gizli tutulmuştur. Katılımcı görüşleri bir sistem dâhilinde sunulmuştur. Görüşmelerden elde edilen veriler kodlama sistemi ile sayısal verilere dönüştürülmüş ve analizi yapılmıştır (Demir, 2017, s. 312-313).

2. Bulgular

Tablo 1: Covid-19 Hastalığını Geçiren Sağlık Çalışanlarının Demografik Özellikleri

Cinsiyet	% 76 Kadın; 13 kişi % 24 Erkek; 4 kişi Toplam: 17 kişi
Yaş	% 59 (26-35) yaş grubu % 41 (36-58) yaş grubu Ortalama yaş: 34
Eğitim durumu	% 17 Lise; 3 kişi % 17 Önlisans; 3 kişi % 53 Lisans; 9 kişi % 6 Yüksek lisans; 1 kişi % 6 Doktora;1 kişi

Meslek	% 30 Tıbbi sekreter; 5 kişi % 35 Hemşire; 6 kişi % 35 Hekim; 6 kişi
Medeni durum	% 59 Evli; 10 kişi %41 Bekâr; 7 kişi

Tablo 1 incelendiğinde cinsiyet değişkeninde dağılım şu şekilde olmuştur: Cinsiyet değişkeninde dağılım şu şekilde olmuştur: % 76 Kadın; 13 kişi, % 24 Erkek; 4 kişi. Toplam: 17 kişi. Yaş'la ilgili tabloya baktığımızda dağılımın şu şekilde gerçekleştiğini görüyoruz: % 59 (26-35) yaş grubu, % 41 (36-58) yaş grubu. Yaş ortalamasının: 34 olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan deneklerin %41'i bekâr (7 kişi), %59'u ise evlidir (10 kişi). Araştırmaya katılan deneklerin mesleki dağılımı incelendiğinde örneklemin çoğunluğunu doktor (6 kişi) ve hemşireler (6 kişi) oluşturmaktadır. Takip eden meslek grupları ise; tıbbi sekreter (4 kişi) ve sekreter (1 kişi) oluşturmaktadır. Eğitim düzeyi değişkeni incelendiğinde; 9 kişinin lisans, 3 kişinin lise, 3 kişinin ön lisans ve 2 kişinin lisansüstü mezunu olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Dindarlık Düzeyleri

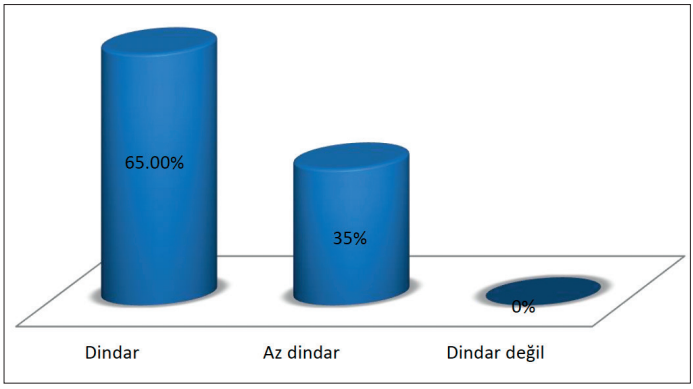

Katılımcılardan 11 kişi kendisini dindar olarak tanımlarken 6 kişi ise az dindar olarak tanımlamıştır. Gerçekleştirilen mülakatlarda hiçbir katılımcı kendisini dindar değil olarak tanımlamamıştır. Katılımcıların tamamı kendisini Müslüman olarak tanımlamaktadır. Burada dikkat çeken husus; Tablo 3'te de görüleceği üzere katılımcıların büyük çoğunluğun dinî pratikleri yerine getirmemekle birlikte kendilerini dindar olarak nitelendirmiş olmalarıdır:

"*Kendi içimizde bazı şeyleri yaşıyorum ama vecibeleri yerine getiremiyoruz. Ama inancımız var. Kendimi orta dindar olarak nitelendiriyorum*" (Katılımcı 7-Hekim).

"*Din konusunda çok bilgili bir insan değilim. Birçok şeyi biliyorum ama yaptığımız söylenmez. Bazen yapıyorum bazen yapmıyorum. Örneğin namazı bir ara kıldım sonra kılmadım. Kendimi dindar olarak tanımlarım*" (Katılımcı 10-Hemşire).

"*Dinime bağlıyım Allah inancım tam ama bilmediğim için namaz kılamıyorum. Namaz kılmak istiyorum ama başlama yönünde bir türlü kendimi yönlendiremiyorum*" (Katılımcı 11-Sekreter).

"*Vicdanen rahat tanımlayabilirim yaptığım şeylerden dolayı. Dindarım ama sorumluluklarını tam olarak yerine getirmeyen biriyim*" (Katılımcı 2-Sekreter).

"Beş vakit namazımı kılmaya çalışıyorum. Dindar mı diyeyim bilmiyorum. Her şeyi gereğiyle yapamıyoruz tabi" (Katılımcı 17-Hekim).

Tablo 3: Covid 19 Öncesi Dini Pratiklere Müracaat Etme Durumu

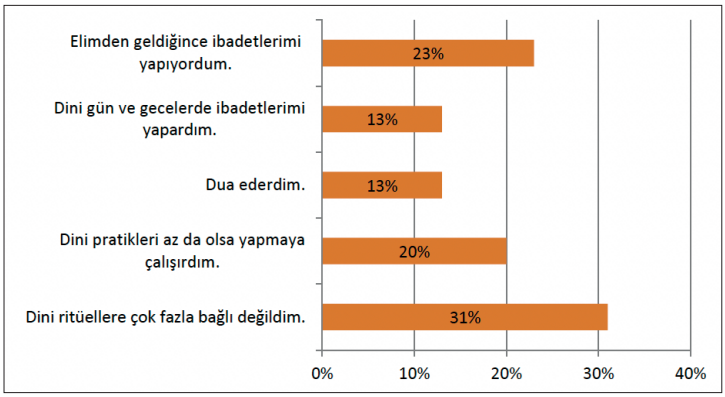

Katılımcıların Covid-19 hastalığı öncesinde dinî pratiklere müracaat etme durumları sorulduğunda verilen cevaplar değişkenlik göstermiştir. Katılımcılar kendilerini Müslüman ve inançlı olarak değerlendirmişler fakat dinî pratiklere müracaat etme durumlarda günlük dinî pratikleri yapanların oranı %23 oranına sahipken, günlük dinî pratikleri yapamayanların oranı %77 olarak değerlendirilmiştir. Katılımcıların bazıları dinî gün ve gecelerde ibadetlerini yapmaya çalıştıklarını ifade ederken, diğer taraftan günlük dua ritüeline başvurmuşlardır. Dini ritüellere çok fazla bağlı değilim diyen bazı katılımcılar vicdanen rahat olduklarını, iyilik yapmanın kendileri için bir anlam ifade ettiğini söylemişlerdir:

"*Beş vakit namaz kılan birisi değilim, fakat dua ederim. Bazen kandil gecelerinde namaz, kuran, Yasin ve benzeri ritüelleri yapmaya çalışırım*" (Katılımcı 1-Hemşire).

"*Tabii ki Allah'a ve Muhammed'e inanç noktasında sonsuz ama İslam'ın tüm şartlarını yerine getiriyorum diyemem. Ama kendimi dindar olarak tanımlarım*" (Katılımcı 1-Hemşire).

"*Tabii ki ederdim ama Covid'in özellikle ciğerlerime indiği söylendiğinde özellikle üç yıldır dargın olduğum kuzenimle bile helalleştim. Ölümü çok düşündüm*" (Katılımcı 8-Hemşire).

"Annem aşırı dindar birisiydi. Babam tam tersi Allah'la arası iyi olan biri değildi. Yaz dönemlerinde camiye giderek sureleri ezberlemeye çalıştım. Namaz kılmayı çok istedim seccade aldım fakat bir türlü nasip olmadı. Kayınpederim sen namaz kılmayı öğren umreye göndereceğim dedi. Bir ara devamlı kelime-i tevhidi çekmeye başladım kalbim onu zikir haline getirdi ve durduk yere kalbimin zikrettiğini hissettim. Şimdi bir türlü yapamıyorum" (Katılımcı 11-Sekreter).

"Evet, namaz ve dinî ritüellerde elimden geldiğince dikkat ederdim. Özellikle hastane ortamındaki iş yoğunluğu ve nöbetler aksatmama sebebiyet verdi. Tabi tam olmasa da namazımı kılmaya ve orucumu tutmaya çalışıyorum" (Katılımcı 14-Hekim).

Tablo 4: Covid 19 Hastalık Süreci Esnasında Başvurulan Dini Manevi Aktiviteler

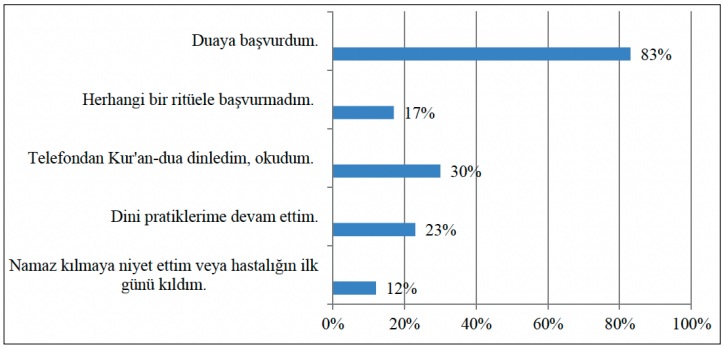

Katılımcıların hemen hepsinin hastalık süreci esnasında duaya başvurdukları gözükmektedir. Herhangi bir ritüele başvurmadım diyenlerin hastalık sürecini asemptomatik (belirtisiz) olarak geçirdikleri ya da hiç belirti göstermedikleri gözlemlenmiştir. Katılımcıların %12'si hastalık sürecinden önce günlük rutin namaz ibadetini yapamadığı hâlde hastalık süreci esnasında namaz kılmaya niyet etmiş ya da ilk günler kılmaya çalışmış olduğu bulgulanmıştır:

"*En çok duaya sarıldım. Sık sık Allah'a sığınma ihtiyacı hissettim. Tek sığındığımız şey Allah'tı. İçimden sürekli Allah'ın şifa kaynağı olduğunu geçirdim ve "Ya Şafii" dedim durdum*" (Katılımcı 1-Hemşire).

"*İlk vakalardan birisiyim. Bir hafta boyunca hastanede yattım. Bu süreçte yapılacak hiç başka bir şey yok. Sadece Allah'ı tanıyorsun. Telefonuma Yasin'i indirdim mesela. Onu okudum Ayet el-Kürsi'yi sık sık okudum. İki hafta boyunca hem hastanede hem evde yalnızdım çünkü. Dini olarak çok şey yaptım. Bir boşluk dönemiydi hiçbir şey bilmiyorduk. Doktorlar bile bir şey söyleyemiyordu. Artık eve dönemeyeceğimi bile düşündüm. Rahat atlatabileceğimi bile düşündüm. Dualarım kabul oldu*" (Katılımcı 4-Hemşire).

"*İlk üç dört gün semptom gösterdi. Yalnızlık duygusuna kapıldım ve arayış içerisine girdim. Hayatın bir anlamı yok ben boş yaşamışım diyor insan. Gezmektir tozmaktır bunlar ikinci planda kalıyor. Covid yoğun bakımda çalışmamdan dolayı her şeyin geçici olduğunu düşünüyor hiç aklından çıkaramıyorsun. Tabi üstüne bir de testimiz pozitif çıktığı anda ne yaptık bu zaman kadar diye daha çok düşünmeye başladık. Dua ettim özellikle gece yatmadan önce çok fazla dua ettim. Çünkü hasta yatar uyur ve uyuduğu zaman kötüleşir. Sürekli hastalardan istediğimiz bir pozisyon vardır yüzüstü dönüp yatma şeklinde bende o şekilde yatarak Allah'ım uyandır beni diye dua ettim. Yalvardım. Hatta bu süreç 4-5 gün böyle devam etti çünkü çok stres olmuştum. Uyumanın çok zor olduğu bir süreçti*" (Katılımcı 15-Hekim).

"*Namaz ve kuran olarak etmedim. Sadece dua ettim. Neden; İnsan sık sık sığınma ihtiyacı hissediyor. Şifa istemek. Etrafımdaki kimseye bulaştırmamış olmak, hele ki en kötüsü de bir başkasını ölümle sonuçlanabilecek nedenlere götürmemek için dua çok ettim ki beni hüsrana uğratırdı*" (Katılımcı 1-Hemşire).

"*Kuran okumaya ve namazlara daha fazla dikkat ettim. İnsanın boş olduğu yeri geliyor görmediğin mikroskobik bir canlının karşısında ne kadar çaresiz olduğunu göstermesi belki iten sebep oldu. Çaresizliğimizi, acziyetimizi gösterme sürecinde Allah'a yönelmeye bir sebep oldu*" (Katılımcı 17-Hekim).

Tablo 5: Dini Manevi Pratiklerin Katılımcılara Etkisi

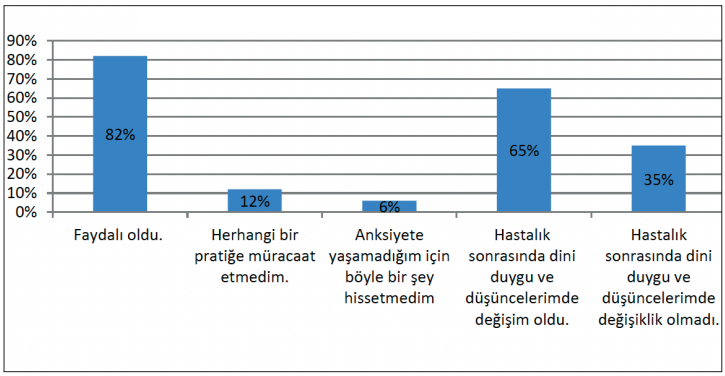

Hastalık sürecinde dinî-manevi herhangi bir pratiğe müracaat eden katılımcıların hemen hepsi faydalı olduğunu söylemiştir. Herhangi bir pratiğe müracaat etmediğini belirten 2 katılımcının ise hastalık belirtisi göstermediği ve hekim olduğu tespit edilmiştir. Anksiyete yaşamadığı için böyle bir şey hissetmediğini ifade eden 1 katılımcının hekim olduğu ve genel anlamda dinî pratiklerini yerine getirmeye çalıştığı anlaşılmıştır.

17 katılımcıdan 11'i ise hastalık sürecini atlattıktan sonra dinî tutum ve davranışlarında değişimlerin olduğunu ifade etmiştir. Değişimi olduğunu ifade eden katılımcıların çoğunluğunun hastalık sürecini daha zor atlattığı bulgulanmıştır. Diğer taraftan katılımcılardan 6 kişi ise hastalık sürecinden sonra dinî tutum ve davranışlarında bir değişiklik hissetmediğini ifade etmiştir:

"*Tabii ki en azından insanın sığınabileceği bir gücün, varlığın olmasını hissetmek beni rahatlattı.*" (Katılımcı 1-Hemşire).

"*Tabii ki olmaz mı? Kuran okumak, Yasin okumak benim için çok rahatlatıcı oldu zaten yalnızsınız. Dualarım beni ayakta tuttu*" (Katılımcı 4-Hemşire).

"*Faydası olduğunu düşüyorum. Allah'ın beni duyduğunu hissettim. Bu anları ancak yaşayanlar anlar. Bu dönemde duanın kıymetini daha fazla anladım*" (Katılımcı 6-Sekreter).

"Tabi ki oldu. İnancın faydası olduğuna inanıyorum" (Katılımcı 3-Sekreter).

"Youtube'den hocaların vaazlarını dinlemek Tabi beni motive edici oldu. Özellikle telefondan genelde dua ettim Allaha sığındım. Meal okudum" (Katılımcı 9-Sekreter).

"Çok net bir şekilde değişim yaşadım. Özellikle aile ilişkilerime bakışımı değiştirdi. Anne babamı önceden hafta bir arıyorsam şimdi her gün aramaya çalışıyorum" (Katılımcı 15-Hekim).

"Faydası olduğunu düşüyorum. Allah'ın beni duyduğunu hissettim. Bu anları ancak yaşayanlar anlar. Bu dönemde duanın kıymetini daha fazla anladım. Benim için çok şey değişti. Duanın ve Allah'a yalvarmanın önemini çok iyi anladım" (Katılımcı 6-Sekreter).

Tablo 6: Anksiyeteyi Geçirmek İçin Müracaat Edilen Başa Çıkma Yöntemleri

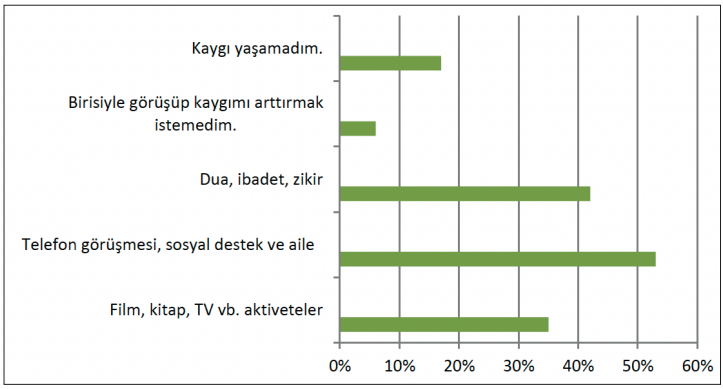

Katılımcıların hastalık süreçlerinde sosyal kanal ve inanç kanalı başa çıkma yöntemlerine daha fazla başvurdukları gözükmektedir. Bu başa çıkma yöntemlerine başvurmaları özellikle yalnızlık hissinin giderilmesine yönelik olduğu bulgulanmıştır. Sosyal kanal ve inanç kanalı başa çıkma yöntemi kullanan bireylerin hemen hepsi evde bulunmaları dolayısıyla film, kitap, TV vb. aktivitelere de yönelmiştir. Diğer taraftan kaygım olmadı ve birisiyle görüşüp

kendimi kaygılandırmak istemedim diye ifade eden 3 kişiden 2 tanesi hastalık semptomu göstermediği ve her üçünün de hekim olduğu anlaşılmıştır. Kaygı yaşamadığını ifade eden bir hekim *"belirti göstermiş olsaydı belki de daha fazla kaygılı bir süreç geçirebileceğini"* ifade etmiştir. Diğer taraftan aynı hekim *"belirti göstermediği için dini-manevi herhangi bir uygulamaya da müracaat etmediğini"* belirtmiştir. Diğer başa çıkma örnekleri ise şöyle ifade edilmiştir:

"*Kitap okudum. İş yoğunluğundan evimde yapamadığım işlerimi yapmaya çalıştım. Çocuklarımla zaman geçirmeye çalıştım. Çocuklarımızı ayırmak istemedik yanımızdan. Takdir Allah'ındır dedik. Zaten eşimde pozitifti*" (Katılımcı 11-Sekreter).

"*Anksiyete için ilaç kullanmadım en önemlisi buydu benim için. İnsanlarla çok konuşarak hastalıkla alakalı stersimi artırmak da istemedim açıkçası telefonu koydum kenara ilgilenmedim bile. Kendimi izole ettim. Ara sıra dizi izledim*" (Katılımcı 15-Hekim).

"*Ablam vardı çok dindardı. Beni hep aradı namazlarını aksatma dedi. Bu beni çok motive etti. Kitap okudum. TV izledim. Ailemizde pozitif çıkan başka birileri de vardı onlarla hep birlikte olmamızdan dolayı kaygı problemi yaşamadım*" (Katılımcı 12-Hemşire).

Tablo:7 Covid 19 Testi Pozitif Çıktığında Katılımcıların Aklına İlk Gelen Duygu ve Düşünceler

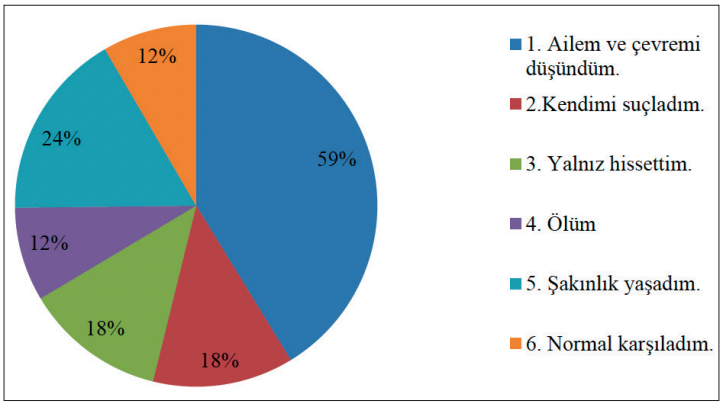

Covid-19 testi pozitif çıkan katılımcıların çoğunluğunun aklına ilk gelen düşünce ailesi ve çevresi olmuştur. Covid-19 hastalığı salgın bir rahatsızlık olması ve özellikle kronik rahatsızlığı olan bireyleri daha çok etkilemesi sebebiyle katılımcıların ilk anda çevrelerini düşündükleri bulgulanmıştır. Diğer taraftan katılımcıların bazılarının karantina sürecinde çocuklarını ve ailelerini göremeyecek olması ölüm, yalnızlık ve şaşkınlık gibi duygu ve düşünceleri hissetmelerine sebep olmuştur. Ailesini ve çevresini düşünen bazı katılımcılar hastanede ve özellikle Covid servisinde çalışıyor olmalarından dolayı kendilerini suçlamışlardır. Bazı katılımcılar sağlık çalışanı olmaları dolayısıyla zaten bu süreci yaşayacaklarını, dolayısıyla süreci normal karşıladıklarını ifade etmişlerdir.

"*Öleceğim aklıma geldi. Dua ettim. Allah'ın şifa kaynağı olduğunu düşündüm. Tek sığındığım Allah'tı. Yalnızsınız yanınıza kimse giremiyor. Ölseniz gel diyecek kimseniz yok. Bu çok korkunç. Sağlığın önemli olduğunu Allah şifa verendir. Tek koruyucu Allah'tır diye düşünüyor insan. Çünkü kimse yanınızda değil*" (Katılımcı 4).

"*Evdeyken aksam haber geldi. İlk düşündüğüm bir daha çocuklarımı göremeyecek miyim oldu. Evden çıkarken o kadar zor oldu ki şu an o anımı anlatamıyorum. Ailemi tekrar görecek miyim annemle babam ne olacak. Onlara bulaştırdım mı diye çok düşündüm. Çok zor bir süreçti*" (Katılımcı 3).

"*Çok ağladım. Eğer ölürsem cenazeme de kimse gelmeyecek dedim. 2-3 kişiyle mi gömüleceğim diye çok düşündüm. Allah'ım ne olur bu dönemde ölmeyeyim diye çok dua ettim. Hatta eşimi aradım ben ölürsem benim köyüme gömdür beni dedim*" (Katılımcı 12).

Tablo 8: Koronavirüsle Başa Çıkma Sürecinde Akla En Sık Gelen Dinî ve Manevi Düşünceler

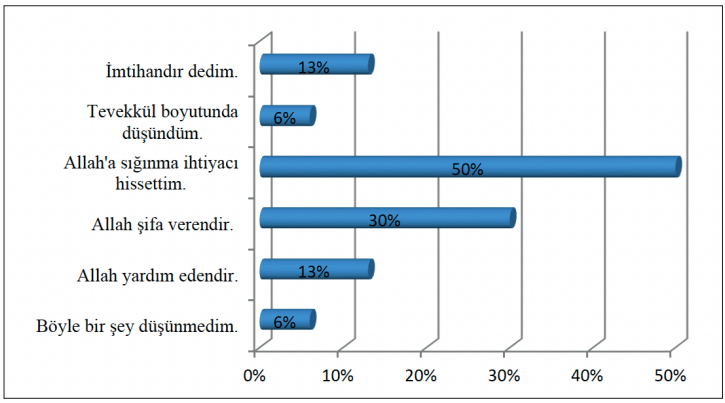

Koronavirüs sürecinde gerek servislerde çalışanların gerekse hastalık esnasında katılımcıların büyük bir çoğunluğunun aklına en sık gelen düşünceler Allah'a sığınma ve yalnızca onu şifa kaynağı olduğudur. Katılımcılardan bir hekim salgın sürecini tevekkül boyutunda değerlendirmiş, "*Bizler bilimsel olarak elimizden geleni yapmalıyız ki sonucunu Rabbimize bırakmalıyız*" ifadelerini kullanmıştır. Başa çıkma sürecinde herhangi dinî ve manevi bir düşüncenin aklına gelmediğini söyleyen katılımcının hastalık belirtisi göstermediği de gözlemlenmiştir:

"*Maneviyat geldi. Özellikle tam olarak sorumluluklarımı yerine getiremediğim için. İnancımıza göre her şey Allah'tan geldi. Derler ya Allah kimseye kaldıramayacağı yükü yüklemez. Dedim ki demek ki bu süreci atlatmam gerekiyor diye düşündüm. Gelen her şey Allah'tandır. Allah'ın her zaman yardımcı olacağını biliyordum*" (Katılımcı 2-Sekreter).

"*Şifanın yalnızca Allah'tan olduğunu ve yalnız onun koruyacağını düşündüm. Allah'ım şu belayı üzerimden def et dedim*" (Katılımcı 6-Sekreter).

"*Ben çok zor, ağrılı bir süreç geçirdim. Hep ölüm korkusu yaşadım. Her şeyin bilincindeyim. Ben haram yemedim hırsızlık yapmadım diye ken-*

dimi teselli ettim. Yatağıma yattığım zaman şükrederek uyudum. Sana sığınırım diye hep dua ettim" (Katılımcı 12-Hemşire).

"*Sanırım bir boşvermişlik vardı dünyada çünkü bir virüs geliyor ve tüm dünyanın sistemini alt üst ediyor. Belli ki bu dünyanın sistemini biz kurmamışız belli yani. Kendimiz düzeni kurduğumuzu sanıyoruz ama her şey yıkıldı, bütün düzen karıştı. Hatta diyorum ki bunun tedavisi yok, bu yaşananlar tesadüfî olamaz mutlaka Allah'ın dediği olacaktır. Allah'ın kanunlarına insan müdahale edemiyor*" (Katılımcı 15-Hekim).

Tablo 9: Covid 19 Hastalığını Geçiren Hastalara Dinî Manevin Pratikleri Tavsiye Etme Durumu

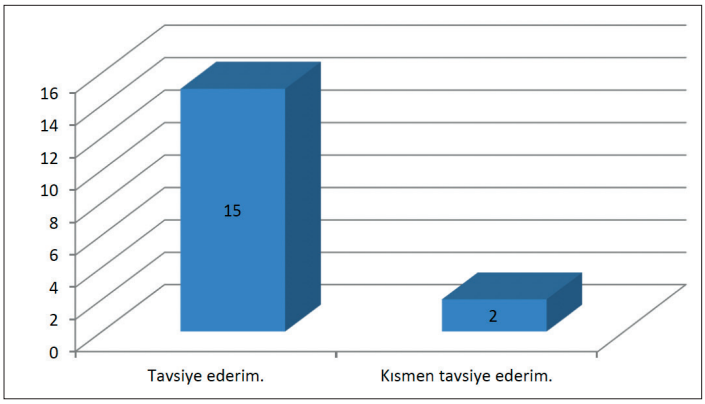

Katılımcıların tamamı Covid-19 hastalığını esnasında dinî-manevi pratiklerin hastalar üzerinde olumlu bir etkisi olacağı kanaatindedirler. Fakat bazı katılımcılar hastalara pratikleri tavsiye ederken belirli unsurların gözetilmesi gerektiğini düşünmektedirler. 1 katılımcı, hastalığın şifasının Allah'tan olduğunu düşünmekle birlikte görevi gereği şimdiye kadar tavsiye etmediğini dile getirmiştir. Bir başka katılımcı duayı tavsiye edebileceğini manevi desteğin sürece katkı sağlayacağını düşünmektedir. Başka bir katılımcı ise bireyin fiziksel tedavisinin beraberinde ruhsal tarafının da desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Bazı katılımcılar Covid-19 hastalığının yalnızlığı beraberinde getirdiği dolayısıyla bireyi dine ve maneviyata yönelttiği ifade etmişler, manevi desteğin yalnızlık çeken bireylere katkısının olabileceğini ifade etmişlerdir. Manevi desteğin inanca göre verilmesi, talebin esas alınması gerektiği ve sadece hastalık sürecinde olabileceği gibi ifadelerde bulunan katılımcılar da olmuştur.

Covid yoğun bakımda çalışan bir hekim, yoğun bakım gözlemlerinden bahsederken, "*Manevi olarak kendisine moral bulmaya çalışan hastaların diğer hastalara oranla yoğun bakım sürecinde daha rahat olduklarını"* ifade etmiştir. Diğer bir yoğun bakım hekimi ise "*Özellikle yoğun bakımda hastalar ölüm korkusu yaşıyorlar psikiyatrinin yanında manevi bir desteğin sürece dâhil olması çok rahatlatıcı olabilir"* ifadelerini kullanmıştır. Dolayısıyla katılımcıların tamamı belli şartlar ve durumlar gözetilmek suretiyle manevi desteğin Covid hastalık sürecine olumlu katkısının olabileceği bulgusuna ulaşılmıştır:

"*Maddi tedavilerin yanında insanın ruhsal yönünün de desteklenmesi gerekir. Psikolojik veya manevi, birey kendisini nasıl rahat hissediyorsa sürecine destek gereklidir*" (Katılımcı 7-Hekim).

"*Tabii ki düşünürüm. Özellikle yalnızlık esnasında insan dine ve maneviyata yöneliyor. Covid'in en büyük yaptığı durum aile bağlarını zayıflattı. Hastalarda maneviyatın önemli olduğunu düşünüyorum. Ailelerinin hastaları arayıp sormaması onlarda ciddi travma oluşturuyor*" (Katılımcı 8-Hemşire).

"*Her hastalığın şifası Allah'tır. Fakat ben görevim gereği hiçbir hastama tavsiye etmemişimdir. Tavsiye etmek isterim ama şimdiye kadar etmedim*" (Katılımcı 1-Hemşire).

"*Covid süreci esnasında bireyin talebine göre olmalı. Süreç sonrasında çok anlamlı bulmuyorum. İki haftalık evde kalma ve hastane sürecinde faydasının olabileceği kanaatindeyim*" (Katılımcı 13-Hekim).

"Covid'li hastalara herkes virüslü diye baktığı için moralleri çok bozuk oluyor. Onun için kesinlikle manevi destek önemli" (Katılımcı 10-Hemşire).

"Covid süreci esnasında bireyin talebine göre olmalı. Süreç sonrasında çok anlamlı bulmuyorum. İki haftalık evde kalma ve hastane sürecinde faydasının olabileceği kanaatindeyim" (Katılımcı 13-Hekim).

Tablo 10: Hastaların Tedavilerinde Manevi Desteğin Sürece Dahil Edilmesi Düşüncesi

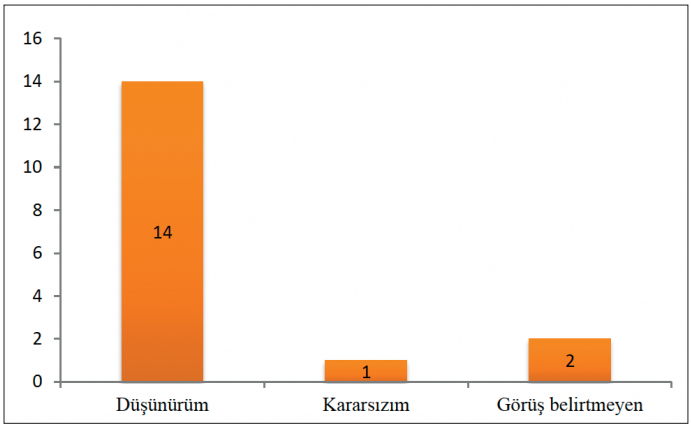

Genel olarak hastalıkların tedavi süreçlerinde tıbbi tedavinin yanında dinî-manevi desteğinde sürece dâhil edilmesi düşüncesi katılımcıların hemen hemen tamamı tarafından olumlu olabileceği belirtilmiştir. Katılımcılar manevi destek sürecinin nasıl yürütüleceği konusunda yöntemlerinin belirlenmesi gerektiği kanaatini taşımaktadır. Zira bir hekim katılımcı *"İnanan bireyler için manevi desteğin mümkün olabileceği, inanmayan deist, ateist veya farklı dinlere mensup bireyler için nasıl bir yaklaşım gerçekleştirilir bilemiyorum. Belki de olması gereken herkesin kendi inancına göre destek sağlamaktır"* diye ifade etmiştir.

Diğer taraftan bir hekim katılımcının belirti göstermediği, dinî-manevi bir pratiğe başvurmadığı hâlde manevi desteğin hastalık sürecine dâhil edilmesini uygun gördüğü bulgulanmıştır. Katılımcılardan kararsız olan katılımcının hekim olduğu *"konu hak-*

kında detaylı bir bilgiye sahip olmadığını, belki istersin azalmasını olumlu etkileyebileceğini, fakat hastanede manevi desteğin nasıl kimler için en uygun olabileceğinin tespiti için araştırma yapmanın gerekli olduğunu" belirtmiştir. Bazı katılımcılar hastalık sürecinde isyankâr ve yalnız hissettikleri için manevi desteğin sürece dâhil edilmesini uygun gördükleri dile getirmiştir. Görüş belirtmeyen iki katılımcının Covid hastalığı sürecinde dinî-manevi bazı pratiklere başvurduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların genel olarak manevi desteğin hastaların iyi oluş hallerine ve başa çıkma süreçlerinde katkısının olabileceğini düşündükleri bulgulanmıştır. Bir katılımcı ise hâli hazırda hastanede manevi destek hizmetinin bulunduğunu ve özellikle hasta yakınlarının çok ihtiyacı olduğunu belirtmiştir:

"*Tabii ki isterim. İnsanın sığınabileceği bir gücün olması çok büyük bir rahatlık. En basitinden ben çok dinî ritüellerimi yerine getiren birisi değilim açıkçası. Sadece kandil günlerindeki manevi havanın solunması beni her zaman rahatlatmıştır. Hastalık sürecinde de kişiyi rahatlatır*" (Katılımcı 1-Hemşire).

"*Tabii ki ederim. Özellikle Bazı hastalarda çok işe yaradığını düşüyorum. Hatta geçenlerde serviste birisi için sizi çok aradık ama ulaşamadık. Servisteki bir arkadaşımız yardımcı olmaya çalıştı. Hasta yakınları için özellikle çok ihtiyaç oluyor*" (Katılımcı 4-Hemşire).

"Uygulanacak yöntemleri iyi belirlenmesi lazımdır. Eğer yöntemler iyi belirlenirse bence çok faydalı olacaktır. Talep esas alınırsa gayet güzel olabilir" (Katılımcı 16-Hekim).

"*Hastalık sürecinde Manevi destek önemli bir etken. Manevi destek her insana gereklidir. Çünkü bu süreçte millet benden kaçtı. Birileriyle konuşmak istedim*" (Katılımcı 6-Sekreter).

"*Düşünürüm. İnsanlar bazen isyankâr davranabilirler neden ben diye sorabilirler. Maneviyatın onlara yardımcı olabileceğini düşünürüm. Bence destekleyici olabilir. Her zaman düşüncem böyleydi*" (Katılımcı 2-Sekreter).

Tablo: 11: Hayatın Anlamına Yönelik Düşüncelerdeki Değişimler

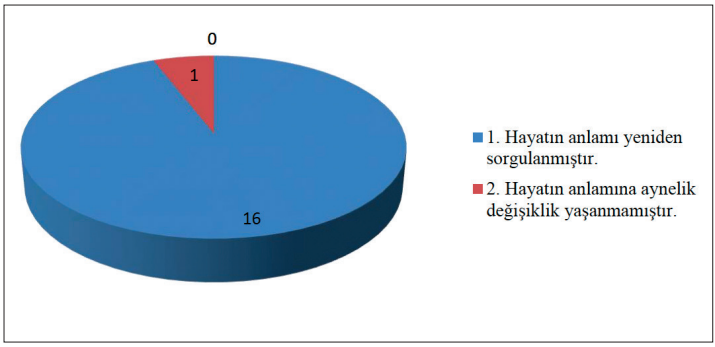

Covid sürecinden sonra katılımcıların neredeyse tamamının hayatın anlamına yönelik düşüncelerinde değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. Sadece 1 katılımcı hayatın anlamına yönelik düşüncesinde değişiklik olmadığını ifade etmiştir. Hayatın anlamına yönelik düşüncelerinde değişiklik olmadığını ifade eden katılımcı hastalık süreci öncesi ve hastalık sürecinde de dinî-manevi pratikleri yapmaya çalıştığı bulgulanmıştır. Zira katılımcı hayatın anlamına yönelik düşüncelerinin değişmemesini olaylara bakış açısı ve inançla alakalı bir durum olduğunu ifade etmiştir.

Hayatın anlamına yönelik düşüncelerinde değişiklik olduğunu düşünen katılımcıların tamamına yakını, hayatta maddi şeylerin boş olduğunu, hayatta aslında en çok önem verilen şeyin sağlık olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Zira bu dönemde bireylerin evde kalma zorunluluğunun yalnızlık hissini ortaya çıkarttığı, ölüm düşüncelerini daha arttırdığı, bireylerin sağlıklarının kıymetini anladıkları, daha fazla dua ettikleri ve şükrettikleri, yarını ya da dünü değil anı düşünmenin ve yaşamanın (İbn'ül vakt) önemini anladıkları bulgulanmıştır. Diğer taraftan 1 hemşire katılımcı Covid servisinde çalışırken ilgilendiği hastaların kendisine teşekkür edip, dua etmesinden çok memnun olduğunu dolaysıyla bu durumun çalışma isteğini ve azmini daha arttırdığını ifade etmiştir.

Katılımcılardan Covid sürecinde dini-manevi pratiklere başvurmadığını ifade eden 1 hekimin hayatın anlamına yönelik düşüncelerinde değişiklik olduğu görülmektedir. Zira O "*hayatın anlamına yönelik düşüncelerimde değişiklik oldu evet. İnsan birden sağlığını düşünüyor. İş temposundan daha çok kendisine vakit ayırmalıyım. Kitap okumalı kişisel gelişimimi arttırmalıyım dedim. Dünyada geçiciyim dedim.*" İfadelerini kullanmıştır. Diğer örnekler ise şöyledir:

"*Odamda kapalı kaldığım için hayatın anlamını, kıymetini daha fazla anladım. Mesela pencereden bakıyorsun hayat akıyor ben odadayım. İşe gelmek bile nimetmiş dedim. Covid'in nefes aldırmama problemi olduğu için bir önceki günüm kıymetini anlar mıyım diye çok düşündüm. Covid'den sonra hayatın anlamını ve tadını daha fazla aldım. Allah'ım sağlığıma şükür diye dua ediyordum şimdi şükürlerimin bir tık daha arttığını düşünüyorum*" (Katılımcı 2-Sekreter).

"*Daha pozitif düşünmeye başladım. Ölüm ayağımızın ucunda diye düşündüm. Hayatta hiçbir şey önemli değil önemli olan sağlık. Maddiyat ve hiçbir şey önemli değilmiş önceden kafama taktığım fakat şimdi kafama takmadığım çok fazla şey oldu. Maddi şeyleri düşünmek ve geleceğe dair planların benim için önemi kalmadı. Sağlık her şeyden daha önemliymiş. Covid hayatımdaki dönüm noktalarından bir tanesi oldu*" (Katılımcı 3-Hemşire).

"*Şunu biliyorum yarını düşünmek yâda dünü değil anı düşünerek yaşamayı düşünmeliyiz. Süreç beni her an ölebileceğimi dünya malının dünyada kaldığını düşünüyor insan. Her zaman ev araba vs. düşüyoruz ama her an ölümün gelebileceğini düşünmüyoruz. Başına ne gelirse gelsin bir sebebi vardır*" (Katılımcı 10-Hemşire).

"*Manevi duygulara daha öncelik tanıyorsun mutluluk huzur ailen bu süreçte daha önemli hale geliyor. Tabi maddi kaygıları bir kenara da atmak mümkün değil çünkü benim eşim ve benim maddi durumlarımız iyi fakat bu süreçte işini kaybeden insanların sosyo-ekonomik kaygıları ortaya çıkabilir*" (Katılımcı 13-Hekim).

"*Elimizdekilerin kıymetini öğrendik. Normalde evimizde her şeyimiz olmasına rağmen daha çok almak için her gün markete giderdik fakat bu*

süreçte 14 gün evde kalmamıza rağmen markete gitme ihtiyacı hissetmedik aslında israf yapıyor muşuz diye düşündük. Evde her şey varken bir daha bir daha almak istemişiz. Paranız var ama çocuğunuz sizden dondurma istiyor gidip alamıyorsunuz ve her şeyin boş olduğunu görüyorsunuz. Maddiyatın hiçbir önemi yok. Artık pazara gittiğimde her şeyi daha az alıyorum. Bu süreç sakin bir hayat yaşamı öğretti. Ailemle daha olumlu ilişkiler kurmaya başladım. Öncesinde problemli bir dönem geçiriyorduk. Eşimle hep tartışırdık fakat 14 günlük süreç bizi değiştirdi" (Katılımcı 11-Sekreter).

Tablo 12: Ölüm, Ahiret Düşüncesi ve Değişimler

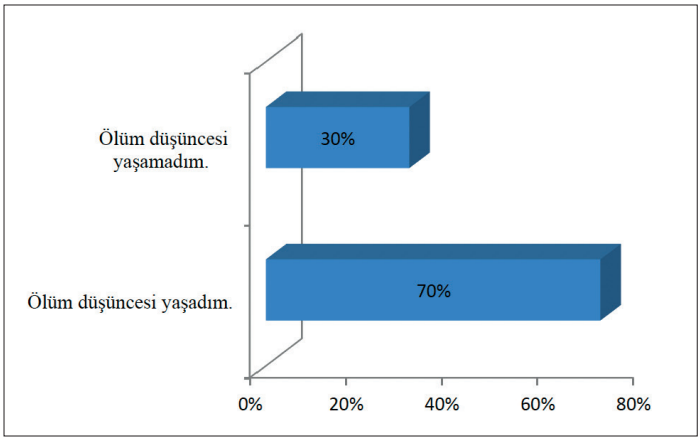

Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun hastalık süreci esnasında ölüm ve sonrasına yönelik düşünceleri olduğu ve hastalık öncesine göre sonrasında ölüm ve ahirete yönelik düşüncelerde farklılıklar olduğu anlaşılmıştır. Zira katılımcılardan hastalık sürecini daha ağır atlatan kişiler hayatta yaptıkları iyi işleri ve amelleri tekrardan sorgulamış, olağanüstü durum olan salgın sürecinde cenazelerine kimsenin katılamayacak olduklarını düşünmüşlerdir. Ahiret ve kabir azabına yönelik düşünceleri daha fazla artmıştır. Zira bu duruma iten en temel etkenin hastalığın daha

kötü duruma götürmesi endişesi olduğu bulgulanmıştır. Katılımcılardan Covid servisinde çalışan bir sekreter ölüm düşüncesini yaşamasını serviste çalışmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Bir hekim katılımcı, hastalık sürecinde ahirete ne kadar hazır olduğunu sorgulamış ve sonrasında dinî pratiklerinde daha dikkatli olmaya çalışmıştır.

Katılımcılardan bazıları ise gerek hastalık esnasında gerek hastalık sürecinden sonra bu tür düşüncelerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Süreci hafif atlatan bir hekim şöyle ifade etmiştir; *"Hafif atlattığım için çok fazla düşünmedim ve değişim de yaşamadım ama daha ağır atlatsaydım ne gibi değişimler olurdu bilemiyorum. Herhâlde ölümü daha çok düşünerek yaşardım."* Dolayısıyla insanların kriz durumlarını yaşadıkları ve hissettikleri zaman hayatın anlamını daha fazla düşündükleri ve ölüm duygusunu daha fazla yaşadıkları anlaşılmaktadır:

"*Ölümü çok düşündüm. Ahireti düşünüyor insan. Sürekli kabir azaplarını falan düşündüm. Saçma sapan duygulardaydım. Ölümün çok kötü olacak, cenaze namazın yok diyorum kimse cenazene bile gelmeyecek diye insan aklından her şeyi geçiriyor*" (Katılımcı 8-Hemşire)

"*Covid insana ölümü düşündüren bir şey oldu. Yani ben geldim hazırlan der gibi bir durum. Aslında pandemide çalışmak beni ölüm duygusuna iletti. Öldüğüm zaman devlet gömecek kimse cenazeme dahi katılamayacak diye düşündüm. Yalnız kalmak ölüm korkusunu arttırıyor. Buna kapılmamaya çalıştım*" (Katılımcı 9-Sekreter).

"*Açıkçası korktum yani ölüp gidecez cennete mi cehenneme mi gidecez bunu sorguluyor insan. Özellikle birisi öldüğü zaman namaz kılayım ibadetlerimi yapayım diyorsun ama bir hafta sonra her şeyi unutuyorsun*" (Katılımcı 10- Hemşire)

"*Hazır olmadığımızı düşündüm. Ölüm sonrası sürece daha hazır olmam için gayret etmem gerektiğini gördüm. Covid sonrası daha dikkatli olmaya başladım*" (Katılımcı 17-Hekim).

Tablo 13: Hastalık Süreci Esnasında Birtakım Dinî Manevi Sorgulama, Dinî Atıf ve Endişeler

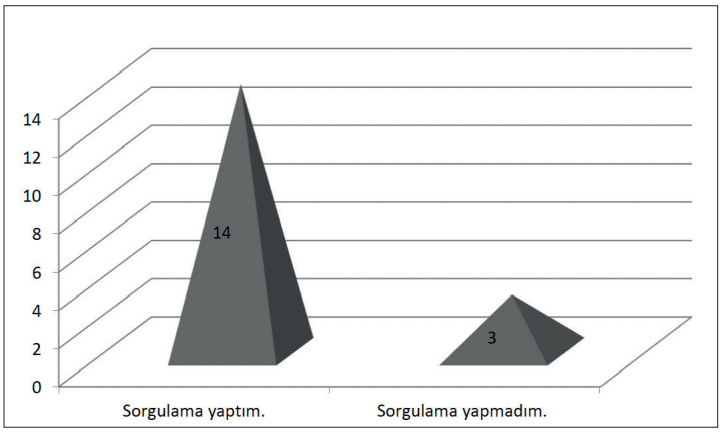

Hastalık süreci esnasında 17 katılımcıdan 14'ü dinî, manevi anlamda birtakım sorgulama, dinî atıf, suçluluk, ibadetleri yerine getirmeme, neden ben sorusu, kader gibi düşünceler ya da endişeler, kendisinin günahkâr olduğunu düşünme, Allah'ın kendini affedip etmeme düşüncelerini hissettikleri tespit edilmiştir. Bu süreçte özellikle hastalığı ağır geçiren bazı katılımcılar dinî pratikleri yapamadıkları ve ölümü çok hatırladıkları dolaysıyla ahiret sürecini düşündükleri bulgulanmıştır. 1 katılımcı ölümden korkmadığını fakat arkasında bırakacağı aile bireyleri hakkında endişe ettiğini belirtmiştir. Katılımcılardan hemşire bir katılımcı, sürecinin çok zor geçtiğini belli bir süre hastanede yattığını, dinî pratikleri yaptığı hâlde nerede eksiklikler yaptığını ve bu sürece nasıl geldiğini sorgulamıştır. Diğer taraftan bir hekim katılımcı günlük dinî pratikleri yapamamasına rağmen hastalığının hafif seyirle geçmesini, yoğun bakımda hastalarla çok fazla ilgilenmesine ve onların duası sayesinde hastalığı hafif geçirdiğini düşünmüştür. Diğer taraftan katılımcılardan bazıları neden ben sorusunu sormadıklarını Allah'ın merhamet sıfatına daha çok sarıldıklarını ifade etmiştir.

Bazı katılımcılar ise bu sürecin Allah'ın cezası olduğunu çok fazla düşünmediklerini belirtmelerine rağmen kendi günahlarını ve iyiliklerini tekrardan sorgulama gereği duymuşlardır.

Hastalık süreci esnasında 17 katılımcıdan 3 kişi ise herhangi bir sorgulama yapmadığını ifade etmiştir. Nitekim bu katılımcılar hastane çalışanı olmaları dolayısıyla hastalığın kendilerine de günün birinde bulaşabileceğini düşündüklerini, Allah'tan geldiğini ifade etmişlerdir:

"*İnsanın kesinlikle aklından geçiyor. Çok düşündüm kalkayım bir namaz kılayım Kur'an okuyayım sulara üfleyeyim içeyim. Öyle bir şey ki kalkıp abdest dahi alamıyorsun. Günahkârım diye düşünüyorsun bu etkiliyor. Kuran okuyayım diye düşünüyorsun. Ama artık nefis mi şeytan mı veya içimizden gelmemesinden mi böyle bir şeye çok da yönelmedim. Fakat bunları çok düşündüm. Az mı yaptım diye düşünmedim değil*" (Katılımcı 1-Hemşire)

"*Hissettim tabii ki. Bu benim kaderim mi neden ben düşüncesine kapıldım. Biz ilk yakalananlardandık ve bu beni çok kaygılandırdı*" (Katılımcı 3-Sekreter).

"*Evet, bir suçluluk hissettim acaba ibadetlerimi yerine getirmediğim için mi böyle oldu dedim. Neden ben dedim, hiç beklemiyordum çünkü*" (Katılımcı 6-Sekreter).

"*Eşim negatif ben pozitif olduğum için insanın aklına farklı düşüncelere geliyor tabi. Kaderle mi alakalı diye düşünüyor insan. Aynı yerde yaşıyorsun fakat benim pozitif onun negatif olmasını kadere bağladım sanki. Neden aynı şeyleri yaptığımı, diğer insanlar pozitif değil de ben pozitif oldum diye düşündüm*" (Katılımcı 13-Hekim).

3. Değerlendirme ve Sonuç

2019 yılının sonlarında Çin'de ortaya çıkan ve sonrasında tüm dünyaya yayılıp bir salgın haline gelen yeni koronavirus hastalığı birçok insanın hayatını kaybetmesine ve toplumsal hayatın altüst oluşuna neden olmuştur. Yeni koronavirüs salgını özellikle de bu

alanda çalışan sağlık çalışanlarının fiziksel, psikolojik ve manevi olarak etkilenmelerine yol açmıştır. Salgınlarda enfekte kişilerle en yakın temasa sağlık çalışanlarının maruz kalması nedeniyle bu kişiler yüksek düzeyde bulaşma riski taşımakta, özellikle yoğun bakım ve acil servislerde çalışan sağlık personellerinin ruh sağlığı bu süreçten olumsuz etkilenmektedir (Aşkın vd. 2020). Nitekim Çankaya'nın (2020) gerçekleştirdiği araştırma sonucunda; salgın süreciyle birlikte sağlık çalışanlarının depresyon ve anksiyete düzeylerinde salgın öncesine göre anlamlı artışlar yaşandığı görülürken, enerji, pozitif iyilik hali ve genel iyilik hali düzeylerinde ise anlamlı düşüşlerin olduğu görülmüştür. Çin'de yapılan bir diğer çalışmada ise sağlık çalışanı bireylerin enfekte olma riskinin yüksek olması ve yüksek iş yoğunluğu gibi nedenlerden dolayı kaygı düzeylerinde önemli artışların olduğu tespit edilmiştir (Pan vd., 2020).

Bu çalışmada Covid-19 tanısı almış sağlık çalışanlarının başa çıkma aracı olarak din ya da maneviyata başvurup vurmadıkları, başvurulduysa din ya da maneviyattan ne ölçüde faydalandıkları araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; dinî pratikleri yerine tam ya da hiç getirmeseler de katılımcıların tamamına yakını kendilerini dindar olarak nitelendirmektedir.

Covid-19 salgını öncesi ibadetleri yerine getirme oranı genel olarak düşük bulunmuştur. Katılımcıların sadece %23'ü elimden geldiğince dinî ibadetlerimi yerine getirmeye çalışırdım yanıtını vermiş, geri kalan kısmı ise ya ara sıra ya da ibadetleri pek yerine getirmediklerini ifade etmişlerdir.

Covid-19 teşhisi alan sağlık çalışanları ibadet olarak en fazla duaya yönelmişlerdir (%83). Herhangi bir dinî pratiğe müracaat etmeyenlerin oranı %17'dir. Diğer sağlık çalışanları ise Kur'an okuma ya da dinleme, namaz kılma gibi dinî pratiklere başvurmuşlardır. Alanyazın incelendiğinde psikolojik sıkıntılar esnasında bireylerin dua ibadetine sıklıkla başvurdukları görülmektedir (Horozcu, 2010).

Araştırmaların birçoğunda yıllarca dua eden insanların dua etmeyenlere göre beyinlerinde artan bir aktiviteye sahip oldukları, dikkat ve ödül ile ilgili beyin bölgelerinde, frontal loblarında daha fazla beyin dokularına sahip oldukları tespit edilmiştir. Öte yandan dindar bir kişinin Tanrı'ya dua ettiği zaman ile sıradan herhangi bir insanla konuştuğu zaman gibi beyninde aynı bölgelerini kullandığı belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle, inançlı bir insanın beyninde "Tanrı", bir nesne ya da bir kişi kadar "gerçek"tir (Schachner, 2012; Gürsu, 2017). Dahası Covid salgınında olduğu; belirsizlik, rastlantısallık gibi kaygı uyandıran durumlarda her şeyi kontrol eden merhamet sahibi bir Tanrıya yüksek bir inançla bağlanmanın beyni olumlu etkilediği ifade edilmektedir (Kay, Moscovitch ve Laurin, 2010). Bu çalışmada sağlık çalışanlarının büyük çoğunluğu dinî-manevi pratiklere müracaat etmenin kendileri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu dile getirmişlerdir (%82).

Sağlık çalışanların kaygılarını yenmek için; aileleriyle birlikte olma, dua, ibadet, zikir vb. ibadetler, film, kitap okuma gibi etkinliklere yöneldikleri gözlenmiştir. Araştırmalar sağlık çalışanlarının aileleri, çocukları ile düzenli görüşmelerinin, sosyal destek almalarının tükenmişlik veya psikolojik stres ve sıkıntı belirtilerinin fark edilmesi ve öncesinde önleme çalışmalarının yapılmasında önemli olduğunu belirtmektedir (Aşkın vd., 2020). Öte yandan maneviyat düzeyi yüksek bireylerin psikolojik sağlamlığı da güçlü olmakta, stres ve sıkıntıya olumlu tepki vermektedirler (Rutter, M. (1987). Çalışmalar kaygı ile maneviyat arasında negatif bir ilişkinin olduğunu doğrulamaktadır (Reutter ve Bigatti, 2014). Kasapoğlu (2020), maneviyatı güçlü kişilerin Covid-19 salgını döneminde psikolojik sağlamlık düzeylerinin de yüksek olduğunu, belirsizliğe tahammül düzeylerinin arttığını, kaygı düzeylerinin ise azaldığını tespit etmiştir (Kasapoğlu, 2020).

Covid-19 tanısı alan sağlık çalışanlarının ilk tepkileri sorulduğunda; ölüm, aile ve yakınları için endişelenme, şok, şaşkınlık,

kendini yalnız hissetme ve kendini suçlama gibi tepkilerin açığa çıktığı görülmektedir. Janoff- Bulmann ve Timko (1987:141) hastalıkların travmatik negatif olaylar olarak ele alınabileceğini, salgın hastalık karşısında bireylerde tipik travma tepkileri olan inkâr, şok ve şaşkınlık tepkilerinin ortaya çıkabileceğini aktarmaktadır (akt. Aşkın vd. 2020). Alanyazında benzer bulgulara rastlamak mümkündür. Tuncay ve meslektaşları (2020), sağlık çalışanlarının, arkadaşlarının entübe olduğunu görmeleri, hastalarını kaybetmeleri, hastalığı ailelerine ve sevdiklerine bulaştırmaktan korkmaları gibi nedenlerle güvenlik duygularının zedelenebildiğini, virüsü ailesine ve yakın ilişki ağındaki kişilere bulaştıracağına ilişkin bir korku geliştirdiklerini aktarmaktadır. Araştırmamızda elde ettiğimiz bir diğer önemli bulgu ise; sağlık çalışanlarında koronavirüse yakalandıktan sonra ölüm düşüncesinin yoğun olarak akıllarına geldiğini söyleyenlerin oranı %70 bulunmuştur. Kasapoğlu (2020b) ise araştırmasında, koronavirüs korkusu ile spiritüel iyi oluş ve spiritüel iyi oluşun alt boyutu "aşkınlık" arasında negatif korelasyon; spiritüel iyi oluşun alt boyutu "anomi" arasında pozitif korelasyon tespit etmiştir. Gashi (2011), maneviyatı güçlendirecek müdahaleler ve uygulamalar ile bireyde oluşabilecek ölüm vb. korkuların azaldığını belirtmektedir.

Öte yandan koronavirüs salgınına insanların farklı anlamlar yüklediği gözlenmektedir. İnsanların bu salgını; bir tür biyolojik silah, Allah'tan gelen bir mesaj veya cezalandırma ya da doğal olarak meydana gelen bir salgın olarak anlamlandırdıkları görülmektedir (Karslı, 2020). Bu çalışmada Covid-19 teşhisi alan sağlık çalışanlarının %92'si hayatın anlamını yeniden sorguladıklarını dile getirmişlerdir. Özyürek ve Atalay (2020), araştırmalarında, yaşam anlamı ve ölüm kaygısının artışına paralel olarak iyilik hallerinin de arttığı sonucuna ulaşmışlardır (Özyürek ve Atalay, 2020). Karataş'ın (2020) 520 kişi ile gerçekleştirdiği çalışmasında; koronavirüs yayılmaya başladıktan sonra katılımcıların %67,5'inin hayatın an-

lamını sorgulama durumlarının da arttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Shaw ve meslektaşlarına göre (2005), salgın gibi olağanüstü zaman dilimlerinde maneviyat, bireylerin yaşamlarında yeni bir anlam ve amaç duygusu geliştirmelerine, umutlarını sürdürmelerine, kutsal ile bağlantı kurarak sorunlarını anlamlandırmaya çalışmalarına yardımı olabilmekte, psikolojik sağlıklarını desteklemekte, bu süreçle pozitif bir şekilde başa çıkmalarına yardımı olabilmektedir.

Araştırmamızda elde ettiğimiz bir diğer bulgu ise; sağlık çalışanlarının Covid-19 teşhisi aldıklarında ve hastalık süreci esnasında 17 katılımcıdan 14'ü dinî, manevi anlamda birtakım sorgulama, dinî atıf, suçluluk, ibadetleri yerine getirmeme, neden ben sorusu, kader gibi düşünceler ya da endişeler ile kendisinin günahkâr olduğunu düşünme, Allah'ın kendini affedip etmeme düşüncelerini hissettikleri bulgulanmıştır. 17 katılımcıdan 3 kişi ise herhangi bir sorgulama yapmadığını ifade etmiştir. Bu bulguların alanda yapılan az sayıda çalışma ile uyumlu olduğu gözlenmektedir. Örneğin Kaplan ve meslektaşları (2020) da çalışmalarında, katılımcıların %29'unun bunu bir imtihan olarak; %9'unun ise salgını bir ceza olarak değerlendirdiğini ve başa çıkma stratejisi olarak dua, ibadet ve zikir gibi dinî ritüellere yönelimin yüksek (%86) olduğunu, salgın sürecinde katılımcıların %88'inin insanların manevi bir desteğe ihtiyaç duyduğu görüşünü dillendirdiklerini tespit etmişlerdir.

Tüm bu veriler ışığında sonuç olarak yaşadığımız kitlesel salgında en yüksek risk grubunu sağlık çalışanlarının oluşturduğunu ifade edebiliriz. Bu bağlamda sağlık çalışanlarının korunması, desteklenmesi, gerekli araçların sağlanması, güvenliğinin sağlanması, ruhsal olarak destekleyecek mekanizmaların oluşturulması önem kazanmaktadır (Kaya, 2020). Kuşkusuz bu süreçte dinî ve manevi uygulamaların devreye girmesi hastalığı atlatma ve başa çıkma sürecini de kolaylaştırmaktadır. Din/maneviyat psikolojik sağlamlığı artırarak yaşanan hastalık, travma vb. ni çekilebilir kılmakta, sığınacak yüce bir gücün olduğu düşüncesi ise kaygı ve diğer psi-

kolojik rahatsızlıkları azaltmaktadır. Bu anlamda dinî pratiklerin hastalık sürecinde manevi danışmanlar tarafından tedaviye destek bağlamında entegre edilmesi kaçınılmaz hale gelmektedir.

Kaynakça

Aşkın, R., Bozkurt, Y., & Zeybek, Z. (2020). Covid-19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri ve Terapötik Müdahaleler. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37), 304-318.

Ayten, A. (2010). *Tanrı'ya Sığınmak: Dinî başa çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma.* İstanbul: İz yayıncılık.

Bahadır, A. (2002). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma.* İstanbul: İnsan Yayınları.

Bahar, A., & vd. (2020). Can Psychological Resilience Protect the Mental Health of Healthcare Professionals during the Covid-19 Pandemic Period? *Dubai Medical Jaurnal* , doi: 10.1159/000510264.

Çankaya, M. (2020). Covid-19 pandemisi ve sağlık çalışanlarının iyilik hali değişimi. Atlas Internatıonal Congress On Socıal Scıences 7. Proceedıng Book, ss. 446-460.

Demir, O, Ö,. (2017). Nitel Araştırma Yöntemleri. K. Böke (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (5. basım) içinde (s. 285-318). İstanbul: Alfa Yayınları.

Gashi, F. (2011). Türk ve Kosovalı Öğrencilerin Ölüm Kaygısı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma

Gashi, F. (2020). Koronavirüse Yakalanmış Kişilerde Tedavi Döneminde Dinî başa çıkmanın Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7(1)* , 511-535.

Gupta, S., & Sahoo, S. (2020). Pandemic and mental health of the front-line healthcare workers: a review and implications in the Indian context amidst Covid-19. *Gen Psychiatr 33(5)* , e100284.

Gürsu, O. (2017). Nöropsikoloji, Din ve Psikolojik İyi Oluş. *Journal of International Social Research*, 10(53).

Horozcu, Ümit (2010). Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki, *Milel ve Nihal*, 7 (1), 209-240.

Hökelekli, H. (2013). *Din Psikolojisi.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İstek, E. (2017). Avrupa›da Veba Salgını ve Salgında Din Faktörü (Viyana Örneği). *Tarih Araştırmaları Dergisi 36(62)* , 173-204.

Kaplan, H., Sevinç, K., & İşbilen, N. (2020). Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).

Karaimamoğlu, T. (2016). Kara Ölüm Veba Salgını ve Ortaçağ İngilteresine'sine. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(37),* , 591-610.

Karslı, N. (2020). Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı ve Dindarlık İlişkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (48), 169-201.

Karslı, N. (2020). Covid 19 Algısı, Sağlık Bilişleri ve Dindarlık. Dindarlık, *Kişilik ve Ruh Sağlığı* içinde, (edt. Nevzat Gencer, Muammer Cengil), Çamlıca yay. İstanbul.

Kasapoğlu, F. (2020). Covid-19 Salgını Sürecinde Kaygı ile Maneviyat, Psikolojik Sağlamlık ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. Electronic Turkish Studies, 15(4).

Kasapoğlu, F. (2020b). Examining the relationship between fear of Covid-19 and spiritual well-being. Spiritual Psychology and Counseling, 5, 343–356.

Karataş, Z. (2020). Covid-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi 4(1), 3-15.

Kay, A.C., Shepherd, S., Blatz, C.W., Chua, S.N., ve Galinsky, A.D. (2010). For God (or) Country: The Hydraulic Relations Between Government İnstability and Belief in Religious Sources of Control. Journal of Personality and Social Psychology, 99, ss. 725-739.

Kaya, B. (2020). Pandeminin Ruh Sağlığına Etkileri, Klinik Psikiyatri Dergisi, 23, 123-124. doi:10.5505/kpd.2020.64325.

Lai, J., Ma, S., Wang, Y., & vd. (2020). Factors associated with mental health outcomes among health care workers exposed to coronavirus disease 2019. *JAMA Netw Open 3(3)*, e203976.

Lazarus, R., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping.* New York: Springer.

Menteşe, L. (2020). Kara Vebanın Batı ve Doğu Toplumlarına Etkisi. *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi, 2(1)* , 78-87.

Nadeem, S. (2020). Coronavirus Covid-19: Available Free Literature Provided by Various Companies, Journals and Organizations around the World. *Ournal Of Ongoing Chemical Research, 5(1):* , 7-13.

Okumuş, E. (2002). Tabi Afetler Din ve Toplum. *İslami Araştırmalar Dergisi* , 339-373.

Özyürek, A., & Atalay, D. (2020). Covid-19 Pandemisinde Yetişkinlerde Yaşamın Anlamı ve Ölüm Kaygısı İle İyilik Hali Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. TURAN: Stratejik Arastirmalar Merkezi, 12(46), 458-472.

Pan, R., Zhang, L., & Pan, J., (2020). The Anxiety Status of Chinese Medical Workers During the Epidemic of Covid-19: A Meta-Analysis, Psychiatry Investigation, 17(5), 475-480. https://doi.org/10.30773/pi.2020.0127

Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, and practice.* New York: The Guilford Press.

Reutter, K. K., & Bigatti, S. M. (2014). Religiosity and spirituality as resiliency resources: Moderation, mediation, or moderated mediation? Journal for the scientific study of religion, 53(1), 56-72. https://doi.org/10.1111/jssr.12081

Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. American Journal of Orthopsychiatry, 57(3), 316–331. https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1987.tb03541.x

Schachner, E. (2012). "Is there a difference between the brain of an atheist and the brain of a religious person?", Scientific American Mind, http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=is-there-a-difference-between-the-brain (E.T. 06.07.2015).

Shanafelt, T., Ripp, J., & Trockel, M. (2020). Understanding and addressing sources of anxiety among health care professionals during the Covid-19 pandemic. *Journal of American Medical Association, 323(21)* , 2133-2134.

Shaw, A., Joseph, S., & Linley, P. A. (2005). Religion, spirituality, and posttraumatic growth: A systematic review. Mental Health, Religion & Culture, 8(1), 1-11. https://doi.org/10.1080/1367467032000157981

Tuncay, F. E., Koyuncu, E., & Özel, Ş. (2020). Pandemilerde Sağlık Çalışanlarının Psikososyal Sağlığını Etkileyen Koruyucu ve Risk Faktörlerine İlişkin Bir Derleme. Ankara Medical Journal, 2, 488-501.

VEFA VE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ COVİD-19 KORKUSU VE DİNDARLIK YÖNELİM DURUMLARI

Muhammed KIZILGEÇİT[1]
Murat ÇİNİCİ[2]
Emrullah AKÇA[3]
Ahmet ÇAKMAK[4]

Giriş

Bireyi pek çok açıdan etkileyen doğal afetler özellikle psiko-sosyal yönden bireyde kalıcı izler bırakabilmektedir. Bu süreçte birey dinî değişim, dönüşümler ve farklı tecrübeler yaşayabilmektedir. (Kılıç, 2020: s. 13; Köse, 2020: s. 841). Doğal afetler sırasında ve sonrasında bireyin dinî eğilimleri yükselebildiği gibi doğal afetleri olumsuz yönde algılayanların dinî yönelim ve yaşantıları olabildiğince azalabilmektedir. Bu tür afetler beraberinde duygusuzluğu ve dinî değerlere saldırıyı da tetikleyebilmektedir. "Neden ben", "niçin ben seçildim" gibi varoluşsal soruların doğmasına ve bu sorulara karşı ikna edici cevap bulunmadığında da din değiştirmeye kadar varan bir değişim (conversion) süreci başlayabilmektedir (Peker, 2015: s. 245-250). Çünkü başa gelen felaketi anlamadan, kendisini ona karşı konumlandırmadan felaketin açtığı yaraları sarmak ve neden olduğu gerilimi azaltmak için adım atmak zorlaşacaktır. Felaketleri algılama, açıklama, kabullenme ve başa çıkma konusunda dinî inanç, tutum ve davranışların önemli bir etkisi vardır (Köse & Küçükcan, 2000: s. 15-17).

[1] Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi ABD. mkizilgecit@atauni.edu.tr
[2] Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi ABD.
[3] Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi ABD.
[4] Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi ABD.

Küresel bir salgın haline gelen koronavirüsün (Covid-19) neden olduğu sağlık ve ekonomi alanındaki tehditler ve hasarlar konusunda pek çok çalışma yapıldı ve yapılmaya da devam edecek. Fakat salgın sürecinde vefa grubu ve sağlık çalışanları hakkında bu konuda henüz bir çalışma yapıldığı tespit edilemedi. Bu boşluğu gidermek üzere, koronavirüs (Covid-19) sürecinde vefa grubu ve sağlık çalışanlarının salgın korkusu ve dinî yönelimlerini konu edinen bu çalışma hazırlandı. Ayrıca ilgili bireylerin koronavirüs (Covid-19) gibi doğal afetler döneminde yaşadıkları korkunun dinî yönelim; dolayısıyla değerlere sarılma düzeyleri, bazı demografik değişkenler düzleminde ele alınmaya çalışıldı. Değişkenler belirlenirken, sahada çalışanların en çok karşılaşabilecekleri durumlar ve tecrübe edebilecekleri duygu niteliklerinin belirlenmesine azami gayret sarf edildi. Bu çerçevede sahada olmanın yaşatabileceği en belirgin duygu durumunun koronavirüs (Covid-19) korkusu; bu duygu durumunda bireyin süreci sağlıklı sürdürebilmesi için dinin ve teslimiyetin *sığınma alanı* olması nedeniyle ilgili kavram tercih edildi. *Vefa çalışmaları kapsamında sahada olmaları hasebiyle de din görevlileri, emniyet çalışanları, eğitim çalışanları ve vefa grubunda olmamakla birlikte hastalara direk müdahale eden ve süreci bütün yönleriyle tecrübe eden, büyük fedakârlık gösteren sağlık çalışanları da araştırmanın evreni olarak seçildi.* Araştırmada vefa çalışanlarının koronavirüs (Covid-19) korku düzeyleri ile dinî eğilimleri arasında hangi yönde bir ilişkinin ve etkinin olduğu belirlenmeye çalışıldı. Araştırmada, birbiriyle ilişkilendirilen değişkenler ve hangi değişkenler arasında muhtemel ilişkiler kurulduğu aşağıdaki şekilde detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışıldı. Bu araştırma ile aynı zamanda, salgın sürecinde bireylerin yaşadığı duygusal travmaların, dinî yönelim için fırsatlar doğurduğuna ve kişiliğini etkilediğine dikkat çekilmeye çalışıldı.

1. Sosyal Vefa Grubu

Doğal afetler ve salgın hastalıklar ruhsal boşluğun ve psikolojik sıkıntıların en fazla hissedildiği dönemlerdir. Bu dönemde bireylerin ruhsal boşluğunu doldurabilen; sağlık, ekonomi, eğitim gibi alanlarda halkın umut ve güven duygusunu canlı tutabilen devletin önemi büyüktür. İslam filozofu Farabi'nin belirtiği gibi devletin, yurttaşlarına böylesi durumlarda göstereceği maddi ve manevi ilgi en büyük destek sayılır. Zira bu dönemlerde oluşabilecek duygusal karmaşalar; kaygı, öfke, suçlama, güvensizlik, yalnızlık korkusu gibi duygularla baş edebilmek için devletin göstereceği ilginin düzeyi önemlidir (Kukuoğlu, 2018; Seligman, 2015). Bu anlamda ülkemizin koronavirüs (Covid-19) salgını döneminde halkına maddi ve manevi desteği sağlamak için oluşturduğu sosyal vefa grubu, devlet ile halk arasındaki bağı güçlendirmiş, çaresizlik, umutsuzluk, yalnızlık gibi olumsuz duygu durumlarının yol açabileceği psikolojik boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Bu süreçte yardım dağıtan vefa çalışanlarının halktan aktardığı "Allah devletimize zeval vermesin, Allah devletimizin ayağını taşa değdirmesin, iyi ki varsınız" gibi ifadeler ve memnuniyet durumları halkın devletten beklentisinin düzeyini ve devlete olan bağlılığını ortaya koymaktadır (https://www.icisleri.gov.tr/65-2020. 05. 10. 2020).

Koronavirüs (Covid-19) salgını dünya genelinde insanların sağlığını etkilediği gibi onların sosyal yaşamını da etkilemiş ve çok hızlı bir şekilde değiştirmiştir. Salgınla birlikte günlük alışkanlıklar ve uygulamalar ya radikal bir şekilde değiştirilmekte ya da tamamen durdurulmaktadır. Bu süreçte bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de ulusal çapta önlem alınmıştır. Koronavirüs (Covid-19) salgınından doğabilecek zararı en aza indirmek amacıyla İçişleri Bakanlığı tarafından 21.03.2020. tarihinde yapılan sokağa çıkma yasağıyla birlikte herhangi bir mağduriyetin yaşanmaması için sosyal destek grubunun oluşturulmasıyla ilgili bir genelge yayınlanmıştır (http://www.İçişleri.gov.tr/g65-2020. 07.10.2020).

Sivil toplum örgütleri ve kamu personelinden toplam 144 bin 907 kişinin görev aldığı vefa grubu, başta AFAD ekipleri ve Jandarma Genel Komutanlığı olmak üzere Kızılay, Emniyet Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı personeli gibi kamu çalışanları ve sivil toplum kuruluşlarından olan personelden oluşturulmuştur. İllerde valilik, ilçelerde ise kaymakamlık bünyesinde çalışan bu iyilik hareketi, başta maske olmak özere, kolonya, sabun ve dezenfeksiyon ürünlerinden oluşan kolileri, 65 yaş ve üstünün maaşlarını, devletin ihtiyaç sahipleri için gönderdiği para ve yardım kolilerini dağıtma görevinde bulunuyorlardı. Vefa grubu bu süre zarfında 6.649.461 kişinin talebini yerine getirmiş (https://www.icisleri.gov.tr/vefa-sosyal-destek. 09.10.2020) ve bir iyilik hareketi olarak tarihe geçmiştir.

2. Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Korkusu

2019 da Çinin Hubei bölgesinin Wuhan kentinde nedeni bilinmeyen bir zatüre (viral pnömoni) olarak tanımlanan koronavirüs (Covid-19), bir solunun yolu hastalığı olduğu Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 de ilan edilmiştir. Kısa bir sürede dünyaya yayılan koronavirüs (Covid-19) salgını, küresel bir afet olarak görülmektedir. Zira yaklaşık beş ay içerisinde dünyanın hemen hemen her köşesine yayılmış olup birkaç tane hariç vaka bildirmeyen ülke kalmamıştır (Özer & Suna, 2020: s. 175; Gashi, 2020). Bu salgın bireyleri birçok yönden etkilediği gibi psikolojik ve inanç yönünden de etkilemektedir. Bireyleri sosyal izolasyona, ülke sınırlarını kapatmaya, ekonomik durgunluğa, dinî uygulamaların ve günlük rutin işlerin dahi yapılmasına engel olacak kadar büyük bir etkiye sahip olan, ne olduğu hakkında tam bir bilgi bulunmayan korkunç bir düşman olarak görülmektedir. Kısa sürede pandemi haline gelen koronavirüs (Covid-19) din, dil ve ırk ayrımı yapmayan görünmez bir düşman şeklinde algılanmaktadır (Kandemir, 2020). Bu da doğal olarak bireyleri korkuya sevk etmektedir. Zira insanın genellikle

bilinmeyen şeylerden korktuğunu belirten Fromm, korkuya karşı bilinçlenmenin önemine vurgu yapmaktadır (Fromm, 2015: s. 141). Görünmez düşman olan koronavirüs (Covid-19) korkusu, bireylerde ölüm korkusu, yakınını kaybetme, iş kayıpları ve ekonomik sıkıntılar gibi korkuları da beraberinde getirerek bazen bireyleri intihara götürecek sorunlara ve bunalımlara da neden olmaktadır. Zira ölüm korkusu farklı korku ve kaygı türlerini içeren karmaşık ve büyük ölçüde belirsiz bir duygusal yapı olarak tanımlanmakta hatta bütün korkuların temelini oluşturduğu iddia edilmektedir (Kızılgeçit, 2017: s. 206-207). Koronavirüs (Covid-19) korkusunun temelinde kaybetme kaygısı olduğu söylenilebilir. Bu da aile ve iş hayatını hatta sağlığı olumsuz etkilemekte, şiddet, saldırganlık ve uyumsuzluk gibi davranış bozukluklarına neden olabilmektedir. İnsanın tabii yapısında var edilen korku duygusu, onun yaşamı için gerekli olduğu hâlde onu fazla içselleştirip etkisine kapılmak, birçok ruhsal sıkıntılara neden olabilir, bireyin kendini gerçekleştirmesinin önünde büyük engel teşkil edebilir (Akça, 2019: s. 90-93)

3. Koronavirüs (Covid-19) ve Dine Yönelim

İnsan ne kadar bilgi ve beceriye sahip olursa olsun ne kadar iletişim ve teknolojik güce erişirse erişsin doğal afetler karşısında aciz duruma düşebilmektedir. Bu nedenle insan yenilmez ve yanılmaz bir kaynağa yönelmekte; dua ve yardım isteyebilmektedir. Bu da bireyde güven duygusunu geliştirmektedir (Gashi, 2020). Bireylerin zor zamanlarda dine yöneldiklerini Freud, Jung, Fromm ve Frankl gibi birçok psikolog -farklı gerekçelendirmelerde bulunmakla birlikte- dile getirmektedirler (Ayten ve diğ., 2012). Nitekim dinin insanı geliştirebileceği, hayatına anlam katacağı ve ona zorluklara karşı mücadele gücü verebileceği belirtilmektedir (Düzgüner, 2017). Afet durumlarında zor durumda kalan bireylerin dua ve ibadete yönelerek üstün bir güce tapınması, ondan yardım istemesi insanın psikolojik yapısından kaynaklandığı belirtilmektedir. Afet sonrası bireylerde

dua ve tapınma duygularının arttığı, ibadet gibi dinî uygulamalara daha özen gösterildiği araştırmalarla ortaya konulmuştur. Dinî uygulamaların oto kontrol gücünü sağladığı da bilinmektedir. Bu tür doğal afetler sonucu dine yönelen birey ibadet sayesinde diğer insanlarla yakınlık kurmakta, sosyal ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Bu da birey ve toplumda afetlerden ötürü biriken öfke ve gerginliklerin giderilmesinde önemli rol oynamaktadır (Şentürk, 1985). Doğal afetlere maruz kalan bireyler arasında yardımlaşma ve dayanışma duygusu güçlenerek artar. Birbirini tanımayan ve yakınlığı olmayan kişiler birbirlerine el uzatarak aralarında güçlü bir bağ oluştururlar. Yardımsever insanlar olumlu bir tutum ve duygu içindedirler, özel beceri ve bilgi sahibidirler. Ayrıca bu insanların benlik saygıları ve özgüven hisleri oldukça yüksektir. Doğal afetler yüksek meziyet nitelikleri olan insanlara kendilerini ifade fırsatı da verir (Demir, 2010: s. 18). Bunun da temelinde dinî yönelime etki eden fıtri din duygusu (Burt, 1985: s. 19) olduğu söylenilebilir. Zira insanlar doğal afetlerle karşılaştıklarında özüne dönebilmekte biraz olsun varlığın maksadını kavrayabilmektedirler.

4. Yöntem

Bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama ile gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla çalışmada tarama modeline uygun olarak demografik özellikler, Covid-19 korkusu ve dinî yönelim arasındaki ilişkinin var olup olmadığını, ilişkiler var ise ilişkinin ne yönde olduğu analiz edilerek duruma yönelik betimleme yapılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın temel problemi, salgın sürecinde maddi veya psikolojik desteğe ihtiyaç duyan hatta travma yaşama durumunda olabilenlerin, problemlerini giderme ve travmalarını aşmada yardımcı olan bireylerin bu süreçte yaşadıklarının betimlenmesidir. Sahada yardım amaçlı bulunan bireyin dinî yönelim niteliğinin bireyin koronavirüs (Covid-19) korkusuyla baş etmede ne yönde etki ettiğini ortaya koyabilmektir.

4.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni 2020 yılı Mart- Haziran arasında İçişleri Bakanlığı bünyesinde görev alan sosyal vefa çalışanları (Diyanet, Emniyet, öğretmen) ve yine bu dönemde Covid-19 hastalarıyla direk temasta olan sağlık personelini kapsamaktadır. Araştırmanın örneklemi ise Türkiye genelinde ankete katılan 280 katılımcı oluşturmaktadır. Örneklem grubunun özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo-1: Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Bilgiler

Kişisel Bilgilerin Dağılımı		f	%
Cinsiyet	Bayan	77	27,50
	Bay	203	72,50
	Toplam	280	100,00
Yaş Aralığı	20-30	70	25,00
	31-40	128	45,70
	41-50	66	23,60
	51-64	16	5,70
	Toplam	280	100,00
Eğitim Durumu	Ortaokul / İlköğretim	2	0,70
	Lise	14	5,00
	Lisans/Önlisans	205	73,20
	Lisansüstü	59	21,10
	Toplam	280	100,00

Medeni Durum	Evli	228	81,40
	Bekâr	49	17,50
	Boşanmış	3	1,10
	Toplam	280	100,00
Çalıştığı Kurum	Diyanet	100	35,70
	Eğitim	93	33,20
	Emniyet	32	11,40
	Sağlık	55	19,60
	Total	280	100,00
Gelir Durumu	Geliri giderinden az	43	15,40
	Geliri giderine eşit	170	60,70
	Geliri giderinden çok	67	23,90
	Total	280	100,00
Dindarlık Algısı	Çok dindar	18	6,40
	Dindar	225	80,40
	Az dindar	29	10,40
	Dindar Değil	8	2,90
	Toplam	280	100,00
Kronik bir Hatalığa Sahip Olması	Var	33	11,80
	Yok	247	88,20
	Toplam	280	100,00

Covid-19 Hastasıyla Karşılaşması	Evet	73	26,10
	Hayır	207	73,90
	Toplam	280	100,00
Covid-19'a Karşı Önlem Alması	Evet	250	89,30
	Hayır	30	10,70
	Toplam	280	100,00
Yakınları için Endişe Duyulması	Evet	264	94,30
	Hayır	16	5,70
	Toplam	280	100,00
Zararlı bir Alışkanlık Durumu	Hayır	265	94,60
	Yoktu başladım	8	2,90
	Vardı bıraktım	7	2,50
	Toplam	280	100,00

Tablo 1'e göre örneklemin %72,50'si erkek, %27,50 si bayandır. Katılımcıların %45,70'i 31-40 yaş aralığıyla çoğunluğu oluştururken, %25,00 'ini 20-30 yaş aralığı, %23,60'nı 41-50 yaş aralığı oluşturmakta ve %5,70'i 51-64 yaş aralığından oluşmaktadır. Eğitim durumlarına bakıldığında katılımcıların %73,20'si önlisans/lisans mezunu iken,%21,10'u lisansüstü,%5'i lise ve %0,70'ini ilkokul-ortaokul mezunu olduğu görülmektedir. Medeni duruma bakıldığında katılımcıların%81,40 evli, %17,50'si bekâr ve %1,10'nu boşanan bireyler oluşturmaktadır. Katılımcıların çalıştığı kuruma bakıldığında bunların %35,70'ini Diyanet personeli oluştururken, %33,20'sini MEB çalışanları, %19,60'nı sağlık personeli ve %11,40 emniyet çalışanları oluşturmaktadır. Tablodaki ekonomik gelir düzeyi ince-

lendiğinde %60,70'nin gelirinin giderine eşit olduğu, %23,90'nının geliri giderinden fazla olduğu ve %15,40'ının gelirinin giderinden az olduğu görülmektedir. Katılımcıların dindarlık algısına bakıldığında %80,40'ının dindar, %10,40'ının az dindar, %6,40'ının çok dindar ve %2,90'nın ise dindar olmadığı görülmektedir. Katılımcıların %88,20'sinin kronik bir hastalığının olmadığı, %11,80'nin ise kronik bir hastalığının olduğu görülmektedir. Katılımcıların %73,90'ı koronavirüs (Covid-19) hastasıyla karşılaşmazken %26,10'u koronavirüs (Covid-19) hastasıyla karşılaşmıştır. Bunların %89,30'u koronavirüs (Covid-19) salgınına karşı önlem alırken %10,70'nin önlem almadığı görülmektedir. Katılımcıların %94,30'u yakınları için endişelenirken %5,70'inin endişelenmediği görülmektedir. Zararlı alışkanlık durumlarına bakıldığında bunların %94,60'ının daha önce zararlı bir alışkanlığının olmadığı, %2,90'ının daha önce olmadığı salgın sürecinde başladığı ve %2,50'sinin daha önce zararlı alışkanlığının olduğu ve salgın sürecinde bıraktığı görülmektedir.

4.2.Veri Toplama Araçları

Araştırmada öncelikle katılımcıların kişisel özelliklerini, dindarlık düzeylerini ve koronavirüs (Covid-19) salgınıyla ilgili birtakım soruları içeren sosyo-demografik bilgi formuna ilaveten koronavirüs (Covid-19) Korku Ölçeği ile Dini Yönelim Ölçeği'nden oluşan anket formu, bilgi toplama ve ölçme aracı olarak kullanılmıştır.

4.2.1. Sosyo-demografik Bilgi Formu

Bu form, araştırmanın örneklemini oluşturan bireylerin araştırmanın temel değişkenleri ile ilişkili olduğu düşünülen temel değişkenlere dair bilgilerin elde edilmesi için geliştirilen bir formdur. Bu kişisel bilgi formu cinsiyet, yaş, medeni, mesleki, eğitim durumu, gelir düzeyi, dindarlık düzeyi, koronavirüs (Covid-19) salgınıyla ilgili sorular gibi bağımsız değişkenleri kapsamaktadır.

4.2.2. Koronavirüs (Covid-19) Korkusu Ölçeği

Fuad Bakioğlu, Ozan Korkmaz, Hülya Ercan'nın 2020 yılında 18 yaş ve üstü bireylerin Covid-19 korkusunu ölçmek için geliştirdiği, bu ölçek, tek boyutlu 5 likert ve 7 maddeden oluşmaktadır. Bireyin Covid-19 korkusunun düzeyini ölçmek amacıyla geliştirilen bu ölçeğin puanı 7 ile 35 arası değişmektedir. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır (Bakioğlu, F., Korkmaz, O., & Ercan, H. 2020). Yapılan faktör analizinde, ölçeğin toplam varyansın %58,4 'ünü açıklayan tek boyuttan oluşan 7 madde ortaya çıkmıştır. Ölçekte güvenilirliği test etmek için yapılan iç tutarlılık analizinde, genel iç tutarlılık katsayısı Cronbach Alpha değeri .879 olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada ise .87 olarak tespit edilmiştir.

4.2.3. İçsel Dini Motivasyon Ölçeği

İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği Dean Hoge tarafından geliştirilmiş ve Karaca (2001) tarafından standardizasyonu yapılarak ülkemize kazandırılmıştır. 10 maddeden oluşan İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği'nin 7 maddesi "Dinî inançlarım hayata bakış açımı belirler" maddesinde olduğu gibi olumlu cümle yapısında, diğer 3 madde ise "Ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil" maddesinde olduğu gibi (manaca) olumsuz cümle yapısında ifade edilmiştir. Ölçekte 5 dereceli Likert forman kullanılarak (tamamen katılıyorum; katılıyorum; kararsızım; katılmıyorum, hiç katılmıyorum) şeklinde 0›dan 5'e kadar, zayıftan kuvvetliye doğru puanlama yapılmıştır. Puanlamada, ölçeğe olumsuz cümle yapısında yerleştirilen maddelerin puanları ters çevrilmiştir. Yani bu yapıdaki maddeler puanlanırken, 4 ağırlık değerinde olanlar 0›a, 0 ağırlık değerindekiler ise 4›e dönüştürülmüştür. Böylece İDMÖ›de puan ranjı, 0 (en düşük) ile 40 (en yüksek) arasında değişecek şekilde düzenlenmiştir. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ise .84 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise .74 olarak hesaplanmıştır. Ölçek 5'li likert tipte hazırlanmıştır. Karaca (2001) bu ça-

lışmasında ölçeğin içsel tutarlılığının (.85) olduğunu, güvenilirlik katsayısının ise (.76) olduğunu tespit etmiştir. Dinî, motivasyonel yaklaşımla ele alan ölçek, dinî hayatı dinî pratiklerin sıklığından çok, katılımcıların dine bakış açıları, yönelimleri üzerinden ölçmektedir (Göcen, 2012: s. 131).

4.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Anket 2020 yılında yaşanan Covid-19 hastalığının ülkemizde ilk başladığı tarih olan mart ve temmuz aylarında görev yapan sağlık personeli ve vefa grubunda çalışan din görevlileri, öğretmen ve polis memurlarını kapsamaktadır. Veriler toplanılırken sosyal medya ağı olan Whatsapp ile birçok ilde görev almış örneklem grubuna ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS for Windows 22.0 istatistik paket programıyla analiz edilmiştir. Öncelikle veri toplama araçlarının güvenirlikleri belirlenmiştir. Bunun için Cronbach Alpha değerleri hesaplanmış ve ilgili başlıklar altında verilmiştir. Sonrasında ise ölçeklerin normal dağılım gösterip göstermedikleri belirlenmiştir. Ölçeklerle ilgili bilgi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Basıklık ve çarpıklık değerlerinin 2 ila -2 arasında olması gerekmektedir (Jöreskog and Sorbom, 1996). Buna göre araştırmada parametrik testler kullanılmıştır.

Tablo-2: Ölçeklerle İlgili Bilgiler

	N	En az	En çok	X	s.s.	Çarpıklık	Basıklık
Korku	280	7,00	35,00	17,20	6,79	,595	-,119
Dini yönelim	280	14,00	50,00	40,28	6,61	-1,375	1,976

İki gruplu olan bağımsız değişkenlerde ilişkisiz örneklemler t testi kullanılmıştır. İkiden fazla grupları olan bağımsız değişken-

lerde de tek yönlü faktör analizi ANOVA kullanılmıştır. ANOVA yapılırken varyansların homojen olduğu durumlarda Scheffe kullanılmış, varyansların homojen olmadığı durumlarda Dunnett C testi kullanılmıştır. İki sürekli değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek için de Pearson korelasyon testi kullanılmıştır.

Araştırmanın temel problemi, *koronavirüs (Covid-19) korkusuyla dinî yönelim arasında ne yönde bir ilişkinin olduğu* şeklindedir. Araştırmanın alt problemleri ise şöyledir:

- Vefa ve sağlık çalışanlarında Covid-19 korkusu ve dine yönelim durumu cinsiyete göre değişmekte midir?
- Vefa ve sağlık çalışanlarında yaşa bağlı olarak Covid-19 korkusu ve dinî yönelim düzeyleri farklılaşmakta mıdır?
- Vefa ve sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu ve dinî yönelim oranları eğitim durumlarına göre değişmekte midir?
- Vefa ve sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu ve dinî yönelim düzeyleri, medeni duruma göre değişmekte midir?
- Sağlık çalışanlarında Covid-19 kaynaklı korku ve dinî yönelim oranları diğer vefa çalışanlarına göre ne düzeydedir?
- Vefa ve sağlık çalışanlarındaki bireylerin Covid-19 korkuları ve dinî yönelim düzeyleri sosyo-ekonomik düzeye göre değişmekte midir?
- Vefa ve sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu ve dinî yönelim düzeyleri, dindarlık algılarına göre farklılaşmakta mıdır?
- Vefa ve sağlık çalışanlarında kronik bir hastalığı olanların Covid-19 korkuları ve dinî yönelim düzeyleri kronik bir hastalığı bulunmayanlara göre ne düzeydedir?
- Vefa ve sağlık çalışanlarında Covid-19 hastasıyla karşılaşanların korku ve dine yönelim oranları bu hastalarla karşılaşmayanlara göre değişmekte midir?
- Vefa ve sağlık çalışanlarında yakınları için endişe duyanların Covid-19 korkusu ve dinî yönelimleri yakınları için endişe duymayanlara göre değişmekte midir?

- Vefa ve sağlık çalışanlarında Covid-19 korkusu ve dinî yönelim ile zararlı alışkanlık tutumu arasında ne tür bir korelasyon vardır?

5. Bulgular

5.1. Katılımcıların Covid-19 korkusu ile dinî yönelim düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşması

Tablo-3: Bireylerin Cinsiyet ile Covid-19 korkusu ve Dini Yönelim Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin T-testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	X	Ss	t	p
Korku	Kadın	77	20,09	7,42	4.052	.000
	Erkek	203	16,11	6,22		
Dini Yönelim	Kadın	77	40,63	5,19	.551	.529
	Erkek	203	40,14	7,09		

Koronavirüs (Covid-19) korkusu, dinî yönelim düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılığını tespit etmek için ilişkisiz örneklemler t-testi analizi yapılmış ve sonuçlar tablo-3'te verilmiştir. Tablo-3 incelendiğinde kadınların koronavirüs (Covid-19) korku ortalamalarının erkeklerin ortalamalarından yüksek olduğu ve aralarında anlamlı derecede farklılık bulunduğu söylenilebilir ($t_{278}=4.052$, $p<0.00$). Kadınlar ile erkeklerin dinî yönelim ortalamaları arasında ise anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($t_{278}=.551$, $p>.05$).

5.2. Katılımcıların Covid-19 korkusu ile dinî yönelim düzeylerinin bir kronik hastalığa sahip olmalarına göre farklılaşması

Tablo-4: Bireylerin Kronik bir Hastalığa Sahip Olması ile Covid-19 Korkusu ve Dini Yönelim Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin T-testi Değerleri

	Kronik Hasta	n	X	Ss	t	p
Korku	Var	33	18,30	6,24	.986	.325
	Yok	247	17,06	6,86		
Dini yönelim	Var	33	39,12	8,35	.871	.389
	Yok	247	40,43	6,35		

Koronavirüs (Covid-19) korkusu, dinî yönelim düzeylerinin kronik bir hastalığa sahip olma durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılığını tespit etmek için ilişkisiz örneklemler t-testi analizi yapılmış ve sonuçlar tablo-4'te verilmiştir. Tablo-4 incelendiğinde kronik bir hastalığa sahip olanları ile olmayanların koronavirüs (Covid-19) korku düzeyleri arasındaki anlamlı bir farklılaşma yoktur ($t_{278}=.986$, $p>.05$). Dinî yönelim düzeyleri de bir kronik hastalığa sahip olanlar ile olmayanlar arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($t_{278}=.871$, $p>.05$).

5.3. Katılımcıların Covid-19 korkusu ile dinî yönelim düzeylerinin Koronavirüslü hasta ile karşılaşmalarına göre farklılaşması

Tablo-5: Bireylerin Covid Hastasıyla Karşılaşması ile Covid-19 Korkusu ve Dini Yönelim Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin T-testi Değerleri

	Hasta ile karşılaşma	n	X	Ss	t	p
Korku	Evet	73	19,02	7,94	2.401	.018
	Hayır	207	16,56	6,23		
Dini yönelim	Evet	73	39,10	6,36	-1.807	.078
	Hayır	207	40,69	6,67		

Koronavirüs (Covid-19) korkusu, dinî yönelim düzeylerinin koronovirüslü hasta ile karşılaşmalarına göre anlamlı bir şekilde farklılığını tespit etmek için ilişkisiz örneklemler t-testi analizi yapılmış ve sonuçlar tablo-5'te verilmiştir. Tablo-5 incelendiğinde koronovirüslü hasta ile karşılaşma durumlarına göre katılımcıların Covid-19 korku düzeyleri anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır ($t_{278}=2.401$, $p<.05$). Buna göre Covidli bir hasta ile karşılaşanların korku düzeyleri ($X=19.02$) karşılaşmayanlara ($X=16.56$) göre yüksektir.

Koronovirüslü hasta ile karşılaşma durumlarına göre katılımcıların dinî yönelim düzeyleri anlamlı bir şekilde farklılaşmamıştır ($t_{278}=-1.807$, $p>.05$).

5.4. Katılımcıların Covid-19 korkusu ile dinî yönelim düzeylerinin Covide karşı önlem almalarına göre farklılaşması

Tablo-6: Bireylerin Covid'e Karşı Önlem Alması ile Covid-19 Korkusu ve Dini Yönelim Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin T-testi Değerleri

	Covide karşı önlem	n	X	Ss	t	p
Korku	Evet	250	16,98	6,60	-1.619	.107
	Hayır	30	19,10	8,10		
Dini yönelim	Evet	250	40,56	6,62	2.224	.032
	Hayır	30	37,90	6,15		

Koronavirüs (Covid-19) korkusu, dinî yönelim düzeylerinin koronovirüse karşı önlem almalarına göre anlamlı bir şekilde farklılığını tespit etmek için ilişkisiz örneklemler t-testi analizi yapılmış ve sonuçlar tablo-6'da verilmiştir. Tablo-6 incelendiğinde koronavirüse karşı önlem alanlar ile almayan katılımcıların Covid korku düzeyleri anlamlı bir şekilde farklılaşmamıştır ($t_{278}=-1.619$, $p>.05$).

Koronovirüse karşı önlem alanlar ile almayan katılımcıların dinî yönelim düzeyleri anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır ($t_{278}=2.224$, $p<.05$). Buna göre önlem alanların dinî yönelim düzeyleri ($X=40,56$) önlem almayanlara ($X=37.90$) göre daha yüksektir.

5.5. Katılımcıların Covid-19 korkusu ile dinî yönelim düzeylerinin yakınları hakkında endişelenmelerine göre farklılaşması

Tablo-7: Bireylerin Yakınları için Endişe Duyması ile Covid-19 korkusu ve Dini Yönelim Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin T-testi Değerleri

	Yakınlar için endişe	n	X	Ss	t	p
Korku	Evet	264	17,53	6,70	3.288	.001
	Hayır	16	11,87	6,16		
Dini yönelim	Evet	264	40,34	6,53	.642	.522
	Hayır	16	39,25	8,00		

Koronavirüs (Covid-19) korkusu, dinî yönelim düzeylerinin yakınların endişelenmelerine göre anlamlı bir şekilde farklılığını tespit etmek için ilişkisiz örneklemler t-testi analizi yapılmış ve sonuçlar tablo-7'de verilmiştir. Tablo-7 incelendiğinde katılımcıların yakınları hakkında endişelenmelerine göre Covid korku düzeyleri anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır ($t_{278}=3.288$, $p<.05$). Buna göre yakınları hakkında endişelenen katılımcıların korku düzeyleri ($X=17.53$) katılmayanlara ($X=11.87$) göre yüksektir.

Katılımcıların yakınları hakkında endişelenmelerine göre dinî yönelim düzeyleri anlamlı bir şekilde farklılaşmamıştır ($t_{278}=.642$, $p>.05$).

5.6. Katılımcıların Covid-19 korkusu ile dinî yönelim düzeylerinin yaşlarına göre farklılaşması

Tablo-8: Bireylerin Yaş Aralığı ile Covid-19 Korkusu ve Dini Yönelim Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin ANOVA Analiz Sonuçları

	Yaş		n	X	s.s.	sd	F	P	Anlamlı fark
Korku	20-30	A	70	17,60	7,18	3/276	1.593	.191	
	31-40	B	128	16,74	6,52				
	41-50	C	66	18,30	7,15				
	51-64	D	16	14,68	5,01				
Dini yönelim	20-30	A	70	38,80	6,98	3/276	3.424	.018	A-C A-D
	31-40	B	128	39,97	6,86				
	41-50	C	66	41,75	5,85				
	51-64	D	16	43,12	3,79				

Katılımcıların yaşlarına göre koronavirüs (Covid-19) korkusu düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur (F276=1.593, p>.05).

Katılımcıların yaşlarına göre dinî yönelimlerinin anlamlı bir şekilde farklılaşmalarını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur (F276=3.424, p<.05). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Dunnett C testi yapılmıştır. Buna göre 20 ila 30 yaş arasında olanların dinî yönelim düzeyleri (X=38.80) 41 ila 50 yaşında olanlar (X=41.75) ile 51 ila 65 yaş arasında olanlara (X=43.12) göre daha düşüktür.

5.7. Katılımcıların Covid-19 korkusu ile dinî yönelim düzeylerinin mezun oldukları eğitim seviyesine göre farklılaşması

Tablo-9: Bireylerin Eğitim Durumu ile Covid-19 Korkusu ve Dini Yönelim Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin ANOVA Analiz Sonuçları

Eğitim		n	X	s.s.	sd	F	P
Korku	Ortaokul/ İlköğretim	2	20,50	9,19	3/276	2.210	.087
	Lise	14	20,92	8,02			
	Lisans/ Önlisans	205	17,26	6,93			
	Lisansüstü	59	16,00	5,63			
Dini yönelim	Ortaokul/ İlköğretim	2	44,50	2,12	3/276	2.579	.054
	Lise	14	36,85	8,04			
	Lisans/ Önlisans	205	40,80	6,05			
	Lisansüstü	59	39,13	7,84			

Katılımcıların mezun oldukları eğitim seviyesine göre koronavirüs (Covid-19) korkusu ($F_{276}=2.210$, $p>.05$) ile dinî yönelim düzeylerinin ($F_{276}=2.579$, $p>.05$) anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur.

5.8. Katılımcıların Covid-19 korkusu ile dinî yönelim düzeylerinin medeni durumlarına göre farklılaşması

Tablo-10: Bireylerin Medeni Durum ile Covid-19 Korkusu ve Dini Yönelim Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin ANOVA Analiz Sonuçları

			n	X	s.s.	sd	F	P	Anlamlı fark
Korku	Evli	A	228	16,94	6,71	2/277	1.233	.293	
	Bekâr	B	49	18,18	7,18				
	Boşanmış	C	3	21,33	5,50				
Dini yönelim	Evli	A	228	40,77	6,49	2/277	4.089	.018	A-B
	Bekâr	B	49	37,87	6,83				
	Boşanmış	C	3	42,33	4,72				

Katılımcıların medeni durumlarına göre koronavirüs (Covid-19) korku düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur (F277=1.233, p>.05).

Katılımcıların medeni durumlarına göre dinî yönelimlerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur (F277=4.089, p<.05). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır. Buna göre evli olan katılımcıların (X=40.77) dinî yönelimleri bekârlara (X=37.87) göre daha yüksektir.

5.9. Katılımcıların Covid-19 korkusu ile dinî yönelim düzeylerinin görev yaptıkları kuruma göre farklılaşması

Tablo-11: Bireylerin Çalıştığı Kurum ile Covid-19 Korkusu ve Dini Yönelim Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin ANOVA Analiz Sonuçları

Görev yeri			n	X	s.s.	sd	F	P	Anlamlı fark
Korku	Diyanet	A	100	16,68	6,65	3/276	5.910	.001	A-D B-D C-D
	Eğitim	B	93	16,13	5,73				
	Emniyet	C	32	16,21	5,99				
	Sağlık	D	55	20,54	8,14				
Dinî yönelim	Diyanet	A	100	42,34	6,01	3/276	7.152	.000	A-B A-C
	Eğitim	B	93	39,36	7,25				
	Emniyet	C	32	36,84	7,01				
	Sağlık	D	55	40,09	5,09				

Katılımcıların görev yaptıkları kuruma göre koronavirüs (Covid-19) korkusunun anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki fark anlamlı bulunmuştur (F276=5.910, p<.05). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Dunnett C testi yapılmıştır. Buna göre sağlık sektöründe çalışan katılımcıların korku düzeyleri (X=20.54) diğer kurumlarda çalışanlara göre daha yüksektir. Aynı zamanda sağlık sektöründe çalışanların düzeyleri gruplar arasında da en yüksek puana sahiptir.

Katılımcıların çalıştıkları kuruma göre dinî yönelimlerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan

tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur (F276=7.152, p<.05). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Dunnett C testi yapılmıştır. Buna göre DİB bünyesinde çalışan vefa grubu üyelerinin dinî yönelim puanları (X=42.34) eğitim (X=39.36) ve emniyet (X=36.84) sektöründe çalışanlara göre daha yüksektir.

5.10. Katılımcıların Covid-19 korkusu ile dinî yönelim düzeylerinin gelirlerine göre farklılaşması

Tablo-12: Bireylerin Gelir Durumu ile Covid-19 Korkusu ve Dini Yönelim Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin ANOVA Analiz Sonuçları

Gelir Durumu			n	X	s.s.	sd	F	P	Anlamlı fark
Korku	Geliri giderinden az	A	43	20,34	8,95	2/277	5.820	.003	A-B A-C
	Geliri giderine eşit	B	170	16,81	5,79				
	Geliri giderinden çok	C	67	16,19	7,10				

Dinî yönelim	Geliri giderinden az	A	43	38,37	7,89	2/277	2.203	.112	
	Geliri giderine eşit	B	170	40,72	6,23				
	Geliri giderinden çok	C	67	40,37	6,56				

Katılımcıların gelirlerine göre koronavirüs (Covid-19) korkusunun anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki fark anlamlı bulunmuştur (F277=5.910, p<.05). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Dunnett C testi yapılmıştır. Buna göre geliri giderinden az olanların korku düzeyleri (X=20.34) diğer gruplara göre daha yüksektir.

Katılımcıların gelirlerine göre dinî yönelimlerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur (F277=2.203, p>.05).

5.11. Katılımcıların Covid-19 korkusu ile dinî yönelim düzeylerinin dindarlık algılarına göre farklılaşması

Tablo-13: Bireylerin Dindarlık Algısı ile Covid-19 Korkusu ve Dini Yönelim Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin ANOVA Analiz Sonuçları

Dindarlık Algısı			n	X	s.s.	sd	F	P	Anlamlı fark
Korku	Çok dindar	A	18	18,33	8,32	3/276	.642	.588	
	Dindar	B	225	17,32	6,81				
	Az dindar	C	29	16,03	5,71				
	Dindar değil	D	8	15,50	6,65				
Dinî yönelim	Çok dindar	A	18	41,66	7,77	3/276	7.390	.000	A-D B-D
	Dindar	B	225	40,78	6,45				
	Az dindar	C	29	38,03	5,21				
	Dindar değil	D	8	31,12	5,38				

Katılımcıların dindarlık algılarına göre koronavirüs (Covid-19) korkusunun anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur ($F_{276}=.642$, $p>.05$).

Katılımcıların dindarlık algılarına göre dinî yönelimlerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur (F276=7.390, p<.05). Farkın hangi gruplar arası olduğunu belirlemek için Scheffe testi uygulanmıştır. Buna göre kendini dindar olarak görmeyenlerin dinî yönelim düzeyleri (X=31.12) dindar algılayanlar (X=40.78) ile çok dindar algılayanlara (X=41.66) göre daha düşüktür.

5.12. Katılımcıların Covid-19 korkusu ile dinî yönelim düzeylerinin alışkanlıklarına göre farklılaşması

Tablo-14: Bireylerin Zararlı bir Alışkanlık Durumu ile Covid-19 Korkusu ve Dini Yönelim Ortalamaları Arasındaki Farka İlişkin Tek faktörlü ANOVA Analiz Sonuçları

		n	X	s.s.	sd	F	P
Korku	Hayır	265	17,19	6,72	2/277	.640	.528
	Yoktu başladım	8	19,25	8,95			
	Vardı bıraktım	7	15,28	7,40			
Dinî yönelim	Hayır	265	40,48	6,50	2/277	2.723	.067
	Yoktu başladım	8	35,37	9,57			
	Vardı bıraktım	7	38,14	5,45			

Katılımcıların alışkanlıklarına göre koronavirüs (Covid-19) korkusunun anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur (F277=.640, p>.05).

Katılımcıların dindarlık algılarına göre dinî yönelimlerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur (F277=2.723, p>.05).

5.13. Katılımcıların Covid-19 korkusu ile dinî yönelim düzeyleri arasındaki ilişki

Tablo-15: Bireylerin Covid-19 korkusu ile Dini yönelim Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analiz Sonuçları

		Dini yönelim
Korku	Pearson Correlation	-,097
	Sig. (2-tailed)	,104

Kovid korkusu ile dinî yönelim arasındaki ilişki olup olmadığını belirlemek için yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda kovid-19 korkusu ile dinî yönelim arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (r=-.097, p>.05).

Sonuç

Sosyo-demografik değişkenlerden cinsiyet, değişkenine göre örneklemin koronavirüs (Covid-19) korkusuna yönelik bulguları incelendiğinde bayanların koronavirüs (Covid-19) korkusu yüksek ve aralarında anlamlı derecede farklılık olduğu görülmektedir (Tablo 2). İlgili sonuç literatürde yer alan bazı araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Örneğin Kandemir'in (2020) Covid-19 salgını-ölüm korkusuna yönelik yaptığı araştırma, bayanların korku

düzeyinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Abdulhalık ve Yıldız çalışmalarında, bayanların ölüm korkusunun erkelerden daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir (Abdulhalık,1998: s. 87; Yıldız, 2014). Bayanların korku düzeylerinin erkeklerden yüksek olması, daha duygusal ve kırılgan oldukları kabulüne dayandırılmaktadır. Bu özellikleri onlarda, sevdikleri objeye aşırı bağlanmalarına ve dolayısıyla da ayrılma korkusunu fazla yaşamalarına sebep olduğu şeklinde gerekçelenmektedir (Kandemir, 2020). Koronavirüs salgını süreci boyunca gerek çevrede görülen ölümler, gerekse medya üzerinden yapılan yayınlarda sürekli Covid-19 kaynaklı ölümlerden bahsedilmesi bu durumu tetiklediği de ifade edilebilir.

Bireylerin çalıştığı kurum değişkenine göre örneklemin koronavirüs (Covid-19) korkusuna yönelik bulguları incelendiğinde sağlık çalışanlarının Covid-19 korku puanları diğer kurum çalışanlarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Onları Diyanet çalışanları, eğitim ve emniyet çalışanlarının takip ettiği tespit edilmiştir (Tablo 6). Bu durum sağlık çalışanlarının salgından etkilenenlerle doğrudan muhatap olmasına bağlanılabilir. Dolayısıyla korku düzeylerinin diğer çalışanlardan yüksek olması da bu durumla ilişkilendirilebilir.

Gelir durumu değişkenine göre örneklemin koronavirüs (Covid-19) korkusuna yönelik bulgular incelendiğinde gelir düzeyi ile Covid-19 korkusu arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (Tablo 7). Buna göre gelir durumu ile Covid-19 korkusu arasında negatif bir ilişki söz konusudur; gelir durumu azaldıkça korku artmaktadır. Bu durum salgınla birlikte oluşan ekonomik sıkıntılar ve iş kayıpları ile açıklanabilir.

Covid-19 hastasıyla karşılaşma ile yakınları için endişelenme değişkenine göre örneklemin koronavirüs (Covid-19) korkusuna yönelik bulguları incelendiğinde her iki değişkenin koronavirüs (Covid-19) korkusu arasında anlamlı derecede farklılık olduğu tes-

pit edilmiştir (Tablo 10; Tablo 12). Buna göre Covid-19 hastasıyla karşılaşan ve yakınları için endişe duyanların Covid-19 korkuları diğerlerine göre yüksektir. Bu durum salgının hastalar üzerinde yaptığı ağır etkiyle açıklanabilir.

Demografik değişkenlerden yaş, eğitim, medeni durum, dindarlık algısı, kronik bir hastalığa sahip olma, Covid-19 hastalığına karşı önlem alma ve zararlı alışkanlık durumunun koronavirüs (Covid-19) korkusuna yönelik bulguları incelendiğinde bu değişkenler ile koronavirüs (Covid-19) korkusu arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Çalışmanın nicel sonuçlarına göre yaş değişkeni ile dinî yönelim ilişkisi incelendiğinde aralarında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3). Buna göre yaş ilerledikçe dinî yönelim düzeyi yükselmektedir. Bu süreçte özellikle yaşlıların salgının hedefinde olması ve en çok etkilenmesi ölüm korkusuyla beraber onlarda dinî yönelimi de arttırmış olabilir. Zira salgın gibi korkutucu durumlara maruz kalan bireylerin güvenli bir kaynağa başvurmaları korku ve kaygılarını yatıştıracağı belirtilmektedir. Bu anlamda din, bireylerin anlam dünyasını doyuran güven kaynağı olarak görülmektedir (Kımter & Köftegül, 2017). Alanyazısına bakıldığında bu sonuçları destekleyen araştırmalara rastlanılmaktadır. Baynal dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisine yönelik yaptığı çalışmada yaş faktörü ile dindarlık değişkeni arasında anlamlı derecede farlılık olduğunu ortaya koymuştur (Baynal, 2015). Gene benzer sonuçlara Kandemir ve Öztürk de ulaşmıştır. Onların yaptıkları çalışmalarda yaş artıkça dinî yönelimde de artışın olduğu tespit edilmiştir (Kandemir, 2020; Öztürk, 2017). Bu sonuçlar, yaşlılık döneminde ortaya çıkan psikolojik ve fizyolojik sıkıntılara bağlanılmaktadır (Kızılgeçit, 2020).

Medeni durum değişkeni ile dinî yönelim ilişkisi incelendiğinde aralarında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5). Buna göre evli olan katılımcıların dinî yönelim düzeyleri bekâra

göre daha yüksektir. Nitekim salgın sürecinde yaşanılan korku ve çocuklar için gelecek endişesi, bireyleri daha fazla dine sarılmaya yönlendirmesi beklenen bir durumdur. Alın yazını bakıldığında benzer sonuçlara ulaşabilmektedir. Kandemir, yaptığı çalışmada evlilerin bekârlardan daha fazla dine sarıldığını ortaya koymuş ve bu durumu salgın döneminde yaşanan sıkıntılara bağlamıştır. Zira sıkıntılı bir süreci ihtiva eden salgın dönemi bizatihi içerisinde birçok zorlukları da barındırmaktadır. Bununla birlikte, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de devlet otoritesinin talepleri doğrultusunda "Hayat Eve Sığar. Evde Kal Türkiye" sloganıyla vatandaşların evde kalmaları istenmiş, bu talebe uymayan kişilere ise yaptırım uygulanmıştır. Bu durum, ister istemez tüm aile bireylerini evde kalmaya zorlamış ve salgın sürecinin sıkıntısını bir kat daha arttırmıştır. Böyle bir zorunluluk, genel olarak çocuk sahibi olan ve işe gidememekten dolayı ekonomik sıkıntı çeken evli bireylerin dindarlık düzeylerine olumlu yansımış olabilir. Zira bu bireyler dinin sabır, umut, iyimserlik ve tevekkül gibi değerlerini kullanarak yaşadıkları zorlukları daha katlanılabilir hâle sokabilirler (Kandemir, 2020). Doğan'ın yapmış olduğu çalışmada da evli bireylerin yaşanan zorluklara katlanmak için dinî başa çıkma etkinliklerine bekârlardan daha fazla başvurdukları belirlenmiştir (Doğan, 2014: s. 220). Konuyla ilgili benzer sonuçlara ulaşan Karaca yaptığı çalışmada evlilerin bekârlardan daha fazla dindar olduklarını tespit etmiştir. Araştırmacı bu durumu ise evlilikle beraber hayatın biraz daha durulmuş ve yaşla birlikte dine yönelmenin biraz daha artmış olmasından kaynaklanmış olabileceği şeklinde yorumlamıştır (Karaca, 2000: s. 347).

Bireylerin çalıştığı kurum ile dinî yönelime ilişkin bulgular incelendiğinde aralarında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir (Tablo 6). Buna göre Diyanet çalışanlarının dinî yönelimle ilgili istatiksel puanları sırayla sağlık, eğitim ve emniyet çalışanlarınkinden yüksek olduğu saptanmıştır. Zira dinle uğraşanların dinî

öğretileri içselleştirdikçe dinî yönelimleri de o kadar yükselir. Zira Kur'an'ın ifade ettiği gibi "Allah'tan en fazla çekinenler onu en çok tanıyanlardır"(Fatır, 28). Başka bir ayette de "Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?" (Bakara,130) diye buyurmaktadır. Dolayısıyla dinle hakiki anlamda uğraşanlar dinin öğretileri çerçevesinde kendi kişiliğini ve yaratıcısının karşısındaki konumunu öğrenip kendi özünün farkında olurlar.

Bireylerin dindarlık algısı ile dinî yönelim arasındaki ilişki incelendiğinde aralarında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir (Tablo 8). Buna göre dindarlık algısı yüksek olanların dinî yönelimleri daha yüksektir. Zira sağlam ve doğru bir din algısına sahip olan bireylerin sıkıntı ve zorluk anlarında dine daha fazla sarılması beklenilen bir sonuçtur. Konuyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir (Yürürdurmaz, 2019: s. 83; Yapıcı, 2006; Yüce, 2009: s. 133).

Katılımcıların koronavirüs (Covid-19) salgınına karşı önlem almayla dinî yönelim ilişkisi incelendiğinde anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (Tablo11). Buna göre bireylerin koronavirüse (Covid-19) karşı önlem alma düzeyi yükseldikçe dinî yönelim düzeyi de yükselmektedir. Bu durum, dinî mesajların verdiği sorumluluk bilinciyle açıklanabilir.

Çalışmanın nicel sonuçlarına göre cinsiyet değişkeni ile dinî yönelim ilişkisi arasında anlamlı derecede bir farklılık bulunmamıştır (Tablo 2). Bu sonuçlar, örneklem gurubunda bulunan bayanların erkeklere göre sayısal azınlıktan kaynaklandığı gibi koronavirüs (Covid-19) salgının yaptığı etkiden de kaynaklanabilir. Zira salgının cinsiyet bazında nasıl etki ettiği henüz tespit edilmemiştir.

Konuyla ilgi alın yazına bakıldığında ise Türkiye'de yapılan çalışmaların 9'unda kadınların erkeklere göre daha dindar olduğunu ortaya koyarken sadece bir çalışma erkeklerin bayanlara göre daha dindar olduğunu ortaya koymuştur (Horozcu & Güneş, 2020: s. 29-30). Ayrıca Yapıcı (2013) ve Karslı (2018: s.198) yaptıkları ça-

lışmalarda cinsiyet değişkenine göre dinî yönelimi incelemiş ve iç güdümlü ya da dış güdümlü dinî yönelimin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediğini bulgulamışlardır. Kızılgeçit'in (2015) çalışmada ise erkeklerin kadınlara göre daha fazla iç güdümlü dinî yönelim gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Örneklemin eğitim değişkeni ile dinî yönelim düzeyine ilişkin puanları incelendiğinde aralarında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir (Tablo 4). Bu durum Covid-19 salgının toplumun her düzeyini etkilemesiyle açıklanabilir. Konuyla ilgili alınyazına bakıldığında farklı sonuçların ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili Arvas'ın (2017: s. 329) yaptığı çalışmada eğitim durumunun yükselmesiyle dindarlığın azaldığı ortaya koyulurken; Özcan (2016) da empati ile dindarlık ilişkisini konu alan çalışmasında eğitim düzeyinin artmasıyla dindarlık puanlarının düştüğünü saptamıştır. Baynal (2015) dindarlık ve öğrenim durumuna yönelik araştırmasında da öğrenim durumu yükseldikçe dindarlık düzeyi azalmaktadır sonucuna ulaşmıştır. Karaca (2000: s. 348), Koç (2010), Kızılgeçit (2015) ve Karslı da (2018: s. 324) Benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

Bireylerin gelir durumu ile dinî yönelim değişkeni arasındaki ilişkiye bakıldığında aralarında anlamlı derecede bir farklılık bulunmadığı görülmektedir (Tablo 7). Bu durum örneklem grubunda bulunan bireylerin düzenli bir gelire sahip olduğu düşüncesine dayandırılmaktadır. Alanyazısına bakıldığında ise farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Yüce (2009: s. 120) gelir durumunun dindarlık özerindeki etkisini ölçmek için yaptığı araştırmada gelir durumunun dinî yönelime etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Konuyla ilgili Kızılgeçit'in (2015) ve Karslı'nın (2018: s. 222) yaptığı çalışmalarda da ekonomik düzeye göre herhangi bir farklılaşma görülmemiştir. Baynal'ın (2015) yaptığı çalışmada ise dindarlığın ekonomik düzeye göre farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Buna göre ekonomik durum yükseldikçe dindarlık düzeyi azalmaktadır

sonucuna ulaşmıştır. Konuyla ilgili Güven'in (2019: s. 195) yaptığı çalışmada ise iç güdümlü dinî yönelimin en yüksek olduğu grubun ekonomik düzeyi orta derecede olan katılımcıların oluşturduğu, dinî yönelimin en düşük olduğu grubun ise ekonomik düzeyi düşük olan katılımcıların oluşturduğu bulgulanmıştır.

Bireylerin kronik bir hastalığa sahip olma değişkeni ile dinî yönelim ilişkisi incelendiğinde anlamlı derecede bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 9). Bu, örneklem grubunda bulunan katılımcılardan herhangi bir kronik hastalığa sahip olmayanların çoğunlukta olmasıyla açıklanabilir. Alınyazına bakıldığında ise farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Konuyla ilgili Gencer'in (2019: s. 163) diyaliz hastalıkları özerinde yaptığı çalışmada diyaliz süresi uzadıkça dinî yönelim düzeyinin da arttığı bulgulanmıştır. Ayten ve diğ. (2012) hasta ve hasta yakınlarının dine başvurma düzeyini ölçmek için yaptığı araştırmada hasta olanların dine daha fazla başvurdukları ve dine yönelimlerin daha sık olduğu tespit edilmiştir.

Bireylerin Covid-19 hastasıyla karşılaşma değişkeni ile dinî yönelim düzeyi ile ilgili sonuçlar incelendiğinde aralarında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir (Tablo 10).

Bireylerin yakınları için endişelenme ve zararlı bir alışkanlığa sahip olma değişkenleri ile dinî yönelim arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Tablo12; Tablo 13). Bunun nedeni ise örneklem grubunun sağlık sistemine olan güveni, hastalanıp iyileşen bireylerin fazlalığı ve dinî bağlılık düzeylerinin fazla oluşuyla açıklamak mümkündür.

Sonuç olarak salgın sürecinde sahada olanlara yönelik olan bu çalışma, bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca salgın, hâlihazırda etkisini sürdürürken çalışmanın yapılması, çalışmaya değer katmaktadır. Zira insanların afet esnasında yaşamış oldukları duygu durumlarının, tam da bu esnada tespit edilmesi, ilgili durumun niteliğine uygun bir betimleme imkanı sağlamaktadır. İlgili

sonuçlar hem sürecin doğru yürütülüp yürütülmediği konusunda bilgi verirken hem de daha doğru bir yönlendirmenin imkanını barındırmaktadır. Bu araştırmada olduğu gibi birçok araştırma, insanların zor zamanlarda dine veya dinî değerlere yönelebildiğini ortaya koymaktadır. Salgın gibi zorluklarla yaşanılan ilgili eğilim niteliği ya da içsel değişim ampirik araştırmalarla açığa çıkarabilmektedir.

Salgınlar insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih boyunca insanlar birtakım salgınlara maruz kalarak, çaresizliğe düşmüştür. Savaşlardan daha fazla kayıp veren insanlar bu tür küresel salgınlara karşı kolektif bir akıl ve tutumla ancak baş edebilir. Nitekim salgın ve benzeri afetler insanın direk veya dolaylı etkisiyle meydana geldiği için onlarla baş etme gücü de insanda bulunabilmektedir. Bunun için Kur'an'ın "Sen yine öğüt ver. Çünkü öğüt inananlara fayda verir" (Zariyat, 55) mesajı ve Hz. Peygamber'in (s.av.) işaret ettiği, "hayatın engin bir denizde yüzen gemi gibi olduğu, ondaki her yolcunun bu geminin selametinden sorumlu olduğu" (Buhari, 2009: s. 451) gerçeğine karşı insanların bilinçlenmesi gerekmektedir. Nitekim Modern ve post modern süreçte bireylerin sosyal bütünleşmeyi sağlayan kimlik niteliğinden uzaklaşarak bireyselleşmeleri kuşkusuz bu noktada irdelenmelidir. Salgını önleme noktasında tedbirlere uyma, sorumluluk üstlenme ve diğerini düşünme algısı ne yazık ki günümüz şartlarında etkinliğini yitirmiştir (Yıldırım, 2020). Bunun için ölüm korkusuyla bu kadar iç içe yaşayan bir toplumda kaçınılmaz olarak artan dinî duyguların imkanlarından faydalanmak üzere ciddi çalışmalar yapılması gerekir. Şairin dediği gibi "tarih tekerrürden ibarettir ibret alınsa tekerrür etmez." gerçeğinden yola çıkarak bu salgının birer uyarıcı olarak kalması ve zihinlerden silinmemesi için dinin temizliğin ve dayanışmanın önemini filmlerle, yayınlarla, animasyonlarla ya da çizgi filmlerle, güzel sözlerle veya karikatürlerle yayınlamak gerekir. Böylece gelecek nesillerin böyle bir salgın karşısında etkileri en aza indi-

rilebilir. Her bir kurum bu süreçte azami bir şekilde bir fedakârlık örneği ortaya koymaktadır. İsâr medeniyetinin evlatları olan vefa çalışanları da bu süreçte ellerinden geleni yapmaktadırlar. Toplum olarak, Sağlık çalışanlarını da katarak vefa çalışanlarına minnettar olduğumuzu ve bu çalışma ile onların gayretlerine dikkat çekmeye çalıştığımızı da ifade etmek gerekir. Fakat tüm kurum ve kuruluşların, özellikle Diyanet İşleri Başkanlığının ve toplumun sorumluluğunu üzerinde hisseden herkesin bu süreci vaazlarda, sohbetlerde, panellerde, sempozyum ve yayınlarda anlatması ve böylece insanların bu tür salgın ve afetlere karşı farkındalığını canlı tutmaya gayret göstermesi hem olumlu hem de daha da yaygınlaştırılması gereken bir durumdur. Nitekim Kur'an'ın öğüt ver emri ve afetlerle helak olmuş toplumların haberlerini farklı ayet ve atmosferde aktarması, bu farkındalığı canlı tutmaya yönelik olabilir.

Kaynakça

Abdulhalık, A. (1998). *Kalekü-l mevt.* Kuveyt: İlmul marife.

Akça, E. (2019). *Mutluluğa Ulaşmada Olumlu Bir Kişilik Özelliği Olarak Sekine Kavramı* Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

Ayten, A. (2013). *Empati ve din.* 2. Baskı. İstanbul: İz yayıncılık

Ayten, A., G. Göcen., K. Sevinç., E. E. Öztürk. (2012). *Dinî başa çıkma Şükür Ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları Ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma.* Din Bilimleri Akademik Dergisi. Cilt 12 Sayı 2.

Angın, Y. (2020). *Obsesif Kompulsif Bozukluk Tanılı Hastalarda Dini Yönelim Ve Tanrı Algısının İncelenmesi: Bir Karma Yöntem Araştırması* Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Baynal, F. (2015). *Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi.* İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, Sayfa: 206-231.

Bakioğlu, F., Korkmaz, O., & Ercan, H. (2020). *Fear of Covid-19 and*

positivity: Mediating role of intolerance of uncertainty, depression, anxiety, and stress. *International Journal of Mental Health and Addiction.* doi: 10.1007/s11469-020-00331-y.

Buhari. (2009). *Cami'us-Sahih.* 6. Baskı. Beyrut: Daru'l Kutubü'l İlmiyye.

Burt, C. L. (1985). *İlmu'n-Nefsi-Diniyi.* (S. Abdo Çev.), 1. Baskı Daru'l Afak E-cediye

Doğan, M. (2014). *Dindarlık Sabır Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler* Doktora Tezi Atatürk üniversitesi, Erzurum.

Düzgüner, S. (2017). *Dini Psikoloji ve İslam Psikolojisi Bağlamında Din Psikolojisini Yeniden Düşünmek.* İslamî İlimler Dergisi, Yıl 12, Cilt 12, Sayı 3, Güz 2017 (133/163).

Demir, R. (2010). *Afet psikolojisi ve sosyolojisi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.

Fromm, E. (2015. *Sahip Olmak Ya da Olmak.* 2. Baskı. (A. Arıtan Çev). İstanbul: Say Yay.

Gashi, F. (2020*). Koronavirüse Yakalanmış Kişilerde Tedavi Döneminde Dinî başa çıkmanın Etkisi.* Pamukkale üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi 7/1: 511-535.

Gencer, N. (2019). *Hemodiyaliz Hastalarında Dindarlık ve Öznel İyi Oluş* Doktora Tezi. Hitit Üniversitesi, Çorum.

Güven, M. (2019). *Narsisizm Alçak gönüllülük ve Dindarlık İlişkisi* Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Göcen, G. (2012). *Şükür Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması.* Doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Horozcu, Ü.& A.C. Güneş. (2020). *Son dönem yurt içi hakemli dergilerde yayımlanan din psikolojisi çalışmalarının incelenmesi: Bir betimsel analiz çalışması. Din psikolojisi güncel durum analizi. Y. Turan (Ed.)* (1b.) içinde (29-30) İzmir: Nobel yayınları

Karslı, N. (2018). *Mutluluk ve Dindarlık. Kayseri.* Kimlik yayınları.

Karaca, F. (2000). *Ölüm Psikolojisi.* İstanbul: Beyan Yayınları

Karaca, F. (2001). *Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık*

Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu. EKEV Akademi Dergisi, 3(1), 187-201.

Kandemir, F. (2020). *Bazı Demografik Değişkenler Bağlamında Covid-19 Pandemi Neslinin Dindarlık ve Ölüm Kaygısı İlişkisi Uzerine Ampirik Bir Araştırma.* Tokat İlmiyat dergisi, 99-129. https://doi.org/10.5281/zenodo.3876200

Kukuoğlu, A. (2018). *Doğal Afetler Sonrası Yaşanan Travmalar ve Örnek Bir Psiko-eğitim Programı.* Afet ve Risk Dergisi 1(1), (39-52).

Kızılgeçit, M. (2020). *Yaşlılık Dönemi Dini Gelişim.* Atatürk Üniversitesi Uzaktan Eğitim ve Uygulama Merkezi.

Kızılgeçit, M. (2017). *Yalnızlık Dindarlık İlişkisi. Dini değerler ve sağlık.* H. Hökelekli (Ed.) 1. Baskı. İçinde (s.542). İstanbul: Dem yayınları.

Kızılgeçit, M. (2015). *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık Üzerine Psiko Sosyal Bir Çalışma.* Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Kızılgeçit, M. (2017). *Din Psikolojisinin 100'ü.* Rize: Otto yayınları.

Kılıç, O. (2020). *Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri. Küresel Salgın Anatomisi.* M. Şeker (Ed).içinde (s.13). Ankara: TÜBA. Yayınları

Köse, S. (2020). *Küresel Salgının İnanç Değerleri Bakımından Yorumu ve Dini Hayata Etkileri. Küresel Salgın Anatomisi* M. Şeker (Ed). içinde (s. 841). Ankara: TÜBA. Yayınları.

Kımter, N. Ö. Köftegül. (2017) *Yetişkinlerde Ölüm Kaygısı İle Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme* Sakarya üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi Cilt 19, Sayı 36, Sayfalar 55 – 82.

Köse, A. T. Küçükcan. (2000). *Doğal afetler ve din* İstanbul: İsam yayınları.

Koç, M. (2010). *Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma.* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19(2), 217-248.

Özcan, Z. (2016). *Empati ve dindarlık arasındaki ilişki.* İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları dergisi 5(8), 2758-2781.

Öztürk, E. E. (2017). *Üniversite Öğrencilerinde İyimserlik, Dindarlık*

ve Dini Yönelim İlişkisi. İslamî İlimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 3,165-190.

Özer, S. E. Suna.(2020). *Covid-19 Salgını ve Eğitim. Küresel Salgın Anatomisi.* M. Şeker (Ed içinde (s. 175). Ankara: TÜBA. Yayınları

Peker, H. (2015). *Din Psikolojisi* (12. Baskı. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Seligman, M. E. P. (2015). *Paylaşılan Erdemler: Kültür Ve Tarih Boyunca Değer Verilmiş İnsan Güçlerinin Bir Noktada Birleşmesi.* (F. Kandemir Çev.) Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7, s. 173-201.

Şentürk, H. (1985). *İbadettin Mahiyeti ve Şahsiyet Gelişimindeki Fonksiyonları* Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi. (2).223-229.

Yapıcı, A. (2013). *Ruh Sağlığı ve Din*. Adana: Karahan Kitabevi Yayınları.

Yapıcı, A. (2006). *Yeni Bir Dindarlık Ölçeği Ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği,* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (1), 65-115.

Yıldız, M. (2014) *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık.* İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Yıldırım, S. (2020). *Salgınların Sosyal-Psikolojik Görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) Pandemi Örneği.* Turkish Studies, 15(4), 1331-1351.

Yürürdurmaz, T. (2019). *Üniversite Gençliği ve Dinî Hayat* Kahramanmaraş: Samer yayınları.

Yüce, F. (2009). *Gençlerde Dini Yönelim Ve Kişilik* Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.

İçişleri Bakanlığı (2020). https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-uzeri20-yas-altikronik-rahatsizligi-bulunan-kisilerin-sokaga-cikma-kisitlamasi-istisnasi-genelgesi.Erişim, 5.10.2020.

İçişleri Bakanlığı (2020).https://www.icisleri.gov.tr/vefa-sosyal-destek-gruplari-6649461-haneye-ulasti.Erişim, 09.10.2020.

Jöreskog, K. G., & Sorbom, D. (1996). Lisrel 8 reference guide 2. Lincolnwood: Scientific Software International.

COVİD-19 SÜRECİNDE YAŞLILARDA RUH SAĞLIĞI VE DİNÎ BAŞA ÇIKMA UYGULAMALI BİR MODEL GELİŞTİRİLMESİ VE ETKİLİLİĞİNİN TEST EDİLMESİNİN TANITIMI

Muhammed KIZILGEÇİT[1]
İsmail SEÇER[2]
Murat YILDIRIM[3]
Fuat KARABULUT[4]
Abdullah DAĞCI[5]
N. Yasemin ANGIN[6]
M. Enes VURAL[7]
Nurun Nisa BAYRAM[8]
Murat ÇİNİCİ[9]

Giriş

Bütün dünyanın maruz kaldığı koronavirüs salgını, insanların günlük yaşamında birçok değişikliği beraberinde getirmektedir. İnsanları evde kalmak zoruna bırakarak sosyal çevresinden uzaklaşmalarına neden olan küresel ölçekli bu pandemik durum, sosyal varlık olan insanda psiko-sosyal uyum sorunları ortaya çıkarmaktadır. Koronavirüs sürecinde, genelde dünya ölçeğinde özelde ise

1 Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri
2 Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi/Eğitim Fakültesi/PDR Bölümü
3 Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Psikoloji Bölümü
4 Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
5 Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü
6 Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
7 Araştırma Görevlisi, RTEÜ İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
8 Araştırma Görevlisi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
9 Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Türkiye'deki toplum, "evde kal güvende kal", "evde kal Türkiye", "lütfen tedbirli ol", "kendini düşünmüyorsan eşini ve kardeşini düşün" gibi spot cümlelerle yetkililer tarafından evde kalmaya yönlendirilmektedir. Yasalarla toplu mekânlarda sosyal mesafenin korunması ve buna bağlı olarak maske kullanımı teşvik edilerek bu durum güvenlik görevlileri tarafından da takip edilmektedir. Ayrıca salgın sürecinde, özellikle 30 büyükşehir ve Zonguldak olmak üzere 31 şehre giriş ve çıkışların sınırlandırılması, tatil günlerinde sokağa çıkma uygulamasına gidilmesiyle tam bir izolasyonun gerçekleşmesi hedeflenmektedir. Amerika (Johns Hopkins CSSE. "Coronavirus COVID19 (2019-nCoV)" (ArcGIS). Coronavirus Covid-19 Global Cases. Erişim tarihi: 16 Mart 2020.), Fransa (Dipartimento della Protezione Civile. "Covid-19 Italia - Monitoraggio della situazione".opendatadpc.maps.arcgis.com.) gibi ülkelerde sözü edilen bu pandemik tablo her geçen gün artarak can almaya devam etmektedir. Buna rağmen Almanya (Coronavirus: Interaktive Karte zeigt aktuelle Zahl der Infektionen in Deutschland, Europa und weltweit". Berliner Morgenpost (Almanca). Erişim tarihi: 13 Mart 2020.), ve Türkiye (https://Covid19.saglik.gov.tr/) gibi ülkelerin tedbirleri hızlı bir şekilde alması ve bunu yurt genelinde uygulayarak can kaybı artışındaki ivmeyi durdurması, izolasyonun önemini göstermektedir. Fakat pandemik duruma karşı alınan sosyal izolasyon tedbirleri belli bir düzeyde yalnızlık kavramında karşılık bulan ve olumsuz psikolojik duygu durumunu ifade eden somut yalnızlık/izole olma hissini de beraberinde getirmektedir. İlgili literatüre bakıldığında, Peplau ve Perlman'ın yalnızlık tanımındaki "kişinin sosyal ilişkilerinde niceliksel ya da niteliksel bir şekilde ortaya çıkan, "hoş olmayan bir tecrübe" (Perlman, Peplau, 1982) ve Rook'un tanımındaki özellikle sosyal bütünleşme duygusu ve duygusal yakınlık kurmak için olanaklar sunan arzu edilen etkinlikleri gerçekleştirmek için uygun sosyal arkadaşlıkların yokluğu durumunda yaşanılan, süreğen duygusal zorlanma/rahatsızlık durum"

(Whirter ve Benedict, 1990, 4; Kızılgeçit 2011; 2017.) vurgusu, yalnızlığın koronavirüs sürecinde yaşanılan duygu durumlarını ifade etmede başvuracağımız bir değişken olmasını gerekli kılmıştır. İlgili yalnızlık tecrübesinde hem somut yalnızlık durumu ortaya çıkmakta hem de bu yalnızlık durumunun zorunlu olarak tecrübe edilmesi durumu söz konusu olmaktadır.

Diğer yandan bu virüse dair henüz kesin bir tedavinin olmaması, insanların geleceğe dair umutsuz olmalarına sebep olmaktadır. Bu bağlamda umutsuzluk tanımlarına bakıldığında da Beck ve arkadaşlarının umutsuzluğu, bireyin gelecek ile ilgili olumsuz beklentiler geliştirmesi ve kişinin kendi kapasitesini olduğundan aşağı görmesi olarak tanımladıkları görülür. Ayrıca umutsuzluğun, bireyi intihara götüren bir dizi depresif duyguların yaşanmasında önemli bir role sahip olduğu da belirtilir (Beck, vd. 1990; Bussfeld, vd. 2002). Umutsuzluk, kişinin kendi içinde bulunduğu fiziksel, zihinsel veya toplumsal durumun düzelmeyeceğine ilişkin genel ruh halidir. Umutsuzluğun nedeni olarak inanç ve anlam yitiminin gösterilmesi yalnızlık, umutsuzluk ve hayatın anlamı değişkenlerinin birlikte ele alınmasını gerekli kılmıştır. Zira yalnızlık umutsuzluk arasındaki negatif yönlü ilişki, bireyin baş edebileceği fiziksel ve ruhsal problemlerle daha düşük düzeyde baş etmesine sebep olabilmektedir (Kızılgeçit, 2011; Özben, 2008).

Hayatın anlamı ise, düşünce tutum ve davranışları belirleyen en güçlü yaşamsal güdülerden biridir. Nitekim Allport'a göre anlam arayışı, parçalanmış yaşamın ince ipliklerinden bir anlam ve sorumluluk örgüsünü dokumaktır (Frankl, 2007). Bireyin kendisine sorduğu; "Nereye yönelmeliyim?", "Gelecek olacak mı ve nasıl olacak?", "Hayat ve ölüm nedir?" gibi varoluşsal sorulara cevap araması, yaşam için gerekli olan yeteneklerin elde edinilmesini amaçlayan tasarıların geliştirilme gayretinin varlığına işarettir. Fakat "varoluşsal sorgulama" kavramıyla ifade edilen ve çoğu zaman gerginlik yaratan bu tarz sorulara tam bir cevap verilmediği

veya anlam arzusunun gerektiği ölçüde tatmin bulamadığı durumlarda, hayata ve yaşamaya karşı gittikçe güç kazanan bir bıkkınlık ve umutsuzluk belirir (Bahadır, 2002). Bu noktada bireylerin olayları anlamlandırma tarzı önemlidir. Sahip olduğu anlamlandırma tarzı ile olaylara bakan birey, her yeni olayla da anlamlandırma sistemine yenilikler ekler. Sürekli yenilenen bu sarmal yapı, bireyin karşısına çıkan olayları anlamlandırmak için başvurduğu temel mekanizmayı oluşturur. Genellikle felsefenin cevaplamaya çalıştığı "hayatın anlamı nedir?" sorusunun psikolojinin gündemini meşgul etmesi İkinci Dünya Savaşı yıllarına tekabül etmektedir. Erken dönemde varoluşçu psikiyatri ve psikoloji sahalarında karşımıza çıkan konuyla ilgili çalışmalar günümüzde daha çok pozitif psikoloji çerçevesinde ve genellikle psikolojik sağlıkla ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır (Peterson & Seligman, 2004). Victor Frankl'a göre anlam arayışı insanoğlunun en temel motivasyonudur. Her insan hayatının hemen her alanını etkileyen bir anlam sistemine sahiptir veya bu sistemi inşa etme gayreti içindedir. Bu araştırmanın da temel kavramlarından biri olan hayatın anlam durumu ve yokluğunda ortaya çıkan çaresizlik, umutsuzluk ve buna bağlı boşluk hissi bireyi kuşatır. Frankl (2012) bu durumu varoluşsal boşluk olarak tanımlar ve müdahale edilmediği takdirde bunun ileride ruhsal ve fiziksel ciddi sağlık sorunlarına yol açacağını belirtir. Türkiye'deki koronavirüs salgını sürecinde örneklemimizi Aile Sağlığı Merkezinde çalışanlara uygulanan yasaklarla günlük rutininden, yakın ilişkilerinden ve yakın temastan bir anda kopma, onları varoluşsal boşlukla ve çaresizlikle baş başa bıraktığı ifade edilebilir. Bu gibi zor süreçlerde güç durumların üstesinden gelebilmek için din, anlam kaynağı olarak en önemli sığınaktır. Nitekim Baumeister'a (1991) göre din, eşsiz bir şekilde insan hayatını en üst bir şekilde anlamlandırabilir ve bu noktada en çok başvurulan yoldur. Bu yönüyle, anlam ve psikolojik sağlık arasındaki olumlu ilişkiye yönünü ve rengini veren başlıca etkendir. Literatürde yapı-

lan çalışmalar da bu süreçte ruhsal sağlığın ilk adımı olarak anlam bulma ve kaybolan anlamı yeniden keşfetme noktasında bireyin sahip olduğu dinî ve manevi değerlerin önemli bir unsur olarak boy gösterdiğini ortaya koymaktadır (Pargament, 1997; Park, 2005; 2007; Park & Folkman, 1997). Bununla ilişkili olarak dinin sağladığı anlam ve amaç duygusunun da kişilerin psikolojik sağlığını (öznel ve psikolojik iyi oluş, mutluluk, hayat memnuniyeti vb.) doğrudan veya dolaylı yoldan etkilediği tespit edilmiştir (Homan & Boyatzis, 2010; Krause, 2003; Krok, 2014, 2018; Park, 2007; Steger & Kashdan, 2013).

Hayat insan için her gün yeni durumlarla karşılaşılan bir süreçtir. Bu durumlar birey için bazen kolay anlaşılan ve yönetilen durumlar olabilirken bazen aksine bireyin başa çıkmakta zorlandığı durumlar olabilmektedir. Covid-19 salgını gerek birçok can alan tehlikeli bir hastalık olması, gerek fiziksel ve sosyal alanda meydana getirdiği değişimler ve gerekse insanlara yaşattığı kaygı hali ile bireyin başa çıkmakta zorlandığı durumlardan sayılabilir. İnsanlar böyle problemlerle başa çıkarken bazen dinî bazen dinî olmayan başa çıkma yöntemlerine başvururlar. Böyle zor durumlarla karşılaşıldığında, birçok başa çıkma yöntemi yetersiz kalır. Bu durumlarda, hayatının kontrolden çıktığını düşünen birey için her şeyi kontrol eden bir gücün varlığını hissetmek önemli bir destek olur. Özellikle beklenmedik, trajik olaylar insanın sadece ölümü yakın hissetmesi ya da kayıp yaşamasına değil hayatına dair hissettiği kontrol gücünü kaybetmesine ve belirsizlik hissetmesine de sebep olabilir. Bu belirsizlik duygusu bireyin öz güven düzeyini olumsuz etkiler (Köse ve Küçükcan, 2006). Bireyin, çabasının olay üzerinde etkisi olmayacağını bildiği durumlarda, atıfsal süreç daha etkili işlemektedir. Örneğin deprem gibi olayları anlamlandırmada metafizik güçlere yükleme yapmanın yapılan çalışmalarda çoğu insan tarafından tercih edildiği görülmüştür (Köse ve Küçükcan, 2006). İnsanın bireysel gücünün yetersiz kaldığı böyle durumlarda dinî

başa çıkma, dinî olmayan başa çıkma yöntemlerini tamamlamakta hatta bazen tek alternatif olmaktadır (Karaca, 2003).

Türkiye'de yaşayan bireyler için, bu anlamlandırma sisteminde önemli yere sahip olan kader algısı, hastalık, acı ve ölüm olgularını içinde taşıyan bu salgınla ilişkili olduğu söylenebilir. Zira bu popülasyondaki bireyin, sahip olduğu Tanrı algısı üzerinden şekillendirdikleri, kendileri ve çevrelerindeki olayları anlamlandırma tarzlarında önemli noktada duran Tanrı'nın olaylardaki müdahalesi ve oranı olarak tanımlanabilecek kader, önemli bir kavram olarak karşımızda durmaktadır. Yapılan çalışmalarda insanların sıkıntılı anlarında hem kader inancına daha fazla bağlandıklarına hem de ibadet ve duaya daha fazla önem verdiklerine ulaşılmıştır (Kula, 2005; Köse ve Küçükcan, 2006). Dinlerde önemli bir yere sahip olan kader inancı, yapılan çalışmalara göre bireylere sükûnet ve olumlu mücadele motivasyonu veren bir olgudur. Kader inancı insana hayatla ve gelecekle ilgili bazı bilgiler vermektedir. Hayatın belirsiz çizgilerini daha belirgin hale getiren bu bilgiler bireye özgüven ve özsaygı hissi kazandırmakta ve öz kontrol hissini yükseltmektedir (Kartopu, 2012).

Kader inancının önemli bir faydası, açıklanması zor negatif durumları daha katlanılabilir hale getirmesidir (Wong, 2009). Dindarlığın geliştirici, koruyucu ve iyileştirici özelliklerinden sonra gelen rehabilite edici özelliği, bireyin başına gelen olumsuzluklara pozitif yaklaşabilmesi veya elinden hiçbir şey gelmeyen bir kötülüğün yüce bir gücün eliyle çözüme kavuşacağına olan inancını anlatan bir özelliktir. Birey dinin bu etkisi sayesinde daha bütüncül ve olumlu bir bakış açısı geliştirir (Karaca, 2015). Kader inancı bireyin kendisini ontolojik olarak konumlandırabilmesine ve hayata bütüncül bakarak olumlu çözüm yollarını görebilmesine yardımcı olur (Kilit, 2019). Literatüre bakıldığında kader konusunun ağırlıklı olarak kelam, psikoloji, din psikolojisi ve din sosyolojisi gibi alanlarda çalışıldığı görülmektedir. Karaca (2006)

farklı kader algılarının psikoterapik değerlerini incelediği ve kader algısı-ruh sağlığı ilişkisini ortaya koyduğu makalesinde, kader algıları ve ruh sağlığının bazı göstergeleri arasında anlamlı ilişkiler olduğunu tespit etmiştir. Kartopu'nun (2012) kaygının kader algıları ile ilişkisini ele aldığı çalışmasında, farklı kader algılarının kaygı düzeyini ne ölçüde etkilediğini din psikolojisi perspektifinden ele almıştır. Kilit (2019) kader algısı-psikolojik iyi oluş ilişkisini incelediği çalışmada, olayları anlamlandırırken kendisine ve Tanrı'ya birlikte yükleme yapmakla ilişkilendirilen ehl-i sünnet kader algısı ile psikolojik iyi oluş arasından pozitif anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Bu bulgulara dayanarak kader inancının psikoterapik açıdan fonksiyonu ortaya konmaya çalışılmıştır. Batman'ın (2008) yaşamın zorluklarıyla başa çıkmada kader inancının rolünü ele aldığı çalışmada, yükleme kuramı çerçevesinde kader inancına yüklenen anlamlar ele alınarak bu inancın bireye başa çıkma noktasında ne gibi destekler sağladığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Kara'nın (2009) çalışmasında, bireyin davranışları üzerinde bir etkiye sahip olmadığı yönünde bir kader inancına sahip olması durumunun, onu öğrenilmiş çaresizliğe itip itmediği tartışılmıştır. İslam literatüründe kader, Allah'ın nesneleri, olayları ve sorumluluk doğuran beşerî eylemleri, ezelde planlayıp zamanı gelince yaratmasını yani yarattıklarına ilişkin planını ve tabiatın işleyişinin devamlılığını ifade etmektedir (Yavuz, 2001). Bu, bireyin cebir (baskı-zorunluluk) altında kaldığı anlamına gelmeyip Allah'ın ilmi ile her şeyi takdir etmesidir. İlimse zorunluluk ifade eden bir şey değildir (Kaya, 2010). Peker (2017) kader inancının birey için zorlayıcı bir kavram değil, bilakis doğru şekilde anlaşıldığında, ruh sağlığını koruyucu inanç esaslarından birisi olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada kader inancı, güçlü bir problem çözme fonksiyonu üstlenerek kişisel adaptasyon sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Neticede dinin çizdiği sınırlar çerçevesinde inanan insan, kısıtlanan hürriyetinin bir gün sonsuz imkanlara açılacağı

bilinciyle sıkıntılarla dolu dünya hayatını, daha sonra telafi edilmek üzere önüne konulmuş bir mücadele alanı olarak algılar (Akt. Kara, 2009; Bahadır, 2002). Bireyin kendisi ve hayatla ilgili olayları nedensel açıdan tabiatüstü güçlere atfetmesine dayalı bir anlama ve açıklama biçimi olan kader, hayatın hemen her alanında bir anlamlandırma biçimi olarak kullanılır. Kader bu hâliyle insanın bilme, anlama ve açıklama ihtiyacına bir cevap olarak duran, ona yorumlama biçimi sunan bir epistemolojidir (Macit, 2014).

Belirtilen çerçeve dâhilinde dinî başa çıkma ve psikolojik sorunlar bağlamında literatüre bakıldığında şöyle bir sonuçla karşılaşılmaktadır: Stack, dindarlığın depresyonu en az üç şekilde etkilediğini iddia etmiştir: 1- "Toplumsal bağımlılık", bu hipoteze göre genelde din ve özelde ise kader inancı bireye toplumsal bir destek sağlamaktadır ve bu destek bireye duygusal, entelektüel ve depresyon riskini azaltan bir takım bazı özellikler kazandırmaktadır. 2- "Tutarlılık", bu hipoteze göre ise kader bireye ümit ve iyimserlik duygusu aşılayarak depresyonu azaltmaktadır. 3- "Hikmet", bu hipoteze göre ise kader inancı bireyin elem ve ıstırapları negatif algılama potansiyelini olumlu yönde değiştirmektedir. Stack'ın ortaya koyduğu bu yaklaşım Kızılgeçit tarafından geliştirilerek yalnızlıkla baş etmede teorik bir model önerisi olarak ortaya konulmuştur (2017). Ayrıca Spilka, Shaver ve Kirkpatrick tarafından 1985 yılında yükleme teorisini din psikolojisine uyarlayan bir teori geliştirilmiştir. Bu teori insanların anlam arama, sonuçları kontrol altında tutabilme ve özsaygı oluşturma veya koruma olmak üzere üç temel ihtiyaç veya arzuya sahip oldukları varsayımı üzerine kuruludur. Din, bireye gelecekte karşısına çıkacak olaylar hakkında sabır ve güven verir. Ayrıca din olayların pozitif yorumlanmasını sağlayarak pozitif sonuç temin eder ve onları büyük bir planın parçası olarak açıklayıp bireye huzur verir. Bu üçü bireyin anlam siteminin devamlılığını sağlayan elemanlardır (Kayıklık, 2002; Yaparel, 1994).

Araştırmanın Konusu

Covid-19 salgınıyla baş etmede ilaçlar tıbbi açıdan tedavi sağlayabilirken dinî inanç ise bireyin bu süreç ile baş etmesine psikolojik olarak yardımcı olabilir. Bireylerin bu gereksinimleri için dinî argümanlar, hem bireylerin sağlıklarının korunmasına hem de bozulan dengenin yeniden sağlanmasına yardım edebilir. Bu çalışma, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'deki pandemik ortamda risk grubundan biri olan yaşlılar üzerinde 'Dinî başa çıkma' merkezli bir model önerisi ve testini içermektedir. Geliştirilen modelin uygulanmasıyla bireylerin Covid-19 sürecinde yaşadıkları olumsuzluklarla başa çıkmalarını dinî argümanlarla açıklamaktır.

Araştırmanın Amacı

Covid-19 salgın sürecinde bireylerin yalnızlık düzeyi, umutsuzluk düzeyi, hayatta anlam ve kader algılarını betimleyerek bu eksende bir dinî başa çıkma modeli geliştirmek ve geliştirilen modelin uygulanmasıyla bireylerin Covid-19 sürecinde yaşadıkları olumsuzluklarla başa çıkmalarını dinî argümanlarla açıklamaktır. Araştırmanın bu temel amaç doğrultusunda ulaşılmak istenen hedefleri şunlardır:

a) Evrene uygun seçilim yoluyla oluşturulacak olan örneklemin dinî başa çıkma eğilimi, yalnızlık, umutsuzluk düzeyi, hayatta anlam ve kader algıları arasındaki ilişkileri incelemek ve nicel bulgular elde etmek.
b) Nicel bulguları daha iyi anlamak ve modele ilişkin temel kavramları belirlemek amacıyla, kendisine veya bir yakınına Covid-19 teşhisi konmuş ve Covid-19 teşhisi konulmamış bireylerden oluşan iki ayrı grupla yapılan derinlemesine mülakat vasıtasıyla nitel bulgulara ulaşmak.
c) Bu bireylere yalnızlık ve umutsuzluk düzeyi, hayatta anlam ve kader algıları ile ilgili elde edilecek nitel görüşmelerden hareketle hem nitel veri analizi kapsamında kategorileri

oluşturmak hem de ilgili kategorileri kodlama ve bunlar arasında gerekli olan ilişkileri tanımlamak.

d) Yalnızlık ve umutsuzluk düzeyi, hayatta anlam ve kader algıları ile ilgili elde edilecek nicel ne nitel verilerden hareketle bu bireyleri dinî başa çıkma merkezli bir model ile desteklemek.
e) Bu bireyleri Covid-19 sürecinde ve sonrasında dini-psikolojik açıdan desteklemek.
f) Geliştirilen modelin uygulanması ile teorik çerçeveyi desteklemek.
g) Yalnızlık, umutsuzluk, hayatta anlam, kader algısı ve dinî başa çıkma literatürüne katkıda bulunmak.
h) Elde edilen bulgularla ve oluşturulan modelle akademik yazıma katkıda bulunmak.

Yöntem

Araştırma Modeli

Karma yöntem araştırması olarak tasarlanan bu çalışmada hem nicel hem de nitel araştırmanın avantajlarından yararlanılacaktır. Nicel yaklaşım, elde edilen verilerle araştırma problemine yönelik genel bir anlayış ortaya koymayı sağlarken, nitel yaklaşım verilerin araştırma problemine yönelik yorumlanmasında daha ayrıntılı bir anlayış sunmaktadır. Bir yöntemin zayıf yanları diğer yöntemin güçlü yanları ile telafi edilebilmektedir. Bunun için nicel ve nitel verilerin bir arada kullanıldığı karma yöntem tek bir yaklaşımın sağladığından çok daha fazla yarar sağlamaktadır (Creswell ve Plano Clark, 2018). Karma yöntem araştırma desenlerinden biri olan iç içe karma yöntem araştırma deseninde nicel ve nitel boyutlar birbirinin içine gömülmekte ve bir boyut diğerinin geliştirilmesi ve açıklanması sürecinde kullanılmaktadır. Bu bağlamda iç içe desenlerde genellikle nitel boyutlar nicel boyuta gömülmekte ve bu süreç deneysel işlemin öncesinde, sırasında veya sonrasında gerçekleşebilmektedir (Creswell ve Plano Clark, 2018).

Bu araştırmada öncelikle hem koronavirüs (Covid-19) sürecini yaşayan bireylerin yalnızlık düzeyi, umutsuzluk algısı, hayatın anlamı, dinî başa çıkma ve kader algısı düzeyleri ortaya koyulacak hem de bu değişkenlerin bazı sosyodemografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediği araştırılacaktır. Bunun için öncelikle betimsel desen tercih edilecektir. Söz konusu olgunun değişkenlerle olan ilişkisi hakkında bilgi sahibi olmak için ise betimsel desenin yanında ilişkisel desen de kullanılacaktır. Fakat durumun aciliyeti düşünülerek çalışma, psikoloji, din psikolojisi, din sosyolojisi ve din eğitimi alanında koronavirüs (Covid-19) sürecinde paylaşılan pek çok anket çalışmasının incelenmesiyle başlamıştır. Bu kapsamda koronavirüs (Covid-19) sürecinden bütün kesimlerin etkilendiği düşünülerek ergen, genç, yetişkin ve yaşlı ayrımı yapılmadan hemen hemen tüm gelişim basamağındaki bireylere hazırlanan anket çalışılmasıyla ulaşılmaya çalışılacaktır. Nicel verilerin toplanarak analiz edildiği bu aşamadan sonra literatür taramasıyla tasarlanan modelin uygulanması için araştırmanın deneysel aşamasına geçilecektir. Bunun için gönüllü katılımcıların seçkisiz şekilde deney ve kontrol gruplarına atanmasıyla gruplar oluşturulacak ve deney grubuna dinî başa çıkma modeli uygulanacaktır. Modelin etkililiğini sınamak için yapılacak olan son testin yanı sıra deney grubundaki katılımcılarla gerçekleştirilecek görüşmeler nicel bulguların açıklanması için kullanılacaktır. Sonuç kısmında ise karma yöntem araştırmasına uygun olacak şekilde nicel ve nitel bulgular bütünleştirilerek yorumlanacaktır.

Nicel Aşama

Veri Toplama Araçları

Umutsuzluk. Katılımcıların umutsuzluk düzeyleri araştırmacılar tarafından belirlenen 4 soruyla elde edilecektir. Standart bir ölçek kullanmak yerine araştırmacılar tarafından geleceğe yönelik beklenti ve umut sorularının yanı sıra kültüre özgü ifade, deyiş ve

kullanımı halk arasında yaygın bazı dizeler, umutsuzluk algısını ölçmeye yarayan maddeler olarak ölçme aracına dâhil edilmiştir. Örneğin "Geleceği karanlık görüyorum", "Kötü günlerden çok iyi günler bekliyorum" veya "Mevla görelim neyler, neylerse güzel eyler", "Ölüm geldi cihane, baş ağrısı bahane" gibi maddeler söz konusu maddelere örnek olarak verilebilir.

Kader Algısı. Bireylerin öznel kader algıları, umutsuzluk değişkeninde olduğu gibi araştırma ekibi tarafından belirlenen bazı maddeler vasıtasıyla elde edilecektir. Öncelikle genel kader algısına yönelik bir soru sorulmuş ve buna ilişkin maddeler ilgili soru altında verilmiştir. Daha sonra ise koronavirüs testi pozitif çıkan, koronavirüsten dolayı vefat eden ve koronavirüs taşıyıcı olup risk grubunda bulunan birine bulaşmasına neden olan kişiye yönelik tutumları ölçmeye yarayan sorular ve maddeler ölçme aracına eklenmiştir. Mesela "Bu hastalık, Allah tarafından ona önceden yazılmış olan kaderinde vardır", "İnsanın kaderine boyun eğmekten başka çaresi yoktur", "O kişinin kendi sorumluluğunu ve Allah'ın takdirini hatırlamak gerekir" gibi ifadeler bahsi geçen sorulara ilişkin cevap seçeneklerine örnek olarak verilebilir.

Dinî başa çıkma. Katılımcıların dinî başa çıkma düzeyleri Dinî başa çıkma Ölçeği ile ölçülmüştür (Ayten, 2012). Ölçek, Pargament ve arkadaşlarının (Pargament vd., 2000) geliştirmiş olduğu RCOPE olarak kısaltılan dinî başa çıkma modeli temel alınarak oluşturulmuştur. 9 alt ve 2 üst boyuttan oluşan ölçeğin Allah'a yönelme, dinî yakınlaşma, hayra yorma, dinî yalvarma, dinî dönüşüm, dinî istikamet arayışı boyutları olumlu dinî başa çıkma; manevi hoşnutsuzluk, kişilerarası dinî hoşnutsuzluk ve şerre yorma boyutları ise olumsuz dinî başa çıkma boyutunu oluşturmaktadır. "Allah'ın her an benimle olduğunu hissederim" maddesi olumlu, "Allah'ın beni cezalandırdığını düşünürüm" maddesi ise olumsuz dinî başa çıkmaya örnek olarak verilebilir. Ölçek puanlaması "her zaman, çoğu zaman, bazen, nadiren ve hiçbir zaman" şeklinde olumludan olum-

suza doğru yapılmaktadır. Araştırma çerçevesinde her bir alt boyutun ayrı ayrı puanları toplanmış daha sonra üst boyutta (olumlu/olumsuz) ele alınacaktır.

Yalnızlık. Katılımcıların yalnızlık puanları, UCLA Yalnızlık Ölçeği (Russell vd., 1980) ile elde edilecektir. Russell ve arkadaşlarının geliştirdiği ve daha sonra revize ettiği ölçek Türkçe'ye Demir (1989) tarafından uyarlanmıştır. Türkçe'ye uyarlama çalışmasında Demir'in elde ettiği Cronbach alfa katsayısı 0.96'dır. Ölçek puanlaması, "Sık sık yaşarım, bazen yaşarım, nadiren yaşarım, hiç yaşamam" gibi tecrübe edilme sıklığı üzerinden dörtlü bir derecelendirmeyle yapılmaktadır. 10 olumlu 10 olumsuz ifadenin yer aldığı ölçekten alınabilecek en düşük puan 20, en yüksek puan ise 80'dir.

Hayatın Anlamı. Katılımcıların hayatta anlam puanlarını tespit etmek amacıyla ilgili literatürde farklı örneklemlerde çok sık kullanılan Yaşamda Anlam Ölçeği (Meaning in Life Questionnaire) kullanılacaktır. Steger ve arkadaşları (2006) tarafından iki boyutlu olarak geliştirilen ölçeğin alt boyutları mevcut anlam ve anlam arayışıdır. Ayrıca "kesinlikle katılmıyorum"dan "kesinlikle katılıyorum"a doğru uzanan 7'li likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Boyraz ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan Türkçe uyarlama çalışmasında Cronbach's alfa katsayısı var olan anlam için 0.87, anlam arayışı için ise 0.90 olarak tespit edilmiştir.

Umut. Araştırmanın deneysel aşamasında yapılan ön test ve son testlerde çalışma grubunun umut düzeyleri Sürekli Umut Ölçeği ile elde edilecektir. Ölçek Snyder ve arkadaşları (1991) tarafından geliştirilmiş, Tarhan ve Bacanlı (2015) tarafından Türkçe uyarlaması yapılmıştır. Yapılan uyarlama çalışmasında iç tutarlılık katsayısı 0.84 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca ölçeğin tamamı için test tekrar test puanı da 0.86 olarak tespit edilmiştir. Ölçekte yer alan ve dolgu maddesi olarak adlandırılan 4 madde bu çalışmada kullanılmamış, umut düzeyleri diğer 8 madde üzerinden ölçülmüştür. 8'li likert

tip olan ölçek, "sıkıntılı bir durumdan kurtulmak için pek çok yol düşünebilirim", "kendim için koyduğum hedeflere ulaşırım" vb. kişilerin umut düzeylerini öz bildirime dayalı olarak ölçmek için tasarlanan bir ölçme aracıdır.

Psikolojik Sağlamlık. Araştırmanın ilk nicel aşamasında kullanılmayıp deneysel aşamasında ön test ve son testlerde kullanılacak bir diğer ölçek Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği'dir. Araştırma grubunun psikolojik sağlamlıklarındaki değişimi gözlemlemek için araştırmaya dâhil edilen ölçek 6 maddeden oluşmaktadır. Smith ve arkadaşları (Smith vd., 2008) tarafından geliştirilen 5'li likert tipindeki ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Doğan (2015) tarafından gerçekleştirilmiştir. Doğan (2015) yaptığı geçerlik ve güvenirlik çalışmasında iç tutarlılık katsayısını 0.83 olarak hesaplamıştır. Ölçeğin "sıkıntılı zamanlardan sonra kendimi çabucak toparlayabilirim", "zor zamanları çok az sıkıntıyla atlatırım" gibi maddeleri bulunmaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın nicel aşamasında koronavirüs sürecinden bütün kesimlerin etkilendiği düşünülerek ergen, genç, yetişkin ve yaşlı ayrımı yapılmadan tüm gelişim basamağındaki bireylere online ortamda hazırlanan anket çalışılmasıyla çalışmasıyla ulaşılmaya çalışılacaktır. Öncelikle araştırmanın temel değişkenlerinin yer aldığı ölçme araçları online ortama aktarılarak bir anket formu oluşturulacak ve katılımcılara da mevcut salgın koşulları nedeniyle yine online ortamda ulaşılmıştır.

Verilerin Çözümlenmesi

Verilerin analizinde SPSS programından faydalanılacak ve sırasıyla normallik dağılımı, ölçme araçlarına ilişkin psikometrik ölçümler, tanımlayıcı ve frekans analizleri, korelasyon analizi ve regresyon analizi gerçekleştirilecektir.

Model Uygulama Aşaması

Araştırmanın ilk evresi olan nicel aşamasından sonra dinî başa çıkma modelini uygulamak üzere ikinci aşamaya geçilecektir. Hem yüksek risk grubunda yer almaları hem de salgının başından beri süreci maddi manevi en ağır şekilde tecrübe etmelerinden dolayı 60 yaş ve üzeri olanların dinî başa çıkma modeli için daha uygun olacağına kanaat getirilmiştir. Bu doğrultuda, deneysel araştırmalarda sıkça kullanılan ön test ve son test kontrol gruplu yarı deneysel desen tercih edilmiştir. Bu noktada yapılan geniş çaplı literatür taramasından sonra katılımcıların gelişim basamağı da dikkate alınarak bir dinî başa çıkma modeli tasarlanmıştır.

Dinî Başa Çıkma Modelinin Geliştirilmesi

Bu çalışmada deney grubu için dinî başa çıkma odaklı bir yaklaşımla dinî materyalin danışma ortamında kullanılmasına yönelik bir model geliştirilecektir. Bu modelde her bir modül yalnızlık, umut, hayatın anlamı ve kader algısı temaları etrafında şekillenecek ve katılımcıların olumlu dinî başa çıkma süreçlerinin desteklenmesi hedeflenecektir. Oturumlar planlanırken dinî literatürün referans alındığı ve temel psikolojik yaklaşımlarla uyumlu içerikler üretilecektir.

Uygulama

Koronavirüs Covid-19 salgının başlamasıyla ülkemiz insanına daha hızlı yardımcı olmak düşüncesiyle hızlı bir şekilde çalışmalara başlanmıştır. Alan uzmanları tarafından ölçekler belirlenmiş ve anket hazırlanmıştır. Amaç ve hedefler kısmında belirlenen hususlara uygun olarak, öncelikle salgın sürecini yaşayan bireylerin yalnızlık düzeyleri, bireysel umutsuzluk algıları, hayatın anlamı düzeyleri, bireysel kader algıları ve dinî baş etme yönelimleri ölçme araçları ve anket soruları ile özellikle evde kalma yasaklarının uygulandığı tatil sürecinde (23 Nisan 2020-04 Mayıs 2020) ölçülmüş-

tür. Bu aşamadan sonra elde edilen nicel verilerin analizleri, SPSS nicel veri analiz programı ile yapılmaya hazır hale getirilmiştir. Nicel veriler elde edildikten sonra literatür taramasıyla tasarlanan dinî başa çıkma modeli oluşturulacaktır. Bu modelle 60 ve üstü yaş grubunda olan 24 katılımcıdan deney grubuna artanan 12 kişiye 4 (dört) görüşme uygulanarak dinî baş etme desteği sunulacaktır. Belirtilen 24 yaşlı kişinin her biri koronavirüs Covid-19 rahatsızlığını geçirmiş veya yakını bu hastalığı geçirmiş bireyler olacaktır. Görüşmeler online olup 45 dakikadan oluşacaktır. Araştırmanın amacına yönelik olarak nicel, nitel ve deney aşamalarında şu sorulara cevap aranacaktır:

1. Örneklemin yalnızlık, umutsuzluk, hayatın anlamı, kader algıları ve dinî baş etme durumları ne düzeydedir?
2. Örneklemin yalnızlık, umutsuzluk, hayatın anlamı, kader algıları ve dinî baş etme düzeyleri, sosyo-demografik değişkenlere (yaş, cinsiyet, yerleşim yeri, medeni durum, eğitim düzeyi, aylık gelir düzeyi, meslek) göre farklılaşmakta mıdır?
3. Olumlu ve olumsuz dinî başa çıkma eğilimleri ne düzeydedir? Örneklemin dinî baş etme düzeylerine göre yalnızlık, umutsuzluk, hayatın anlamı, kader algıları farklılaşmakta mıdır?
4. Bu düzeyler çocuk, genç, yetişkin ve yaşlı yaş gruplarına göre farklılaşmakta mıdır?
5. Bu düzeyler yakını koronavirüs (Covid-19) olan ve olmayan kadın ve erkeklere göre farklılaşmakta mıdır?
6. Örneklemin dinî başa çıkma desteğinden sonra koronavirüsten (Covid-19) etkilenme düzeyi farklılaşmış mıdır? Uygulama sonrasında yalnızlık, umutsuzluk, hayatın anlamı, kader algıları farklılaşmakta mıdır?
7. Deney grubundaki katılımcılara uygulanan modelin etkiliğini sınamak üzere gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen nitel bulgular nicel sonuçları nasıl açıklamaktadır?

Bu bağlamda araştırmanın hipotezleri ise şunlardır:

+Hipotez-1: Geliştirilen dinî başa çıkma modelinin uygulandığı deney grubunun yalnızlık, umutsuzluk, hayatın anlamı, kader algısı ve dinî başa çıkma ön test-son test puanları arasında anlamlı bir farklılık vardır; kontrol grubunda ise bu değişkenlerin ön test-son test puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

+Hipotez-2: Deney grubunun yalnızlık, umutsuzluk ve olumsuz dinî başa çıkma son test puanları kontrol grubuna göre daha düşük, hayatın anlamı, kader algısı ve olumlu dinî başa çıkma son test puanları ise daha yüksektir.

Dinî Başa Çıkma Modelinin Uygulanması

1. Aşama: Çalışmada deney modelinden faydalanılacaktır. Deney yönteminde bağımsız bir değişkenin manipüle edilmesiyle öne sürülen bağımlı değişkenin bu müdahaleden etkilenip etkilenmediği incelenmektedir (Karasar, 2008). Bu doğrultuda dinî başa çıkma yönelimi (bağımsız değişken), yaşlı bireylerin psikolojik sorunlarla (yalnızlık, umutsuzluk, hayatta anlam kaybı, olumsuz kader algısı) baş edebilme durumunun (bağımlı değişken) etkisi ölçülecektir. Bu aşamada anketin uygulandığı örneklemde yer alan bireylerden rastgele atama yöntemiyle deney ve kontrol grupları oluşturulacaktır. Bu gruplaradaki katılımcılar kendisi veya yakını Covid-19 salgını sebebiyle hastalanan ve bu rahatsızlığı atlatan kişiler olacaktır. Deney grubuna haftada bir gerçekleştirilecek çevrimiçi görüşmelerle dinî başa çıkma yaklaşımı odaklı bir ara destek sunumu gerçekleştirilecektir.

2. Aşama: Deney grubuna uygulancak son test ile bu gruptaki yaşlı bireylerin "Dinî başa çıkma modeli" sonrasında yalnızlık, umutsuzluk, hayatın anlamı ve kader algıları standardize testlerle ölçülerek kontrol grubuyla (salt anket uygulanan bireyler) karşılaştırılacak ve dinî başa çıkma modelinin koronavirüs Covid-19 salgın sürecinde yaşlı bireylere etkisi tespit edilecektir. Son test uygulama-

sı durum analizinde kullanılan bazı ölçeklerin tekrarıyla gerçekleşecektir. Ayrıca modelin etkililiği deney grubundaki kişilerle yapılacak görüşmelerle ölçülecektir. Bu özellikleriyle araştırmanın nicel boyutu ön test- son test kontrol gruplu; bağımsız değişken sayısına göre ise tek faktörlü deney desenidir. Araştırma aynı zamanda kontrollü bir prospektif (ileriye dönük) müdahale çalışmasıdır.

Çalışma Grubu

Model uygulama aşamasından önce katılımcılardan sözlü onam alınarak görüşme verilerinin anonim kalacağı taahhüt edilecektir. Deneysel aşamaya katılacak örneklemi belirlemek için temel kriter, kendisine veya bir yakınına koronavirüs tanısı konmuş olmasıdır. Bu kriteri sağlayan ve kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılan, 60 yaş ve üzeri olan 24 gönüllü katılımcı rastgele deney (n=12) ve kontrol (n=12) gruplarına atanacaktır. Daha sonra ise geliştirilen dinî başa çıkma modeli yalnızca deney grubuna uygulanacak, kontrol grubuna herhangi bir müdahalede bulunulmayacaktır.

Kaynakça

Akgemik, F. Z. 2019 Zihinsel Engelli Çocukların Ebeveynlerinde Dinî başa çıkma. Yüksek Lisans Tezi.

Aydın, S. 2015. Olgu Bilim Araştırması. Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri Içinde. Editör: Metin, M. Ankara: Anı Yayıncılık.

Ayten, A., Göcen, G., Sevinç, K., Öztürk, E.E. 2012. "Dinî başa çıkma, Şükür Ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 12(2), 45-79.

Ayten, A., Sağır, Z. 2014. "Dindarlık, Dinî Başa Çıkma ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 0(47), 5-18.

Ayten, A., Yıldız, R. 2016. "Dindarlık, hayat memnuniyeti ilişkisinde dinî başa çıkmanın rolü nedir? Emekliler üzerine bir araştırma", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 16(1), 281-308.

Ayten, A. 2012. Tanrı'ya Sığınmak. İstanbul: İz Yayıncılık.

Bahadır, A. 2002. İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma. İstanbul: İnsan Yayınları.

Bahçekapılı, S. S. 2019. Görme Yetersizliği Olan Bireyler ve Dinî başa çıkma. Yüksek Lisans Çalışması.

Batman, E. 2008. Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkmada Kader İnancının Rolü. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Çalışması. Adana.

Baumeister, R. F. 1991. Meanings of Life. New York: Guilford.

Baynal, F. 2018. "Boşanma Sonrası Başa Çıkmada Dini Ve Manevi Etkilerin İncelenmesi". Bilimname. (35) , 253-282. doı: 10.28949/bilimname.396376

Son erişim tarihi: 03 Mayıs 2020

Beck, A. T., Brown, Gary M.D., Berchick, Robert, M.S., 1990. "Relationship between hopelessness and ultimate suicide: A replication with psychiatric outpatients". The American Journal of Psychiatry. 147 (2).

Bussfeld V. Henkel, Möller P., Hegerl H. 2002. Cognitive-Behavioural Theories of Helplessness/ Hopelessness: Valid Models of Depression? European Archives of Psychiatry and Clinical Neurosciences, 252, 240-249.

Buharî, M. İ., 1407/1987.el-Câmiu's-Sahih, Beyrut: Daru İbn-i Kesir.

Büyüköztürk, Ş., vd. 2010. "Bilimsel Araştırma Yöntemleri". Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Editör: Metin, M. Ankara: Pegem Akademi.

Cacioppo, J. T., & Hawkley L. C., 2007. Loneliness, Chicago: University of Chicago.

Cankılıç, N. 2019. Çocukluk Çağı Travmaları İle Depresyon İliş-

kisinde Dinî başa çıkmanın Aracı Rolü. Yüksek Lisans Tezi.

Cansız Aktaş, M. 2015. "Nitel Veri Toplama Araçları". Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Editör: Metin, M. Ankara: Pegem Akademi.

Creswell, J. W. 2013. Qualitative ınquiry & research design: choosing among five approaches (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. 2017. Research design: qualitative, quantitative, andmixed methods approaches. Sage publications

Creswell, J. and Plano-Clark, V. 2018. Writing and evaluating mixed methods research. In Designing and Conducting Mixed Methods Research. 3rd ed. 259-286.

Çolak, M. B. 2020. İşsizlik, Stres Ve Dinî başa çıkma. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Demirkan, F. S., 2019. Diyaliz Hastalarında Bağlanma, Dinî başa çıkma Ve Yaşam Memnuniyeti Arasındaki Ilişki Üzerine Bir Araştırma. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Doğan, M. 2016. "Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynler ile Sağlıklı Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Dinî Başa Çıkma, Umut ve Sabır Düzeylerinin Karşılaştırılması", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(8), 3214-3245.

Doğan, M. 2018. "Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Gelişimlerinde İçsel Dinî Motivasyon, Dinî Başa Çıkma, Sabır Ve Şükrün Rolü". Turkish Studies, 13(25), 207-230. Doi:10.7827/TurkishStudies.14583 Son erişim tarihi: 03 Mayıs 2020

Ebû Dâvûd, S. 1984 es-Sünen: İstanbul.

Eryücel, S. 2013. "Yaşam Olayları Ve Olumlu Dinî başa çıkma", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(23), 251-271.

Frankl, E. V. 2007. İnsanın Anlam Arayışı (Çev: Selçuk Budak). Ankara: Öteki Yayınevi.

Frankl, V. E. 2012. İnsanın Anlam Arayışı. İstanbul: Okuyan Us Yayın.

Göcen, G. 2015. "Tüp Bebek Tedavisi Almış Kadınların Dinî Başa Çıkma Süreçleri Ve Dinî Yaşantıları Üzerine Nitel Bir Araştırma", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 0(32), 165-216.

Homan, K. J., & Boyatzis, C. J. 2010. "Religiosity, sense of meaning, and health behavior in older adults". International Journal for the Psychology of Religion, 20(3), 173–186. https://doi.org/10.1080/10508619.2010.481225 Son erişim tarihi: 03 Mayıs 2020

Johns Hopkins CSSE. Coronavirus Covid19 (2019-ncov)" (arcgis). coronavirus Covid-19 global cases. https://www.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6 Son erişim tarihi: 16 Mart 2020.

Kara, E. 2009. Öğrenilmiş Çaresizlik Davranışının Genellenme Derecesi ile Kader İnancı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmış Doktora Tezi. Samsun.

Karaca, F. 2003. "Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine". Dini Araştırmalar, 6 (16), 75- 85.

Karaca, F. 2006. "Kader Algısı -Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma". İslami Araştırmalar Dergisi, 19 (3), 479-489.

Karaca, F. 2015. Din Psikolojisi (2. bs.). Trabzon: Eser Ofset.

Karasar, N. 2008. Bilimsel araştırma yöntemi (17.Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kartopu, S. 2012. Kaygının Kader Algıları ile İlişkisi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmış Doktora Tezi. Kayseri.

Kaya, Y. 2010. İlm-i Kelam. Erzurum: Uzakülke Yayınları.

Kayıklık, H. 2002, "Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları", Dini Araştırmalar 5 (13), 27-40.

Kızılgeçit, M. 2011. Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. Erzurum

Kızılgeçit, M. 2015. Yalnızlık Umutsuzluk Ve Dindarlık Üzerine Psiko Sosyal Bir Çalışma. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Kızılgeçit, M. 2017. Sayfa 517-555, Yalnızlık Dindarlık İlişkisi Din, Değerler Ve Sağlık. İstanbul: Dem Yayınları.

Kilit, N. N. 2019. Kader Algısı-Psikolojik İyi Oluş İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum

Kocaman, M. 2019. Şiddete Uğrayan Kadınlarda Dinî başa çıkma (Erzincan Örneği). Yüksek Lisans Tezi.

Kozaklı, H. 2006. Üniversite Öğrencilerinde Yalnızlık Ve Sosyal Destek Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin Karsılaştırılması. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin

Köse, A., Küçükcan, T. 2006. Deprem ve Din. İstanbul: Emre Yayınları.

Kula, N. 2005. Bedensel Engellilik ve Dinî başa çıkma. İstanbul: Dem Yayınları.

Krause, N. 2003. Religious Meaning and Subjective Well-Being in Late Life. Journals of Gerontology - Series B Psychological Sciences and Social Sciences, 58(3), 160–170.

Krok, D. 2014. The Religious Meaning System and Subjective Well-Being. Archive for the Psychology of Religion, 36(2), 253–273. https://doi.org/10.1163/15736121-12341288

Krok, D. 2018. When is Meaning in Life Most Beneficial to Young People? Styles of Meaning in Life and Well-Being Among Late Adolescents. Journal of Adult Development, 25(2), 96–106. https://doi.org/10.1007/s10804-017-9280-y

Macit, M. 2014. Boyun Eğme-Başa Çıkma Sarkacında Kadercilik. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Muhcu, S. 2015. Ortopedik Engellilik Ve Dinî başa çıkma (Trabzon Örneği). Yüksek Lisans Tezi.

Müslim, İ.2005. Sahîhu Müslim, Beyrut: Daru'l-Ma'rife.

Özben, Ş. 2008. "Yaşlılarda umutsuzluk", Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi , (23). 136-151.

Pargament, K. I. 1997. The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice. New York: The Guilford Press.

Park, C. L., & Folkman, S. 1997. Meaning in the context of stress and coping. Review of General Psychology, 1(2), 115–144.

Park, C. L. 2005. Religion and Meaning. In R. F. Paloutzian, C. L. Park (Eds.), Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality.

Park, C. L. 2007. "Religiousness/spirituality and health: A meaning systems perspective". Journal of Behavioral Medicine, 30(4), 319–328. https://doi.org/10.1007/s10865-007-9111-x Son erişim tarihi: 03 Mayıs 2020.

Peker, H. 2017. Ruh Sağlığı ve Dini İnanç. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Perlman, D. & Peplau, L. A. 1982. "Perspectives on loneliness" [in] loneliness: a sourcebook of current theory, research and therapy. Ed: D. Perlman & L. Peplau, (pp. 1-20). New York: John Willey, Sons Co.

Peterson, C., Seligman, M. E. P. 2004. "Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification". New York: Oxford University Press. https://doi.org/10.1176/appi.ajp.162.4.820-a Son erişim tarihi: 03 Mayıs 2020.

Salim, E. 2017. Boşanma Sürecindeki Bireylerde Başa Çıkma Stratejileri Ve Dinî başa çıkma: Isparta Örneği. Yüksek Lisans Tezi.

Steger, M. F., Oishi, S., & Kesebir, S. 2011. "Is a life without meaning satisfying? The moderating role of the search for meaning in satisfaction with life judgments". Journal of Positive Psychology, 6(3), 173–180. https://doi.org/10.1080/17439760.2011.569171 Son erişim tarihi: 03 Mayıs 2020

Steger, M. F., & Kashdan, T. B. 2013. "The unbearable lightness of meaning: Well-being and unstable meaning in life". Journal of

Positive Psychology, 8(2), 103–115. https://doi.org/10.1080/17439760.2013.771208 Son erişim tarihi: 03 Mayıs 2020.

Tirmizî, E.İ., 1987, el-Câmi'u's-sahîh, İstanbul.

Topuz, İ. 2003. Dini Gelişim Seviyeleri İle Dinî başa çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.

Turan, Y. 2018. "Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dinî başa çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti Ve Sosyal Medya Kullanımı", Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 22 (1), 395 – 434.

Whirter, Benedict. 1990. "Loneliness: a review of current literature, with ımplications for counseling and research", Counseling-Development, 68 (4), 417-422.

Wong, P. 2009. "Chinese Positive Psychology". The Encyclopedia of Positive Psychology. Editör: Lopez, S. J. USA: Wiley-Blackwell Publishing.

Yaparel, R.1994. "Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8, 275-299.

Yapıcı, A. 2007. Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık. Adana: Karahan Yayınları.

Yapıcı, A. 2011. "Kuramdan Yönteme "Ruh Sağlığı-Din" Çalışmalarında Karşılaşılan Güçlükler." Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Çüifd) , 11 (2) , 25-61 Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Cuilah/İssue/4181/54946 Son erişim tarihi: 01 Mayıs 2020.

Yavuz, Y. Ş. 2001. "Kader". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Dipartimento della Protezione Civile. "Covid-19 Italia - Monitoraggio della situazione". opendatadpc.maps.arcgis.com Son erişim tarihi: 01 Mayıs 2020.

Coronavirus: Interaktive Karte zeigt aktuelle Zahl der Infektionen in Deutschland, Europa und weltweit". Berliner Morgenpost (Almanca). Erişim tarihi: 13 Mart 2020. https://interaktiv.mor-

genpost.de/corona-virus-karte-infektionen-deutschland-weltweit/ Son erişim tarihi: 01 Mayıs 2020

http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/ Son erişim tarihi: 01 Mayıs 2020

https://Covid19.saglik.gov.tr/ Son erişim tarihi: 01 Mayıs 2020

https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/118051/-her-vatandasimizin-cani-bizim-icin-ayni-derecede-degerlidir-bunun-icin-evde-kal-turkiye-diyoruz- Son erişim tarihi: 01 Mayıs 2020

https://www.trthaber.com/haber/turkiye/dr-yavuz-kalaycinin-adi-aile-sagligi-merkezine-verildi-478429.html Son erişim tarihi: 01 Mayıs 2020

COVİD-19 SÜRECİNDE MANEVİ BİR GEREKSİNİM OLARAK SABIR: HUZUREVİ YAŞLILARI ÜZERİNDE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Abdullah DAĞCI[1]
İsa CEYLAN[2]

Giriş

Günümüz kültüründe yaşlılık kavramı keder, yalnızlık, soyutlanma gibi kavramlarla birlikte kullanılmaktadır. Yapılan araştırmalarda ise hastalığa maruz kalma, yoksulluğa bağlı olarak günlük yaşamda zorlanma ve diğer insanlar tarafından istismar edilme durumları olmadığı sürece yaşlılık döneminin daha iyi yaşanabildiği ileri sürülmektedir (Canatan, 2008: 137). Bu noktada bu tür olumsuzluklara gösterilen duygusal tepkiler bireyden bireye farklılıklar gösterir. İslam'da ise olumsuz yaşam olaylarına karşı sabretmeye önemli bir teşvik vardır. Bu bağlamda yaş, kişilik yapısı, bireysel farklılıklar, duygusal durum, dinî inanç gibi faktörlerin olaylara anlam yüklemeyi etkilediği ifade edilebilir.

Yalnızlık, çaresizlik, depresyon ve ölüm kaygısı gibi problemlerin üstesinden gelmede din ve maneviyat etkili bir şekilde kullanılabilir. Yaşlılık döneminde dinî baş etme hem yalnızlık ve depresyonun üstesinden gelmede hem de Tanrı'ya yönelmede sıklıkla başvurulan argümanlardan biridir (Hood, Spilka, Hunsberger & Gorsuch, 1996). Rowe ve Allen'in (2004) araştırmasında hastaların

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü
adagci@kmu.edu.tr
[2] Dr., TRT Genel Müdürlüğü
ceylanisa@gmail.com

kendisi, çevresi ve aşkın varlık ile ilişkili olan manevi durumlarının onların psikolojik iyi oluş düzeyini artırdığına ulaşılmışken Young'un (1993) araştırmasında ise uzun süren hastalıklara maruz kalan yaşlılar için umutlu olma, iç huzuru elde etme ve hayatı anlamlandırmada maneviyatın güçlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir (Akt.: Chapple, Swift & Ziebland, 2011). Bu bağlamda Hz. Peygamber de yaşlılığın bir hastalık olarak algılanmasını istememiştir (Buhârî, "Tıbb", 1).

Huzurevi yaşlıları üzerinde gerçekleştirilen bu araştırma kapsamında kullanılan üç temel kavram operasyonel olarak şöyle tanımlanmıştır. '*Yaşlılık*' kavramı "iş hayatından uzaklaşıldığı, fizyo-psiko-sosyal açıdan olumsuz değişimlerin olduğu ve hastalıklara karşı daha kırılgan hale gelindiği insan yaşamının son evresi", '*manevi gereksinimler*' kavramı "bireylerin kendisi, çevresi ve Allah ile ilişkilerini hem anlamlandırma hem de yorumlama süreçlerini doğrudan etkileyen ve manevi bakım içerikleri sunularak karşılanabilen gereksinimler" ve '*sabır*' kavramı "yaşanılan olumsuzluklar karşısında sükûneti koruyarak dayanıklı olmak, direnç göstermek, güçlü olmak ve şikayette bulunmamak" şeklinde tanımlanmıştır. Dayanma gücü, sabrın en önemli bileşenidir. Hayatı boyunca insan, birçok olumsuzlukla karşılaşırken bu olumsuzluklar bazen isyana ve şikayetlenmeye sebep olabilir bazen de metanet gösterilerek sabırlı olmaya götürebilir. Bu noktada gençlere göre daha fazla olumsuzluklara maruz kaldığı varsayılan yaşlı insanların sabretme düzeyinin incelenmesi önemli bir husustur.

1. Yöntem

Çalışmaya Covid-19 sürecinde huzurevinde izole olmak zorunda kalan 20 katılımcı ile başlanılmış ancak 7 katılımcı ile görüşmeler tamamlanamadığı için 13 katılımcı ile araştırma sonlandırılmıştır. Bu katılımcıların yaşları 63 ile 97 arasında değişmektedir ve yaşları ortalaması 78,38'dir. Huzurevinde kalma süreleri 1 yıl ile

10 yıl arasında değişmektedir ve huzurevinde kalma yılları ortalaması 3,61'dir. Araştırmada fenomenolojik yöntem takip edilmiş, ikili görüşmeler yoluyla veriler elde edilirken yapılandırılmamış görüşme formundan yararlanılmıştır. Görüşme soruları ise telefonla gerçekleştirilen ikili görüşmeler aracılığıyla sorulmuştur. Bu sorulardan bazıları şunlardır: "*Kendinizi sabırlı biri olarak görür müsünüz? Sabırlı olduğunu söyleyen bir kişi, sizce Covid-19 sürecinde neler yapmalıdır? Sizce yaşlı insanlar daha mı sabırlı olurlar? Yaşadığınız sıkıntılara karşı sabırlı olduğunuzu düşünür müsünüz? Covid-19 sürecinde sabırlı davrandığınızı düşünür müsünüz?*" Bu soruların yanında konuşmanın akışına göre Covid-19 sürecinde sabır konusundan uzaklaşmadan, yaşlılık döneminde en önemli gündem maddeleri olan hastalıklar, ayrılıklar, kayıplar ve yalnızlık konularını sabır ile ilişkilendirerek belli başlı sorular sorulmuş ve verdikleri cevapları detaylandırmalarını sağlamak için katılımcılara "niçin" sondaj sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılanlara dair diğer niteliksel bilgiler ise Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcılara dair niteliksel bilgiler

Değişken		*f*	%
Cinsiyet	Kadın	5	38,46
	Erkek	8	61,54
	Toplam	13	100
Medeni Durum	Eşi vefat etmiş	8	61,54
	Boşanmış	4	30,77
	Hiç evlenmemiş	1	7,69
	Toplam	13	100

Yerleşim Yeri	İl	10	76,92
	İlçe	1	7,69
	Köy	2	15,39
	Toplam	13	100

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan erkeklerin sayısı kadınların sayısından fazladır, katılımcıların büyük çoğunluğunun eşi vefat etmiştir ve örneklemin büyük çoğunluğu hayatlarının en uzun süresini il merkezlerinde geçirmiştir.

2. Bulgular ve Yorum

İkili görüşmeler yoluyla katılımcılardan elde edilen verileri değerlendirme aşamasında içerik analizi kullanılmış ve bu analiz neticesinde yaşlıların Covid-19 sürecindeki sabır ile ilişkili tutum ve davranışlarına ilişkin çok sayıda ifadeye ulaşılmıştır. Alanyazındaki ilgili araştırmaların sonuçları, ikili görüşmelerden elde edilen veriler ve alan uzmanlarının görüşleri göz önünde bulundurularak; katılımcıların sabır ile ilişkili ifadelerinin temelde sekiz kategoride değerlendirilebileceğine karar verilmiştir: Sükuneti koruyamama, dayanma gücü eksikliği, kendini güçlü hissetmeme, şikayette bulunma, yalnız kalmayı kabullenmeme, cezalandırıldığını düşünme, olumsuz yaşam olaylarını yaşlılık ile ilişkilendirme ve hastalık sürecinin zor geçmesinden dolayı yakınlarını suçlama.

Tablo 2: Katılımcıların sabır ile ilişkili ifadelerinin kategorilere frekans (f) ve yüzde (%) olarak dağılımı

	Kategori	f*	%**
1	Sükunetini koruyamama	10	76,92
2	Dayanma gücü eksikliği	8	61,53

3	Kendini güçlü hissetmeme	9	62,23
4	Şikayette bulunma	7	53,84
5	Yalnız kalmayı kabullenmeme	6	46,15
6	Cezalandırıldığını düşünme	9	62,23
7	Olumsuz yaşam olaylarını yaşlılık ile ilişkilendirme	11	84,61
8	Hastalık sürecinin zor geçmesinden dolayı yakınlarını suçlama	5	38,46
*f: 13 katılımcı içindeki frekans dağılımı. **%: 13 katılımcı içindeki yüzdelik dağılımı			

Tablo 2'ye göre sabır ile ilişkili ifadelerinde katılımcılar; 'olumsuz yaşam olaylarını yaşlılık ile ilişkilendirme' (f:11; %84,61) kategorisinde en çok ve 'hastalık sürecinin zor geçmesinden dolayı yakınlarını suçlama' (f:5; %38,46) kategorisinde ise en az sayıda düşünce beyan etmişlerdir. Buna ek olarak 'sükûneti koruyamama' (f:10; %76,92) kategorisi kapsamında dile getirilen ifadelerin oranının da oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Diğer yandan 'dayanma gücü eksikliği' (f:8; %61,53), 'kendini güçlü hissetmeme' (f:9; 62,23), 'şikayette bulunma' (f:7; %53,84), 'yalnız kalmayı kabullenmeme' (f:6; %46,15) ve 'cezalandırıldığını düşünme' (f:9; %62,23) kategorilerinde düşünceler paylaşanlar azımsanmayacak orandadır. Dolayısıyla katılımcıların sabır konusunda hem çok çeşitli hem de oldukça fazla beyanları olduğu söylenebilir.

2.1. Sükunetini Koruyamama

Yetmişli yaşlarda insan normalden daha hoşgörülü ve daha sabırlı olmakta, daha olgun savunma mekanizmaları kullanmaya başlamakta ve sosyal olarak daha uyumlu bireyler olmaktadırlar (Kökenek, 2012). Bu noktada sabrın bileşenlerinden biri, herhangi

bir olay yaşandığı zaman endişeye kapılmak yerine metanetli bir şekilde davranmayı ifade eden sükûnetini korumadır. Çok sayıda tecrübeye sahip olma, olgun bir mizaç edinme, olaylara çok boyutlu bakabilme gibi özellikler, sükûneti sağlamaya yardım eder. Yaşlılık döneminde bu gibi tutumların sergilenmesinin daha muhtemel olacağı düşünülebilir. Bazı yaşlıların,

> "Korona bulaşır diye herkes kendi odasında yemek yiyor. Çalışan görevli az olduğu için yemek sırası bazen geç geliyor. Sıra gelinceye kadar açlıktan ölüyorum. Pandemi bulaşma korkusu her şeyi alt üst etti." (B8, Erkek, 74), "Eşim vefat etti, çocuklarım beni terk etti, şimdi de Covid çıktı. Bu hayata hayat denmez." (B5, Kadın, 68), "İnsan yaşlandıkça daha da sabırlı olmalı ve diğer insanlara faydalı olmalıdır. Buradaki bir yaşlının başına ne gelirse gelsin gıkını çıkarmamalı. Burası da bize bakmasa sokakta kalırız." (A1, Kadın, 89), "Biri bana bir şey derse aniden öfkelenirim, ne yapayım? Kendimi hiç engelleyemem." (A10, Erkek, 72), "Korona'dan önce huzurevinde az yaşlı olurdu, çoğu dolaşmaya çıkardı, çok gürültü olmazdı. Bu salgın çıktı çıkalı her gün bir kavga oluyor. Bu hastalığa çare bulunmazsa millet birbirini kıracak." (B6, Kadın, 71).

şeklinde ifadelerini paylaşmışları, Covid-19 sürecinde yaşlıların sükûneti koruyamadıklarının göstergesi olabilir. Hastalıklar genellikle bireylere hedeflerine ulaşmada engellenme ve güçsüzlük duyguları yaşatarak, huzursuzluğun ve öfkeli tepkilerin ortaya çıkmasına neden olur (Gorman & Sultan, 2014: 75). Diğer yandan hastalıkları algılama kişilik yapısına göre değişir (Öz, 2010: 19) ama kendi sağlığı için hastalık endişesi duyma, yaşlılar arasında oldukça yaygındır (Saygılı, 2013: 95). Yapılan çalışmalarda olumsuz yaşam olaylarını sakince, sabırla ve düşük tepki düzeyi ile karşılayan kişilerde kalp ve damar hastalıklarına daha az rastlandığı tespit edilmiştir (Gökçen, 2013: 187). Diğer yandan hastalık ile ilgili belir-

sizlik bireyin kaygı, korku, öfke, çaresizlik ve gerginlik gibi olumsuz duygular yaşamasına neden olabilir (Öz, 2010: 18). Dolayısıyla beklenmedik yaşam olaylarını anlamlandırma sürecinde sükûneti korumak, yaşlılık döneminin kalitesini artırabilecek bir husus olduğu ifade edilebilir.

2.2. Dayanma Gücü Eksikliği

Kişilik yapısı, dünya görüşü ve yaşam beklentisi bireyin yaşlılığa bakışında ve yaşlılığı kabullenmesinde farklılıklara neden olur. Yaşlılığa ilişkin kalıp düşüncelerin giderek çeşitlendiği günümüzde, yaşlıların bu döneme özgü krizlere karşı direnç geliştirerek yaşam kalitelerini yükseltmeleri, onlara olumlu şekilde yansır (Kalınkara, 2011: 260). Bu noktada bağımlı hâlde yaşama, düşük ekonomik durum ve yaşlanmayla birlikte gelen kayıplar gibi konularla başa çıkmada Tanrı'ya güvenmek yaşlılara dayanma gücü sağlar (Koenig & Clifford, 1995). Bazı yaşlıların,

> "Korona bulaşır diye ilaçlarımı düzenli kullanmaya çalışıyorum. Eskiden bilerek kullanmadığım ilaçları bile kullanıyorum. Dilime ilaç tadından başka bir tat gelmiyor. Sabah ilaç, akşam ilaç. Artık tahammül edemiyorum." (B5, Kadın, 68), "Sinirlendiğimde aklım başımdan gider ama belli etmemeye çalışırım. Eskiden dışarlarda dolaşınca sinirim hemen geçerdi. Bu Koronadan dolayı şimdi odadan dışarı adım atmıyoruz. Yapacak bir şey yok, ses çıkarmadan çekeceğiz bu günleri." (A10, Erkek, 72), "Ben genelde sabırlı bir insanım. Ama bu salgın hastalık çıktı çıkalı bütün düzenimiz değişti. Artık ziyaretçiler gelmiyor, iki çift laf edeceğim insan da yok burada. Huzurevinde kalmaya dayanamıyorum artık." (B4, Kadın, 63)

şeklinde ifadelerini dile getirmeleri, Covid-19 sürecinde yaşlılarda dayanma gücü eksikliğine bir işaret olarak düşünülebilir. Yavuz'a (2003) göre insanların temel ihtiyaçlarının yanında manevi ihti-

yaçları da vardır ve bu manevi ihtiyaçlardan biri dayanma gücüdür (Akt: Çelimli ve Güldal, 2016: 109). Yüksek bir dayanma gücüne veya olumlu bir benliğe sahip olan kişi, yaşanılan olumsuzluklara karşı daha az manevi sıkıntı hisseder (Gorman & Sultan, 2014: 373). Diğer yandan ölümün en çok hissedildiği dönem olan yaşlılıktaki hastalıklar, zorluklar, mutsuzluklar gibi sorunlarla baş etmede maneviyat büyük bir etkiye sahiptir (Doka, 2011: 101). Allah'a inancı da yaşamın zorluklarına karşı dayanıklı olmayı sağlar (Çelimli & Güldal, 2016: 106). Çünkü din, yaşam olaylarının anlamını açıklamak için bir çerçeve oluşturur, olumsuz durumların iyileşeceğine dair umut verir ve olumsuzluklara dayanma gücünü artırır (Black, 2007). Buna ek olarak din, yaşlı için gerçek bir umut kaynağı olur ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamada Allah'a sığınmak yaşlılara direnme gücü sağlar (Kılavuz, 2003: 41). Powell ve diğerlerinin (2003) araştırmasında da din ve maneviyatın hastalıklara karşı koruyucu bir işlevinin olduğuna ve bireye dayanma gücü verdiğine ulaşılmıştır.

2.3. Kendini Güçlü Hissetmeme

Yaşlılık dönemi tedavilerinde yaşlılardan acılara sabretmeleri beklenir ve karar verme mekanizması olumlu olarak yapılandırılır. Gerçekçi düşünce sistemi sayesinde kişi geleceğe daha umutlu bakar ve geleceğini doğru yönlendirerek yaşamını daha sağlıklı hale getirir (Öz, 2010: 214). Atchley, hayatı sürdürmede etkili olan kişilik özelliklerinin yaşlılık döneminde de devam ettirilmesinde, içsel faktörlerin oynadığı rolden bahseder. Bu içsel yapıyı oluşturan ögelerden biri sabırdır (Akt.: Baran vd., 2011: 10). Bu noktada Allah'a sığınmak, terk edildiğini ve yalnızlaştığını düşünen yaşlı bireylere destek olur. Bazı yaşlıların,

> "Korona ilk çıktığı zamanlarda beni çok etkilemedi. Ama içerde, hapiste kala kala iyice yalnızlaştım. Zaten buraya terk edilmiştik, korona da üzerine tuz-biber oldu." (A8, Erkek, 96), "Bu salgın hastalık çıktı çıkalı burada bunalıyorum.

> Eskiden ziyaretçiler gelirdi, iki çift laf ederdik, şimdi ziyaretçileri de almıyorlar. Bu günler bitmez artık." (A8, Erkek, 96) İster Korona olsun ister başka hastalık olsun, eğer maddi durumun yoksa gelir o hastalık seni bulur. Zengin olsam, hastalığın bulaşmasından hiç korkmazdım. Bütün parama çocuklar el koyunca bu hale geldim. Beni bu hale düşüren çocuklarım Allah'tan belalarını bulacak (A7, Erkek, 73) Ben çok sabırlı biriyim, başıma neler geldi, neler çektim ben neler. Çocuklarım bana yapmadığı kalmadı, ondan bu hallere düştüm. Allah'ından bulsunlar. (A7, Erkek, 73)

şeklinde ifadelerini dile getirmeleri, Covid-19 sürecinde yaşlılarının kendilerini güçlü hissetmediklerinin göstergesi olabilir. Dinî bir inanca sahip yaşlılar için din, yaşanan olumsuzlukların sebep olduğu endişeleri ortadan kaldırır. Ayrıca birçok imkandan mahrum bırakılmış insanlar için din, bir güç ve umut kaynağıdır. Yaşlılar da sahip oldukları çoğu imkanı yitiren bir gelişim grubudur. Kirby ve diğerleri (2004) tarafından yapılan araştırmada hem psikolojik iyi oluşu sürdürmede hem de günlük yaşamda hissedilen güçsüzlük ile başa çıkmada, maneviyatın yaşlı bireyler için bir kaynak olduğu tespit edilmiştir. Young'un (1993) araştırmasında uzun süren hastalıklara maruz kalan yaşlıların umutlu olması, iç huzuru elde etmesi ve hayatı anlamlandırmasında maneviyatın güçlü bir etkisi olduğuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Kur'an'da yaşlılık döneminde unutkanlık (Nahl, 16/70), güçsüzlük ve zayıflık (Rum, 30/54) görülebileceği belirtilmiştir.

2.4. Şikayette Bulunma

Eşi vefat eden yaşlı, bu durumdan derinden etkilenebilir ve şiddetli bir yas dönemi geçirebilir. Bu yaşlılarda iştah ve uyku bozukluğu, çok sayıda bedensel yakınmalar, zevksizlik, anksiyete, hafif düzeyde pişmanlık duyguları ve keder yaygındır (Saygılı, 2013: 94). Çoğu zaman hastalıklar, bireylere hedeflerine ulaşmada engellen-

me ve güçsüzlük duyguları yaşatarak huzursuzluk ve öfkeli tepkilerin gelişmesine neden olur (Gorman & Sultan, 2014: 75). Olgunluk dönemindeki yaşlılardan hem benlik bütünlüğüne sahip olmaları hem de huzurlu olmaları beklenir (Öz, 2010: 71). Bazı yaşlıların,

> "Ben tekerlekli sandalyeye mahkum biriyim. Bazen çocuklarım gelip beni eve götürürlerdi, gezdirirlerdi. Şimdi dışarı çıkmaya bile korkuyorum. Can çok kıymetli." (A1, Kadın, 89), "Çok yaşlıyım, iyice unutkan oldum. İki de bir Korona ile ilgili bize bir şeyler anlatıyorlar ama sürekli aynı şeyleri duymaktan bıktım." (B1, Kadın, 78), "Buraya ilk geldiğimde çok sevmiştim. Korona çıkınca buranın tadı tuzu kalmadı. Sevmediğin insanlarla 7 gün 24 saat yüz yüzesin. Dışarı çıkmak da yasak. Kalacak başka bir yerim olsaydı bir an bile burada durmazdım." (B12, Erkek, 97),

şeklinde düşüncelerini dile getirmeleri, bu yaşlıların Covid-19 sürecine yönelik şikayette bulunduklarının bir göstergesi olabilir. Bu noktada olumsuz bir durumla karşılaşanların bu durumu değiştiremeyeceğini düşünerek pasif bir kişilik sergileyenler, yaşam olayları ile baş etme stratejilerini kullanmada daha az başarılıdırlar (Baran vd., 2011: 214). Bu nedenle sabır ile yakından ilişkili olan düşünce yapısı, yaşlıların şikayette bulunma ya da bulunmama durumlarını etkiler.

2.5. Yalnız Kalmayı Kabullenmeme

Günümüzde birçok insana göre yalnızlık, yaşlılığın doğal bir sonucudur ve insanlar bir yaştan sonra yalnızlığı seçer (Baran vd., 2011: 215). Yaşlılar özellikle emekliliğe ayrıldıklarında, yalnızlaşma ve başkalarına bağımlı olmaya dayalı olarak yaşlılığa uyum sorunları yaşayabilirler (Kalınkara, 2011: 24). Yaşlının kendisini yalnız hissetmesi ve çevresine uyumda güçlük yaşaması, psikolojik açıdan depresyona yönelten nedenlerdendir (Duyan vd., 2014: 321). Huzurevi gibi kurumsal bir yapı içinde hayatını devam ettiren

ve kendilerini yalnız hisseden yaşlılar, genelde dünyalarını kendi odalarında kurup dış olaylara karşı tepkisiz bir şekilde yaşamlarını sürdürmektedir. Bunun sonucunda hayattan izole olan yaşlı, girmiş olduğu bunalımdan ve yalnızlıktan kendini alıkoyamaz (Ahad, 2012: 225). Bazı katılımcıların,

> "Sabırlı insan Korona zamanında belli olur. Şimdi bizi dışarıya çıkartmıyorlar, içerde bunalıyoruz. Yapacak bir şey yok, katlanacağız." (B11, Erkek, 76), "Dışarı çıksam gezsem rahatlardım ama salgından dolayı buradayız. Burada kilit altında kalmaya artık tahammül edemiyorum (A12, Erkek, 81), "Bu hapishanede kala kala canımdan bezdim. Yaşlılığın da ne hastalığı bitiyor ne de çilesi. Bir de üzerine bu pandemi çıktı. Bakalım daha hangi sıkıntılar çekeceğiz." (B10, Erkek, 81), "Burada kapalı kalmak beni bunalttı. Eskiden ne güzel gezerdim, dolaşırdım. Şimdi çocuklarımızla bile görüşmeye izin verilmiyor." (B6, Kadın, 71)

ifadelerini paylaşmaları, Covid-19 sürecinde izole olma durumunun yol açtığı sosyal yalnızlığın yaşlılar tarafından kabullenilmediğine bir işaret olabilir. Uzun süreli hastalıklar, fiziksel sınırlılıklar, başkalarına bağımlı olma gibi durumlar yaşlıların yalnızlık hissetmelerine neden olan etkenlerdir (Öz, 2010: 157). Hastalıkların da etkisiyle yaşlının diğer insanlardan kendini soyutlaması sadece sosyal bağlarının kopmasına değil aynı zamanda yalnızlığa ve çaresizliğe de yol açar. Diğer yandan stresli durumlar ile mücadeleye uyum sağlama sürecinde manevi başa çıkmayı, pozitif ve negatif manevi başa çıkma olarak ayıranlar mevcuttur (Ano & Vasconcelles, 2005). Yaşlılıkta genelde yalnız kalacağından dolayı kaygılanma duygusu hâkimdir. Yaşlılar toplumdaki değişimlere ayak uyduramaz ve olaylara adapte olamazsa kendi kabuklarına çekilir (Akyıldız, 1999: 8). Bu noktada dindar yaşlıların diğerlerine göre daha mutlu, daha az depresif, daha az yalnızlık çeken insanlar olduğu söylenebilir (Kayıklık, 2011: 103). Çünkü dinin sosyal boyutu

sayesinde, ortak nokta olma potansiyeli olan din üzerinden diğer yaşlılar ile iletişim halinde olmalarının onların psikolojik iyi oluşlarını destekleyici bir unsur olduğu ifade edilebilir.

2.6. Cezalandırıldığını Düşünme

Allah'a sarsılmaz bir güven içerisinde olan biri ile O'nu cezalandırıcı, ulaşılamayan, yüzüstü bırakan biri olarak algılayan birinin hayatı algılaması, çıkan sorunları değerlendirmesi ve çevresiyle ilişki kurması gibi süreçler farklılık gösterir (Arıcı & Tokur, 2017). Allah'ın affediciliği insan hayatında, özellikle yaşlılık döneminde önemli bir yer tutar. Çünkü dünyada yapmış olduğu kötü davranışlarından dolayı ölümden sonra cezalandırılacağına dair düşünceler, ölümün yaklaştığını hisseden yaşlının ölüm kaygısını artıran faktörlerden biridir (Koç, 2002: 17). Bazı yaşlıların,

> "Buralara düşeceğim aklımın ucundan bile geçmezdi. Daha çekeceğim çileler bitmemiş. Bunlar bana Allah'ın bir cezası (B12, Erkek, 97). Eski güzel günleri düşününce dünya nasıl bu hale geldi diye düşünüyorum. Her gün yeni bir hastalık çıkıyor. Çocuklarım bari Korona zamanında beni yanlarına alsalardı çok güzel olurdu. Burada hapiste kalmaya dayanamıyorum artık. Kendi anne-babama ettiğimi çocuklarım da bana yapıyor. Allah'ın bir imtihanı işte (B1, Kadın, 78) İmtihan dünyasında yaşıyoruz. Gördüğüm kadarıyla salgın hastalık, yaşlıların Allah'a yakınlaşmasını sağladı. Çünkü başka ellerinden bir şey gelmez. Can korkusu oldu muydu, herkes beş vakit namazını kılmaya başladı. Allah'ım sen nelere kadirsin." (B4, Kadın, 63)

düşüncelerini dile getirmelerinden yola çıkarak yaşlıların Covid-19 hastalığı aracılığıyla cezalandırıldıklarını düşünmelerine bir işaret olabilir. Bazı toplumlarda hastalıklar affedilmemenin bir kefareti olarak algılanır ve bu durum hastalığın tedavisinde zaman zaman aksamaya neden olabilir (Öz, 2010: 5). Schaefer ve Gorsu-

ch'un (1991) araştırmasında; sevgi dolu ve merhametli bir Tanrıya inananların, Tanrıyı cezalandırıcı ve katı olarak algılayanlara göre daha az kaygılı olduklarına ulaşılmıştır. Orak ve diğerlerinin (2015) araştırmasında ise yaşlı hastalarda sevgi yönelimli Tanrı algısı puanları arttıkça ölüm kaygısı puanlarının azaldığına ulaşılmıştır.

2.7. Olumsuz Yaşam Olaylarını Yaşlılık ile İlişkilendirme

Psikolojik dayanıklılık, yaşlılık döneminde koruyucu değişkenlerden biri olarak kabul edilir (Durak, 2015: 291). Bazı bireyler için hastalık veya trajik bir durum, pozitif bir yaşantının kaynağı haline gelebilir. Bu bireyler, böyle bir olayı asla seçmediklerini kolayca kabul etmelerine rağmen, sonunda onlar için olumsuz yaşam olayları olarak değil, gelişimleri için fırsatlar olarak görürler (Gorman & Sultan, 2014: 371). Bazı yaşlıların,

> "Bu yaşlarda aslında rahat bir hayat yaşamak isterdim. Ama ne elim tutuyor ne ayağım. Ciğerlerimde de sorun var. Bu salgın, ciğeri kötü olanları öldürüyormuş. Korona'ya yakalanmaktan çok korkuyorum." (A8, Erkek, 96), "İnsan yaşlandığında her şeyi kafaya takar. Haberlerde her gün bir sürü insanın pandemiden öldüğünü duyuyoruz. Salgın hastalık bulaşacak diye aklım çıkıyor. Hastalığı umursamayan yaşlıları görünce çok sinirleniyorum." (A12, Erkek, 81), "İnsan yaşlandıkça sabretmesi zorlaşır. Artık tahammül edemez. Yaşlı insanlara bakınca çoğunun yalnız olduğunu görürsün, çünkü diğer insanlara tahammül edemeyince araları açılır, bir daha da barışmazlar." (B8, Erkek, 74), "insan hayatının en zor zamanı yaşlılıktır. Yaşlanınca hastalıklar peşini bırakmaz. Sen kaçarsın onlar kovalar. Korona da bizi kovalayan hastalıklardan biri. Eğer yakalanırsak kurtuluşumuz zor." (B4, Kadın, 63), "yaşlılığın her tarafı zarar. Bir de üstüne bu salgın belası çıktı. Eskiden derdimiz bir idi, şimdi bin oldu. Şu hastalığın ilacını bulsalar da kurtulsak (B11, Erkek, 76)

ifadelerini paylaşmaları, yaşlılar tarafından salgın hastalıkların yaşlılık sorunlarıyla doğrudan ilişkilendirildiğine bir işaret olabilir. Yaşlılıkta ölüm kaygısı ile yüz yüze gelme, yalnızlaşacağına ve sevdiklerinden ayrılacağına dair endişelere neden olur (Kalınkara, 2011: 331). İslam dini; zorluklar karşısında sabretmeye, duaya yönelmeye, tevekkül etmeye ve olayları hayra yormaya teşvik ederken İslamî referanslarda da olumsuz yaşam olayları ile başa çıkılabilmesi için Allah'ı zikretme tavsiye edilir (Karakaş & Koç, 2014). Tanrı ile kurulan bağ, bazı yaşlıların benliği üzerinde etkilidir. Bu bağ sağlam kurulmuşsa, olumsuz yaşam olayları ile başa çıkmada işlevsel olarak kullanılabilir (Cicirelli, 2004). Yapılan birçok araştırmada, maneviyatın yaşlılık döneminde önemli bir yere sahip olduğu, olumsuz yaşam olayları ile baş etmeyi kolaylaştırdığı ve hayatı anlamlandırmayı sağladığı tespit edilmiştir (Bkz. Black et al., 2007; Ragan & Kane, 2010).

2.8. Hastalık Sürecinin Zor Geçmesinden Dolayı Yakınlarını Suçlama

Yaşamı huzurlu bir şekilde sürdürmeyi hastalıklar engellediğinde, günlük alışkanlıklar dengesizleşebilir ve belki de anlamını yitiren bir yaşama neden olabilir (Mc Sherry, 2006: 49). Yaşlılarda görülen depresyona sebep olan durumlar arasında çökkün duygu durumu, enerji azalması, konsantrasyon güçlüğü, üzüntü ve gerginlik gibi etkenler sayılabilir (Göz & Erkan, 2008: 56). Yaşlılıkta şiddetli ağrılar, uzun süren hastalıklar, ölüm kaygısı, yakınlarından uzaklaşma ve eş kaybı gibi durumlarla karşılaşıldığında varoluşsal sorular sorulur (Nardi & Rooda, 2011). Bazı katılımcıların,

> "Benim başıma gelmeyen kalmadı. Çocuklarım beni terk etti, kardeşlerim bana bakmadı. Şimdi hepsine küstüm, telefonla arıyorlar ama cevap vermiyorum. Şimdi de pandemi musallat oldu. İmtihanın biri bitiyor, diğeri başlıyor" (B5, Kadın, 68) "Her gün bu salgını konuşuyoruz. Televizyonda

hangi kanalı açarsan aç Korona haberleri var. Artık bitsin bu salgın." (A12, Erkek, 81), "Eşimden hiç memnun değildim, sürekli vır vır kafamın etini yerdi. Zamanında sabrettim sabrettim de ne oldu? Sonunda boşandım, evi de ona verdim. Keşke boşanmasaydım da Covid zamanında burada kalacağıma evde kalsaydım." (B8, Erkek, 74)

düşüncelerini dile getirmeleri, Covid-19 süreci de bahane edilerek, yaşlıların kendi yakınlarına yönelik olumsuz düşüncelerinde artışa neden olduğuna bir işaret kabul edilebilir. Yaşlılıktaki ilerlemiş ciddi hastalıklar, hastanın geçmişteki ilişkilerini düzeltme ve yanlışlarından pişmanlık duyma isteklerini uyarabilir. Maneviyat bu istekleri destekler ve geliştirir (Gorman & Sultan, 2014: 374). Sağlık bakımından, hastaların karşılaştığı problemleri anlamlandırırken onlara bir bakış açısı ve sunabilen maneviyat, sağlığı etkileyen bireysel bir kaynaktır (McEwan, 2004: 322). Maneviyat; varoluşu anlamlandırma, hastalık, ölüm gibi durumlarla ilişkilidir (Strang, Strang & Ternestedt, 2002) ve bu kavram ölümcül hastalık ile mücadele eden bireylerin psikolojik sağlığını olumlu yönde etkiler (Corry et al., 2013). Bu noktada Rowe ve Allen'in (2004) araştırmasında maneviyat ile başa çıkma arasında pozitif yönlü bir ilişkiye ulaşılmıştır. Tuncay'ın (2007) çalışmasında ise hastalar üzerinde yapılan çok sayıda araştırmada maneviyatı baş etme sürecine dahil edenlerin depresyon, umutsuzluk, kaygı düzeylerinin düştüğüne; intihar düşüncesinin ve ölüm korkusunun azaldığına; hastalık sürecine uyum ve yaşam memnuniyetinin arttığına ulaşılmıştır.

Sonuç

Araştırmanın amacı Covid-19 sürecinde huzurevinde izole olmak zorunda kalan yaşlıların sabır ile ilişkili tutumlarını ortaya çıkarmaktır. Araştırmada yapılandırılmamış görüşme soruları, telefonla gerçekleştirilen ikili görüşmeler aracılığıyla sorulmuştur. Bu görüşmeler yoluyla katılımcılardan elde edilen verileri değer-

lendirme aşamasında içerik analizi kullanılmış ve bu analiz neticesinde yaşlıların Covid-19 sürecinde sabırlı olmadıklarına dair çok sayıda ifadeye ulaşılmıştır. Alanyazındaki ilgili araştırmaların sonuçları, ikili görüşmelerden elde edilen veriler ve alan uzmanlarının görüşleri göz önünde bulundurularak; katılımcıların sabır ile ilgili ifadelerinin temelde sekiz kategoride değerlendirilebileceğine karar verilmiştir. Bu kategoriler şunlardır: (1) Sükunetini koruyamama, (2) dayanma gücü eksikliği, (3) kendini güçlü hissetmeme, (4) şikayette bulunma, (5) yalnız kalmayı kabullenmeme, (6) cezalandırıldığını düşünme, (7) olumsuz yaşam olaylarını yaşlılık ile ilişkilendirme, (8) hastalık sürecinin zor geçmesinden dolayı yakınlarını suçlama.

Araştırmada elde edilen ana temaların yanında çok sayıda alt temalara da ulaşılmıştır. Bu alt temalar ise şunlardır: Çabuk sinirlenme, Covid-19 sürecinde dayanma güçlerinin yetersizliği, fiziksel açıdan yetersizliklerden sık sık şikayet etme, geçmişe yönelik olumsuz düşünceler besleme, her gün çok sayıda ilaç kullanmalarına rağmen durumlarının daha da kötüye gittiğine yönelik inançlara sahip olma, yaşlandıkça uyumsuz olduklarını kabul etme, Covid-19'a yakalanırlarsa sonucunun ölüm ile sonlanacağına yönelik inançlar, Covid-19 düzenlemeleri konusunda yapılan herhangi bir uyarıya müsamaha göstermeme, Covid-19 sürecindeki maddi kısıtlamalara yönelik sabır göstermeme, izole olmaya bağlı olarak yakınlarından uzak kalmaya dayanamama, Covid-19 sürecindeki şartlara isyan etme, bu süreçteki izole olmaya bağlı olarak yakınlarıyla tartışma ve onlara küsme, bu süreçte yaşadıklarından dolayı hayattan memnun olmama, salgın hastalıkları Allah'ın bir cezalandırması olarak algılama, Covid-19'a yakalanmamak ve dertlerinden kurtulmak için Allah'a yeterince dua etmeme, böyle hastalıkların insanların çile çekmeleri için yaratıldığını düşünme, bu süreçte yaşadıkları için Allah'a serzenişte bulunma, başına gelenlerin müsebbibi olarak huzurevine bırakan yakınlarını gördükleri için onlara

beddua etme, yaşlılık döneminin hastalıklarla ve zorluklarla geçirilecek bir zaman dilimi olarak yaratıldığına inanma.

Öneriler

Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak yaşlıların sabır konusunda gereksinimlerini karşılamak için sunulacak manevi bakımın içerikleri altı başlıkta sunulabilir: (1) Covid-19 sürecine tahammül gösterme ile sabretme arasındaki fark açıklanabilir, (2) Covid-19 sürecinin artırdığı öfkenin üstesinden gelme ile sabır arasında ilişki kurulabilir, (3) Covid-19 sürecinde yaşanan sıkıntılara hikmet gözüyle bakma ve sabır ilişkisi ele alınabilir, (4) Azim ve hırs arasında ayrım yapılabilir, (5) Amaçlara ulaşmada sabrın rolü hakkında açıklamalarda bulunulabilir (6) Covid-19 sürecinde dinî baş etme ile sabır arasındaki ilişki ele alınabilir. Ayrıca hastalıklar karşısında sabretme konusunu somutlaştırmak için Eyüp Peygamber menkıbesi paylaşılabilir. Çok sayıda sıkıntılara maruz kaldığı hâlde Allah'tan ümidini hiç kesmeyerek sabreden ülü'l-azm peygamberlerin hayatı, yaşlılara model olarak sunulabilir. Sabır konusunu somutlaştırmak için 'ceviz kıracağında farklı malzemelerin kırılması' metaforlaştırması yaşlılarla birlikte yapılabilir. Buna göre ceviz kıracağı ile önce kabuklu fıstık, sonra fındık, sonra da ceviz kırılır. Ardından bu kıracağa pamuk konulup kırılmaya çalışılır ama pamukta herhangi bir kırılma olmadığı ifade edilir. Sabırlı insanın 'pamuk' gibi olduğu, her ne yaşarsa yaşasın kırılmayacağı ve kendini kaybetmeyeceği, çünkü gerçek sabrın bireyin kendisine de zarar vermemesiyle gerçekleştiği açıklanır.

Kaynakça

Ahad, Y. E. (2012). Grup terapisi. [içinde] *Yaşlıya psikolojik destek kitabı*. Ed.: I. B. Kulaksızoğlu & N. Yücel, (ss. 219-228). İst.: İbb Basımevi.

Akyıldız, N. (1999). *Sağlıklı Yaşlanma*. İst.: Yay-pa Yay.

Ano, G. G., & Vasconcelles, E. B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, *61*(4), 461-80.

Arıcı, İ. & Tokur, B. (2017). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Tanrı Algıları ve Hoşgörü Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Turkish Studies*, *12*(10), 31-48.

Baran, A. G. (2011). *Türkiye'de Yaşlılık Dönemine İlişkin Beklentiler*. Ank.: KRY Yayıncılık.

Black, H. K., White, T., & Hannum, S. M. (2007). The lived experience of depression in elderly African American women. *The Journals of Gerontology Series B.*, *62*(6), S392-S398.

Canatan, A. (2008). *Sosyal yönleriyle yaşlılık*. Ank.: Palme Yay.

Chapple A., Swift C., & Ziebland S. (2011). The role of spirituality and religion for those bereaved due to a traumatic death. *Mortality*, *16*(1), 1-19.

Cicirelli, V. (2004). God as the Ultimate Attachment Figure for Older Adults. *Attachment & Human Development*, *6*(4), 371-388.

Corry, D. A. S., Mallett, J., Lewis, C. A., & Abdel-Khalek, A. M. (2013). The creativity-spirituality construct and its role in transformative coping. *Mental Health, Religion and Culture*, *16*(10), 979-90.

Çelimli, Ç. & Güldal, Ş. T. (2016). Manevi *yönelimli danışmanlık ile psikoterapi Yöntem ve teknikleri: Doğu ve Batı'dan örnekler.* [içinde] *Manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma.* Ed.: H. Ekşi & Ç. Kaya, (ss. 99-122). İst.: Kaknüs Yay.

Doka, K. J. (2011). Religion and spirituality: Assessment and intervention. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care, 7*(1), 99–109.

Durak, M. (2015). Yaşlılık Döneminde Psikososyal ve Bilişsel Gelişim. [içinde] *Yetişkinlik ve Yaşlılık Gelişimi ve Psikolojisi.* Ed.: H. Bacanlı & Ş. Terzi, (ss. 275-310). İst.: Açılım Kitap.

Duyan, V., Yolcuoğlu, İ. G. & Artan, T. (2014). *Dünü bugünü yarınıyla insanı anlamak*. İst.: Nar Yayınevi.

Gorman, L. M., & Sultan, D. F. (2014). *Psikososyal hemşirelik*. Ank.: Akademisyen Tıp Kitabevi.

Gökçen, H. (2013). *Sağlıklı yaşlanma*. İst.: Hermes Yay.

Göz, F. & Erkan, M. (2008). *Yaşlılık: Sorunlar ve bakım ilkeleri*. Samsun: Oscar Yay.

Kalınkara, V. (2011). *Temel Gerontoloji: Yaşlılık bilimi*. Ank.: Nobel Yay.

Karakaş, A. C., & Koç, M. (2014). Stresle başa çıkma ve dinî başa çıkma yöntemleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, *3*(3), 610-631.

Kayıklık, H. (2011). *Din Psikolojisi-bireysel dindarlık üzerine*. Adana: Karahan Kitabevi.

Kılavuz, M. A. (2003). *Yaşlanma dönemi din eğitimi*. Bursa: Arasta Yay.

Kirby, S. E., Coleman, P. G., & Daley, D. (2004). Spirituality and well-being in frail and nonfrail older adults. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, *59*(3), P123-P129.

Koç, M. (2002). Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açıdan Psikolojik Bir Değerlendirme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (6), 7-20.

Koenig, H. G., & Clifford, D. (1995). Aging and God: Spiritual pathways to mental health in mid-life and later years. *Ageing and Society*, *15*(3), 440-442.

Kökenek, Y. Y. (2012). Normal yaşlılık ve yaşlanma psikolojisi. [içinde] *Yaşlıya Psikolojik Destek Kitabı.* Ed.: I. B. Kulaksızoğlu & N. Yücel, (ss. 13-26). İst.: İbb Basımevi.

McEwan, W. (2004). Spirituality in nursing: What are the issues? *Orthopaedic Nursing*, *23*(5), 321-326.

McSherry, W. (2006). *Making sense of spirituality in nursing and health care practice: An interactive approach*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Nardi, D., & Rooda, L. (2011). Spirituality-based nursing practice by nursing students: an exploratory study. *Journal of Professional Nursing*, *27*(4), 255-263.

Orak, O. S., Gök Uğur, H., Başköy, F. vd. (2015). Yaşlı hastalarda Tanrı algısı ölüm kaygısını etkiler mi? *Journal of International Social Research*, *8*(38), 618-624.

Öz, F. (2010). *Sağlık alanında temel kavramlar*. Ank.: Mattek Matbaacılık.

Powell, L. H., Shahabi, L., & Thoresen, C. E. (2003). Religion and spirituality: Linkages to physical health. *American psychologist*, *58*(1), 36-52.

Ragan, M., & Kane, C. F. (2010). Meaningful lives: Elders in treatment for depression. *Archives of psychiatric nursing*, *24*(6), 408-417.

Rowe, M., & Allen, R. G. (2004). Spirituality as a means of coping with chronic illness. American Journal of Health Studies, *19*(1), 62-67.

Saygılı, S. (2013). Yaşlılarda psikiyatrik sorunlar, çözüm önerileri ve korunma. [içinde] *Yaşlılarda güncel sağlık sorunları ve bakımı.* Ed.: M. Altındiş, (ss. 87-96). İst.: İstanbul Tıp Kitabevi.

Schaefer, C. A. & Gorsuch, R. L. (1991). Psychological adjustment and religiousness, the multivariate belief motivation theory of religiousness. Journal for the *Scientific Study of Religion, 30*(4), 448-461

Strang S., Strang P., & Ternestedt B. (2002). Spiritual needs as defined by Swedish nursing staff. *Journal of Clinical Nursing*, *11*(1), 48–57

Tuncay, T. (2007). Kronik hastalıklarla başetmede tinsellik. *Sağlık ve Toplum*, *17*(2), 13-20.

KORONAVİRÜS (COVİD 19) TANILI HASTALARIN MANEVİ DANIŞMANLIK GEREKSİNİMLERİ

Aysun CUMHUR[1]

Giriş

Sağlık Bakanlığının tanımına göre; Covid 19, yani yeni koronavirüs hastalığı ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde 2019 yılı Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Kısa zaman içerisinde hızla tüm dünyayı etkisine alan koronavirüs 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Orgütü tarafından küresel bir salgın yani "pandemi" ilan edilmiştir.

Çeşitli solunum yolu belirtileriyle gelişerek solunum yolu enfeksiyonuna neden olan bu virüs, bireylerin fiziksel sağlığını etkilemesinin yanı sıra psikolojik sağlığını da etkilemektedir. Bu yönüyle koronavirüs sadece bir medikal sağlık krizi olarak değil, aynı zamanda akıl sağlığı için de acil durum olarak düşünülmelidir. Bilhassa salgının ilk ortaya çıktığı dönem ile vaka sayılarının artış gösterdiği dönemlerde bireylerin korku, endişe ve stres düzeylerinin artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Bulaşıcı hastalıklar, bireylerin hem fiziksel sağlığını hem de enfekte olsun olmasın tüm nüfusun psikolojik sağlığını ve refahını etkilemektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda, ağır akut solunum yolu yetersizliği sendromu (SARS) gibi bulaşıcı hastalıkların bireylerin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerini artırabildiği tespit edilmiştir (Aşkın vd, 2020: 305). Ko-

[1] Dr., Manevi Danışman, Diyanet İşleri Başkanlığı
aaysunozkan@gmail.com

ronavirüs salgını, bireylerin yaşamlarının kendi kontrolleri altında olduğuna dair güven duygusunu zedeleyen, belirsizlik ortamı yaratarak tehdit algısı ve kaygıyı yükselten bir kriz olarak değerlendirilebilir (Doğan ve Düzel, 2020: 743).

İnsanların bir hastalığı algılayış biçimi ile hastalık karşısında verdiği tepkiler ve hastalığa uyum arasında ilişki olduğu bilinmektedir. Pandemi ilk çıktığı günden itibaren insanlar üzerinde ölüm, yoğun bakımdaki hasta ve entübe hasta sayısındaki fazlalık gibi durumlar ve medyadaki yapılan yorumlar sebebiyle korku, panik, endişe ve güvensizlik gibi duygusal/tepkisel sorunların arttığı gözlenmiştir (H. Çölgeçen ve Y. Çölgeçen, 2020: 264).

Bu salgın hastalık karşısında bireylerde tipik travma tepkileri olan inkar, şok ve şaşkınlık tepkileri gözlenmesi beklenmektedir. Bireyin hastalığı kabul etme sürecindeki zorlanmasını yansıtan inkar, başlangıçta tüm insanların baş etme aracı olarak kullandıkları ruhsal bir savunma tepkisidir (Aşkın vd., 2020: 307).

Maneviyat, hayatta bireylerin yaşadığı sıkıntı ve güçlük veren durumlarda mücadele etmelerinde cesaret ve güven veren yaşamsal bir güç olarak onlara destek olur (Cebeci, 2010: 60-61). Fiziksel, duygusal ve zihinsel bütün bir kişiliğin ifadesi olan maneviyat, bireylerin hayatlarındaki anlam bulma, bütünlük, içsel potansiyel ve diğerleriyle bağlantı halinde olma gibi çeşitli kutsal veya varoluşsal hedeflere ulaşma çabalarını temsil etmektedir (Thorne, 2001: 68).

Maneviyattan uzak olma ya da yoksun kalma durumlarında insanlar kendilerine uzatılacak bir yardım eli olarak manevi yardım ihtiyacı hissedebilir. Böyle bir ihtiyaç sonunda ise destek arama amacıyla çeşitli kişilere başvurabilir (Söylev, 2015: 288-289). Tarihin eski devirlerinden beri bu ihtiyacı hisseden bireyler kimi zaman hoca kimi zaman papaz, kimi zaman da medyum gibi kişileri manevi güç kaynağı olarak görerek onlardan yardım istemişlerdir. Manevi sıkıntı yaşayan bir kişi için çoğu zaman bu saydığımız kişiler, doktorlardan önce başvurulabilen isimlerden olmuştur. İslamî

geleneğe baktığımızda da dinî rehberlik amacıyla din adamı ve âlimlere başvurulması önemsenen bir usul olmuştur (Cebeci, 2010: 59-61). Bireylerin manevi güç sahibi olarak kabul ettikleri kişilere başvurmaları çoğu zaman onların manevi yönden güçlü hissetmelerine destek olmuş, manevi iyilik düzeylerinin artmasına katkı sağlamıştır.

Hastalık, afet, felaket, doğum, ölüm, evlenme gibi çeşitli geçiş dönemlerinde ve kriz durumlarında birey, öncelikle yaşadığı durumu anlamlandırmaya çabalamaktadır. Bireyin bu durumu anlamlandırmaya çalışarak zihninde konumlandırması ise durumla başa çıkmaya çabalamasına imkan tanımaktadır. Ancak birey yaşamakta olduğu geçiş dönemleri ve kriz durumlarında her zaman süreci anlamlandırmayı ve süreçle başa çıkmayı kendi başına gerçekleştiremeyebilmekte, bu süreçte dışardan bir yardıma ihtiyaç duymaktadır. Hayatında maneviyatın önemli bir yer edindiği bireyler için bu yardım sürecinde maneviyat temelli yardım uygulamaları önem kazanmaktadır. Bu bağlamda manevi danışmanlık bireyin yaşadığı sıkıntıları anlaması ve bu durumlarla başa çıkabilmesi için desteklenmesi fonksiyonunu icra etmektedir. "Manevi danışmanlık; maneviyatın hayatında önemli bir yer edindiği bireye, yaşadığı geçiş dönemlerinde ve kriz durumlarında, din ve psikoloji eğitim donanımlarına ve danışmanlık becerilerine sahip olan, karşısındaki kişinin yaşadığı durumun ehemmiyetini kavrayıp bunu muhatabına hissettiren, danışanın inanç ve değerlerine hakim olan ayrıca muhatabına birey olarak değerli olduğunu ve yaşadığı durumun onun değerini azaltmadığını hissettiren bir uzmanın, önyargıdan ve tarafsızlıktan uzak olarak, samimi ve özverili bir yaklaşımla, etik ilkelere ve alanının sınırlarına riayet ederek ve ilgili disiplinlerle koordinasyon halinde olarak dinî/manevi kaynakları referans almasının yanı sıra psikolojik yöntem ve teknikleri de kullanarak yardım, destek, rehberlik sağlaması ve ona eşlik etme sürecidir" (Özkan, 2019: 34-35).

Manevi danışmanlığın çıkış noktasında insanın fiziksel yönüne ek olarak manevî, ruhi yönünün de olduğu fikrinden hareketle fiziksel, psikolojik, sosyal ve manevi ihtiyaçlarının olduğunun kabul edilmesine bağlı olarak, bütüncül (holistik) yaklaşım ilkesi yer alır (Söylev, 2020: 80; Karagül, 2012: 16). İnsana yönelik bütüncül yaklaşımın benimsenmesi için onun fiziksel, psiko-sosyal ve manevi açıdan desteklenmesi gerekir. Böylece bireyin problemin ortadan kaldırılmasının yanı sıra var olan iyilik halinin artırılmasına da imkan sağlanır.

Dindarlık ve maneviyat birçok bireyin hayatında önemli bir konumda yer almasının yanında, bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlığına da etkide bulunmaktadır (Oman ve Thoresen, 2013: 295-297). Bireyin psikolojik ve fizyolojik problemlerinin azalmasına katkı sağlayan manevi anlamda kendini güçlü hissetme durumu, bireylerin acılarını azaltmada, karşılaştıkları sıkıntılı durumlarla baş etme becerilerini geliştirmede ve yaşam kalitelerini yükseltmede olumlu etkilerde bulunmaktadır. Bireylerde artan manevi iyi oluş düzeyi hastaneye gitme ya da hastanede kalma sürelerini azaltmakta, anksiyete ile umutsuzluk hissinin azalmasına yardımcı olarak daha sağlıklı bir yaşam süreci geçirilmesini sağlamaktadır (Yaman, 2016: 95). Özetle, maneviyat-sağlık ilişkisini inceleyen çalışmaların çoğunluğu maneviyat ve sağlık arasında pozitif ilişki olduğunu (Oman ve Thoresen, 2013: 298), bireylerin beden sağlığı ve ruh sağlığının karşılıklı olarak birbirini etkilediğini (Horozcu, 2010: 120), maneviyatla ilişkili olma ve dini/manevi uygulamaların bireylerin hayatlarında önemli bir konumda bulunmasının hem fiziksel hem de psikolojik sağlık üzerinde olumlu etkilerde bulunduğunu ortaya koymaktadır (Özkan, 2019: 90).

Çeşitli çalışmalarda salgın hastalıkların psikolojik etkileri araştırılmış ve bu konuda belli başlı risk etkenleri tespit edilmiştir. Zorunlu izolasyon uygulamasının, uzun süre karantinada kalmanın, salgından etkilenip hasta olmanın ve salgında bir yakınını kaybet-

menin psikolojik sorunlara neden olma noktasında yüksek risk etkenleri olarak belirlendiği birçok çalışmada görülmüştür. Karantinada kalmanın travma sonrası stres belirtilerine, yüksek kaygı düzeyine ve uyum bozukluğuna sahip olmak ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Karantinadan veya izolasyondan çıkan bireylere çevrelerindeki kişilerin verdiği tepkiler, yani bu bireylerin damgalanmaya maruz kalmaları da psikolojik bozukluk için risk etkeni olarak ele alınmıştır (Işıklı, 2020: 15).

Koronavirüs salgını bireylerin çeşitli biçimlerde kayıp duygusu yaşamasına neden olmaktadır. Bu süreçte insanlar, fiziksel güvenlik duygusunu, gündelik rutinini, taahhüt edileni, inancını, mesleğini, gelecek algısını, geçmişe bakıp geleceği tahmin etme yetisini, yaşam üzerindeki kontrolünü, sevdiklerini, yakınlarını, diğerlerine güvenini, umudunu, kişisel gücünü, işini, ekonomik gücünü ve arkadaşlarını kaybetmektedir (Işıklı, 2020: 12).

Covid tanısı alan hastaların yaşadıkları durumu anlama ve başa çıkabilmeleri hususlarında manevi danışmanlık önemli bir fonksiyon icra edebilir. Tanı alan bireyin neden başkalarının değil de kendisinin hasta olduğu, bu hastalığın kendisine nasıl bulaştığı, kendisinin de başkalarına bulaştırabilmiş ya da bulaştırabilecek olabileceği gibi bireyin zihnini meşgul eden birçok düşünce bulunmaktadır. Birey bu süreçte bir sorumlu aramakta; kimi zaman kendi ihmali olduğunu düşünerek kendisini suçlamakta, kimi zaman da kendisinin hiçbir ihmali olmadığı hâlde bu hastalıkla muhatap olması nedeniyle yaratıcı tarafından haksızlığa uğradığını hatta çeşitli nedenlerden ötürü cezalandırılmış olduğunu düşünebilmektedir. Ayrıca koronavirüs hastaları, yaşadığı bulaşıcı hastalıktan ötürü izole olmaktadırlar. Buna bağlı olarak koronavirüs hastaları kendilerini toplumdan tecrit edilmiş, yalnız ve hatta insan olarak değerinin azalmış olduğunu hissedebilmektedirler. Tedavi sürecinde yaşadığı durumu anlamaya çalışan birey, yaşadığı duygusal çöküntüyle birlikte bu süreçle nasıl baş edebileceğini bilemeyebilmektedir. Dahası

fiziksel yakınmalarının oluşturduğu etki de eklendiğinde birey bu süreçle baş edecek gücü hissetmekte zorlanmaktadır. Koronavirüs tanılı hastaların tanı ve tedavi sürecinde manevi danışmanlar, bireye böylesi zor bir süreçte yalnız olmadıklarını, bu hastalığın onların değerini azaltmadığını hissetmelerinde, yaşadıklarının aslında ne anlam ifade edebileceğini ve bu süreci yaşamalarının kendileri için bir haksızlık ya da ceza olmadığını keşfetmelerinde rehberlik edebilir. Yaşadığı hastalık sürecini zihninde konumlandırabilen bireyin süreçle baş edebilmesi daha rahat olabilir.

1. Araştırma Hakkında

Araştırmanın amacı; koronavirüs hastalarının yaşadıkları tanı ve tedavi sürecini nasıl değerlendirdiklerini anlamak, manevi gereksinimlerini ve bu süreçte manevi danışmanlık hizmetine ilişkin değerlendirmelerini analiz edebilmektir. Bu kapsamda çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Hastaların koronavirüs tanısı aldıklarında hissettiği duygular nelerdir?
- Hastaların koronavirüs tanısı aldıklarında verdikleri tepkiler nelerdir?
- Hastaların koronavirüs tedavi sürecinde yaşadığı duygu ve düşünceler nelerdir?
- Koronavirüs hastalarının manevi ihtiyaçları nelerdir?
- Koronavirüs hastalarının bu süreçte manevi danışmanlık hizmetine ilişkin görüşleri nelerdir?

1.1. Metot ve Uygulama

Araştırmada nitel araştırma tekniklerinden faydalanılmıştır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve döküman incelemesi gibi çeşitli nitel veri toplama teknikleri kullanılarak algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya koyulması amacıyla nitel bir sürecin takip edilmesiyle yapılır (Creswell,

2012: 49). Araştırmada nitel araştırma tekniklerinden görüşme ve gözlem teknikleri kullanılmıştır.

1.2. Veri Toplama Aracı

Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşmenin tercih edilme nedeni, katılımcıların özgürce konuşmasına ve gerçek hislerini ortaya koyabilmesine imkan sağlamasıdır.

Görüşme formu oluşturulurken araştırmacının gözlemlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca görüşmeler gerçekleştirilirken ve analiz edilirken de araştırmacının gözlemlerine başvurulmuştur. Özetle nitel aşamada araştırmacının uygulama sürecindeki gözlemleri veri toplama araçlarının düzenlenmesi, uygulanması ve analiz edilmesinde büyük bir önem taşımıştır.

1.3. Verilerin Toplanması

Görüşmelerin büyük çoğunluğu pandemi sürecinin etkisiyle görüntülü görüşmeler ile telefon görüşmeleri şeklinde yapılmıştır. Mülakatlar Eylül-Kasım 2020 tarihleri arasında yapılmıştır. Mülakatlar ses kayıt cihazları aracılığıyla kaydedilmiştir. Sonrasında kayıtlar bilgisayara aktarılarak yazıya geçirilmiş ve analize hazır hale getirilmiştir. Katılımcılara, Katılımcı 1, Katılımcı 2 şeklinde müstear isim verilmesi tercih edilmiştir.

1.4. Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizi sürecinde toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmanın temel amaç olduğu içerik analizinden yararlanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 227)

1.5. Katılımcıların Nitelikleri

Araştırmaya 5 erkek 8 kadın toplam 13 kişi katılmıştır. Katılımcıların yaş aralığı 21-38'dir.

2. Bulgular ve Yorumlar

2.1. Koronavirüs Tanısı Alındığında Hissedilen Duygular ve Verilen Tepkiler

Çalışmada öncelikle koronavirüs hastalığı sürecinde enfekte olan kişilerin ilk tanı aldıkları aşamada yaşadığı duygular ile bu durumda gösterdikleri tepkilerin neler olduğu araştırılmıştır. Böylece tüm dünyayı etkisi altına alan ve ciddi yaşamsal tehdidi içeren bu salgın hastalığa dair katılımcıların duygu ve düşünceleri tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre koronavirüs hastalarının hastalıklarını öğrendiklerinde verdikleri ilk tepkinin şok olduğu tespit edilmiştir. Katılımcı 13'ün ifadeleri bu doğrultudadır.

"Hastanede çalıştığım için bir gün bana da bulaşabileceğini düşünüyordum ama bu kadar erken bulaşacağını düşünmemiştim açıkçası. İlk öğrendiğimde şok olmuştum. Ama yine de üstesinden geleceğimi düşünüyordum. Üzerimdeki şoku atlattıktan sonra aklıma ailem geldi... Onlara da bulaştırırım düşüncesi beni biraz korkuttu. İçimde hep bu hastalığı yeneceğime dair umut vardı. İlk öğrendiğimde biraz korku ve endişe vardı ama daha sonra hep umut doluydum". (Katılımcı 13)

Araştırmada katılımcıların tanı aldıklarında yoğun bir şekilde korku ve endişe duygularını yaşadıkları ortaya koyulmuştur. Katılımcıların korku ve endişelerinin temelinde koronavirüs hastalığının bulaşma hızının yüksek olması ile yaşamsal tehdit içeren yönünün bulunması olduğu anlaşılmıştır. Öyle ki araştırmamızda katılımcıların korku ve endişelerinin yoğunlaştığı konuların, hastalığı yaşamakla ilgili korku ve endişeler ile bulaştırma korku ve endişesi olarak iki grupta değerlendirilebileceği tespit edilmiştir.

Katılımcıların hastalığı yaşamakla ilgili korku ve endişeleri; solunum sıkıntısının başta olduğu çeşitli semptomları yaşayabilecek olma, yaşamsal tehditle muhatap olma, hastanede tedavi görebilecek olma, gerek evde gerek hastanede izole olma ile hastalıkları nedeniyle yakınlarını üzecek olma gibi korku ve endişe-

ler olarak özetlenebilir. Katılımcıların bu doğrultudaki ifadeleri şu şekildedir:

"Bu süreç, ciddi anlamda kişiyi zorlayıcı bir süreçtir. Solunum sıkıntısı yaşıyorsun ve bir daha akciğerlerinin eskisi gibi olacak mı kaygısı... Aynı şekilde ölüm korkusu insanda devamlı olan bir korku..." (Katılımcı 8)

"Semptomlar gördüğümde acilen kimseyle temas kurmadan hastaneye gidip test yaptırdım ve sonuç pozitif çıkınca önce çok korktum. Ama sonra hastaneye yatırıldım. Bir an olsun ölümle yüzleştim. Ama ailem ve kendim için savaştım. Virüsü yenecek gücün kendimde olduğunu düşündüm". (Katılımcı 5)

"Beni en çok zorlayan ailemden uzakta bunu yaşamak oldu. Onları üzmek ve korkutmak oldu. Sebebi ise benden uzakta olup korku içinde günleri geçirmeleri idi. Çünkü onlar hep ölüm haberlerini duydular". (Katılımcı 2)

"Psikolojik olarak yakalanmış olmak... Covid 19'un kötü etkilerinin işte ölümden ya da yoğun bakım sürecinden, solunum cihazına bağlı olmaktan... Bunlara yakalanmış olmak korkuttu. Onun dışında karantina, kimseyle görüşememe". (Katılımcı 9)

Katılımcıların bulaştırma korku ve endişelerinin yoğun olmasının koronavirüs hastalığının bulaşma hızının yüksek olması nedenine bağlı olduğu anlaşılmıştır. Kendisi bulaşıcı bir hastalık nedeniyle enfekte olma gerçeğiyle yüzleşen birey, bu durumun hemen akabinde kendisinin de başkalarına bulaştırabileceğini düşünerek büyük bir endişe ve üzüntüye kapılmaktadır. Katılımcıların bu doğrultuda yoğun bir şekilde söz ettiği ifadeler şu şekildedir:

"İlk başta çok korktum, endişelendim. Dedim ki; niye yatışım yapılsın? Evde devam edeyim. Benle kocam yaşıyoruz evde. Kocamı düşündüm. Acaba ona mı bulaştı? Sürekli beraber vakit geçirirdik. Dedim ki belki ona bulaşmıştı. Hem onun için korktum hem de karantinadan korktum aslında". (Katılımcı 1)

"Üzerimdeki şoku anlattıktan sonra aklıma ailem geldi. Onlara da bulaştırırım düşüncesi beni biraz korkuttu. İçimde hep bu hastalığı yeneceğime dair umut vardı. İlk öğrendiğimde biraz korku ve endişe vardı. Ama daha sonra hep umut doluydum". (Katılımcı 13)

"Sevdiklerime zarar vermekten korktum". (Katılımcı 3)

"İnsan aslında o dönem kendinden ziyade yakın çevresine bulaştırmış olmaktan korkuyor. O dönem görüştüğü insanlara bulaştırma korkusu oluyor. 'Hani ben kendim değil de diğerleri benim yüzümden acaba zarar görecek mi?' diye düşünüyor". (Katılımcı 9)

"Yani panik yaptım. Korkuyorsun... Bir şekilde korkuyorsun, panikliyorsun. Çünkü ben öğrendiğim gün eşimde de semptomlar gelişti. Eşim ve çocuğumda da var mı yok mu diye hemen hastaneye koştuk. Kızımda çıktığını ama oğlumda olmadığını gördüm. O yüzden panikledim yani eşime de bulaştırdığım için". (Katılımcı 11)

"Öğrendiğimde çok korktum ve çok ağladım. Ama hasta olmaktan dolayı değil. Çünkü bu süre zarfında ne zaman hasta olduğumu bilmiyordum. Belki aileme bulaştırdım korkusu yaşadım. Çünkü hastaneden çıkıp bir iki gün evde de kalmıştım. Tabi öğrendikten sonra evimi ayırdım, başka yerde tek başıma kaldım... Beni en çok tedirgin eden aileme bulaştırmış olma ihtimalimdi. Çünkü ben iyiyim, bu şekilde atlatabildim. Ama benim ailemde kronik rahatsızlığı olanlar var. Annem kalp hastası, kardeşim astım hastası. Bundan dolayı çok korktum". (Katılımcı 12)

Araştırmada katılımcıların korku ve kaygı duyguları dışında çaresizlik hissettikleri ve bu hastalığı yaşıyor olmaktan dolayı üzüntü duyduklarını paylaştıkları tespit edilmiştir.

"Çaresiz hissettim ama hiç isyan etmedim. Bu benim imtihanımdı yaşadım ve bitti". (Katılımcı 2)

"Çok kötü hissettim. Başta çok zorlandım ve depresyona girdim. Ama sevdiklerim ve beni sevenlerin desteğiyle bunu aştım". (Katılımcı 3)

"Gerçekten çok kötü oldum, ağladım. Hayatım boyunca hiç böyle hissetmemiştim. Bulaşacağını biliyordum ancak bu kadar çabuk olabileceğini hiç düşünememiştim. Gerçekten çok çabuk yayılabilen bir virüs. Çok kötü ve bir anda çaresiz hissettim. Depresyona girdim bile diyebilirim". (Katılımcı 4)

"Yani şöyle hastalığı ilk duyduğumda tabi ki çok üzüldüm. Ama ben kendi adıma demeyim. İlk babamda öğrendik. Babamı götürdükleri zaman tabii ki çok kötü hissetim. Yani çok ağladım, çok üzüldüm. Her şeyi geçtim, çevremizdeki insanların tepkisi, üzülmeleri... Bize çok yansıttılar. Hani moral vermek yerine daha çok moral bozdular diyebilirim. En yakınım da dâhil buna". (Katılımcı 10)

Koronavirüs tanısı alan hastaların ilk tanı aldıkları aşamada öncelikle şok tepkisi verdikleri tespit edilmiştir. Şok aşamasının hemen akabinde ise koronavirüs hastalarının yoğun bir şekilde korku ve endişe duygularını yaşadıkları görülmüştür. Bu durumun nedeni ise hastalığın bulaşma hızının yüksek olması ile yaşamsal tehdit içeren yönünün bulunmasıdır. Koronavirüs hastalığını yaşayan bireyler bu süreçte bizatihi hastalığı yaşıyor olmak ile çeşitli endişeler yaşamakta; hastaların hastalığı bulaştırabilmiş ya da bulaştırabilecek olma ile ilgili endişeleri de buna eşlik etmektedir. Koronavirüs hastaları bu süreçte kendilerini çaresiz hissetmekte ve hastalığı yaşamaları nedeniyle üzüntü duymakta, duygularını ağlayarak ifade ettiklerini paylaşmaktadırlar.

2.2. Koronavirüs Tedavi Sürecinde Yaşanan Duygu ve Düşünceler

Araştırmada katılımcıların koronavirüs hastalığı yaşarken geçirdikleri tedavi sürecinde hangi duygu ve düşünceleri yaşadıkları tespit edilmek istenmiştir. Böylece katılımcıların koronavirüs tanısıyla yüzleştikten sonraki süreci nasıl değerlendirdikleri araştırılmıştır. İzolasyon ve karantina önlemlerinin ana rol üstlendiği

tedavi sürecinde küresel bir salgından etkilenen bireylerin bu dönemde yaşadıkları duygu ve düşüncelerin araştırılması önemli bir konumdadır.

Araştırmada koronavirüs hastalarının tedavi sürecinde yoğun olarak yalnızlık duygusunu yaşadıkları tespit edilmiştir. Katılımcılar bu süreçte hastalığın tedavisinin doğası gereği yalnızlıktan ve izole olmaktan duydukları rahatsızlığı sıklıkla paylaşmıştır. Katılımcıların ifadeleri hem izole olarak yaşamaktan hem de bunu sağlamanın güçlüğünden rahatsız olduklarını göstermektedir:

"İyi ki internet var dedim yattığım süre boyunca. Sosyal ağlar dışında hiçbir şeyle irtibat kuramıyorsunuz. Yalnız başına tek odadasınız. Kimseyle bir bağlantınız yok ve çok sıkılıyorsunuz. Bu size kolay gelebilir ama hiç öyle değildi. Gündemin sürekli aynı olması beni gerçekten yıprattı. İnternette diziler, filmler izleyebiliyorsunuz. Ailenizle, yakınlarınızla görüntülü konuşabiliyorsunuz. Son dakika haberleri takip edebiliyorsunuz. Bunlar da sizi o sıkıcı gündemden az da olsa uzaklaştırıyor". (Katılımcı 4)

"Toplumdan çok izole olmak, hiçbir yere çıkamıyor olmak... Yani evde kapalı kalmak, bir şeylerin yasak olması böyle hapis hissettirdi. Bir de evdeyken çocuğumu korumak için maske kullanmak da zordu". (Katılımcı 6)

"Çünkü biz ağır geçirmemize rağmen evde ciddi anlamda bir yalnızlık duygusu hissettik. Hiçbir akrabamızla hiç kimseyle görüşemedik. Sadece telefonla görüşebildik". (Katılımcı 8)

"Biz bu hastalık sürecinde çok zor şeyler yaşadık. Çünkü aileden sadece bir kişiye değil herkese ulaştı. O yüzden hep birlikte güçlü olmamız gerekiyordu. Birimize geçse öbürüne bir daha geçme ihtimali vardı. Birbirimizden uzak kaldık. Yani insanlar evden dışarı çıkmıyorlar. Ama biz ev içinde odamızdan dışarı çıkmadık bu süreçte. Aynı banyoyu kullanmamaya çalıştık. Aynı mutfaktan yemek yememeye çalıştık. Plastik tabak ve kaşık kullandık. Yediğimiz, dokunduğumuz her şeyi çöpe attık. Her gün çamaşır suyuyla

evi sildik. Yani daha doğrusu herkes kendi odasını temizledi her gün". (Katılımcı 10)

Katılımcı 4 yaşadığı izolasyon sürecinde sosyal desteğe duyduğu ihtiyacı paylaşmıştır:

"Bu süreçte sürekli telefonla görüştük. Görüntülü konuşmalar, konferanslar... Sık sık annemle ağlardık. O hastane odasında... Biriyle sanal da olsa ağlamak bile iyi gelirdi. Uzakta da olsalar desteklerini asla unutamam ve haklarını ödeyemem. İlaç desteğinin yanında ailemin de desteğinin iyileşmemde %80 etkisinin olduğunu düşünüyorum". (Katılımcı 4)

Yine katılımcılar yalnızlık ve izolasyondan duydukları rahatsızlıkla paralel olarak damgalanma ve tecrit edilme hissinin verdiği rahatsızlığı yoğun bir şekilde ifade etmiştir:

"Psikolojik olarak tamamen çöktüğüm bir dönemdi. Sana virüslü muamelesi yapılıyor ve bu insanı yıpratan bir durum. Yemeklerin tek kullanımlık, odana kimse girmiyor. Havalandırman dahi ayrı, kimseyle muhatap olmuyorsunuz. Dokunduğun her yer temizleniyor. Ve insanlığın başına belaymışsın gibi düşünüyorsun. Kendini oldukça ve hiç olmadığı kadar aciz hissediyorsun". (Katılımcı 4)

"İşte bundan sonra süreç çok da kolay olmuyor. Her şeyden etkileniyorsunuz. Psikolojiniz alt üst olabiliyor. Hastalığı atlattıktan sonra bir de psikolojinizi düzeltmeniz gerekebiliyor. Hastalığı atlatmış olsanız bile insanların size virüslü muamalesi yapmaları sizi incitiyor, kırıyor. Ve kendinizi soyutlamaya başlıyorsunuz". (Katılımcı 4)

"Bu süreci hayırlısıyla atlatıp işe başladıktan sonra hâlâ bana virüslü muamelesi yapan arkadaşlarım oldu. Konuşmaktan hatta nasıl olduğumu dahi sormaya imtina edenler oldu. Fakat bunlar azınlıktaydı". (Katılımcı 4)

"Ancak iş yerine döneceğim zaman çok samimi olmadığım normal çalışanlar benden yaşça büyükler sürekli "bir doktora

git, muayene ol, seni düşünüyoruz" gibi şeyler söylediler. Aslında kendileri çok korkuyor ve çekiniyorlardı benden. Bundan biraz rahatsız oldum. Sanki vebalıymışım gibi davranmalarından. Bunun dışında çok da tepki gelmedi. Yakınımdakilerden çok destek gördüm aslında". (Katılımcı 6)

"Hastalık sürecinde eş dost olarak yani şöyle söyleyeyim bu öyle bir hastalık ki en yakınınız bile size hiçbir şekilde yardım edemiyor. Mesela hastaneye gitmeniz gerekiyor, mesela en basitten ben babamı hastaneye götüremiyorum. Öyle bir şey ki sadece sağlık çalışanları müdahale edebiliyor. Onlar getirip götürebiliyor. Akrabalarımdan tabii ki babam hastanede yattığı süreçte veya benimle annem hastanede yattığımız süreçte çok ihtiyacımız olduğu anlar oldu. Kimisinden istediğimiz cevabı alamadık. Çünkü insanlarda korku vardı, aman bize de geçer diye. Örnek vereyim: En basitinden bir poşet getirilmesi gerekiyor kıyafetler var içerisinde, bavul hazırlanması gerekiyor. "Acaba o bavulu ellediği için o bavuldan bana geçer mi?" korkusu oluyor insanlarda. O yüzden en yakınız bile yardım edemiyor. Çok kötü, çok zor bir durum. Kimi insanlar destek oldular, kimi insanlar köstek oldular. Bu hastalık sayesinde zaten insanlar gerçek yüzlerini gösterdiler. O konu hakkında çok fazla bir şey söylemek istemiyorum". (Katılımcı 10)

Ayrıca katılımcıların koronavirüs tanısı aldıklarında hissettikleri bulaştırma kaygı ve korkusunu, tedavi sürecinde de yaşadıkları tespit edilmiştir. Yani katılımcılar ilk tanı aldıklarında, o âna kadar birilerine bulaştırabilmiş olabileceklerinden korkarken, tedavi sürecinde de hala birilerine bulaştırabilme kaygısı yaşamaktadırlar. Katılımcıların bu kaygıyı yaşama nedenlerinin tedavi sürecini koronavirüs pozitif tanısı almayan yakınlarıyla aynı evde geçirmeleri olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların bu doğrultudaki ifadeleri şu şekildedir:

"Beni en çok zorlayan, sıkıntıya sokan şey ailemle birlikte kalıyor olmamdı. Onlara da bulaşmış olma riski beni korkutmuştu...

Tabi psikolojik olarak ailemle ilgili, onlarla birlikte kaldığım için bulaştı mı bulaşmadı mı konusu kafamı karıştırıyordu. Zaman ilerledikçe onlarda semptomların ortaya çıkmaması benim de içimi rahatlatan durumdu". (Katılımcı 7)

"Ya bazen işte başkasının hakkına girmiş olma düşüncesi olduğundan dolayı o dönem insan kendini düşünmüyor gerçekten. Acaba benden bulaşmış mıdır diye düşünüyor. O yüzden Allah'ım ne olur olmasın, kimseye bulaşmasın, sen bana yardım et diye dua ediyor". (Katılımcı 9)

"En çok zorlayan şey evdekilere bulaştırmama gayesiydi. Her dokunduğum yeri defalarca siliyordum. Kişisel eşyalarım tabii ki her zaman ayrıydı ama evde ortak kullandığımız alanlar ve eşyalar da vardı. Her kullandığım eşyayı onlardan ayrı tutmakta çok zorlanıyordum". (Katılımcı 13)

Koronavirüs hastalığının bulaşma, tedavi ve tedavi sonrası süreçleriyle ilgili bilgilerin sınırlı olması, bu konuda kamuoyunda bilgi kirliliğinin fazlalığı gibi birçok neden koronavirüs hastalığının bilinmezlik yönünü güçlendirmektedir. Bu durum ise koronavirüs tanısı alan ya da almayan tüm bireylerin hastalığa yönelik bilgilerinin sınırlı olmasına neden olmaktadır. Sınırlı bilgi sahibi olabildiği bir hastalıktan muzdarip olan koronavirüs tanılı birey için ise bu süreç birçok yönüyle bilinmezlik anlamına gelmektedir. Araştırmamızda katılımcıların bu süreçte bilinmezlik hissi nedeniyle rahatsız oldukları ve dolayısıyla böylesi bir süreçte kişisel kontrolünü kaybetme hissi ve çaresizlik duyguları yaşadıkları tespit edilmiştir:

"Bu hastalığın bende kalacağından normal hayatıma dönememekten korktum. Çünkü daha gençsin ve yapacakların, hayallerin var". (Katılımcı 3)

"Virüse yakalandığım andan itibaren çok büyük korkum oldu tabii ki. Şöyle oldu: Ben hastaneye ilk yattığım gün bayağı bir ilaç tedavisi gördüm. İlk yattığım gün çok zor geçti. Hatta ilk üç gün

çok zor geçti benim için. Çünkü şöyle benim odamla annemin odası arasında üç oda falan vardı. Bize çok acil yatış yaptılar. Yani ciğerlere kadar indiği için, hani acil müdahale etmeleri gerekiyormuş. O yüzden hemen yatışımız yapıldı. Kendimden daha çok annemde kaldı aklım. Kronik rahatsızlığı olduğu için bu konuda çok korkum oldu. Bir de şöyle neden bilmiyorum, benim damarlarım çok çabuk patlamaz ya da çok ince değildir ama hastaneye yattığım zaman damarlarımın bir bebek damarından farklı olmadığını söylediler bana. Damar yolu açarken bile iki, üç defa denediler ki benim ilk defa böyle bir şey başıma geliyor. Bu durum beni biraz korkutmuştu. O zaman "Acaba bu hastalıkla bir ilgisi olabilir mi?" diye düşünmeye başladım. Daha sonra tedaviye başladıklarında çok fazla mide bulantısı yaşadım. Ama çok fazlaydı yani sürekli istifra etme gereğinde bulunuyordum. Yani çok kötü hissediyordum kendimi. Tansiyonumu çok etkiledi: Sürekli tansiyonum düşüyordu. Onun dışında göğsümdeki ağrı beni korkutuyordu "Acaba ilerleyecek mi? Nefes darlığına dönüşecek mi bu durum ya da yoğun bakımlık olacak mıyım?" Hani sürekli bunları düşünüyordum. Onun dışında eklem ağrılarım çok fazlaydı, ağrısından uyuyamıyordum, o derece ağrım vardı". (Katılımcı 10)

Katılımcıların bu süreçte bilinmezlikten dolayı yaşadıkları endişeler yanında bir katılımcı bu sürece hakim olmanın ve bilinmezlik hissi yaşamıyor olmasının verdiği rahatlıktan bahsetmiştir.

"Hastalık süresince kendimi çaresiz hissettiğim neredeyse hiçbir ânım olmadı. Bunun yanında hastalık sürecine tamamen hâkim olmam (bilgi olarak) bu süreci çok rahat atlatmamı sağladı. Tabiî olarak bir hekim olarak yattığım hastanedeki çalışan arkadaşların da desteklerini hiçbir zaman esirgememeleri bu konuda rahat olmamı sağladı". (Katılımcı 7)

Ayrıca bu süreçte katılımcılar toplumdaki rol ve kimliklerinden sıyrılmış hissettiklerini, umutsuzluk ve çaresizlik duygusu yaşa-

dıklarını paylaşmışlardır. Bunlara ek olarak sınırlı da olsa umut hissettiğini paylaşan katılımcılar olmuştur:

"Benimle beraber yatan arkadaşlarımın benden önce iyileşip taburcu olmaları beni çok çaresiz hissettirmişti. Tabi ki onlar adına çok seviniyordum ancak ben neden iyileşemiyorum düşüncesiyle iyice içime kapandım. Ve o süreçte sürekli ağlıyordum. Psikolojim gitgide bozuluyordu". (Katılımcı 4)

"Hastalık sırasında, iyileşemeyeceğimi düşündüğüm çok anlar oldu. Pes edip ilaçları içmediğim, inkar ettiğim, reddettiğim durumlar da oldu. Ama sonrasında ailemin ve arkadaşlarımın desteğiyle bunu atlatacağıma inandım". (Katılımcı 4)

Koronavirüs tedavisi gören hastaların tedavi sürecinde izolasyona bağlı olarak yoğun bir şekilde kendilerini yalnız hissettikleri tespit edilmiştir. Hastaların bu süreçte izole olarak yaşamaktan ve izolasyonu sağlamanın güçlüğünden ötürü rahatsız oldukları anlaşılmıştır. Koronavirüs hastalarının yaşadıkları bu süreçte tecrit edilmiş olduklarını ve damgalandıklarını düşünmelerinin de etkisiyle sosyal destek ihtiyacı hissettikleri görülmüştür. Özellikle evde tedavi süreci yaşayan koronavirüs hastalarının kendileriyle birlikte yaşayan ailelerine hastalığı bulaştırma kaygı ve korkusunu yoğun olarak hissettikleri anlaşılmıştır. Koronavirüs hastalığı hakkında doğru ve yeterli bilgi sahibi olmanın oluşturduğu güçlüğün, koronavirüs tanılı hastaların yaşadıkları süreçle ilgili yoğun bir şekilde bilinmezlik hissi yaşamalarına neden olduğu; bunun da etkisiyle hastaların kişisel kontrolünü kaybetme ve çaresizlik duygu ve düşüncelerini yaşadığı tespit edilmiştir.

2.3. Koronavirüs Hastalarının Manevi İhtiyaçları

Araştırmada koronavirüs tanısı alıp tedavi görmüş olan katılımcılara bu süreçteki manevi gereksinimleri sorulmuştur. Çalışmada koronavirüs hastalarının ilk olarak yaşadıkları hastalık sürecini anlamlandırma ihtiyacı hissettikleri tespit edilmiştir.

"Tabi ben ilk yakalandığımda virüsü, ilk düşündüğüm şey... Allah niye beni seçti? Birçok insan var zaten aynı sektörde çalışıyorlar, aynı hayatı yaşıyorlar. "Niye beni seçti?" dedim. Sonra Allah'a daha fazla bağlandım, bağlantım daha fazla güçlendi. Dedim ki; "Beni sadece Allah kurtarabilir". Tabi ki tedaviye inanıyordum. Zaten ilacıma başlamıştım. Tedavi önemli bir şey ama Allah'a daha fazla bağlandım. Sadece Allah kurtarabilir dedim". (Katılımcı 1)

"İyi tarafları oldu aslında. Çünkü insan hep hayatını koşarak yaşıyor, hep koşuyor hayatta, bunu yapacağım diye. Ama geldi işte bu virüs dedi ki "Dur, bir dur kendine gel, ne yapıyorsun diye". Evet öyle bir iyi tarafı oldu bende. Dedim ki kendime; "Ben ne yapıyorum?' Hayatımda hep koşuyorum, bir duralım bakalım. Allah'tan uzak oldum dedim. Bir daha duralım dua edelim dedim". (Katılımcı 1)

Koronavirüs hastalarının sosyal destek ve dinî ritüellerini yerine getirme ihtiyaçlarının ise diğer manevi ihtiyaçları olduğu anlaşılmıştır:

"Hastalığım sürecinde ailem ve yakınlarım bana çok destekçi oldular. Bana moral verdiler bu sayede iyileştim". (Katılımcı 3)

"Bu süreçte insan gerçekten manevi desteğe ciddi anlamda ihtiyaç duyuyor. En yakınlarımızla telefonla sık görüşmek bizi ciddi anlamda motive etti. Bizi kimse arayıp sormasaydı belki bu kadar psikolojimiz yüksek olmayacaktı. O açıdan manevi desteğin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bu süreçte daha çabuk toparlanmak adına bol bol dua ettik. Belki bir miktar içe dönüş de yaşamış olabiliriz". (Katılımcı 8)

"Karantinada olduğumda -ben zaten namaz kılıyordum- o yüzden daha fazla namaza tutundum. Daha fazla dua ettim. Dua belki de kurtarabilir dedim" (Katılımcı 1)

"Namaz kılıp dua ettim. Kendimi sorguladım. İnsan ister istemez yapıyor. İman gücü de çok önemli. Dua edip Allah'a sığındım elbette ki". (Katılımcı 3).

"Dua ruhun huzur tatminidir. O odada yalnızca Allah ile birebir

olabiliyorsunuz. Uzun zamandır unuttuğumum bu tat bana yardımcı oldu. Dua insanı manevi açıdan çok rahatlatıyor". (Katılımcı 4)

Koronavirüs hastalarının manevi ihtiyaçları değerlendirildiğinde, yaşadıkları hastalık sürecini manevi olarak anlamlandırma gereksinimi duydukları tespit edilmiştir. Buna ek olarak koronavirüs hastalarının diğer manevi gereksinimlerinin sosyal ve manevi yönden desteklenme ile dinî ritüellerini yerine getirme olduğu anlaşılmıştır.

2.4. Koronavirüs Hastalarının Manevi Danışmanlık Hizmetine İlişkin Görüşleri

Araştırmada koronavirüs hastalığı geçirmiş olan katılımcılara bu süreçte manevi danışmanlık ihtiyacı hissedip hissetmediklerini ve hastanede manevi danışmanın bulunup bulunmamasına ilişkin görüşlerini tespit etmeyi sağlayan sorular sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplar analiz edildiğinde birçoğunun manevi danışmanlık gereksinimi duydukları ve hastanede manevi danışmanın bulunmasının olumlu olacağına dair görüşlerini paylaştıkları görülmüştür. Koronavirüs hastalığı sürecinde izolasyona bağlı olarak yaşanan yalnızlık nedeniyle kendilerine eşlik edilmesi ve bu zor süreçte destek olunmasına dair taleplerin en yoğun paylaşılan ifadeleri oluşturduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların manevi danışmanlık gereksinimi hissettiklerine ve manevi danışmanın hastanede bulunmasının olumlu olacağına dair paylaştıkları ifadeler şu şekildedir:

"Evet, kesinlikle faydalı buluyorum. Mesela bizim hastanemizdeki manevi danışman önceden hastalarla birebir yüz yüze görüşme yapardı. Ama bu süreçte sosyal mesafe kuralları gereğince hasta odalarına girmemeye başlandı. Hastalarla yalnızca ilgili personellerin görüşmesine dikkat edildi. Bizim psikoloğumuz da gerek telefonla gerek görüntülü konuşmalarla rahatlıkla ulaşabileceğimiz bir yerdeydi. Ulaşabilecekleri numaraları tüm hastala-

rımıza veriyoruz. Çok bunaldığım zamanlarda danışmanlardan yardım aldım... Sürekli aynı şeyleri düşünmekte insanı yıpratan bir şey. Farklı bir bakış açısı, üst bir aklın beni rahatlatacağını düşünmüştüm. Öyle de oldu". (Katılımcı 4)

"Kesinlikle çok faydalı olur. Manevi açıdan güçlenme bence virüsü yenmede en önemli etmen diyebilirim... Evet, ihtiyaç duydum. Bazen çok karamsarlığa kapılmıştım. Yanımda hissedebileceğim ailem yoktu. Onların duaları vardı". (Katılımcı 5)

"Bir ara aslında çok bunaldım evde. Bir ihtiyaç duydum ama destek almadım hiç". (Katılımcı 6)

"Manevi danışmanlığa... Evet oldu. Şundan dolayı, sonuçta ilk defa karşılaştığımız bir vaka, bir olay olduğu için insan yönlendirilmek istiyor. O yüzden böyle bir şeye ihtiyaç duydum". (Katılımcı 12)

Bazı katılımcılar koronavirüs hastalarının özellikle yaşadıkları yalnızlık duygusu nedeniyle manevi danışmanlığa ihtiyaç duyduklarını paylaşmışlardır:

"Bence manevi destek çok mantıklı olur. Çünkü insanlar bu süreçte fazlasıyla yalnız hissediyor". (Katılımcı 2)

"Kesinlikle yardımcı olacağını düşünüyorum. Çünkü biz ağır geçirmemize rağmen evde ciddi anlamda bir yalnızlık duygusu hissettik. Hiç bir akrabamızla, hiç kimseyle görüşemedik. Sadece telefonla görüşebildik ve ne kadar süreceğini, iyileşip iyileşemeyeceğini bilemediğimiz için kişinin desteğe ihtiyacı var. Özellikle çok fazla tanıdığı olmayan veya yalnız yaşayan insanların bu desteğe ihtiyacı olacağını düşünüyorum". (Katılımcı 8)

Katılımcı 7 koronavirüs hastalığının bulaşıcı yönü nedeniyle manevi danışmanların hastalarla görüşmesinin mantıklı olmadığını düşündüğünü paylaşmıştır:

"Bu kişiden kişiye değişir. Ancak ben şu an bunun çok mantıklı olduğunu düşünmüyorum. Sebebi de şudur: Bu bulaşıcı bir hastalık. Grip gibi hastalıklardan yaklaşık yüz kat daha fazla bulaşabiliyor. Sadece solunum yoluyla değil hatta göz ve deri ile bu-

laşmış vakalar var. Bu konuda riski arttırıp oraya ekstra bir de bir adam girmesi veyahut onunla uzun süre vakit geçirmesinin mantıklı olduğunu düşünmüyorum. Bu konuda yardımcı olabilmesi ise bireyden bireye değişir. Her insanda her şey aynı şekilde etkinlik göstermez". (Katılımcı 7)

Katılımcı 1 hasta yakınının manevi danışmanlığa ihtiyaç duyduğunu düşünmektedir:

"Zaten hastanın yakınları hastadan daha fazla korkuyorlar, daha fazla gergin oluyorlar. O yüzden bence öyle bir şey olursa, danışman olursa daha iyi olur. Öyle bir şey gerekiyor. Evet, öyle bir şey gerekli. Çünkü insanlar baya endişeleniyorlar, gergin oluyorlar. O yüzden rehber iyi olabilir". (Katılımcı 1)

Koronavirüs hastaları tedavi süreçlerinde yapılan izolasyon uygulaması nedeniyle yoğun olarak yalnız kalmaktadırlar. Koronavirüs hastalarının yaşadığı yalnızlığa bağlı olarak manevi danışmanlığa ihtiyaç duyduklarını paylaştıkları; kendilerine manevi danışmanların eşlik etmesini ve destek olmasını bekledikleri görülmektedir. Araştırma sonucumuzda koronavirüs hastalarının ilk defa karşılaştıkları bu hastalığın tedavi sürecinde, kendilerine destek olarak rehberlik edilmesi ve manevi yönden güçlenme gereksinimi hissettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca hastalar kadar ve kimi zaman hastalardan daha ziyade hasta yakınlarının bu süreçte yaşadığı korku ve gerginliğe bağlı olarak manevi danışmanlık gereksiniminin daha fazla olduğunu paylaşan katılımcılar olduğu görülmüştür. Bununla birlikte koronavirüs hastalığının bulaşma hızının yüksekliğine bağlı olarak manevi danışmanın hastalarla görüşmesinin uygun olmadığını paylaşan katılımcılar da bulunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Koronavirüs hastalarının yaşadıkları tanı ve tedavi sürecini değerlendirme biçimlerinin, manevi gereksinimlerinin ve bu süreçte manevi danışmanlık hizmetine ilişkin değerlendirmelerinin analiz edildiği çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Koronavirüs hastalarının bireysel farklılıklarının, hastalığın bulaşma sürecinin ve şeklinin, tedavi sürecinin ve şeklinin etkisiyle gereksinimleri de farklılık arz etmektedir.

- Araştırmanın katılımcıları olan koronavirüs tanılı hastalar hastalıkla ilk karşılaştıklarında; şok, korku, endişe, üzüntü, bulaştırma kaygısı, çaresizlik gibi duygu ve düşünceleri yaşamaktadırlar.

- Katılımcıların korku ve endişelerinin temelinde koronavirüs hastalığının bulaşma hızının yüksek olması ile yaşamsal tehdit içeren yönünün bulunması yer almaktadır.

- Katılımcıların korku ve endişelerinin yoğunlaştığı konular, hastalığı yaşıyor olmakla ilgili korku ve endişeler ile bulaştırma korku ve endişesi olarak iki grupta değerlendirilebilir.

- Katılımcıların hastalık sürecine ilişkin korku ve endişeleri; solunum sıkıntısının başta olduğu çeşitli semptomları yaşayabilecek olma, gerek evde gerek hastanede izole olma ile hastalıkları nedeniyle yakınlarını üzecek olma gibi korku ve endişeler olarak özetlenebilir.

- Koronavirüs pozitif tanısı alan birey bu durumun hemen akabinde kendisinin de başkalarına bulaştırmış olabileceğini düşünerek büyük bir endişe ve üzüntüye kapılmaktadır.

- Araştırmanın katılımcıları olan koronavirüs hastaları tedavi sürecinde yaşadıkları izolasyon tedbirleri nedeniyle yoğun bir şekilde yalnızlık duygusu yaşamaktadırlar. Koronavirüs hastalığının bulaş hızı yüksek doğası hastaların bulaştırma kaygısı, damgalanma, tecrit, çaresizlik, bilinmezlik, kaygı, korku ve kişisel kontrolü kaybettiklerine dair çeşitli duygu ve düşünceleri yaşamalarına neden olmaktadır.

- Koronavirüs hastaları yaşadıkları izolasyon sürecinde çoğunlukla sosyal desteğe ihtiyaç duymaktadırlar.

- Koronavirüs tanısı alan hastalar hissettikleri bulaştırma kaygı ve korkusunu, çoğunlukla tedavi sürecinde de yaşamaktadırlar. Yani koronavirüs hastaları ilk tanı aldıklarında, hastalığı o âna kadar birilerine bulaştırabilmiş olabileceklerinden korkarken, tedavi sürecinde de hâlâ birilerine bulaştırabilme kaygısı yaşamaktadırlar.

- Koronavirüs hastalığının bulaşma, tedavi ve tedavi sonrası süreçleriyle ilgili bilgilerin sınırlı olması, bu konuda kamuoyunda bilgi kirliliğinin fazlalığı gibi birçok neden koronavirüs hastalığının bilinmezlik yönünü güçlendirmektedir. Katılımcıların bu süreçte bilinmezlik hissi nedeniyle rahatsız oldukları ve dolayısıyla böylesi bir süreçte kişisel kontrolünü kaybetme hissi ve çaresizlik duyguları yaşadıkları tespit edilmiştir.

- Araştırmanın katılımcıları olan koronavirüs hastalarının manevi gereksinimleri; yaşadıkları süreci anlamlandırma, sosyal destek ve dinî ritüelleri yerine getirme olarak değerlendirilebilir.

- Koronavirüs hastaları gibi yakınları da manevi yönden desteklenmeye ihtiyaç duymaktadırlar.

- Çalışmaya katılan koronavirüs hastalarının bir çoğu bu süreçte manevi danışmanlığa ihtiyaç duymakta ve hastanede manevi danışmanın bulunmasının olumlu olacağına dair görüşlerini paylaşmaktadırlar. Koronavirüs hastaları yaşadıkları süreçte izolasyona bağlı olarak hissettikleri yalnızlık duygusu nedeniyle kendilerine eşlik edilmesini ve bu zor dönemde destek olunmasını talep etmektedirler.

Koronavirüs tanılı hastalarla çalışan manevi danışmanlar neler yapabilir?

- Koronavirüs tanılı hastaların yaşadıkları sürece bağlı olarak onların gelişen ihtiyaçları göz önünde bulundurularak onlara destek olunmalıdır. Bu süreçte manevi

danışmanın koronavirüs hastalığının bireyler üzerindeki psiko-sosyal ve manevi etkileriyle ilgili bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bununla birlikte manevi danışman her bireyin hastalığı karşılama ve yaşama şeklinin farklı olacağını göz önünde bulundurmalıdır.

- Koronavirüs tanılı hastalarla çalışan manevi danışmanın bu süreçte nasıl çalışacağı büyük ölçüde bulunduğu hastanedeki işleyişle şekillenecektir. Halihazırda bazı durumlarda manevi danışmanlar koruyucu ekipmanlarla gerekli tedbirleri alıp hastalarla bire bir görüşebilmektedirler. Bunun mümkün olmadığı durumlarda mesela hasta odalarına telefon edilerek iletişim kurulabilir.

- Koronavirüs hastası odasında izole olup tedavisine devam edip birçok güçlüğü yaşarken hastanın yakınları da birçok güçlükle baş etmeye çalışmaktadır. Öncelikle bilinmezlik, belirsizlik, korku ve kaygı gibi birçok duygu ve düşünce bu sürece hâkim olmaktadır. Hasta yakını açısından değerlendirildiğinde, yaşamsal tehdidi olan ve bulaşıcı bir hastalığın muhatabı olan yakını tek başına bir odada yaşam mücadelesi vermektedir. Bu süreçte hastanın yanında olmak bir yana ondan haber alabilmek bile güç olabilmektedir. Manevi danışmanlar birçok zorluk nedeniyle sıkıntı yaşayan hasta yakınlarıyla iletişim kurarak onlara destek olabilirler.

- Koronavirüs hastalığının bulaş hızının yüksek olması ve zorlu bir süreci barındırmasının etkisiyle koronavirüs hastaları tecrit süreci yaşamakta, hastalıkları nedeniyle damgalanmaktadırlar. Bu süreçte manevi danışmanlar özellikle hasta yakınlarını hastaya yaklaşım konusunda bilgilendirebilirler. Hastanın bulaşıcı bir hastalık yaşadığı göz ardı edilmeden, yakınlarının onlara destek olabileceği konuları keşfetmelerine destek olunabilir. Manevi danışmanlar, hasta yakınlarını hastaya refakat mümkün olamasa da onların

ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda onlara destek olmaları, manevi destek olmaları, hastayla iletişimlerinde onları rahatlatmaları konusunda rehberlik edebilirler.

- Manevi danışmanlar koronavirüs tanısı alıp tedavi süreci başlayan hastaya özellikle ilk aşamada destek olabilirler. Tanı alan ve tedavisi başlayan hasta, özellikle hastaneye yatış söz konusu olduğunda tek başına bir odada korkutucu bir hastalığı yaşamaktadır. Bu süreçte manevi danışmanın hastayla iletişime geçmesi, hal-hatır sorması bile hasta için rahatlatıcı olacaktır.

- Tedavi süreci devam ederken manevi danışmanlar hastalarla belirli periyotlarla iletişime geçerek hastaların yalnızlık, tecrit, kaygı, korku gibi duygu ve düşüncelerinin rahatlatılmasına telefon konuşmaları ya da görüntülü görüşmelerle katkı sağlayabilirler.

Kaynakça

Aşkın, R. vd. (2020). Covid-19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri ve Terapötik Müdahaleler. *Istanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid -19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı,* 19 (37) Bahar (Özel Ek), 304-318.

Cebeci, S. (2010). Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik. *Değerler Eğitimi Dergisi,* 8 (19), 53-69.

Creswell, J. W. (2012). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Nitel Araştırma Deseni.* Çev. Mesut Bütün-Selçuk Beşir Demir, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Çölgeçen, Y. ve Çölgeçen, H. (2020). Covid 19 Pandemisine Bağlı Yaşanan Kaygı Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Turkish Studies*, *15*(4), 261-275. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44399

Doğan, M. ve Düzel, B. (2020). Covid 19 Özelinde Korku-Kaygı Düzeyleri. *Turkish Studies. 15*(4), 739-752. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44678

Horozcu, Ü. (2010). Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek Duaları. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Işıklı, Sedat (2020). Covid 19 Salgını'nın Psikolojik Sonuçları ve Etkili Başa Çıkma Yöntemleri, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, ss.1-36.

Karagül, A. (2012). Manevi Bakım: Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi (Hollanda Örneği). *Dinî Araştırmalar,* XIV (40), 5-27.

Kaya, B. (2020). Pandeminin Ruh Sağlığına Etkileri, *Klinik Psikiyatri,* 23, 123-124.

Oman, D. ve Thoresen, C.E. (2013). Din ve Maneviyat Sağlığı Etkiler mi? Çev. Ö. Çetin. R. Paloutzian, C. Park, (Eds.), İ. Çapcıoğlu, A. Ayten (Çev. Eds.), Din ve Maneviyat Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları, Phoenix Kitap, Ankara.

Özkan, A. (2019). Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık: Bir Karma Yöntem Araştırması. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Söylev, Ö. F. (2015). Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik, İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 1 (2), 287-308.

Söylev, Ö. F. (2020). *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi (Kavram, Kuram ve Uygulamalar)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Thorne, B. (2001). The Prophetic Nature of Pastoral Counselling, *British Journal of Guidance & Counselling*, 29 (4), 435-445.

Yaman, N. (2016). Manevi Temelli Bütüncül Psikolojik Danışmanlık, H. Ekşi ve Ç. Kaya (Eds.), Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma. Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2020). https://Covid19.saglik.gov.tr

COVİD-19 NEDENİYLE YAKINLARINI KAYBEDENLERİN YAS SÜRECİNİ ANLAMLANDIRMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Mustafa Fatih AY[1]
Ali AKKAYA[2]

Giriş

Manevi danışmanlık ve rehberlik, bireyin hayatında gerçekleşen ölüm, engellilik, hükümlülük, afet ve salgın hastalık gibi âni değişimlerle gelen kriz durumlarında, hayatlarına yeni bir anlam verebilmede onlara eşlik etmeyi ve yaşadıkları durumla baş edebilmelerine yardımcı olmayı ifade eder. Yardım faaliyetinin gerçekleştirilebilmesi için ise öncelikle bireyin içinde bulunduğu şartlar ve anlamlandırmaları hakkında bilgi sahibi olunması gereklidir. Örneğin bir yakını vefat eden kişinin içinde bulunduğu şartlar ve anlamlandırmaları hakkında bilgi sahibi olunması, o bireyin ihtiyaç duyduğu manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin daha sağlıklı bir çerçevede verilmesine imkan tanıyacağı düşünülmektedir.

Hâlen devam eden ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen Covid-19 salgını sürecinde maalesef çok sayıda can kaybı yaşanmaktadır. Hızlı bir şekilde bulaşan ve kısa sürede belirtilerini gösteren hastalıkla mücadelede ilk müdahale hastanın karantinaya alınması şeklinde olmaktadır. Bulaşmayı önlemek için

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi ABD
mustafafatihay@gmail.com
[2] Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Uzmanı
akkaya413@windowslive.com

uygulanan karantina sebebiyle hastaların ölüme kadar gidebilen süreçlerde yakınları ile yüz yüze görüşebilme imkanı olmamaktadır. Bu nedenle olağan dönemlerde yaşanan hastalıklara bağlı ölümlerden daha farklı bir durumun ortaya çıktığı söylenebilir. Ölüm sonrası süreçte cenaze işlemleri de yine hastalığın bulaşıcılığı nedeniyle olağan dönemlerden farklı bir şekilde yürütülmektedir. Örneğin, salgının ilk zamanlarında cenazenin yakınlarına verilmemesi ve görevlilerce defnedilmesi, daha sonraki süreçte ise cenaze namazına sınırlı katılıma müsaade edilmesi, bazı durumlarda yakınlarının da karantinada olması dolayısıyla cenaze törenlerine iştirak edememesi gibi durumlar pandemi sürecine özgüdür. Yeni ortaya çıkan bu sürecin, yakınlarını kaybedenlerin yas sürecine nasıl bir etkisi olduğu bilinmemektedir. Bu nedenle bu çalışma, Covid-19 nedeniyle yakınlarını kaybeden kişilerin yas sürecini nasıl anlamlandırdıklarını konu edinmektedir. Böylelikle de Covid-19 nedeniyle yaşanan kayıpların nasıl bir yas sürecini beraberinde getirdiğinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Yas sürecinin ortaya konulması ile de hâlen sürmekte olan Covid-19 pandemisi nedeniyle yakınlarını kaybedenlerin yas tepkilerini değerlendirme ve yakınlarını kaybedenlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti yaklaşımları oluşturulmasına veya varolan yaklaşımların iyileştirilmesine katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Yas kavramını bilimsel anlamda ilk kez ele aldığı tespit edilen kişi Charles Darwin'dir. Yas sürecini kayba uyum sağlama olarak ele alan Darwin, kendisinden sonraki birçok kuramcıyı ve araştırmacıyı da etkilemiştir (Archer, 1999:11). Psikoloji alanında ise yas kavramını, ilk kez Freud, 1917 yılında yayınlanan *Yas ve Melankoli* (Mourning and Melancholia) adlı eserinde kullanmış ve sevilen bir yakının veya ülke, özgürlük, ideal gibi düşünsel-soyut bazı değerlerin kaybına karşı gelişen bir tepki olarak tanımlamıştır. Literatürde Freud'un tanımına benzer kapsayıcı başka tanımlar da vardır. Kapsayıcı tanımlara bir başka örnek de Lewis'in (1979) birinin

ölümü, boşanma, sosyal statü, ekonomik ve sağlık gibi duygusal kayıplar karşısında bireylerin vermiş oldukları psiko-sosyal tepki şeklindeki tanımı gösterilebilir (Lewis, 1979:327). Bu hâliyle yas kavramı, yaşanan maddi veya manevi tüm kayıplardan sonra verilen duygusal tepkiler için kullanılmaktadır. Ancak bu çalışmada yas kavramı, sevilen birinin ölümü sonrası verilen tepkiler boyutu ile sınırlandırılmıştır. Freud'a göre, ölümün arkasından ortaya çıkan yas süreci her ne kadar yaşama karşı tutumda değişiklik ortaya çıkarsa da bir hastalık olarak görülmemekte ve belirli bir zaman sürecinde üstesinden gelinebilecek bir durum olarak, herhangi bir tedavi sürecini gerektirmemektedir (Freud, 1917/1997:1). Ancak bazı araştırmacılar yas sürecinin sağlıklı bir şekilde tamamlanabilmesi için belirli yas görevleri olduğundan söz etmektedir. Bu araştırmacılardan Worden yas tutan bireyin sürece aktif olarak katılımını öngören, bu görevleri "Yas Görevleri Modeli" olarak isimlendirmekte ve 4 evrede ele almaktadır. Her ne kadar bir sırada söz edilse de görevler, belirli bir sırayı takip etmeyebilir ve karmaşık olarak da deneyimlenebilir. Bu görevlerin amacı, kişinin ölen kişi ile olan bağlarını sürdürerek yaşamına uyum sağlamasıdır.

Şekil 1. Worden'in Yas Görevleri Modeli

1. Yas tutan bireyden beklenen birinci görev "Kaybın gerçekliğini kabul etmek": Kayıp yaşayan bireyin, kaybedilen kişinin "öldü-

ğü ve asla geri dönmeyeceği" gerçeğiyle tam anlamıyla yüzleşmesi ve bu durumu kabul etmesidir. Yas tutan bireyin bu durumu kabullenmesi, bilişsel olarak kısa sürede gerçekleşebilir. Fakat duygusal olarak bu durumu kabullenmesinin zaman alması beklenmektedir.

2. İkinci görev, "Yas ile oluşan acı üzerinde çalışmak ve duyguları ifade etmek: Sevilen birinin kaybı sonucu oluşan acı, hem fiziksel hem de duygusal bir acıdır. Bu acıyı kabullenmek ve yaşamak önemli bir görevdir. Bireyin kayba bağlı acısını bastıran ya da engelleyen her şey yas sürecinin uzamasına neden olur. Sonuçta bedensel belirtiler ya da anormal davranışlar kendini gösterir ve bireyin yaşam kalitesi bozulur.

3. Üçüncü görev, "Ölen kişinin bulunmadığı bir çevreye uyum sağlamak:" Kayıp yaşayan bireyler, kaybın üzerinden belli bir zaman geçene kadar ölenin kendi yaşamlarındaki rollerinin farkında değildir. Bu nedenle; yas tutan bireyin, ölenin hayatında üstlendiği rollerin kaybına ve bunun kendi benlik duygusunda yarattığı değişikliğe de uyum sağlaması gerekir. Bireyin bu temel görevi nasıl başardığı yas sürecinin sonucunu belirleyecektir: Ya bireyin yaşamındaki değişiklikleri anlamlandırması ve yaşamın amacını yeniden belirlemeye yönelik bir ilerleme ya da çözemediği bir ikilemin içinde mahkum olduğu ve büyümenin durduğu bir duraklamadır.

4. Dördüncü görev, "duygusal anlamda ölen kişi ile ilişkileri yeniden düzenlemek ve yaşama devam etmek:" Yas tutan birey, ölene yönelik uygun bir anı formasyonu oluşturarak, yas sürecinin gelecek yaşam planlarını ve etkinliklerini olumsuz şekilde örselemesini engellemek zorundadır. Yani ölen kişi ile ilişkisini sonlandırmaktan ziyade, ölene ait anı ve düşüncelerini duygusal dünyasında uygun bir yere yerleştirip geride kalan yaşamını sürdürebilmesidir. Bu aşama yasın tamamlanmasında en zorlanılan görevdir (Worden, 2018).

Bireyin yas sürecini tamamlayabilmesi için bu görevleri tamamlamış olması gerekmektedir. Ancak hâlen yaşanmakta olan,

kontrolsüz bir şekilde yayılan, henüz bir tedavisi bulunmayan ve kime nerede, ne zaman ve kimden bulaşacağı bilinmemekle beraber yakalanan kişiler üzerinde nasıl bir etkisi olacağı da bilinmeyen bir hastalık olması sebebiyle ölümlerin de âni birer kayıp olduğu görülmektedir. Bununla birlikte alınan önlemler çerçevesinde bireylerin bu evreleri yaşamalarında farklılıklar veya hiç yaşayamamaları gibi durumlar olabileceği düşünülmektedir. Yas görevlerinin tamamlanamaması ise yas sürecinin sağlıklı bir şekilde tamamlanamaması anlamına gelecektir. Diğer yandan bu görevleri aşamalandıran Worden, yasın şiddeti, yoğunluğu ve zamanını etkileyen yedi temel faktör belirlemiştir. Bunlar ise şu şekildedir:

1. *Ölen kişinin kimliği:* Yas tutulan kişinin kim olduğu, yakınlık derecesi yas sürecini etkilemektedir. Normal sebeplerle ölen kişi ile olağanüstü olarak gelişen sebeplerle ölen kişiye yönelik yas tepkileri farklılıklar gösterebilir.
2. *Ölen kişi ile ilişkinin doğası:* Kayıp yaşayan bireyin yas tepkileri ölen kişi ile aralarındaki duygusal bağın derecesine göre de değişebilir. Ölen kişi ile aralarında çatışmalı bir ilişki varsa birey suçluluk psikolojisine kapılabilir, buna bağlı olarak yas süreci uzayabilir.
3. *Ölüm biçimi:* Ölümün ne şekilde meydana geldiği de yas sürecini etkileyen faktörlerden biridir. Normal ölüm ile beklenmedik bir şekilde meydana gelen ölüme verilecek tepkiler farklılık gösterebilir.
4. *Geçmiş kayıpların varlığı*: Kayıp yaşayan bireyin öncesinde de kayıplarının olup olmaması, önceden yaşadığı kayıplarda yas sürecini tamamlayıp tamamlayamadığı gibi durumlar da bireyin yas sürecini etkilemektedir.
5. *Kişilik özellikleri*: Bireyin cinsiyeti, yaşı, zorluklarla baş edebilme biçimi kayba yönelik tepkilerinin anlaşılmasında önemlidir.

6. *Sosyal Destek*: Kayıp yaşayan bireyin kaybı yok sayılıyor ve kayıpla ilgili sosyal destek alamıyorsa yas süreci sonlandırılamayabilir.
7. *Yas sürecinde oluşan sıkıntılar*: Yas süreci içerisinde gelişen olaylar, çoklu kayıplar, krizler ve maddi sıkıntı olarak oluşacak ikinci bir kayıp bireyde veya ailede zorluklar oluşturabilir (Worden, 2018).

Yas görevleri ve yas sürecini etkileyen durumlar birlikte düşünüldüğünde pandeminin, yas sürecinin sağlıklı bir şekilde tamamlanması veya tamamlanamamasına yönelik etkilerinin neler olabileceğini bilinmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada Covid-19 nedeniyle yakınlarını kaybedenlerin yas sürecini nasıl anlamlandırdıklarını ortaya koymak amacıyla Worden'in yas sürecini etkileyen faktörlerinden hareket edilmiştir. Bu anlamda Worden'in teorileri, çalışmanın üzerine kurulduğu bir yapı olmaktan ziyade, nitel araştırmalarda teorinin araştırılan fenomene yönelik bir bakış açısı vermesi ve sorulacak sorulara bir mercek sağlaması şeklinde kullanılmıştır (Creswell, 2017:49). Bulguların ele alınmasında ise yas sürecini etkileyen faktörler çalışma grubunun özellikleri dolayısıyla (katılımcıların tümünün yakınlarını kaybetmiş olması, ölüm nedenin Covid-19 olması gibi sınırlamalardan dolayı) pandemiye özgü olarak yas sürecini etkileyen faktörlerle sınırlandırılmış ve bulgulardan elde edilen temalar kullanılmıştır. Ölen kişinin kimliği, ölen kişi ile ilişkinin doğası, ölüm biçimi gibi hususlar ise çalışma grubu hakkında verilen bilgiler arasında zikredilmiştir.

Yöntem

Araştırma Deseni

Nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenolojik araştırma olarak kurgulanan bu çalışma ile Covid-19 nedeniyle yakınlarını kaybedenlerin yas sürecine ilişkin deneyimleri ele alınmıştır. Bir veya

birkaç kişinin bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ele alındığı fenomenolojik araştırma yaklaşımı, (Creswell, 2015:77) bu çalışmada Covid-19 nedeniyle yakınlarını kaybedenlerin yas sürecine ilişkin deneyimlerinin anlaşılması için kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Covid-19 nedeniyle yakınlarını kaybedenler hedef kişiler olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede Covid-19 nedeniyle yakınlarını kaybeden 8 kişi çalışma grubu olarak belirlenmiştir. Katılımcılara ilişkin yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, kaybettiği kişinin yakınlık derecesi ve yaşı aşağıda tablo da verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Eğitim durumu	Merhumun yakınlık derecesi ve yaşı
1	45	Erkek	Lisans	Baba/67
2	36	Erkek	Lisans	Kayınpeder/63
3	30	Erkek	Lisans	Anneanne/73
4	33	Erkek	Lisans	Baba/73
5	51	Kadın	Ortaokul	Baba/76
6	52	Erkek	Ön lisans	Hala/70
7	48	Erkek	Ön lisans	Anne/73
8	38	Kadın	Doktora	Kayınpeder/61

Verilerin Toplanması

Yas sürecine ilişkin literatür taraması yapılmış ve Covid-19 pandemi sürecinde cenaze ve defin işlerine ilişkin özellikle basında yer alan tartışmalar ve resmi makamlar tarafından yapılan açıklamalar incelenerek katılımcılar ile yapılacak görüşmeler için sorular hazırlanmıştır. Görüşme formu, yarı yapılandırılmış görüşmeye imkan verecek şekilde hazırlanmıştır. Görüşmeler araştırmacılar tarafından katılımcılar ile randevu alınarak telefon aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış ve 10-15 dakika arasında süren görüşmelerin çözümlemeleri araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Covid-19 pandemisinin yeni ve hâlen sürmekte olan olağanüstü bir durum olması nedeniyle elde edilen verilerin betimsel analiz tekniği ile analizi uygun görülmüştür (Yıldırım & Şimşek, 2006, p. 224). Bu çerçevede çözümlenen görüşme verileri Nvivo 12 Plus programına yüklenmiştir. Bu program yardımıyla tekrar tekrar okunan görüşme verileri, Covid-19 nedeniyle yakınlarını kaybedenlerin yas sürecini nasıl anlamlandırdıklarını yansıtacak şekilde tema ve kodlar şeklinde düzenlenmiştir. Daha sonra elde edilen kod ve temalar tekrar gözden geçirilmiş ve bazı kod-tema değişiklikleri yapılmış ve son şekli verilmiştir. Gerekli görülen yerlerde katılımcı görüşlerinden ilgili durumu en iyi açıkladığı düşünülenlere, ifadelerindeki dil ve anlatıma müdahale edilmeden bulgular kısmında yer verilmiştir.

Bulgular

Vefat Sonrası Görev ve Sorumluluklarını Yerine Getirememe Düşüncesi

Katılımcılar, Covid-19 nedeniyle kaybettikleri yakınlarının ardından yaşadıkları yas sürecine ilişkin pandemi önlemlerinden

dolayı cenaze namazına ve defin sürecine katılamadıklarını belirtmektedirler. Kendisinin de Covid-19 nedeniyle karantinada olması veya defin sürecine katılımın önlemler dolayısıyla sınırlanmasından dolayı gerçekleşen bu durum, katılımcılarda yakınlarına karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirememe düşüncesine neden olmuştur. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

"Ben halamın, cenazesine katılamadım. Sadece 9 kişinin katılımına izin verildi. Sınırlı idi sayı. Kendi ailesi bile katılamadılar. Cenazesine katılamıyorsun kimse ile görüşemiyorsun. Evine gidemiyorsun. Çok acı bir durum." (Erkek, 52).

"Cenaze törenine katılamadım. Şu hadisi çok daha yakinen idrak ettim. Ölüyü (mezara kadar) üç şey takip eder: Ailesi, malı ve ameli. Bunlardan ikisi geri döner, biri baki kalır: Ailesi ve malı geri döner, ameli kendisiyle baki kalır. Yani biz evlatları olarak kabre kadar bile götürememenin acısını yaşadık. Son anını göremedik." (Kadın, 38).

"Babam vefat ettiğinde ben de İzmir'de karantinada idim. Maalesef cenaze törenine katılamadım. Bu beni çok üzdü. İnsan soğuk yüzünü de olsa görmek istiyor. Gidememek beni çok etkiledi. Ona karşı son görevimi yerine getirememek çok etkiledi. Rabbim hiçbir insanı bu duruma düşürmesin." (Kadın, 51).

"Elbette yakınlarımızın vefatı olmuştu önceleri ama kayınpederimin vefatında yaşadığım üzüntüyü, acıyı diğerlerinde yaşamadım. Ani olması, Cenazesine katılamamamız bu acıyı yaşamamda etkili oldu." (Kadın, 38).

Vefat Anında Yanında Olamama

Katılımcılar, hastalığın bulaşıcılığı nedeniyle yakınlarının vefat sürecinde yanlarında olamadıklarını ve bu durumun kendileri etkileri olduğunu ifade etmektedirler. Katılımcılar bu süreçte yakınlarının durumunu uzaktan izlemek zorunda kaldıklarını ve

telefonla bağlantı kurabildiklerini bu durumun kendilerine acı verdiğini belirtmişlerdir. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

"Babamla annemin Covid-19 hastalığına yakalandıklarını duydum. Daha sonra durumları ağırlaşınca ikisini de hastanede tedavi altına aldılar. İlk olarak servise aldılar. Annemin 4 gün içerisinde kan değerleri normale dönünce taburcu edildi. Fakat babamın durumu her geçen gün daha da ağırlaştı. Babam 12-13 gün boyunca hastanede yattığı süre içerisinde bilinci açıktı. Telefonla görüntülü ve sesli olarak görüşüyorduk. Doktorlar durumunun stabil olduğunu fakat iyileşeceğini söylüyorlardı. Fakat hiç beklemediğimiz anda vefat haberini aldık. Hastanede vefat etti ve bizim için ani ve acı veren bir ölüm oldu." (Erkek, 33).

"Herhangi bir kronik rahatsızlığı yoktu. Saat 10-12 gibi kısa bir süre içerisinde hastalandı. Hastanede vefat etti. Ben de bu süreç içerisinde yakınındaydım fakat hastalığın bulaşma riskinden dolayı karşıdan takip edebildik gelişmeleri." (Erkek, 36).

"Hastalanıp hastaneye kaldırıldığını duyduğumda hızlıca ulaştım, ancak uzaktan görebildim, telefonla görüşebildim, hastanede vefat etti. Daha önce de ahirete uğurladığım yakınlarım oldu, ancak bu süreç daha zor, ani ve yanında olamayışımız dolayısıyla." (Erkek, 45).

"Covid-19 teşhisi konuldu ve birkaç gün sonra da vefat etti. Ben yakınında değildim. Çünkü o süreçte biz de evde karantinada idik. Bu durum bizi daha da üzdü." (Kadın, 38).

Defin Süreci/Vedalaşamamak

Katılımcıların öne çıkardığı hususlardan biri de defin süreci ve cenaze merasiminde alınan önlemler dolayısıyla arzu ettikleri şekilde bir katılım gerçekleştirememiş olmalarıdır. Bazı yakınlarının karantina vb. nedenlerle katılamadığını belirten katılımcılar, yakınlarına veda edemediklerini belirtmişlerdir. Sadece bir

katılımcı, mesleği dolayısıyla (İmam-Hatip) defin sürecini bizzat gerçekleştirmesi sebebiyle vedalaşabildiğini belirtmiştir.

"Pandemi sürecinde belediye ekipleri ve bir tane imam tarafından defin görevi yerine getirildi. Cenaze törenine uzaktan en fazla 15 kişi katıldık ama cenazeye yaklaştırmadı zaten belediye ekipleri. Dört tane belediye personeli ve bir imam özel kıyafetler ile cenaze namazını kıldılar sonra tabut ile birlikte defin ettiler. Sonrasında ise kıyafetlerini çıkardılar ve yakıp gömdüler. Bizler de cenaze defnedildikten sonra duamızı edip döndük." (Erkek, 30).

"Salgın sebebiyle özel elbiselerle belediyeden bir ekip sadece defin işlemini gerçekleştiriyor. Sınırlı sayıda bir katılıma izin veriliyor. Defin işleminde çok yakınında olamamak da insanı üzüyor tabii." (Erkek, 36).

"Ben ve abim cenaze törenine katılabildik. Fakat diğer iki kardeşim karantinadan dolayı katılamadılar. Hatta kardeşimin bir tanesinin yanında kalıyordu annem. Temaslı oldukları için katılamadılar cenazesine. Ölüm ânına kadar onlar ilgilendiler annemle ama cenazesine bile gelemediler. (Erkek, 48).

"Vefat sonrası bir çok dost ve akrabalarımız acımızı paylaştı. Maskelerimizi takarak ve sosyal mesafeye uyarak taziyeleri de kabul ettik. Elbette böyle bir süreçte, böyle bir rahatsızlıktan kaybetmemeyi umardık. Fakat kader böyleymiş. Babamın cenazesini ben yıkadım. Bu yüzden dokunamama gibi bir problem yaşamadım. Kendisi ile vedalaşabildim. Hatta yıkarken o beni duyamasa da konuştum bile onunla. Ancak diğer kardeşlerim veda edemediler, dokunamadılar. Onlar bunun eksikliğini yaşadılar/yaşadıklarını ifade ettiler." (Erkek, 33).

Acıyı Paylaşamamak/Sosyal Destek

Katılımcıların öne çıkardığı bir diğer husus da ailesi ve yakınları ile acıyı paylaşamamaktır. Katılımcıların bu başlıkta en çok öne çıkardıkları ise dokunamamaktır. En yakınlarının bile hakkıyla

sarılamadığı, ellerini tutamadığı hatta sosyal/fiziki mesafe nedeniyle sohbet ederek de olsa acılarını paylaşamadığını belirten katılımcılar bazı dost ve yakınlarının pandemi önlemleri nedeniyle cenazeye katılamadığını sadece telefon yoluyla acılarını paylaştıklarını belirtmişlerdir.

"Bizimde vefat sonrası yakınlarımız ve tanıdıklarımız yakınımıza gelemediler. Fiziki mesafeden dolayı zorluk yaşandı hâliyle örneğin teyzem Şanlıurfa'dan cenaze için geldi ama cenaze evine bile giremedi yani kolay değil kendi büyüdüğü eve giremedi ama bu dönemde bilinçli olunduğu için zor da olsa mesafelere uyuldu. Taziyeye gelmek isteyenler de oldu ama onlar evin dışında sosyal mesafeye uygun olarak karşılandı ve bekletilmeden uğurlandı." (Erkek, 30).

"Tabi ki Covid- 19 bulaşıcı bir hastalık olması sebebiyle yas sürecimizi olumsuz etkiledi. Biz 11 kardeşiz. Hepimiz bir araya gelebildik ama hastalık riskinden dolayı birbirimize dokunamadık. Birbirimize sarılıp doya doya acımızı yaşayamadık. Birbirimize destek olamadık. Uzaktan uzağa konuşarak birbirimize destek olamadık. Yas tutan birinin elinden tutabilmek, ona sarılabilmek yas sürecinde ona destek olmak açısından daha etkili oluyor. Özellikle annem çok derinden sarsıldı. Ona dokunarak, sarılarak destek olamadık. Onun, acısını bizlerle yaşamasını sağlayamadık." (Erkek, 33).

"Yakın akrabalar özellikle destek sağlamıştı. Acımızı paylaştılar. İnsanların birbirine dokunamaması, oturup yakın bir muhabbet kuramaması gibi durumlar duygusal bir eksiklik olarak hissediliyor. Uzaktan uzağa taziyelerin iletilmesi yeterli olmuyor bu süreçte." (Erkek, 36).

"Birinci derecede olarak sadece ben katılabildim, diğer kardeşlerim karantinada idi, Kaymakam Bey bile vardı ama yalnızlığı hissediyorsunuz." (Erkek, 45).

"Evet, etkilediğini düşünüyorum, bir taraftan kaybınız var, hastalık sebebiyle kimse taziye de bulunamıyor, bir taraftan ken-

diniz hastalıktan korunmaya çalışıyorsunuz, çok karışık duygular yaşanıyor." (Erkek, 45).

"Yakınlarımızın bu hastalıktan vefat etmesi acaba biz de bu hastalığa yakalanır mıyız? bizim de ölümümüz bu hastalıktan mı olur? sorularını aklımıza getiriyor. Ayrıca cenaze törenine katılamamak ve acımızı kimseyle yüz yüze paylaşamamak insanı derinden etkiliyor. Bu durum da yas sürecini etkiliyor." (Erkek, 52).

"Karantinada olduğumuz için aile içerisinde kendi kendimize acımızı paylaşmaya çalıştık. Akrabalarımız ve arkadaşlarımız da ancak telefonla acımızı paylaşabildiler." (Kadın, 38).

"Akrabalarım, iş arkadaşlarım hepsi aradılar. Sağolsunlar bu süreçte beni yalnız bırakmadılar. Telefonda da olsa onlarla konuşmak iyi geldi bana. Karantinada olduğum için kimseyle yüz yüze görüşemedim." (Kadın, 51).

Definden Sonraki Süreç

Defin sonrası süreçte ise katılımcılardan bazıları uyku düzeninin bozulduğunu, yakınının yokluğuna alışamadığını ifade ederken bir katılımcı da vefat sonrası adet ve geleneklerini yerine getirememenin huzursuzluğunu yaşadığını anlatmıştır.

"Babamın vefatından sonra elbette hayatımızda değişiklikler oldu. Duygusal olarak çok etkilendik. Zaman zaman uykusuzluk yaşadığım oldu. Birinci dereceden birisini kaybetmek insanı ciddi anlamda etkiliyor. İlk zamanlarda duygusal olarak çok etkilendim fakat hayatın devam ettiğinin bilincinde olduğum için hayatımızı devam ettiriyoruz. Aradan beş ay geçmiş olmasına rağmen gerek gece olsun gerekse gündüz olsun ilk anki duygusallığı yine yaşıyorum. Ancak Rabbim sabrını veriyor. Öyle düşünüyorum." (Erkek, 33).

"Covid-19 salgınının ne kadar tehlikeli olduğunu biliyorduk elbette ama bu salgından bir yakınımızı kaybetmiş olmak bize bu tehlikenin boyutunu bir kez daha gösterdi. Duygusal anlamda bizleri çok üzdü. Kayıptan sonraki ilk zamanlar uyku düzeninin bo-

zulması gibi durumlar oluyor tabiî. Sosyal hayatta bile bunun etkisini görebiliyoruz. Yas sürecini de etkiliyor elbette. Yasımızı tam anlamıyla yaşayamıyoruz. Yasaklar, kısıtlamalar sosyal yaşamı da etkiliyor. Kafamızı dağıtabileceğimiz aktiviteler yapamıyoruz. Bu da yas sürecinin uzamasına sebebiyet veriyor." (Erkek, 36).

"Birçok kayba tanık oldum. Ama ateş düştüğü yeri yakar denir ya. Ben bu sözü şimdi daha iyi anladım. İki hafta oldu kaybedeli ama ben geceleri halen uyuyamıyorum." "Yukarıda da belirttiğim gibi 2 hafta oldu ama hala geceleri uyku uyuyamıyorum. Her gün yatsı namazından sonra arardım. Hâlâ numarası telefonumda kayıtlı. Yine her gece telefon rehberinden ismini açıp bakıyorum ve arama hissi oluyor. Öncesinde kayda alınmış videoları vardı. Onları da açıp açıp izliyorum. Duygulanıyorum. Yokluğunu çok hissediyorum." (Erkek, 48).

"Bir de köyde bizim cenazelerimiz kalabalık olur. Fakat pandemi sebebiyle çoğu insan cenaze namazını bile kılamadılar, defin sürecinde yanımızda olamadılar. Ve köyümüzün geleneklerinden biri de definden sonra hayır dağıtırız. Ve cenazeye katılanlara ikramlarda bulunuruz. Bunları bile yapamadık. Ve bu durum bizleri çok üzdü, bizlerde acı hatıralar bıraktı. İçimizde bir uhde olarak kaldı bunlar." (Erkek, 48).

Sonuç ve Öneriler

Covid-19 nedeniyle yakınlarını kaybedenlerin yas süreci deneyimlerinin ele alındığı bu çalışmada ulaşılan sonuçlar ve öneriler şu şekildedir.

En genel haliyle, katılımcılar pandemiden dolayı alınan önlemler ve yaşanan sürecin kendine özgü durumu nedeniyle olağan bir yas süreci yaşamamaktadır. Bunun nedeni ise sosyal mesafe, karantina uygulaması, defin süreci için alınan önlemler olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede katılımcıların öne çıkardığı hususlardan ilki vefat eden yakınına karşı görev ve sorumluklarını yerine getirememektir. Pandemi nedeniyle alınan önlemler gerekçesiyle

cenaze merasiminde yer alamama en öne çıkan bulgudur. İkinci husus ise yakınının vefatı anında yanında olamamadır. Hastalığın bulaşıcılığı nedeniyle hasta yakınlarının hasta ile görüşme imkanı bulunmamaktadır. Bu nedenle vefat eden yakınlarının son anlarında sadece uzaktan görme, telefon ile irtibat kurma zorunluluğu yas sürecini zorlaştıran etkenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Üçüncü husus ise vedalaşamamak olarak belirlenmiştir. Vefat eden yakınları ile yine hastalığın bulaşıcılığı nedeniyle, hastalığın ortaya çıkmasından itibaren temas edememe, son kez dokunamama ve son aşamada vefat anında yine yanında bulunamama gibi nedenlerden dolayı, hakkıyla veda edemediklerini belirtmişlerdir. Dördüncü husus ise yakınlarının vefatı sonrasında acıyı paylaşamamak olarak belirlenmiştir. Bu konudaki katılımcı görüşlerinde ise en yakın akrabalar, anne-baba veya kardeşler ile bile sarılarak acıyı paylaşamadıklarını, ellerinden tutup destek olamadıklarını hatta sohbet ederek bile acıyı paylaşma imkanı bulamadıklarını belirtmektedirler. Beşinci husus ise definden sonraki süreçte ortaya çıkan uyku düzeni bozukluğu ve yine pandemi nedeniyle alınan önlemlerden dolayı âdet ve geleneklerin yerine getirilememesinden dolayı ortaya çıkan huzursuzluktur.

Sonuç olarak pandemi süreci yeni bir yas sürecini ortaya çıkarmaktadır. Gerek hastalığın bulaşıcılığı ve bir pandemiye dönüşmesinden dolayı olağan dönem yas sürecinin yaşanamadığı açıktır. Bu nedenle de yas sürecinde olan bireylere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde, olağanüstü bir durum olan pandeminin ortaya çıkardığı yeni durumların dikkate alınması yerinde olacaktır. Ayrıca gerek bireylerin kendi uyguladığı gerekse devletin almış olduğu tedbirler çerçevesinde yas sürecine ilişkin manevi danışmanlık hizmetinin sürdürülmesi için alternatif yollar düşünülmelidir. Örneğin, çevrimiçi kanallar üzerinden yürütülen iletişimin manevi danışmanlık için kullanımı üzerinde çalışmalar yapılabilir. Bu konuda halihazırda uygulamalar olsa da teknoloji

kullanımı konusunda yetersizlik veya imkanların yetersizliğinden dolayı ulaşılamayan kişilere ulaşmak için gayret sarfedilebilir. Ayrıca yüz yüze iletişimde kurulan danışan-danışman ilişkisinin çevrimiçi iletişimde nasıl olacağı konusunda çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

Archer, J. (1999). *The Nature of Grief: The Evolution and Psychology of Reactions to Loss.* London: Routledge Press.

Creswell, J. W. (2015). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (M. Bütün & S. B. Demir (eds.); 2nd ed.). Siyasal Kitabevi.

Freud S. (1997). Yas ve Melankoli. (Çev. Uslu R, Berksun). *Kriz Dergisi 1(2)*, 98-103.

Lewis, E. (1979). Two Hidden Predisposing Factors in Child Abuse. *Child Abuse & Neglect*, *3*(1), 327-330.

Worden, J. W. (2018). *Grief Counseling and Grief Therapy: A Handbook for the Mental Health Practitioner*. Springer Publishing Company.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6th ed.). Seçkin Yayıncılık.

MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK AÇISINDAN COVİD-19 HASTALIĞI GEÇİRENLERDE DİNDARLIK, MANEVİYAT VE SAĞLIK İLİŞKİSİ

Sezai KORKMAZ[1]

Giriş

İnsanlık tarih boyunca kitlesel birçok olayla ve durumla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kitlesel olaylar birçok dramı da beraberinde getirdiğinden insanlığı farklı vechelerde zorlamıştır. Burada hem toplumsal hem de bireysel olarak başa çıkma durumları ortaya çıkmıştır. Örneğin savaşlar, doğal afetler ve salgınlar büyük toplumsal değişimlere neden olduğu gibi bireysel olarak da değişimlere neden olmuştur (bkz. Tomanbay, 2000). Bu durumları, insanlığın geçirmiş olduğu evreler olarak da değerlendirmek mümkündür. Tarih Bilimi açısından bakıldığında büyük olayların gerçekleşmesi değişimle birlikte bir gelişim safhası olarak da görülmektedir (Diamond, 2006). Fakat beşeri bilimler açısından bakıldığında gerek toplumsal olarak gerekse psikolojik olarak insanlarda kalıcı izler bırakmaktadır.

Olağanüstü olaylar insanların bireysel ve toplumsal olarak bilinçaltına işlediği gibi bir takım yeni alışkanlıklar ve değişiklikler de oluşturmuştur. Yine olağanüstü bir olay olarak savaşlardan örnek vermek gerekirse dünya savaşları, yerküredeki bütün insanları etkilediği gibi sanat, edebiyat, bilim ve dinlere de tesir etmiştir. İnsanların hayatlarında yaşamış oldukları büyük dramatik olaylar, bireylerin biliş, duyuş ve davranışlarını değiştirmektedir.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi ABD
kzsezai@gmail.com

Eski dönemlerde yaşanan veba ve İspanyol Gribi gibi salgınların (Trilla vd., 2008) kolektif bilinçaltında hala yaşaması ve nesilden nesile aktarılması (Jung, 1936), toplum ve bireylerin anlam dünyasını nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. 2019 yılında Covid-19 adında dünya genelinde büyük bir salgın yayılmaya başlamıştır (Cucinotta & Vanelli, 2020). Covid-19 salgını bireysel, toplumsal ve ekonomik olarak olumsuzluklar doğurmuştur. İnsanlar, hastalığa yakalanmadan önce, hastalığın yaşandığı karantina evresinde ve hastalık geçirdikten sonra başa çıkılması gereken bir dize durumla karşılaşmıştır. Covid-19 pandemisi, insanların yaşam, ölüm, sağlık, yaşam memnuniyeti, iyi oluş, din, maneviyat ve mülkiyet üzerinde tekrardan düşünmesine neden olmuştur (Cullen vd., 2020).

Covid-19 sürecinde insanların çoğunluğu evlerinde kalmak zorunda kalmıştır. Karantina kısıtlamalarından dolayı ve salgından izole olmak için insanlar evlerinden çıkamamıştır. Bu süreçte insanların hem kaygı ve depresyon düzeyleri artmış (Mazzo vd., 2020) hem de düşünmek için bolca vakitleri olmuştur. Evde kalınan süreçte farklı alışkanlıklar ve boş zaman değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca dine ve maneviyata yönelik sorgulamalar da gerçekleşmiştir. İnsanlar, başa çıkılması zor olan durumlarla karşılaştıklarında din ve maneviyata (spirituality) daha fazla yönelmektedir. Covid-19 pandemi sürecinde de din ve maneviyat konuları çokça dile getirilmiştir. Covid-19 kaygısıyla başa çıkmada din ve maneviyatın önleyici ve müdahale edici yönünün olduğu görülmüştür (DeFranza, 2020). Yapılan çalışmalarda din ve maneviyat, salgınla başa çıkmada iyi bir araç olarak ortaya çıkmıştır (Fardin, 2020). Ayrıca pandemi döneminde dindarlık ve maneviyat oranlarının yükselmesi de bu duruma kanıt olarak gösterilebilir (Molteni vd., 2020).

Pandemi gibi olağanüstü durumlarla başa çıkmada manevi danışmanlık ve rehberlik konusu önemli olmaktadır. Yukarıda ifade edilen veriye dayalı çalışmalara bakıldığında din ve maneviyatın

etkisi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenle dine ve maneviyata dayalı olarak danışmanlık ve rehberlik yapma, kişilerin kaygı ve stresleriyle başa çıkmasında önleyici ve müdahale edicilik açısından yardımcı olmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmada Covid-19'a yakalanmış hastaların genel durumu ve dindarlıkla ilişkili yönleri araştırılmıştır. Zira ülkemizde din ve maneviyat konuları bireylerin hayatında oldukça etkilidir. Dahası gündelik yaşamda birçok konuda dinin tayin edici rolü bulunmaktadır. Din ve maneviyat önemli görüldüğünden toplumumuzda sıkıntılı süreçlerde din ve dinle ilgili öğelere daha çok başvurulmaktadır. Örneğin İl Müftülüklerine, sıkıntılı süreçlerle ilgili soruların çoğunluğu psiko-sosyal problemleri içermektedir (Söylev, 2015). Bu nedenle manevi danışmanlık ve rehberlik açısından Covid-19 hastalığına yakalanan kişilerin de incelenmesi gerekmektedir.

Jung'a göre (Jung, 1993) din "en gelişmiş psikoterapi" yöntemidir. İnsanın tedavi edilmesinde dinin işlevsel yönüne başvurulması gerekmektedir. Sağlık çalışmalarındaki din ve maneviyat vurgusunun temelinde bu yatmaktadır diyebiliriz. Özellikle 1960'lı yıllardan sonra psikoloji ve psikoterapide din ve maneviyat kavramına daha fazla başvurulmasını, olağanüstü olayların sağaltımında din ve maneviyatın önemine bir işaret olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca Pargament'in ifadesine göre 1980'li yıllardan itibaren dindarlık ve maneviyat araştırmaları, sağlık çalışmalarının en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir (Pargament & Brand, 1998). 2000'li yıllar itibariyle pozitif psikolojinin iyi oluş ve mutluluk konularında din ve maneviyatın bir koşul olduğunu ısrarla vurgulaması, psikolojinin gidişatı konusunda fikir vermektedir. Seligman, "Gerçek Mutluluk" adlı kitabında mutlu olmanın şartlarından birisinin de dindarlık olduğunu ifade etmiştir (Seligman, 2007). Bu bağlamda çalışmada manevi danışmanlık ve rehberlik açısından Covid-19 hastalığı geçiren bireylerde dindarlık, maneviyat ve sağlık ilişkisi ele alınmıştır. Araştırmada, hastalığı geçirmiş bireylerde din ve

maneviyatın psikolojik sağlamlık, öznel iyi oluş, ölüm düşüncesi ve sağlık üzerindeki etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Manevi danışmanlık ve rehberlik açısından Covid-19 hastalığı geçirmiş bireylerde dindarlık, maneviyat ve sağlık ilişkisinin tespiti için mülakat yöntemi kullanılmıştır.

1.1. Covid-19 Salgını

Covid-19 pandemisi veya koronavirüs pandemisi 2019 yılının son çeyreğinde Çin'in Vuhan şehrinde ortaya çıkmıştır. 2019 yılının son çeyreğinde ortaya çıkan salgın hastalık; Covid-19, koronavirüs, yeni koronavirüs ve SARS-CoV-2 olarak çeşitli şekillerde adlandırılmıştır. Covid-19 hastalığı Sars ile Mers virüslerini de içeren ağır ve şiddetli akut yetmezliği içinde barındıran çok boyutlu bir sendrom olarak ortaya çıkmıştır. 2019 yılının sonuna doğru çıkmış olsa da Çin yetkilileri Covid-19'un virüse bağlı salgın hastalık olduğunu 7 Ocak 2020 tarihinde doğrulamıştır. 13 Ocak 2020 tarihinde Covid-19 virüsü tanımlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020). Dünya Sağlık Örgütü 30 Ocak 2020 tarihinde Uluslararası Halk Sağlığı Acil Durumu ilan etmiştir. Dünya Sağlık Örgütü 7 Mart 2020 tarihinde Covid-19'u pandemi ilan etmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020). Pandemi ilan edilmesi ve Dünya Sağlık Örgütünün hastalığı tanımlaması ve pandemi olarak değerlendirmesi çeşitli tartışmalara neden olmuştur.

Covid-19 salgın sürecinde bazı kavramlar çokça ifade edilmiştir. Bu kavramlardan endemi, epidemi ve pandemi terimlerine değinmek gerekmektedir. Endemi, bir bölge, coğrafya veya toplulukta görülen yaygın hastalığa denilmektedir. Örneğin ülkemizde verem hastalığı endemik bir rahatsızlık olarak tanımlanmıştır. Endemik bir hastalık veya salgın ülkeleri, kıtaları ve tüm dünyayı etkisi altına alırsa pandemi olarak ilan edilmektedir. Aslında Covid-19 salgını, endemiden pandemiye dönüşmüş bir virüs salgını halini almıştır. Zira ilk olarak Çin'in bir bölgesinde yer alan Vuhan kentinden tüm dünyaya yayılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020; Polat, 2020; Topuz, 2020). Epide-

mi ise coğrafya, topluluk ve bir bölge ilgili olmayıp hastalığın bizzat kendisiyle ilintili bir kavramdır. Bu terim epidemiyoloji olarak da ifade edilmektedir. Sağlık veya hastalıkla ilgili durumların yayılmasına, karşılaşılma sıklığına ve hastalığın nedenlerine epidemiyoloji denilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2020). Covid-19'ın çıkışı hakkında çeşitli tartışmalar olsa da hayvandan insana geçtiği konusunda fikir birliği vardır diyebiliriz. 2020 yılı itibariyle çeşitli zamanlarda pik yapmıştır. Covid-19 insanlardan insana tükürük, dışkı ve ter yoluyla bulaşıcılık özelliği göstermektedir (WHO, 2020). Covid-19 pandemisi tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir (Duygun, 2020). Ülkemizde her geçen gün Covid-19 vakaları artmış ve 2020 yılı içinde farklı zamanlarda pik yapmıştır. Aralık 2020 yılı itibariyle vaka, hasta ve ölüm sayıları oldukça artmış görünmektedir.

1.2. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Türkiye'de danışmanlık adı altındaki alan, 1950'li yıllardan itibaren gündeme gelmiştir. Bu alanda psikiyatrlar, psikologlar ve pedagoglar sosyal ve bireysel hizmet sunmuştur. Dini danışma konusuna bakıldığında ise pastoral psikoloji, dinî danışmanlığın temelini oluşturmuştur. Pastoral psikoloji daha çok Kilise temelli bir psikoloji alanıdır diyebiliriz. Ülkemizde dinî danışmanlık konusu 2000'li yıllara doğru çalışılmaya başlanmıştır. İlk çalışma örneklerinin yüksek lisans tezleri olduğu görülmektedir (Söylev, 2015). Daha sonraları dinî danışmanlık kademeli olarak ilerlemeye çalışmıştır. Dini danışmanlık konusu en başından beri tartışmalı bir alan olmuştur. Fakat Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla resmiyet kazanmıştır. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik adında bir iş kolunun ortaya koyulması, bu alanın ilerlemesine hız kazandırmıştır. Manevi destek sağlayan uzmanlar, hastane ve ceza evleri (Koç, 2019) gibi sosyal hizmet sağlamaya müsait olan alanlarda yürütülmeye çalışılmaktadır. Ayrıca artan çalışmalar dolayısıyla da gerekli alt yapı oluşturulmaktadır (Yenen, 2017).

Manevi danışmanlık kavramı çeşitli şekillerde adlandırıldığı gibi kavramsal olarak üzerinde uzlaşılmış bir tanımı yoktur diyebiliriz. Batı'da manevi danışmanlık ve rehberlik kavramındaki "manevi" kelimesi pastoral terimiyle karşılandığı gibi spritüal kavramıyla da karşılanabilmektedir (Doğan, 2017). Hatta pastoral bakım, pastoral danışmanlık ve pastoral psikoterapinin birbirinden ayrı olduğu ifade edilmektedir (Wicks vd., 1993). Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik temelde Diyanet İşleri Başkanlığınca yürütülmektedir. Bu nedenle yaklaşımlar ve algılanan kavramlar üzerinden farklı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Manevi danışmanlık ve rehberlik, insanların zor durumlar karşısında (hastalık, afet, yaşam olaylarına bağlı stres, yalnızlık vs.) anlam kaybı yaşayan ve hayatı alt üst olan insanlara anlam buldurma, yaşamlarında kontrol sağlayabilme (çevresel faktörleri kontrol edebilme hissi ve öz-kontrol) ve hayatını düzenleyebilmeye yönelik dinî ve manevi unsurların kullanılma sürecidir (Kula, 2016). Manevi danışmanlık ve rehberlik alanının hizmet alanı sadece hastaneler olmayıp, hapishaneler, kimsesiz çocuklar ve insanlar, afet sonrası travma yaşayan insanlar gibi geniş bir skalaya yayılmaktadır.

2. Araştırmanın Metodu

Araştırmada dokümantasyon yöntemi ve mülakat tekniği kullanılmıştır. Araştırma Covid-19 hastalığı atlatan on kişi ile görüşülerek yapılmıştır. Çalışmaya katılanların niteliklerine bakıldığında beşi kadın, beşi de erkeklerden oluşmakta olup, hepsi Kahramanmaraş'ta yaşamaktadır. Örneklem grubu; emekli, işçi, öğretmen, esnaf, tüccar, ev hanımı ve yarı zamanlı çalışanlardan oluşmuştur. Görüşülen kişilerin yaşları 23 ile 57 arasında değişmekte olup, çalışmada yaş ortalaması 36,5 olarak tespit edilmiştir. Görüşme yapılan kişiler hastalığı evlerinde atlatmıştır. Mülakatlar, telefon, internet ve yüz yüze görüşme şeklinde gerçekleşmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde görüşme yapılan kişilerden elde edilen bulgular ele alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre Covid-19 geçiren kişilerde öne çıkan temalar temelde şu şekildedir. Covid-19 geçiren kişiler bariz bir şekilde fiziksel veya bedensel rahatsızlıklarla karşılaşmışlar ve bu durumlarla başa çıkmaya çalışmışlardır. Bazı kişiler işlerine gidememe dolayısıyla kısmi ekonomik zorlanmalar yaşamışlardır. Koronavirüs pandemisine yakalanan kişilerde stres, kaygı, izolasyon ve damgalanma/etiketlenme korkusu gibi temel psikolojik rahatsızlıklara rastlanmıştır. Covid-19 hastalığı geçiren kişilerde tespit edilen temel noktalardan birisi de dindarlık/maneviyat düzeylerinde artış olmasıdır. Burada ifade edilen konular, başlıklar halinde kısa ve öz olarak değerlendirilmiştir.

3.1. Fiziksel Rahatsızlıklar ve Ekonomik Zorlanmalar

Covid-19 hastalığına yakalanan kişiler, inatçı baş ağrıları, ateş, tat ve koku kaybı, yoğun eklem ağrıları, öksürük, göğüste baskı veya ağrı, hâlsizlik, kırgınlık gibi rahatsızlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bazı Covid-19 hastalarında belirtiler çok az seyrederken bazı hastalarda belirtiler açıkça görülmüştür. Görüşülen tüm hastalar, hastalığı hastanede yatmaksızın evlerinde geçirmişlerdir. Ağrılar ve rahatsızlıkla mücadele ederken ilaç kullanmışlar ve kısmi olarak ilaçların ağrı ve acıları hafiflettiği belirtilmiştir. Ayrıca bazı kişilerde ilaçlara yönelik yanlış algı olduğu da görülmüştür. Örneğin bir katılımcı, Covid-19'a ilk yakalandığında pek bir şey hissetmezken ilaçları aldıktan sonra aniden belirtilerin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Aslında katılımcı ağrı ve acıların Covid-19'dan değil de kullandığı ilaçlardan kaynaklandığı kanısını taşımaktadır. Covid-19'a yakalanan kişilerin en çok yakındıkları duyu kayıpları, tat ve koku alamama olmuştur. Tat ve koku kaybının Covid-19'a yakalanmada ayırt edici özellik olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır. Covid-19 hastalığını atlatmasının üze-

rinden aylar geçmesine rağmen hala tat ve koku alamayan kişiler bulunmaktadır.

Fiziksel rahatsızlıkların yanı sıra ve maddi zarar veya kayıpların içinde ekonomik olarak zorlanmalar da değerlendirilmektedir. Covid-19 hastalığını atlatan kişilerin bazılarını hastalığın yanısıra ekonomik sıkıntılar da oldukça yormuştur. Zira bir katılımcı işe gidemediği için zorluk çektiğini ifade etmiştir. Çalıştığı yerin kurumsal bir yapı içermemesi de ekonomik zorlanmanın bir diğer nedeni gibi görünmektedir. Ticaretle uğraşan bir katılımcı mal alım-satımı yapmaktadır. Bu kişi, Covid-19'a yakalanmadan önce mallarını bir önceki yılın fiyatından sattığını belirtmiştir. Ticaret yapan kişinin mallarını ucuza satmasının nedeni Covid-19 pandemisi nedeniyle sokağa çıkma yasağı çıkarsa mallarının elinde kalma korkusudur. Esnaf olan bir kişi ise Covid-19'un piyasayı olumsuz etkilediğini ve kendisinin işinin başında olamamasının ekonomik olarak kendine olumsuz yansıdığını ifade etmiştir. Özet olarak katılımcılar, hangi iş kolunda olursa olsun gerek kendileri gerekse yakınları için ekonomik olarak endişe duymaktadır.

Covid-19 salgınının yayılmasında dünyanın her geçen gün küreselleşmesi, ulaşım araçlarının ucuzlaması ve artması oldukça etkili olmuştur. Bu durum yeni koronavirüsün çok kısa sürede dünyanın tamamına yayılım göstermesine neden olmuştur (Kardeş, 2020). Covid-19 yayılımı ve öldürücülüğü yüksek viral bir enfeksiyondur. Ayrıca psikolojik, ekonomik ve toplumsal olarak bir sonucu bulunmaktadır. Fakat en başta kişinin bireysel sağlığını hedef almaktadır. Bu nedenle yeni koronavirüs her şeyden önce kişinin fiziksel sağlığını derinden etkilemektedir. Çalışmanın bulgularında ifade edildiği üzere birçok rahatsızlığa neden olmaktadır. Yapılan birçok çalışmada en birincil şikayetlerin fiziksel rahatsızlıklar olduğu görülmektedir. Covid-19 salgınının ekonomik ve toplumsal (Budak & Korkmaz, 2020) olarak farklı sonuçlar doğurmasına karşın fiziksel rahatsızlıklar konusunda benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Shen ve diğerlerinin (2020) yapmış olduğu çalışmada Covid-19'a yakalanan kişilerde kuru öksürük, baş ağrısı, aşırı yorgunluk, tat ve koku duyusunda kaybolma/zayıflama, ateş şikayetleri, ishal, burun akıntısı, kusma, nefes darlığı ve karın ağrısı gibi rahatsızlıklara rastlanmaktadır. Bu rahatsızlıkların belirti göstermesi veya şiddeti kişilerin durumuna bağlı olarak değişmektedir. Örneğin yaşlı bireyler, gençlere göre daha fazla belirti göstermekte ve zorlanmaktadır. Ayrıca kronik rahatsızlığı bulunan kişilerin fiziksel belirti göstermeleri ve onlarda hastalığın şiddeti daha yoğun hissedilmiştir (Shen vd., 2020). Covid-19 salgını üzerine başka bir ülkede yapılan çalışma ile Türkiye'de yapılmış çalışmada fiziksel rahatsızlıklar konusunda benzerlikler bulunabilmektedir.

Covid-19 salgınının ekonomik ve toplumsal çıktısı insanları zorlamaktadır. Zira "sosyal mesafeli" ve "karantinalı" günler, birçok iş dalını olumsuz etkilemiştir. Tüm dünyada ekonomik sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamıştır (Nicola vd., 2020). Ülkemizde salgının ilk günlerinden itibaren ekonomi ve sağlık dengesi gözetilerek adımlar atılmaya çalışılmıştır. Bu durumda insanların, iş nedeniyle olumsuz etkilenmesini engelleme amaçlanmıştır. Her şeye rağmen karantina dönemlerinde, küçük esnaf belli oranda zorlanmıştır (bkz. Özatay &Sak, 2020).

3.2. Stres, Kaygı, İzolasyon ve Etiketlenme (Stigma)

Görüşmelerden elde edilen genel sonuçlara göre insanlar Covid-19'a yakalanmadan önce stres yaşadığı gibi hastalık esnasında da stres yaşamaktadır. Fakat hastalığa yakalanmadan önce ve sonra hiç maske takmayıp, Covid-19'u ciddiye almayan kişiler de bulunmaktadır. Örneğin Covid-19'u hafif atlatan birisi, salgının bir kurmacadan ibaret olduğunu ve ölenlerin normal hastalıklardan öldüğünü ifade etmiştir. Bu tarzda yaklaşım gösteren bir kişinin stres yaşamasını beklemek pek mümkün değildir. Zaten karantinaya girmesi de yakınlarının zoruyla gerçekleşmiştir. Aslında

stres ve psikolojik zorlanma konusunda insanları üçe ayırmak mümkündür.

1- Covid-19'u ciddiye almayanlar ve psikolojik olarak kayıtsızlar (kayıtsızlar)
2- Covid-19'u ciddiye alıp olması gerektiği gibi kaygı ve stres yapanlar (olağan hastalar)
3- Covid-19'u olması gerekenden daha fazla kaygıyla karşılayıp aşırı stres ve psikolojik rahatsızlık duyanlar (hastalık hastaları)

Yukarıda da belirtildiği gibi Covid-19 konusunda üç ayrı tavır ifade edilebilir; kayıtsızlar, olağan hastalar ve hastalık hastaları. Kayıtsızların genel tavrı, Covid-19'a karşı komplo teorileriyle cevap vermeleridir ve bu kişilerin tavırlarına kadercilik de eşlik etmektedir. Covid-19 salgınını komplo teorileriyle açıklayanların sayısı azımsanmayacak derecededir. Harvard Üniversitesinde yapılan bir çalışma bu durumu açıkça ortaya koymuştur (Uscinski vd., 2020). Covid-19 ile ilgili komplo teorilerinin bir diğer yaklaşımını ise kadercilik inancında görülmektedir. Örneğin bir katılımcı "Allah'ın dediği olur, virüs bulaşacaksa eninde sonunda bulaşır, boş yere kendini kasmanın ve zorlamanın âlemi yok" demiştir. Bu tipte sınıflananlar, ayrıca Covid-19'u hafif geçirmiş olabildiği gibi Covid-19'u hastalık olarak görmeyip olağan bir hastalığın Covid-19 olarak adlandırılması saymaktadır. Görüşme yapılan kişiler içinde kayıtsızlar diye belirtilen grup azınlık durumundadır. Olağan hastalar dediğimiz kişiler ise hem hastalığa yakalanmadan önce hem hastalık esnasında hem de sonrasında Covid-19'u gerçekçi bir şekilde değerlendirmektedir. Bu kişiler kaygı ve stres yaşadıkları gibi ölüm korkusuyla da yüzleşmişlerdir. Bazı kişilerde farklı düzeylerde sorgulamaların olduğu da görülmüştür. Bir katılımcı kısıtlama döneminde bazı durumları sorguladığını belirtmiştir. Sorgulama düzeyi bireysellikle de ilişkili olabilmektedir.

Banerjee (2020), Covid-19 salgınının insanın psikolojik durumu üzerindeki etkileri şu şekilde sıralamıştır: "1. Daha önce bulaşı-

cı bir hastalık yaşamış olanlarda, tekrar bulaşıcı olan Covid-19'a yakalanma korkusu nüksetmiştir. 2. Ulaşım, seyahat ve toplumsal davranışları kısıtlayan ve karantina altına alan durumlara bağlı olarak geçim ve ekonomik sıkıntı yaşama korkusu ortaya çıkmıştır. 3. Evden ayrılamamayla ilgili sosyal fobik korkular ortaya çıkmıştır. 4. Uzakta yaşayan aile üyeleri, arkadaşlar ve sevdiklerinden uzak kalmaya bağlı olarak kaygılar meydana gelmiştir. 5. Bireyin hem kendi hem de yakınları dolayısıyla güvende olmama korkusu oluşmuştur. 6. Öksürme, hapşırma, tıksırma gibi fiziksel belirtiler nedeniyle damgalanma korkusu yaşanmıştır. 7. İlaç, dezenfektan, maske ve tuvalet kağıdı gibi ihtiyaçların istiflenme zorunluluğu insanları kaygı ve endişeye itmiştir. 8. Medya, internet ve benzeri yayın organlarından Covid-19 salgına dair yaydığı olumsuz haberler kişileri strese sürüklemiştir. 9. Covid-19 ile mücadele eden sağlıkçılarda tükenmişlik, hayal kırıklığı, bitkinlik, yorgunluk ve Covid-19'un bulaşma riski korku oluşturmuştur"(akt. Kardeş, 2020).

Covid-19'a yakalanan hastalar genel itibariyle stres ve kaygı ile başa çıkmak zorunda kalmaktadır. Çünkü hastalık sosyal, psikolojik ve ekonomik olmak üzere çeşitli zorlanmalara neden olmaktadır (Shevlin vd., 2020). Örneğin bir katılımcı sürekli kendi vücuduna dikkat kesildiğini, nefes alıp vermede zorlanıp zorlanmayacağını, entübe olma ihtimalini ve ölümü çokça düşündüğünü belirtmiştir. Bunların her biri kişileri fazlaca zorlayan, stres ve kaygıyı artıran nedenler olarak görülebilmektedir. Bir katılımcı, Covid-19'a yakalandığında yalnızlıktan ve izolasyondan dolayı tek başına ölmekten çok korktuğunu ifade etmiştir. Hatta bir ara karantinadan kaçmak istediğini dahi belirtmiştir.

Gençler Covid-19 pandemi sürecinde daha çok izolasyondan yakınırken, yetişkinler ve yaşlılar ise ölüm gibi gerçeklerden daha çok korkmaktadır. Özellikle kronik rahatsızlıkları bulunan kişilerde ölüm anksiyetesi ağır basmaktadır (Lee vd., 2020). Sigara içen kişilerde de karantina sürecinde psikolojik rahatsızlıklar daha faz-

la olduğu gibi kaygı düzeyleri daha da yükselmiştir (Van Zyl-Smit vd., 2020). Covid-19'a yakalanan kişiler, pozitif olduklarını öğrendikleri ilk zamanlarda aşırı derecede panik yaşamıştır. Özellikle bu panik atak evresi, ölüm korkusuyla bütünleşmektedir. Ayrıca Covid-19 salgının çıktığı ilk dönemlerde hastalığa yakalananların daha çok zorluklar çektiği saptanmıştır. Son aylarda hastalığa yakalananlar, ilk dönem hastalarına göre aile ve yakınlarından daha çok sosyal destek görmüşlerdir. Buradan da hastalık hakkında bilgi sahibi olmanın, hastalar ve çevresindekiler açısından daha yararlı olduğu sonucu çıkarılabilir.

Hastalığı ailesi ve çocuklarıyla aynı ortamda atlatmak zorunda kalanlar da zorlanmıştır. Özellikle küçük çocuğu olan annelerin stres ve kaygı düzeyi yükselmiştir (Brown vd., 2020). Bir anne, bilişsel olarak anlama yetisinin yaşı gereği düşük olmasından dolayı küçük çocuğuna Covid-19'u anlatamadığını ve sarılmak istediğinde veya yaklaştığında hep uzaklaştırmak zorunda kaldıkları için duygusal olarak zorlandığını söylemiştir. Ayrıca Covid-19'a yakalanmak demek tüm sevenlerinizden ve yakın olduğunuz kişilerden uzaklaşmak anlamına gelmektedir. Türkiye gibi sosyal yönü ağır basan bir toplumda, insanlardan uzak durma ve izolasyon süreci zor gelmektedir. Zira kültürel olarak ülkemizde hasta ziyaretleri yapılmaktadır. Fakat toplumsal bütünleşme ve destek verme zamanını ifade eden hastalık esnasında insanların yalnız ve bir başına olması, başa çıkma motivasyonunu da düşürmektedir. Bu durum kişilerde çökkünlüğe, bitkinliğe ve tükenmişliğe de neden olmaktadır.

Evde karantinaya giren kişilerde bir diğer stres ve kaygı sebebi ise aile bireylerine virüs bulaştırma korkusudur (Ying vd., 2020). Ayrıca herkesin en çok şikayet ettiği durum sosyalleşmeden uzaklaşma ve yalnız kalmadır. İzolasyon durumu, ölüm anksiyetesini artırdığı gibi damgalanma/etiketlenmeyi de gündeme getirmiştir. Damgalanma, kişilerin hastalıklı olarak etiketlenip, o kişiden uzak durmayı ve daha sonraki süreçte yaklaşılmama durumunu içermektedir

(Ramaci vd., 2020). Örneğin bir katılımcı, Covid-19'a yakalandıktan sonra negatif olsam dahi insanların kendini vebalı gibi görmesinden korktuğunu belirtmiş ve Covid-19 negatife döndükten kırk gün sonra böyle bir olumsuzlukla karşılaştığından ve etiketlendiğinden söz etmiştir. Bir toplulukta bulunurken kendinin virüslü olduğunu ve insanlara bulaştırma tehlikesinin olduğunu ima eden konuşmaların geçtiğini belirtmiştir ve bu katılımcı, korktuğum şekilde vebalı damgası yemiş oldum demiştir. Bu durumda damgalanma da insanların zorlanmasına ve kaygı düzeylerinin artmasına neden olmuştur (Ramaci vd., 2020). Tüm bunlara ek olarak insanların Covid-19 hakkında çokça haber izlemelerinin kaygı ve stres düzeylerini artırdığı görülmüştür. Covid-19 hakkında fazlaca haber veya televizyon programı izlemenin Covid-19 ile ilintili sağlık terimleri öğrenmeye de yardımcı olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda medya ve internette Covid-19 haberlerine maruz kalmak kaygı ve stresi de artırmaktadır (Banerjee, 2020). Ayrıca Covid-19 hastalığını atlatanların genelinde bir daha Covid-19 hastalığına yakalanmam yanılgısı çok ağır basmaktadır. Bu nedenle kendilerine diğer insanlara göre daha fazla güvendikleri de görülmüştür.

3.3. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Covid-19 Pandemisi

Kitlesel tehlikelerde tarih boyunca tıp, din, toplumsal ve psikolojik yapı her zaman farklı düzeylerde sorgulanmıştır. Bu durum edebiyat, sanat, felsefe ve dinî metinleri ve öğretileri etkilemiştir. Örneğin Ortaçağ'da veba ile mistik akımlar arasında ilişkilerin olduğunu iddia eden yaklaşımlar bulunmaktadır. Aynı şekilde kara veba döneminde Haç Kardeşliği gibi hareketlerin ortaya çıkmasının sadece bir rastlantı olması mümkün değildir (bkz. Magid, 2014). Afet, savaş, salgın ve benzeri olağanüstü durumlarda insanlarda dindarlık ve maneviyata yönelim artmaktadır. Örneğin Covid-19 sürecinde dindarlık oranlarında ve dine yönelimde artış

olduğu tespit edilmiştir (Bentzen, 2020). Pargament'in teorisi açısından bakıldığında din, acı ve tatlı durumlarda başa çıkmaya yardımcı olmaktadır (Pargament, 2005). Fakat zor durumlarda başa çıkma süreci olarak dine başvurmak daha da artmaktadır. Bu noktada önemli olan kişinin din algısıdır. Dini algısı düzgün olan kişiler olumlu dinî başa çıkma kullanırken din algısı yanlış veya çarpık olan olumsuz dinî başa çıkmaya başvurmaktadır.

Görüşme yapılan katılımcılar Covid-19 döneminde dindarlık oranlarının arttığını ifade etmiştir. Cuma'dan Cuma'ya namaz kılanlar, karantinada vakit namazlarına yöneldiklerini belirtmişlerdir. Allah'a daha çok dua edip, hastalıktan bir an önce kurtulmak isteyenler de olmuştur. Dua ve inancı aracı olarak kullanmışlardır. Bu durum psikolojik olarak rahatlamaya yardımcı olduğu gibi içsel dindarlığa da dönüşmüştür. Kurumsal din açısından bakıldığında ise Covid-19'un camiye gitmeyi engellediğini söyleyebiliriz. Emekli olan bir katılımcı Covid-19 salgınından önce her vakti camide kıldığını ama salgından sonra camiye gitmeyi bıraktığını ifade etmiştir. Camilerin kısıtlama sonrası tekrar açılmasına rağmen Covid-19'a yakalandıktan sonra Cuma namazına dahi gitmediğini belirtmiştir. Camide kılmak yerine tüm ibadetlerini evinde yaptığını ifade etmiştir. Bu durum da göstermektedir ki bazı durumlarda kurumsal din sekteye uğramıştır. Katılımcıların bütünü değerlendirildiğinde içsel dindarlığa ve maneviyata yönelimin arttığını söylemek mümkündür. Zira tefekkür ve yalnızlık neticesinde ezber/taklit olan bilgilerin içselleştirilmesi durumu da gözlenmiştir. Görüngü olarak içsel dindarlığın yanısıra bireyselleşmenin de mümkün olduğunu ifade edebiliriz.

Covid-19 sürecinde manevi danışmanlık ve rehberlik açısından geleneksel yaklaşımların gerçekleşmesi pek mümkün görünmemektedir. Geleneksel yüz yüze görüşmeler olamayacağı için sanal ve telefon yöntemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Örneğin bir katılımcı sigarayı bırakma döneminde Sağlık Bakanlığı tarafından sanal veya telefonla destek verildiğini belirtmiştir. Bu durumun

sigarayı bırakmasında yardımcı olduğunu ve bu yöntemin din ve manevi destek için kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu yönüyle manevi danışmanlık ve rehberlik açısından Covid-19'a yakalananları aile hekimlerinin arayıp destek vermeleri ve ilaç desteği vermeleri gibi manevi danışmanlık ve rehberlik de bu düzlemde düzenlenebilir. Ayrıca Sağlık Bakanlığı'nın tıbbi olarak ilaç desteği verdiği gibi Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Covid-19 hastalarına yardımcı olacağı düşünülen kitaplar da verilebilir.

Manevi danışmanlık ve rehberlik yapanların Covid-19 hastalarına ulaşarak, durumlarını ve manevi/psikolojik hallerini korumaları yerinde bir yaklaşım olacaktır. Zira bu süreçte yalnızlık ve izolasyon en çok zorlanmalara neden olan rahatsızlıkların başında gelmektedir. Ayrıca manevi danışmanlık ve rehberlik konusunda sadece din ve maneviyat konularının işlenmesi yeterli olmayabilir. Bu nedenle manevi danışmanlık ve rehberlik yapan kişilerin Covid-19 hakkında doğru bilgi sahibi olup insanları aydınlatması da çok önemli olacaktır. Bazı katılımcılarda kaderciliğe bağlı olarak virüse karşı kayıtsızlık görünmektedir. Kader konusunda insanların doğru bilgi sahibi olması Covid-19 algısına olumlu etki yapacaktır. Özet olarak manevi danışmanlık ve rehberlik yapacak kişiler şu konuların farkında ve bilincinde (mindful) olmalıdır; kaderci düşüncenin önüne geçme, anlam kaybını engelleme, yalnızlık ve izolasyon hissinin yaşanması, stres ve kaygı düzeyinin yüksek olması, hayatın anlamlandırılmasında din ve maneviyatın önemi, olumlu dinî başa çıkma süreçleri, ölüm anksiyetini izole etme, etiketlenme/damgalanma (stigma) korkusu ve Covid-19 hastalığı öncesi, sırası ve sonrası hakkında sağlam, bilimsel ve doğru bilgi verme.

Kaynakça

Banerjee, D. (2020). How Covid-19 is Overwhelming Our Mental Health. *Nature India*, *26*, 2020.

Bentzen, J. (2020). Rising Religiosity as a Global Response to Covid-19 Fear, https://voxeu.org/article/rising-religiosity-global-response-Covid-19-fear, erişim: 09.12.2020

Brown, S. M., Doom, J. R., Lechuga-Peña, S., Watamura, S. E., & Koppels, T. (2020). Stress and Parenting During the Global Covid-19 pandemic. *Child abuse & neglect*, *110*, 104699.

Budak, F., & Korkmaz, Ş. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi,* (1), 62-79. DOI: 10.35375/sayod.738657

Cucinotta, D., & Vanelli, M. (2020). WHO Declares Covid-19 a Pandemic. *Acta Bio Medica: Atenei Parmensis*, *91*(1), 157.

Cullen, W., Gulati, G., & Kelly, B. D. (2020). Mental health in the Covid-19 pandemic. *QJM: An International Journal of Medicine*, 113(5), 311-312.

Çakır Kardeş, V. (2020). Pandemi Süreci ve Sonrası Ruhsal ve Davranışsal Değerlendirme. *Türkiye Diyabet ve Obezite Dergisi,* 4(2), 160-169.

DeFranza, D., Lindow, M., Harrison, K., Mishra, A., & Mishra, H. (2020). Religion and Reactance to Covid-19 Mitigation Guidelines. *American Psychologist*, 1-16.

Diamond, J. (2006). *Tüfek, Mikrop Ve Çelik.* 17. *bsm. Çev.: Ü. İnce, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.*

Doğan, M. (2017). Hastane Örneği Üzerinden Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(2), 1267-1304.

Duygun, A. (2020). Covid-19 Pandemisi Sırasında Tüketicilerin Yaşam Tarzlarının Değerlendirilmesi. *Econder Uluslararası Akademik Dergi*, 4(1), 232-247.

Fardin, M. A. (2020). Covid-19 epidemic and spirituality: A Review of the Benefits of Religion in Times of Crisis. *Jundishapur Journal of Chronic Disease Care*, *9*(2), 1-4.

Jung, C. G. (1936). The Concept of the Collective Unconscious. *Collected works*, *9*(1), 42.

Jung, C. G. (1993). *Din ve Psikoloji.* Çev.: Cengiz Şişman. *İstanbul: İnsan Yayınları.*

Koç, M. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cezaevlerindeki Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik Hizmetleri (1950-2018): Sınırlılıklar Ve Bir Eğitim Programı Önerisi. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 5/1, 8-47.

Kula, N. (2016). *Manevi Danışmanlıkta Kullanılan Bazı Dinî Kavramların Anlam Alanı ve Fonksiyonelliği.* İstanbul: Dem Yayınları.

Lee, S. A., Jobe, M. C., Mathis, A. A., & Gibbons, J. A. (2020). Incremental Validity of Coronaphobia: Coronavirus Anxiety Explains Depression, Generalized Anxiety, and Death Anxiety. *Journal of Anxiety Disorders*, *74*, 102268.

Magid, S. (2014). *Hasidism incarnate: Hasidism, Christianity, and the Construction of Modern Judaism*. California: Stanford University Press.

Mazza, M. G., De Lorenzo, R., Conte, C., Poletti, S., Vai, B., Bollettini, I., ... & Benedetti, F. (2020). Anxiety and Depression in Covid-19 Survivors: Role of Inflammatory and Clinical Predictors. *Brain, behavior, and immunity*, *89*, 594-600.

Molteni, F., Ladini, R., Biolcati, F., Chiesi, A. M., Dotti Sani, G. M., Guglielmi, S., ... & Vezzoni, C. (2020). Searching for Comfort in Religion: Insecurity and Religious Behaviour During the Covid-19 Pandemic in Italy. *European Societies*, 1-17.

Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., ... & Agha, R. (2020). The Socio-economic İmplications of the Coronavirus Pandemic (Covid-19): A review. *International Journal of Surgery*, *78*, 185-193.

Özatay, F., & Sak, G. (2020). Covid-19'un Ekonomik Sonuçlarını Yönetebilmek İçin Ne Yapılabilir?. *TEPAV Politika Notu*, *202005*.

Pargament, K. I. (2005). Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Çev. A. Ulvi Mehmedoğlu, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *5*(1), 279-313.

Pargament, K. I., & Brant, C. R. (1998). Religion and coping. In *Handbook of Religion and Mental Health* (pp. 111-128). Academic Press.

Polat, M. (2020). İslam Hukukunda Karantina Ahkamı. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *7*(1), 88-111.

Ramaci, T., Barattucci, M., Ledda, C., & Rapisarda, V. (2020). Social stigma during Covid-19 and its impact on HCWs outcomes. *Sustainability*, *12*(9), 3834.

Sağlık Bakanlığı, (2020). Covid-19 (Yeni Coronavirüs) nedir?. Erişim: 05.12.2020 https://Covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/Covid-19-nedir-.html

Sağlık Bakanlığı, (2020). Covid-19 (Yeni Coronavirüs). Erişim: 05.12.2020 https://www.seyahatsagligi.gov.tr/site/koronavirus

Seligman, M. E. P. (2007). Gerçek Mutluluk (çev. Semra Kunt Akbaş). *Ankara: HYB yayınları.*

Shen, K., Yang, Y., Wang, T., Zhao, D., Jiang, Y., Jin, R., ... & Gao, L. (2020). Diagnosis, Treatment, and Prevention of 2019 Novel Coronavirus Infection in Children: Experts' Consensus Statement. *World Journal of Pediatrics*, *16*(3), 223-231.

Shevlin, M., McBride, O., Murphy, J., Miller, J. G., Hartman, T. K., Levita, L., ... & Bentall, R. P. (2020). Anxiety, depression, traumatic stress and Covid-19-related anxiety in the UK general population during the Covid-19 pandemic. *BJPsych open*, *6*(6), e125.

Söylev, Ö. (2015). Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye'de Dinî Danışma ve Rehberlik. İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 1(2), 287-308.

Tomanbay, İ. (2000). Deprem, İnsan ve Sosyal Hizmetler. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *1*, 123-137.

Topuz, E. (2020). XIX. Yüzyılda Van'da İllet-i Kolera İle Mücadelede Karantina Usulü ve Kordon Uygulaması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 297-316.

Trilla, A., Trilla, G., & Daer, C. (2008). The 1918 "Spanish flu" in Spain. *Clinical Infectious Diseases*, *47*(5), 668-673.

Uscinski, J. E., Enders, A. M., Klofstad, C., Seelig, M., Funchion, J., Everett, C., ... & Murthi, M. (2020). Why Do People Believe Covid-19 Conspiracy Theories?. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, *1*(3).

van Zyl-Smit, R. N., Richards, G., & Leone, F. T. (2020). Tobacco smoking and Covid-19 infection. *The Lancet Respiratory Medicine*, *8*(7), 664-665.

WHO, (2020). Coronavirus disease (Covid-19) pandemic. Erişim: 05.12.2020, https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019

Wicks, R. J., Parsons, R. D., & Capps, D. (1993). *Clinical Handbook of Pastoral Counseling* (Vol. 1). New Jersey: Paulist Press.

Yenen, İ. (2017). Türkiye'de Manevi DanIşmanlIk ve Rehberlik Literatürü Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 46, 157 219. https://doi.org/10.21054/deuifd.404785

Ying, Y., Ruan, L., Kong, F., Zhu, B., Ji, Y., & Lou, Z. (2020). Mental Health Status Among Family Members of Health Care Workers in Ningbo, China, During the Coronavirus Disease 2019 (Covid-19) outbreak: a cross-sectional study. *BMC psychiatry*, *20*(1), 1-10.

COVİD 19 PANDEMİ DÖNEMİNDE MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK BAĞLAMINDA SOSYAL MEDYA ÜZERİNDEN MASAL ANLATICILIĞI

Hacer AKÇAALAN[1]

Giriş

Bu çalışmamızda; Covid-19 pandemik durumu, manevi danışmanlık ve rehberlik, sosyal medya üzerinden masal anlatıcılığı arasındaki ilişki bağlamsal olarak ele alınarak: "Masallar ve masal anlatıcıları nasıl bir manevi danışmanlık ve rehberlik görevi üstlenir? Masalların iyileştirici etkisi var mıdır? Toplumları etkileyen olağanüstü durumların zararlı ve yıkıcı etkilerinin aşılmasında masallardan nasıl yararlanılabilir? Masalların değerler eğitiminde ve değer aktarımındaki işlevi ve rolü nedir? Sosyal medya üzerinde masal anlatıcısı hangi projelerde karşımıza çıkmaktadır? Bu konuda yapılmış ve yapılagelen uygulamalar nelerdir?" sorularına cevaplar aranacaktır.

İlk olarak 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Vuhan kentinde görülen Covid-19 günümüzde tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Fiziksel ve ekonomik yıkımının çok fazla olduğunu ve etkilerini yaşayarak süreç içinde deneyimlediğimiz bu Covid-19 pandemisinin manevi ve psikolojik yıkımının etkileri şu an istatiksel olarak net bir şekilde bilinmese de varlığını hepimize derinden hissettirmektedir. Sevdiklerimizle bir araya gelmek, kültür ve sanat etkinliklerine katılmak neredeyse tamamen imkansızlaşmıştır. Eğitim

[1] Türkçe Öğretmeni, Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi TDE Bölümü Halk Edebiyatı ABD.
akcaalanhacer@hotmail.com

hayatındaki sınıflarımız yerine daha çok evde vakit geçirdiğimiz; sosyal, ekonomik ve psikolojik krize dönüşen bu olağanüstü salgın sürecinde sosyal medya, bir araya gelmede veya bağlantı kurmada önemli bir araç haline gelmiş ve hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Çeşitli araştırmalar, Covid-19 salgını boyunca sosyal medya kullanım süresinin salgın öncesi döneme göre dikkat çekici bir şekilde arttığını göstermektedir.

Abraham Maslow'un hiyerarşisinde en temel ihtiyaçlardan birisi de bildiğimiz gibi güvenlik ihtiyacıdır. İnsanların güvenliğini hatta hayatlarını tehdit eden önemli bir tabloyla karşı karşıyayız. Konu ile ilgili çalışan bilim insanlarının da belirttiği gibi korona virüs travmasını salgın bittikten sonra daha net olarak görecek ve manevi danışmanlık ve desteğe ihtiyaç duyanların sayısı tahmin edilenden fazla olabilecektir. Bu tip olağanüstü durumlarda ihtiyaç gruplarına yönelik manevi danışma ve rehberlik uygulamaları olağan durumlara nazaran daha da önem kazanmaktadır.

Manevi danışmanlık kelime anlamı olarak "birey veya gruplara bireysel inanç yolculukları ve kritik geçiş dönemlerinde sınırlı süreli çatışma ve kriz durumlarına odaklı olarak eşlik edilmesi" (Ağılkaya Şahin, 2017: 25) şeklinde tanımlanmaktadır. Psikoloji ve terapi uygulamaları bireyin, ruh sağlığını ve iyi oluşunu amaçlamaktadır. Bu çerçevede dinî inanç ve ritüeller, insanların sağlık ve psikolojik iyi oluşlarıyla yakından ilişkili olarak değerlendirilmektedir (Abu-Raiya, 2016: 59). Dini ve manevi yaşantının temelinde ne olduğunu tartışan araştırmacılar, maneviyatı bir fenomen olarak kabul etmektedirler. Araştırmacılardan bazıları maneviyatı biyolojik özelliklere dayandırırken bazıları ise psiko-sosyokültürel faktörlerle ilişkilendirmişlerdir (Hay-Socha, 2005: 589).

Manevi danışma uygulamaları farklı kuramsal yaklaşımlarla temellendirilmektedir (Söylev, 2020: 127-145). Bunlardan biri logoterapidir. Öncülüğünü Frankl'in yaptığı logoterapiye göre; insanın varoluşunun amacı anlam kazanmaktır. Zira insanın varoluşu

anlam arayan bir varoluştur ve anlam hakkında ön bilgi ve inanca sahiptir. Logoterapi uygulamalarında danışan, hayatın anlamı ile karşı karşıya getirilir ve anlama yönlendirilir. Hayatın anlamını kavramasını sağlamak, danışanın nevrozunu yenmesine katkıda bulunur (Frankl, 2014: 74). Manevi danışma uygulamalarını temellendiren bir diğer yaklaşım ise hümanistik yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre insan, gelişim gücü yüksek bir varlık olarak görülür. İnsanda "kendini gerçekleştirme" potansiyelinin olduğu kabul edilir. Hümanist psikolojiye göre bireyler kendi fiillerinden sorumludur (Kılınçer, 2017: 29). Maslow'un düşünceleri öncülüğünde oluşan bir diğer yaklaşım ise transpersonel psikoloji yaklaşımıdır. Bireyde var olan kendi sınırlarını aşma potansiyelinin farkına varan Maslow bu yeni alanı hümanist ötesi kavramı ile açıklamıştır. Zamanla bu kavram transpersonel olarak benimsenmiştir (Ayten-Düzgüner, 2017: 40).

Manevi danışmanlık ve rehberlik süreçleri, özellikle davranışsal, bilişsel ve varoluşsal yaklaşımların uygulamalarına dayanmaktadır. Davranışçı yaklaşıma göre terapi sürecinde ölçülemeyen ve gözlemlenemeyen bilinçaltı süreçler yerine gözlemlenebilen davranışlara odaklanmak gerekir. Bu terapi yöntemi, problem davranışın ortaya çıktığı koşulları değiştirmeye odaklanır. Bu koşulların değişimi ile davranışın da değişimi beklenir (Spiegler, 2016: 7). Bilişsel yaklaşım ise maneviyatla ilişkilendirilen düşünceler (suçluluk, günahkarlık) üzerine odaklanır. Danışanda meydana gelen dinî kaynaklı olumsuz düşüncelerin varlığı ve dinî başa çıkma yöntemlerini kullanması terapi süreci için oldukça önemlidir (Kılınçer, 2017: 34). Varoluşsal yaklaşımda ise bireyin probleminin çözümü, geçmişte ya da biyolojik yapısında değil, tercihini yapıp sonucunu da üstlenmesinde yatmaktadır. Terapi sürecinin temelinde danışanın kendi varoluş bilincine ulaşması amaçlanır (Kılınçer, 2017: 33).

Bireyler, karşılaştıkları problemleri çözme hususunda zaman zaman profesyonel yardıma ihtiyaç duymaktadırlar. İlgili yardım

konusunda psikolojik danışma, bireylerin değişim ve gelişimine katkı sunarak kendilerini keşfetmelerini sağlar. Süreç içerisinde yüz yüze, sistemli, profesyonel ve en önemlisi danışan ile danışman işbirliği içerisinde ilerleyen bir ilişki söz konusudur. Manevi danışmanlık ise bireyin tek başına kaldıramayacağı bir problemle karşılaşması durumunda, dinin kaynak oluşturduğu ve onun verileri çerçevesinde gerçekleştirilen yardım ve hizmetleri bünyesinde barındırır. Bu süreçte manevi danışmanlığın, problem yaşayan bireylere yönelik iyileştirme, yönlendirme, destekleme, uzlaştırma ve geliştirme gibi olumlu etkileri vardır. Bireylerin içerisinde bulunduğu ruhsal bunalımlarla ilgili hususlarda, dinî ve manevi materyalleri kullanan danışmanların, bunları kullanmayan diğer danışmanlara oranla daha başarılı sonuçlar elde ettikleri, yapılan çalışmalarda görülmüştür (Doğan, 2017: 1272-1277).

Manevi danışmanlık çeşitli hastalıklar, ileri yaşa bağlı olarak gelişen bazı durumlar, doğal afetler ve çeşitli ruhsal bunalımlar yaşayan bireylerin kaybetmiş oldukları hayattaki anlam arzusunu yeniden elde etme süreçlerinin dinî/manevi unsurlar kullanılarak desteklenmesidir. Bu süreçte, bireyin kaybetmiş olduğu anlamı ve kontrol duygusunu yeniden kazanması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede manevi danışmanlığı, bireyin yaşamış olduğu sıkıntılı durumlara karşı, kendisini manevi alana yaklaştıran ve bu açıdan gelişmesini sağlayan vesileler olarak değerlendirmek mümkündür (Ayten, 2015: 65). Genel olarak değerlendirilecek olursa manevi danışmanlık, bireylerin hayatlarına dair, yaşamış oldukları çeşitli sıkıntı ve bunalımlar karşısında, zihinlerindeki soruların cevap arayışlarını içeren ve aynı zamanda psikolojik problemlerin çözümüne de katkı sağlayan bir danışma sürecidir (Ağılkaya Şahin, 2017: 17).

Tüm bu bilgiler ve kuramlar ışığında, içinde bulunduğumuz olağanüstü süreçte yapmamız gereken yüz yüze gelmemizin virüsün yayılımına olan kötücül etkisi nedeniyle- yeni normalle

birlikte her alanda yaygınlaştığı üzere- sosyal medya üzerinden manevi danışmanlık ve rehberlik konusunda farklı disiplinler ve disiplinler arası işbirliği ile çalışmalar yapmamızdır. Halk sağlığı uzmanları, psikologlar, din adamları, manevi danışmanlık uzmanlarının yanı sıra eğitimciler, edebiyatçılar da bu süreçte aktif rol almalıdır.

Hangi yaş grubundan olursa olsun tüm vatandaşlarımızın –ama özellikle çocuklarımızın- ruh sağlığını korumak için yapmamız gereken; kendi öz kaynaklarımıza ve değerlerimize yönelmek ve bunları doğru ve en verimli biçimde kullanarak işlevselleştirmeye odaklanmaktır.

İşte bu noktada bir eğitimci ve masal üzerinde çalışan bir halk edebiyatçısı olarak şu sorulara cevap arama ve bulma ihtiyacı karşımıza çıkmaktadır:

- Masal nedir? Masal kültür, inanç ve maneviyat ilişkisi nasıl ele alınmalıdır?
- En kadim sözlü öz kaynaklarımızdan birisi olan masallarımızdan bu manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti çalışmalarımızda nasıl yaralanabiliriz?
- Masallar ve masal anlatıcıları nasıl bir manevi danışmanlık ve rehberlik görevi üstlenir?
- Toplumları etkileyen olağanüstü durumların zararlı ve yıkıcı etkilerinin aşılmasında masallardan nasıl yararlanılabilir?
- Masalların iyileştirici etkisi var mıdır?
- Masalların değerler eğitiminde ve değer aktarımındaki işlevi ve rolü nedir?
- Sosyal medya üzerinde masal anlatıcısı hangi projelerde karşımıza çıkmaktadır? Bu konuda yapılmış ve yapılagelen uygulamalar nelerdir?

En eski masal araştırmacılarından biri olan Ignacz Kunos: "Masallar hem eski zamanların dinini ve bu dinlerin nasıl olduklarını

hem de geçmişte yaşayanların edebiyatlarını ve yargılarını yazılmış tarihlerden fazla anlatır. Masal dediğimiz şey her milletin dönem aynasıdır. Bu aynaya bakacak olursak, hem eski zamanların ahlakını da görmüş oluruz." der (Kunos, 1994: 88). Bu masal tanımında masal, din, inanç, ahlak kavramları bir potada eritilmiştir.

Pertev Naili Boratav ise masalı "Masal, nesirle söylenmiş, dinlik ve büyülük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı" diye tanımlar. (Boratav, 1959: 45). Boratav ise masalı, tamamen inançtan bağımsız kılmış, o derece ki masalın anlattıklarına bile inandırma iddiası olmadığını özellikle vurgulamıştır.

Bütün tanımlar ışığında biz "*İşlevsel Kuram Açısından Masala Bakış ve Günümüz Kütahya'sında Masalın Durumu İle İlgili Bir Değerlendirme*" adlı yüksek lisans tezimizde masal tanımını; "Fizik ve metafizik âlemin birbirinden tam ölçüde ayrılamadığı, gerçek ve gerçeküstü dünyanın bir varmış bir yokmuş zaman potasında kaynaştırıldığı, gerçek kişilerin metafizik kişilerle (cin, dev, peri vb.) içli dışlı doğal bir ilişki içinde olduğu, mekân ve zaman kavramlarının tek boyutlu yaşandığı, başlangıç ve bitiş formelleri olan, bir takım simgesel motiflerden oluşan ve her zaman mutlu sonla biten belli uzunluktaki sözlü kültür ürünü nesirlerdir" şeklinde yapar (Akçaalan,2015: 50). Bu tanım bize inanç noktasında bambaşka bir kapı aralamıştır. İnanmak zorunda olmadığımız gerçek dünyadan tamamen bağımsız, hayali ve yeni bir dünya. Gerçek bir çaresizlik durumunda gerçeğin yıkıcı etkisini umursamamak, insanların ruh sağlıklarını koruyabilmeleri için etkili bir yöntemdir. Keza bireysel umudu korumak, zorluğu dayanılır ve katlanılır kılar. Masal kahramanları tıpkı şu an bizim de içinde bulunduğumuz gibi olağanüstü ve zor durumlarda hep bir çıkar yol bulmuşlardır. Başlarına her ne gelirse gelsin, bazen yalnız bazen de toplumsal bir dayanışma ile kazanmayı bilmişlerdir. O hâlde bizler de masallarla tanışırsak ma-

sal dünyasındaki tamamen hayal ürünü ancak ruhumuzdaki etkisi bir o kadar gerçek empatik bir iletişimi gerçekleştirebiliriz. Buradaki dayanışmanın gücünü hafife almamak gerekir: "Fiziken yanında olmasak da seninle aynı durumdayız ve yanındayız." diyen bir empatik iletişim kendimizi tahminimizden çok daha iyi hissettirebilir. Bu iletişim o kadar özgürdür ki kalıpların ötesindedir. İşte masalın bu özelliği onu evrensel ve sonsuz bir boyuta taşır ve yeni bir yol açar: Masalları kullanarak manevi danışmanlık ve rehberlik yapma yolunu.

O hâlde öncelikli olarak yapmamız gereken yüz yüze gelmemizin virüsün yayılımına olan kötücül etkisi nedeniyle - yeni normalle birlikte her alanda yaygınlaştığı üzere- sosyal medya üzerinden manevi danışmanlık ve rehberlik konusunda farklı disiplinler işbirliği ile çalışmalar yapmamızdır. Halk sağlığı uzmanları, psikologlar, din adamları, manevi danışmanlık uzmanlarının yanı sıra eğitimciler ve edebiyatçılar da bu süreçte aktif rol almalıdır.

Bu işbirliğinin halk edebiyatının en kadim türlerinden olan masal ve sanal masal anlatıcılığı üzerinden nasıl gerçekleştirilebileceğini birlikte ele alalım.

Yapılan araştırmalar, manevi danışmanlık uygulamalarının belirli esaslar çerçevesinde yerine getirildiğini belirlemiştir. Bunlardan ilki manevi danışmanlığın ücretsiz bir hizmet ve teklif olmasıdır. Buradaki amaç ise bu hizmetin herkese hitap etmesini sağlamaktır (Ağılkaya Şahin, 2017: 104-109). Manevi danışmanlık yapacak olan bireylerde birtakım özelliklerin de olması gerekir. Bu hususla ilgili olarak Kavas (2014: 909), hastanelerde görev yapacak bireylerin psikolojik danışma becerilerine hâkim, sağlık konusunda bilgili ve hasta psikolojisini bilen, iletişim becerisi yüksek, dinî literatüre ve bağlı bulunduğu toplumun dinî ve kültürel değerlerini özümsemiş bireylerin olması gerektiğine vurgu yapar.

Yukarıda belirttiğimiz manevi danışmanların özelliklerinden hareketle geçmişten günümüze masal anlatıcılığı yapan masal ana ve ataları bu özelliklerin tamamına sahip olduğu görülür. Masallar anlatılırken hiçbir ücret talep edilmemekte ve böylece herkese hitap edilerek geniş kesimlere ulaşılabilmektedir. Masal ana ve ataları geçmişten günümüze iletişim becerileri yüksek, dili son derce etkin ve etkili kullanabilen, toplumun kültürel değerlerini özümsemiş, toplum tarafından saygı duyulan ve sözleri dinlenen, rehber kimselerdir. Özellikle uzun kış gecelerinde mangal başında toplanan köy halkı ya da aile bireyleri ve özellikle de çocuklar için eğitici işlevleri de yerine getirirler. Bireyin içgörü kazanması, yani farkındalığının oluşması amacıyla seçilen hikâye ve öyküler, problemli davranışları olan kişiye aktarıldığında, bireyin bildiği fakat karşı karşıya gelmekten çekindiği sorunları ile yüzleşmesini sağlayabilir. Bibliyoterapi adı verilen bu yöntem, halk masallarımız aracılığı ile de uygulanabilir. Günümüzde yardımcı bir yöntem olarak kullanılan bibliyoterapinin olumlu etkileri olduğu görülmüştür.

İçinde bulunduğumuz olağanüstü bir durum olan Covid-19 pandemik salgın sürecinde, çocuklarımızda var olan sınav kaygıları, ergenlik sorunları, kuşak çatışmaları, yalnızlık gibi stres kaynaklarının yanına hastalık, ölüm korkusu, yakınlarını kaybetme korkusu, sosyal izolasyon, motivasyon eksikliği vb. de eklenmiştir. Bu durumda fiziksel olarak yanlarında olamasak da manevi olarak destek olduğumuzu bildirmek ve onlara uzmanlar olarak doğru ve kaliteli bir rehberlik edebilmek için sosyal medyayı yaygın bir şekilde kullanmayı başarmamız gerekir. Toplumun her kesiminde ve kişisinde değişik oranlarda olsa da bu psikolojik kırılganlık görülmektedir. Bu kırılganlığın zamanla onarılamaz ve derin hâle gelmemesi için kullanılabilecek etkinliklerden- yöntemlerde- biri de sosyal medya üzerinden masal anlatıcılığıdır.

Masal türü; çocuğun kendini ve çevresini fark etmeye başladığı anda onda edebî zevkin oluşmasını, düşünme becerisini, ha-

yal ve duygu gücünü geliştirmesini, dinleme alışkanlığı kazanıp bu becerisini artırmasını sağlayan önemli bir araçtır (Akçaalan: 2017).

Korkularımızla yüzleşmemizi sağlar masallar. Seçimler yapmamızı kolaylaştırır. Seçimlerimizin sonuçlarını hayal aynasında görür, bu sonuçlar ışığında kendimize, inançlarımıza ve kültürümüze uygun bir karakter ve düşünce sistemi geliştirmemize yardımcı olur. Masallar, hayata kanatlarını açmış uçmaya hazırlanan çocuğa eğitim veren bir hayat simülatörüdür. Geçmişe sağlam köklerle bağlanmış ve geçmişindeki değer yargılarından ve deneyimlerinden beslenen bir kaynak olan masal sayesinde; kalıcı, etkili, aynı zamanda gönüllü olduğu için verimli bir bilinçaltı öğrenme meydana gelir (Akçaalan: 2019).

Masal sadece küçük çocuklara değil toplumun her kesimine -yaşı, cinsiyeti, eğitimi, ekonomik ve sosyal durumu ne olursa olsun- hitap eden bir türdür. Hayal kurmaya ve hayal gücünü geliştirmeye, değer yargılarını korumaya büyüklerin de en az çocuklar kadar ihtiyacı vardır.

Çocukların da ruhsal ihtiyaçları vardır. Bu ruhsal ihtiyaçlar içinde; güven ihtiyacı, sevme-sevilme ihtiyacı, kabul edilme – saygı görme ihtiyacı, başarma ihtiyacı, öğrenme ihtiyacı, oyun oynama ihtiyacı, taklit ihtiyacı, estetik ihtiyacı vb. birçok ihtiyacı sayabiliriz. Bu ruhsal ihtiyaçlarını tam anlamıyla ve layıkıyla karşılayan bir çocuk, kendini geliştirmiş ve gerçekleştirmiş olur ve toplumun değerlerine bağlı bir birey olarak toplumda yer alır. Masallar çocuğun bu ruhsal ihtiyaçlarından birçoğunu doğrudan ya da dolaylı olarak karşılamasına sebep olur (Akçaalan: 2017).

Masal, çocuğun bilişsel, sosyal ve ahlâki gelişimine olumlu anlamda pek çok katkı sağlamaktadır. Doğruluk, çalışkanlık, adalet, saygı vb. soyut kavramlar ve sosyal hayat çocukların anlama kapasiteleri dikkate alınarak, somutlaştırılarak ve basitleştirilerek anlatılır masallarda. Yaş grubuna göre bu etkinin seviyesi değişse

de özellikle okul öncesi dönemde anlatılan masallar, çocuğun gelişiminde birçok etkiye sahiptir.

Eğer bir masalda yalan söylediği için başına kötü şeyler gelen bir kahraman varsa buradan yalan söylemenin kötü olduğu sonucuna net olarak varabilir. Masalın amacının da olaylar dizisini sıralamak değil, yalanın kötü yönünü göstermek amacıyla yazıldığını da bilir. Alternatif düşünebilme gücü son derece gelişmiş olan çocuk masalların çok farklı yönlerini görür. Hatta çocuklar kendince yeni masallar üretip, eskisinden çok farklı bir şekle bürünmesini de sağlayabilir. Masallara bu açıdan yaklaşan çocuk, yaratıcı düşünme gücünü geliştirdikçe hayatın diğer alanlarında da etkili bir şekilde yorumlama ve alternatif getirebilme özelliklerini daha da ileriye götürebilir.

Masal, çocukların kendi akranları arasında da çeşitli etkileşimleri sağlamaktadır. Çocuklar kendi aralarında annelerinden duydukları ya da okudukları masalları anlatarak sosyal etkinlik sahasını arttırabilmektedir. Masal, çocukların iletişim alanının genişlemesine vesile olmaktadır. Çocuk dünyaya geldikten hemen sonra kurallar ve değerler zinciriyle karşı karşıya kalır. Yaşadığı toplumda hâkim olan anlayışı çerçevesinde değerleri oluşur.

Masal, gerçek dünyanın basitleştirilmiş bir modeli gibidir. Bu nedenle bütün masallarda gerçeğin indirgenmiş hâlini karşıtlıklar içinde buluruz. Her zaman güçlünün karşısında bir güçsüz, akıllının karşısında bir aptal, zenginin karşısında bir yoksul bulmak mümkündür (Akçaalan: 2019).

Yüz yüze bir şekilde klasik masal ortamlarında buluşmamızın mümkün olmadığı bu günlerde masalların bize göstereceği şifalı maneviyata nasıl ulaşacağız? Bu hal üzere teknolojinin ve sosyal medyanın imkânlarından faydalanarak "sanal masal anlatıcılığı" kavramı hayatımıza girmektedir. Bağlantı halinde kalmak, çevrimiçi olabilmek, dünyanın geri kalanıyla iletişim halinde olmak; sosyal izolasyon, korku ve yalnızlığa karşı derman olacaktır. Birey-

sel olarak yapılan çalışmalar elbette ki faydalıdır ancak bu işin sosyal sorumluluk projeleri şeklinde, kurumsal ve resmi olarak yürütülmesi böylelikle geniş toplumsal boyutlu olması; ulaşılabilirlik, faydalılık, etkinlik, verimlilik ve bilimsellik açısından daha işlevsel olacaktır.

Ülkemizde manevi danışmanlık ve rehberlik konusunda yapılacak çalışmaların, düzenli olarak yürütülebilmesi adına Sağlık Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında 7 Ocak 2015 tarihinde "Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır. İlgili protokol çerçevesinde kurumların ayrı ayrı ve ortak yükümlülüklerinin çerçevesi çizilmiş, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine başvuracak kişiler için, bu hizmeti verecek olan personelin donanımı ve eğitimi konusunda yapılacaklar belirlenmiştir.

Konu itibarıyla Milli Eğitim Bakanlığı ve UNESCO Türkiye Milli Komisyonu iş birliğinde, milletin ortak değerlerinin ülkeye ait motiflerle nesilden nesile aktarılması ve çocukların hayal güçlerinin geliştirilmesi amacıyla "Anadolu Masalları Projesi" de bu zorlu süreçte bir çeşit manevi danışmanlık ve rehberlik görevi üstlenmiştir. Salgın sürecinde projenin kesintiye uğramaması için masal öğretmenlerince masalların anlatımına yer verilen "Anadolu Masalları" adıyla Youtube kanalı kurulmuş böylece masal ortamı ve masal anlatıcılığı yeni bir boyut kazanmıştır. 81 ilin her birine ait "Anadolu Masalları" başlığında sosyal medya hesapları Milli Eğitim Bakanlığımızın ve Ölçme Değerlendirme Genel Müdürlüğümüzün başkanlığında ve İl Milli Eğitim Müdürlükleri ve İl Koordinatörlerimizin, bu konuda özel eğitim almış masal öğretmenlerimizin gönüllü ve fedakâr çabaları ile yürütülmektedir. Bu proje sayesinde Anadolu Masallarından seçilen masallar pandeminin ilk zamanlarından itibaren çocuklarımızla buluşturulmuştur.

Bir masal araştırmacısı ve öğretmeni olarak bir bileşeni ve üyesi bulunmaktan gurur duyduğum bu projenin -özellikle çocukları-

mıza sokak kısıtlamalarının olduğu sosyal izolasyon dönemlerinde- çocuklarımız ve aileleri üzerindeki olumlu etkilerini aldığımız geri dönüşler bizlere göstermiştir. Aileler, çocuklarla paylaşılan masal dinleme anlarında, yaşanan olağanüstü zamanların stresinden uzaklaştıklarını hatta o anlarda unuttuklarını ifade etmişlerdir. Çocuklarımızın da zaman zaman gönüllülük esası ile katıldıkları bu projede büyük mutluluk duydukları bu aktivite sayesinde hayata bağlandıkları ve akran iletişimi yaşadıkları gözlemlenmiştir. Milletimiz için özel ve önemli olan gün ve zamanlarda "81 İlde Eş Zamanlı Masal Anlatımları" yapılmaktadır. Bu etkinlikler mili bilincimizi ve milli birlik ve beraberlik ve bir olma ruh ve duygumuzu diri tutmakta ve kuvvetlendirmektedir. Masalların manevi rehberliğinde; geleceğimizin teminatı çocuklarımızın ruhlarına, değer dünyalarına, hayal güçlerine ve umutlarına dokunularak süreci mümkün olduğunca hasarsız atlatmalarına katkıda bulunulmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmamızın sonunda; içinde bulunduğumuz olağanüstü durum Covid-19 pandemi sürecinde toplumun her kesiminde zamanla yıkıcı etkilerini daha da fazla hissedeceğimiz psikolojik ve sosyolojik sonuçları olacağı öngörülebilir.

Tüm insanların ve özellikle çocuklarımızın; yalnızlık, sevdiğini kaybetme, ölüm korkusu, sosyal izolasyon sonucu yaşadıkları duygusal travmaları aşmada manevi destek ve rehberlik hizmetlerinin önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Bu ihtiyacın sadece sosyal hizmet uzmanları, sağlık görevlileri, din adamları ve psikologlar tarafından yüz yüze karşılanabilmesi yetersiz kalabilir. Bu zor zamanlarda farklı disiplinlerin ve sosyal medya üzerinden manevi destek programlarının da iş başında olması gerekir. Özellikle eğitimciler manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde aktif görev almalıdır.

Toplumumuzun öz kültürünün nesiller boyu taşıyıcısı olan masallarımızdan manevi destek ve rehberlik hizmetleri için faydalanılmalıdır. Çocuklarımızın ruhsal ihtiyaçlarından olan sevme, sevilme, kabul edilme, merhamet, şefkat, öz saygı, saygı vb. duyguların ve milli ve manevi değerlerin benimsetilmesinde masallarımız en doğru araç olacaktır.

Masallarımızın daha geniş kitlelere ulaştırılması ve uzman kişiler tarafından anlatılması için MEB'in UNESCO ile işbirliği ile yürüttüğü "Anadolu Masalları Projesi" daha etkin olarak kullanılması, farklı kurumlarla işbirliği protokolleri yapılması projenin kapsamını genişletecek ve etki alanını artıracaktır. Sanal masal anlatıcılığı ile sosyal medya üzerinden masal anlatımı manevi destek ve rehberlik faaliyetlerinde etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Masallarla birlikte gerçeğin yıkıcı etkilerinden uzaklaşmak, masal kahramanları ile empati kurarak gerçek dünyanın zorluklarından uzaklaşıp yeni bir dünyanın kurulabileceğine yönelik umudu var etmek; manevi bir iyileşmeye neden olacaktır. Yüz yüze eğitim başladığında okullarımızda masal öğretmenlerimizin manevi destek ve rehberlik hizmetlerinde görevlendirilmesi çocuklarımızın ruh sağlığı, okula ve yeniden yüz yüze eğitime oryantasyonunda faydalı olabilir.

Kaynakça

Abu-Raiya, H. (2016). Religious-spiritual counselling & care. [içinde] Religiously integrated psychoteraphy with muslim clients: From research to practice (ed. A. Ayten ve ark.). İstanbul: Dem Yayınları.

Ağılkaya Şahin, Z. (2017). Manevi Bakım ve Danışmanlık: Almanya örneği-. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.

Akçaalan, Hacer. (2015). İşlevsel Kuram Açısından Masal ve Günümüz Kütahya'sında Masalların Durumu İle İlgili Bir Değerlen-

dirme. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayten, A. & Düzgüner, S. (2017). Tasavvuf psikolojisine giriş: Bireysel Arınma ve Güzel Ahlâk. İstanbul: Sufi Kitap Yayınları.

Boratav, Pertev Naili, (1959), Az Gittik Uz Gittik, Ankara.

Doğan, M. (2017). Hastane Örneği Üzerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Üzerine Genel Bir Bakış. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 21 (2), 1267-1304.

Frankl, V. E. (2014). Psikoterapi ve Din. (çev. Z. Taşkın). İstanbul: Say Yayınları.

Hay, D. & Socha, M. (2005). Science Looks at Spirituality. Spirituality as a Natural Phenomenon: Bringing Biological and Psychological Perspectives Together. Zygon, 40 (3), 589-612.

Kavas, E. & Kavas, N. (2014). Manevi Destek Algısı (MDA) Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenilirliği. Electronic Turkish Studies, 9 (2), 905.

Kılınçer, H. (2017). Tıp, Psikoloji ve İlahiyat Öğrencilerinin Türkiye'deki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarına Yönelik Tutumşarı Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kunos, Ignacz, (1995), Türk Halk Edebiyatı, (Haz: Tuncer Gülensoy), Ankara.

Söylev, Ö. F. (2020). Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Spiegler, M. D. (2016). Behavior Therapy. Psychology and Mental Health, 3- 16.

https://www.academia.edu/37589551/Masalın_Durumu_docx. (2.12.2020)

https://www.academia.edu/37607800/Değerler_Eğitiminde_Masalın_Rolü_ve Önemi Üzerine docx. (2.12.2020)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇ VE MANEVİ DANIŞMANLIK

TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİLERİN SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNİ ÖZELLİKLERİ: GÖÇMENLERE YÖNELİK MANEVİ DANIŞMA VE REHBERLİK HİZMETLERİNDE ÇOK KÜLTÜRLÜ YAKLAŞIMIN KULLANIMINA BİR KATKI

Ayşe ŞALLI[1]

Giriş

Psikolojik terapide olduğu gibi manevi danışmanlık ve rehberlikte de danışman-danışan ilişkisi hayati bir önem taşımaktadır. Özellikle danışmanın, danışanın sosyo-kültürel yapısı, değerler sistemi ve algı örüntüleri hakkında sahip olduğu bilgi düzeyi ile danışma sürecinin verimliliği arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu söylenebilir. Danışma sürecinde, danışman ve danışanın farklı kültürel özelliklere sahip olduğu durumlarda bu nokta daha da önem kazanmaktadır. Avrupa'da sanayileşme sürecine eşlik eden 'kitlesel göçler ve küreselleşme' olgusunun yükselişi 'çok kültürlü/kültürlerarası' söyleminin sosyal bilimlerde yaygın bir şekilde kullanılmasına sebep olmuştur. Farklı kültürel ve dinî yapılara sahip bireyleri bir araya getiren söz konusu olgular, psikoloji disiplinini cevap bekleyen yeni sorular ve çözüm bekleyen yeni problemlerle karşı karşıya getirmiştir. Bu çerçevede 'çok kültürlü/kültürlerarası/kültüre duyarlı danışma' yaklaşımı geliştirilmiştir. Manevi danışma ve rehberlik alanı, bir disiplin olarak yeni oluşmaya başlamıştır ve hem teorik hem de uygula-

[1] Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Göç ve Manevi Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı aysesalli@gmail.com.

ma hususlarında "psikoloji" ve "danışma psikolojisi" biliminden büyük oranda istifade etmektedir. Bu nedenle manevi danışma ve rehberlik disiplini de ihtiyaç duydukça 'çok kültürlü' yaklaşımı kullanmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada söz konusu yaklaşımın incelenmesinde disiplinlerarası bir tutum sergilenmiştir.

Ülkemizde bulunan Suriyeli göçmenlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışma, söz konusu göçmen nüfusun belli bir kesiminin sosyo-kültürel ve dinî özellikleri, değerler sistemi ile algı örüntüleri hakkında detaylı veriler içermektedir. Bu detayların, göçmenlere yönelik manevi danışma ve rehberlik hizmetlerinin sunumunda danışmanlar için rehber niteliği taşımaktadır. Böylece manevi danışma ve rehberlik sürecinin daha verimli geçmesine katkı sağladığı söylenebilir. Çünkü danışanın özgün kültürüne, din ve değerler sistemine dair niteliklerin göz önünde bulundurulmamasının pek çok yanlış anlaşılma ve sıkıntıları beraberinde getireceği öngörülebilir. Bu bağlamda çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde manevi danışmanlık ve rehberlikte danışman-danışan ilişkisi 'çok kültürlü' yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu kapsamda öncelikle çok kültürlü yaklaşımda, danışanın sosyo-kültürel vb. ayırt edici özelliklerinin danışman tarafından bilinmesinin önemine dikkat çekilmektedir. Ardından bu bilginin danışma sürecine muhtemel katkıları ve danışmanın, danışanın bu özellikleri hakkında nasıl bilgi sahibi olabileceği üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatında yerleşim yerleri ve geçici barınma merkezlerinde bulunan göçmenlere yönelik hizmetlerde Kasım 2019-Şubat 2020 tarihleri arasında aktif olarak görev yapan 47 personelin katılımıyla yapılan alan araştırması sonuçlarına yer verilmektedir. Bu bağlamda öncelikle araştırmada yer alan katılımcılara ilişkin veriler ele alınmış ardından Suriyeli göçmenlerin aile yapısı, dinî haya-

tı, gündelik hayat pratiklerinden örnekler verilmiştir. Son olarak ise savaş ile göçün bu göçmenler üzerindeki olumsuz etkilerine ve 'Dinî başa çıkma'nın bu etkilerle mücadeledeki yansımalarına değinilmektedir.

I. Manevi Danışma ve Rehberlikte Danışman-Danışan İlişkisi ve 'Çok Kültürlü' Yaklaşım

1. Danışman-Danışan İlişkisi ve Çok Kültürlülük

Psikoloji alanında danışma süreci, terapötik bir yaklaşım bağlamında kurumsal alt yapı ve teknik bilgi eşliğinde sürdürülen mekanik bir süreç değildir. Bu nedenle danışma sürecinin 'iki insan arasındaki ilişki' olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü 'insan olmanın' gerektirdiği birtakım özellikler bu sürece taşınabilmektedir (Akdoğan ve Ceyhan, 2011: 120). Danışman ve danışanın dinî inançları, kültürel ve ahlaki değerleri ve bu çerçevede oluşan tutumları, danışma süreci üzerinde oldukça etkilidir (Akdoğan ve Ceyhan, 2011: 129). Söz konusu farklılık daha süreç başlamadan, psikolojik yardım alınmasına ilişkin tutumlarda dahi kendisini gösterebilmektedir. Öyle ki Amerika'da Meksika kökenliler üzerinde yapılan bir araştırma psikolojik problemlerin onlar tarafından doğaüstü bir olay olarak nitelendirildiğini ve bu nedenle bir profesyonelden yardım almak yerine kültürel birtakım pratiklere bel bağladıklarını göstermiştir. Yine Amerika'daki Polonyalılar üzerinde yapılan bir araştırmada bireylerin, aileleri ile sorunlar yaşamayı bunları başkalarıyla paylaşmayı utanç vesilesi ve ailelerine ihanet olarak algıladıkları, sorunlarını paylaşma konusunda isteksiz oldukları, sorunların çözümünde destek alınabilecek tek güç olarak Tanrıyı gördükleri ve problemlerinin çözümü için kiliseye başvurdukları gözlemlenmiştir (Akt. Akdoğan ve Ceyhan, 2011: 130).

Danışanın sosyo-kültürel özellikleri, danışma sürecinde danışanın sorunları ifade ediliş biçimlerine yansıyabilmektedir. Bir kül-

türde sorun olarak algılanan bir psikolojik durum başka bir kültürde normal olarak da karşılanabilmektedir. Bu durum danışmanın 'sorun' ile kültürel olarak 'olağan' arasındaki ayırımı yapabilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle danışmanın kültürel unsurlara duyarlı olması ve konulan tanının danışanın dünyasında ne anlama geldiğinin farkında olması önem arz etmektedir (Akdoğan ve Ceyhan, 2011: 130).

2. 'Çok Kültürlü' Yaklaşım

Yaşanan sanayileşme ve bunun bir sonucu olarak Avrupa'ya yönelen göç akını farklı kültürel yapılardaki insanları bir araya getirmiştir. Ardından 'küreselleşme' olgusunun yükselişiyle birlikte sosyal bilimlerde 'çok kültürlü/kültürlerarası' söylemleri temel tartışma alanlarından biri haline gelmiştir. Bu gelişmeler, sosyal bilimlerde olduğu gibi psikoloji alanında da farklı tartışma ve problemleri beraberinde getirmiştir. Çünkü aynı toplumda ortaya çıkan sosyo-kültürel karşılaşmalar, kendine özgü farklı etkileşim formları ortaya çıkarmıştır. Bu durumun bir yansıması olarak psikoloji alanında 'çok kültürlü danışma' (multicultural Counseling) yaklaşımı geliştirilmiştir.

Özellikle çoğulcu toplum yapısına sahip olan İngiltere, Almanya, Hollanda gibi ülkelerde manevi danışma ve rehberlik alanı daha eski bir geçmişe sahiptir. Bu ülkelerde manevi danışma ve rehberlik sunumunda farklı kültür ve dinlere mensup bireylerle karşılaşılmasının ortaya çıkardığı problemlerin çözümünde 'çok kültürlü' yaklaşım anahtar rol oynamıştır (Tosun, 2016:122,124). Söz konusu yaklaşım danışmanın, çok kültürlülüğün farkındalığını, bu konuda bilgi ve beceri sahibi olmasının gerekliliğini merkeze almakta ve fenomenolojik çerçevede bir bakış açısı ortaya koymaktadır (Akt. Bektaş, 2006: 47). Bu yaklaşımda danışma süreci, danışanın kültürü ve diniyle ilintili olan algı, inanç, tutum ve değerleri göz önünde

bulundurma ve danışman tarafından seçilecek yöntem ve tekniklerin seçiminde bu özelliklerin belirleyiciliğinde gerçekleşmektedir (Büyükşahin Çevik, 2014: 583). Bu nitelikleriyle kültürlerarası danışma çok çeşitli özelliklerdeki bireylere ulaşma imkanı sağlamaktadır. (Ersever, 2019: 210).

Din ve kültüre dayalı farklılıklar, dilden giyim kuşama, görgü kurallarından inanç ve ibadetlere kadar bireylerin yaşantılarındaki farklılıkları beraberinde getirmektedir ve bu özellikler kaçınılmaz olarak danışma sürecine yansımaktadır. Bu nedenle danışman hem danışanı yönlendiren dinî ve kültürel değerlerin hem de kendisini yönlendirenlerin farkında olmalı ve bunu danışma sürecine yansıtabilmelidir. (Akdoğan ve Ceyhan, 2011: 133). Danışanların kültürel bağlamları gerek varoluşsal gerekse manevi inançları açısından özenle anlaşılmaya çalışılmalıdır (Yaman, 2017: 296). Homojen gibi görünen topluluklarda farklı dindarlık tipleriyle de karşılaşılabilmektedir (Ağılkaya Şahin, 2017: 178-179). Ancak bu özelliklerin tümüyle tespiti ve kontrol edilmesinin mümkün olmadığı unutulmamalıdır (Akdoğan ve Ceyhan, 2011: 120). Bu noktada bunların tespit edilebildiği ve göz önünde bulundurulduğu oranda danışma sürecinin daha verimli geçeceği söylenebilir. Bu konuda Rachel T. Hare-Mustin o kadar net ve ileri bir tutum takınmıştır ki, kültürel değerlerin danışan ve danışman üzerindeki etkilerinin dikkate alınmadığı bir danışma sürecinin etkili sonuçları olmayacağını ve bu nedenle yapılmaya değmeyeceğini belirtmiştir (Akt. Akdoğan ve Ceyhan, 2011: 131).

Bazı teorisyenler danışanın kültürel özelliklerinin daha yakından ve derinlemesine bilinmesi adına danışmana, danışanın yaşadığı toplumda o toplumun üyeleriyle birlikte yaşama deneyimi edinmesini de tavsiye etmektedir (Ersever, 2019: 203, 207). Danışman, danışanın kültürel özelliklerine ulaşma konusunda danışandan yardım alabileceği gibi antropologlar, sosyologlar ve

sosyal psikologlarla da bilgi alışverişinde bulunmalıdır. Böylece bu bilim dallarının kavram ve analizleri çerçevesinde algı, inanç, değer, tutum ve davranışların kültürü şekillendirmedeki rolünün danışman tarafından daha iyi anlaşılması mümkün olacaktır (Ersever, 2019: 210). Danışmanın, danışanla aynı dili konuşmadığı, tercüman desteğiyle gerçekleştirilen danışma süreçleriyle de karşılaşılabilmektedir. Bu durumda yardım alınan tercümanlar da danışmanla danışan arasında kültürel aracı olabilir ve danışma sürecinde deyimler, paylaşılanlara ilişkin bağlamlar ve kültürel özelliklere dair bilgilendirmeler yapabilir (Rahiem ve Hamid, 2015: 52).

2011 yılı baharında ülkemize kitlesel göçlerle Suriyeli göçmenler gelmiş ve günümüzde sayıları 3.670.069'e ulaşan (https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638, erişim: 20.04.2021) Suriyeli göçmenler ile yerli halk arasında pek çok ortak payda bulunmakla birlikte sosyo-kültürel özellikler bakımından birtakım farklılıklar da söz konusudur. Bu göçmen nüfus, ülkemizde kalış sürelerinin artmasına paralel olarak eğitim, sağlık, din hizmeti vb. bütün alanlarda sunulan hizmetlerden istifade etmektedir. Bu hizmet alanlarından biri de 'manevi danışma ve rehberlik'tir. Ülkemizde din hizmetleri, sağlık hizmetleri, aile ve sosyal hizmetler ile adalet hizmetleri alanlarında manevi danışma ve rehberlik hizmet sunumu gerçekleştirilmektedir (Söylev, 2020:187-260). Bu hizmet alanlarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunumunda Suriye kökenli göçmenlerle karşılaşılmaktadır. Bu noktada göçmenlere yönelik manevi danışma ve rehberlik hizmetlerinde karşılaşılan problemlerin çözümü ve hizmet sunumunda verimliliğin artırılması bakımından manevi danışmanın, bu nüfusun sosyo-kültürel ve dinî özellikleri hakkında bilgi sahibi olması önem arz etmektedir (Karaırmak, 2008; Şahin ve Karataş, 2017).

II. Suriyeli Göçmenlerin Sosyo-Kültürel Özellikleri Alan Araştırması

1. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu çerçevesinde mülakat tekniği kullanılmıştır. Mülakatlar sırasında ses kayıtları alınmış ve kayıtların çözümlenmesiyle veriler elde edilmiştir.

Bütün nitel araştırmalarda olduğu gibi bu araştırmada da 'analitik genelleme' yani 'hipotez' veya 'hipotezler' oluşturma, katılımcı grubundan Türkiye toplumunun tümüne doğru bir 'genelleme' söz konusu değildir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 370). Bu nedenle araştırma, Türkiye'de bulunan tüm Suriyeli göçmenlere ilişkin bir 'genelleme' niteliği taşımadığı gibi katılımcıların da göçmenlere yönelik hizmetlerde görev yapan bütün görevlileri temsil ettiği iddiasını içermemektedir. Araştırma verileri, ulaşılan katılımcılar, katılımcılardan elde edilen veriler ve katılımcıların gözlemleme imkanı buldukları Suriyeli göçmenlerle sınırlıdır.

2. Örneklem Seçimi

Nitel araştırmanın karakterine uygun olarak katılımcıların seçiminde 'temsil edici' olma vasfından ziyade nitel verilerin elde edilmesinde en verimli katılımcılara ulaşılmaya çalışılarak 'amaçsallık' çerçevesinde araştırma grubu oluşturulmuştur (Kümbetoğlu, 2008: 97-98).

3. Katılımcılara İlişkin Bulgular

Araştırma Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatında, yerleşim yerleri ve geçici barınma merkezlerinde göçmenlere yönelik hizmetlerde Kasım 2019-Şubat 2020 tarihleri arasında aktif görev yapan 47 personelin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

3.1. Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı

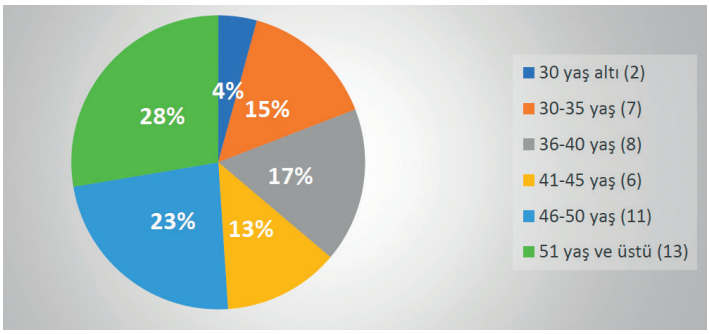

Tablo 1: Katılımcı Personelin Yaş Dağılımı

Araştırmaya katılan personelin yarından fazlası (%51) 45 yaş üstündedir. 35- 45 yaş aralığındaki personelin oranı ise %30'dur. 35 yaş ve altı personel ise araştırmada % 19'luk bir orana sahiptir. Yaş grupları bakımından en düşük oran %4 ile 30 yaş altı personele aittir.

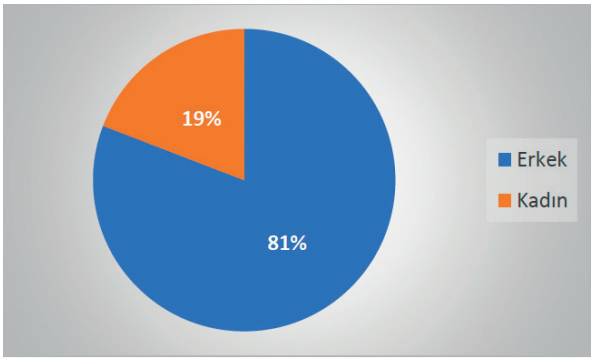

Tablo 2: Katılımcı Personelin Cinsiyet Dağılımı

Araştırma verilerine göre katılımcıların cinsiyete göre dağılımında %81'lik oranla erkek personel çoğunluğu teşkil etmektedir. Kadın personelin oranı ise sadece %19'dur. Çünkü Diyanet İşleri

Başkanlığı'nın göçmenlere yönelik hizmetlerinde erkek personelin sayısı kadın personelden çok daha fazladır. Bu arada katılımcı grubunun belirlenmesinde, personelin göçmenlere yönelik hizmetlerde çalıştığı sürenin mümkün olduğunca uzun olması dikkate alınmıştır. Bu bağlamda geçici barınma merkezlerinin şehir merkezlerinin dışında olması, çoğu zaman buralara ulaşım problemi yaşanması, göçmenlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasının öncelendiği ilk yıllarda kadın personelin göçmenlerle birebir temaslarının çok az olması gibi sebeplerle araştırmadaki kadın katılımcı sayısı düşük bir seviyede kalmıştır.

3.3. Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

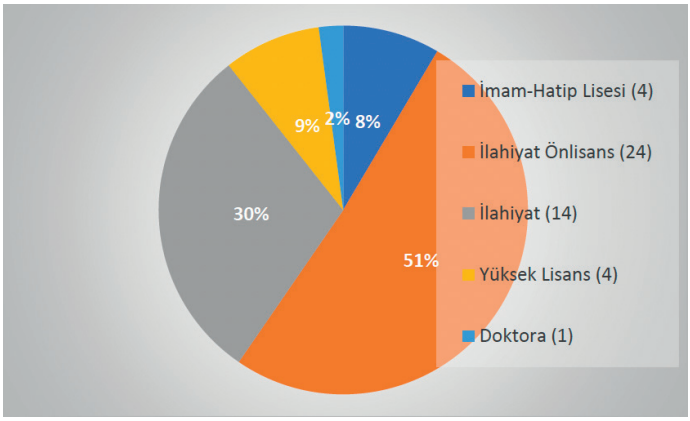

Tablo 3: Katılımcı Personelin Eğitim Düzeyi

Araştırmaya konu olan katılımcıların eğitim düzeylerine bakıldığı zaman ilahiyat lisans ve üzeri eğitim düzeyinde olan personelin toplam oranı sadece %41 iken ilahiyat ön lisans düzeyinin oranının % 51 olduğu görülmektedir. Lise eğitim düzeyinde olan personelin oranı ise %8'dir.

3.4. Katılımcıların Göçmenlere Yönelik Hizmetlerde Görev Süresine Göre Dağılımı

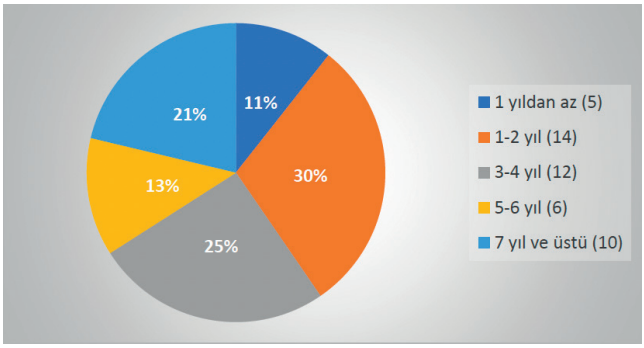

Tablo 4: Katılımcı Personelin Görev Süresi

Katılımcı personelin göçmenlere yönelik hizmetlerde görev sürelerine bakıldığı zaman çoğunluğunun 1 ile 4 yıl arasında görev yaptığı görülmektedir ve bu durumda olanlar %63'lük orana sahiptir. En düşük oran ise %12 ile 1 yıldan daha az süre hizmetlerde görev alan personele aittir. Bu grubu % 25'lik oranla 1 ile 2 yıl arasında görev alanlar takip etmektedir.

4. Suriyeli Göçmenlerde Aile Yapısı

4.1.Çok Eşlilik

Etnik olarak Türkmen olan gruplarda oran çok düşük olmakla birlikte Suriyeli göçmen ailelerde çok eşlilik olgusu oldukça yaygındır. Katılımcıların tamamı tarafından bu durum ifade edilmiştir.

Yasalarımızda çok eşliliğin yasak olması, göçmenlerin ülkemizde kaldıkları süre zarfında çocuklarının eğitimine önem vermeleri ve sosyo-kültürel etkileşim gibi faktörlerin etkisiyle çok eşlilik olgu ve algısında gözlemlenebilir bir gerileme yaşanmıştır. Özellikle geçici barınma merkezlerinde göçmenlerin hayatlarının daha kontrollü olması nedeniyle çok eşlilik oranlarındaki

düşüş daha belirgindir. Ancak çok cüzi miktarda olmakla birlikte geçici barınma merkezlerinde de gayriresmî olarak çok eşliliklerin yapılması bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerleşim yerlerindeki göçmenler arasında çok eşlilik konusunda bir miktar gerileme olsa da çok belirgin bir değişimden söz etmek mümkün değildir.

Göçmenlerin kültürel özelliklerinden biri olan çok eşlilik olgusu, her ne kadar ülkemizin güney ve güneydoğu illerinde bilinen bir durum olsa da göçmenler arasında olduğu kadar yaygın bir uygulama niteliği taşımamaktadır. Göçmenlerin gelişiyle birlikte bölge halkının bir bölümü göçmen kadınlarla ikinci eş evlilikleri yapmıştır. Bu durum ev sahibi toplumun kadınlarında kendi eşlerinin de göçmenlerle ikinci eş evlilikler yapacaklarına ilişkin bir korku ve tedirginlik meydana getirmiştir. Mardin, Şanlıurfa ve Gaziantep illerinde yapılan bir araştırmada elde edilen veriler de bu yöndeki bulguları destekler mahiyettedir. Bu anlamda 2011 yılından itibaren başlayan süreçte ülkemizin doğu ve güneydoğu illerinde az olan çok eşli evlilikler artma eğilimi göstermiştir. (ASPB, 2016:102). Göçmenlerin Türkiye'ye geldikleri ilk yıllarda daha fazla olan Türkiyeli erkeklerin ikinci eş olarak Suriyeli kadınlarla evlenmeleri olgusu bu evliliklerin devamlılığının çok fazla sağlanamaması, yaşanan olumsuz sonuçlarının görülmesi, bu tür evliliklerin pek çoğunun tatsız bir şekilde sonlanması gibi nedenlerle son yıllarda belirgin bir şekilde azalma eğilimi göstermiştir.

4.2. Erken Yaşta Evlilik

Suriyeli göçmenlerde kızlar ve erkeklerde ilk evlilik yaşı oldukça düşüktür. Kültürel olarak kızlarda ilk evlilikler 14-15 yaş aralığında başlamaktadır. Katılımcılarımızın ifadelerine göre bu yaş bazı ailelerde 12-13 yaşlarına kadar düşebilmektedir. 2018 yılında 2018 Suriyeli göçmen kadın üzerinde yapılan bir araştırmada bulunan 12 yaşından itibaren Suriyeli kadınların evlendiklerine dair

veriler de bu durumu doğrular mahiyettedir (Sağır, 2018: 113). 19 ve üzeri yaşlardaki kızlar kültürel olarak 'evde kalmış' olarak nitelendirilmekte ve ancak kendisinden yaşça çok büyük veya dul erkeklerle evlenebileceğine dair algı yaygın bir karakter arz etmektedir. ASPB tarafından yapılan bir araştırmada 'evde kalmışlık' göstergesi olan yaş 18 olarak belirtilmiştir (ASPB, 2016: 100). Erkeklerde de ilk evlilik yaşı 16'dır.

İlk geldikleri yıllarda küçük yaşta evlilik, çok eşli evlilik uygulamaları göçmenler arasında yoğun olarak uygulana gelmiştir. Ancak aradan geçen 7-8 yıllık süre zarfında hem küçük yaşta evliliklerde hem de çok eşli evliliklerde bir miktar gerileme meydana gelmiştir. Göçmenlerin ülkemize geldikleri ilk yıllarda 18 yaş altı evliliklerin kanunla yasaklanmış olması erken yaşta evliliklerin azalmasında zorlayıcı bir etken olmuştur. Bu durum ve yansımaları özellikle geçici barınma merkezlerinde daha belirgindir. Ancak toplumsal uyumun eşlik ettiği gönüllü bir dönüşüm olarak küçük yaşta evliliklerin azalmasında Türkiye'deki 'güven' ortamının sağladığı rahatlıkla birlikte göçmenlerin, çocuklarının eğitimlerini önemsemeleri önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitime, özellikle üniversite eğitimine olan ilgi ilk evlilik yaşının on sekizin üzerine çıkmasında etkili olmuştur. Hem gençlerde hem de ebeveynlerde bu tutum değişiminden söz etmek mümkündür. Ayrıca evliliklerde eş seçimi konusunda zamanla kızlar daha etkin ve düşüncelerini ailelerine ifade edebilir hale gelmiştir.

Savaş ve sonrasındaki göçün olumsuz etkileri, kadınların barınma ihtiyacı, ailelerin içerisinde bulunduğu ekonomik çaresizlik ve kızlarının iffetini koruma endişesi erken yaşta ve çok eşli evliliklerin Türkiye'de de devam etmesinde zorlayıcı faktörler olarak karşımıza çıkmıştır. Çok eşli ve erken yaşta evliliklerin Suriye'de normal karşılanıyor olması ve 2011 yılı öncesinde Türkiye'nin doğu-güneydoğu illerinde çok düşük oranlarda da olsa bu tür evliliklerin yapılıyor olması, Suriyelilerle yapılan evliliklerde Suriyeli ka-

dınların düğün vs. giderleri ve taleplerinin oldukça düşük olması, savaş nedeniyle savunmasız kadınların, genç kızların ve çocukların fazla olması, erkeklerin çaresiz kadınlara yardımcı olduklarına dair algı gibi unsurlar bu uygulamaları meşrulaştırıcı ve teşvik edici bir rol oynamıştır. ASPB'nın araştırmasında da bu bulgularla örtüşen verilere rastlanmaktadır (ASPB, 2016: 89, 102, 105, 120).

4.3. Evlilik ve Boşanmalarda Kolaylık

Suriyeli göçmenlerde aile, düğün vs. gibi taraflara ekonomik ve kültürel olarak çok fazla külfet getirmeyecek şekilde, basit ritüellerle kurulmaktadır. Boşanmalar ise çok sıradan ve küçük gerekçelerle meydana gelebilmekte, aileler çok çabuk dağılabilmektedir. Ailenin tekrar bir araya gelmesinde sıkça başvurulan yöntemlerden biri olarak 'nikah tazeleme' olgusu karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle evlilik ve boşanmalarda kültürel olarak ciddiyetsiz bir tutumun göçmenler arasında yaygın olduğu söylenebilir. Bu durum eşler arasındaki güven duygusunun örselenmesine ve aile kurumunun daha kırılgan bir karakterde olmasına kapı aralamaktadır.

4.4. Ailede Kadının Rolü

Göçmenlerin aile yapısında kadının en önemli sorumluluğu çocuk dünyaya getirmektir. Bu algı dinî referanslarla temellendirilmekte, kadının kazandığı sevap dünyaya getirdiği çocuk sayısıyla ilişkilendirilmektedir.

5. Suriyeli Göçmenlerde Dini Hayat

Ülkemizdeki göçmenlerin tamamına yakını Müslüman olmakla birlikte mezhepsel olarak bir homojenlikten bahsetmek mümkün değildir. Adana ve Osmaniye çevresinde bulunan göçmen nüfusu daha çok Türkmenlerden oluşmaktadır ve Hanefi mezhebine mensup bir karaktere sahiptir. Ayrıca Halep'ten ülkemize gelen küçük bir grup da Hanefi mezhebine mensuptur. Diğer bölgelerde ise

Şafii mezhebine mensup göçmenler çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu oran araştırmanın yapıldığı pek çok bölgede %80-90'a ulaşmaktadır. Ancak her ne kadar göçmenlerin mezhep mensubiyetinden bahsedilebilirse de dinî ritüellerde ihtiyaç duyulan dinî bilgi ve birikim göçmenlerin iddiasının aksine oldukça yetersizdir. Bu noktada geleneksel ve duyumlar üzerinden yaşanmaya çalışılan bir dinî hayattan söz etmek mümkündür.

5.1. Mezhep Algısı

Göçmen nüfusta yaygın olarak karşılaşılan bir durum da belli bir mezhebe mensubiyet konusunda dikkate değer bir bağlılığın bulunmamasıdır. Özellikle fıkhi konularda Şafiiliğe, itikadî konularda ise Selefilik özellikle Vehhâbiliğe dayanan bir dinî yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda bir tür mezhepsizlik, mezhep algısından yoksunluk ve mezhep tanımama yaklaşımından söz etmek mümkündür. Bu çerçevede mezhep imamlarının önemsenmediği, sadece Kur'an ve Sünnetin referans alındığı iddiasıyla yaşanmaya çalışılan bir İslam anlayışı yaygın olarak bulunmaktadır.

Gündelik hayatın bir parçası olan cami ve mescitlerde cemaatle ibadetler göçmen nüfus ile bölge halkı arasındaki sosyalleşme ve uyum sürecinde tarafların birbirini tanıması ve etkileşimi için temel ortak yaşam alanlarından biri olmuştur. Aynı ibadethanede bir araya gelerek paylaşılan dinî ortak paydalar tarafları birbirine yaklaştırıp uyuma katkı sunarken dinî pratiklerdeki mezhep temelli birtakım farklılıklar da uyumu olumsuz etkilemiştir. Özellikle göçmenlerin neredeyse tamamının beş vakit namazların sünnetlerini kılmamaları, namaz sonrası tespih çekmemeleri, teravih namazlarının 20 rekatını tamamlamadan camiden çıkmaları, Ramazan ayında hilalin görülüp görülmediğine ilişkin tartışmaya girmeleri gibi nedenler bölge halkı ile göçmenler arasındaki uyum sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Söz konusu durum üzerine kendi dinî pratiklerini sorgulayıcı bir tutum içerisine giren bölge halkı

gerek imam-hatip, Kur'an Kursu öğreticisi gibi personele gerekse müftülüklere başvurarak bu konulara açıklık getirilmesi talebinde bulunmuştur.

Aradan geçen yaklaşık 8 yıllık süre zarfında göçmenlerle toplumumuz arasında dinî düşünce, tutum ve pratikler konusunda etkileşimler olmuştur ve devam etmektedir. Hem göçmenler ve hem de yerel halkta, iki toplum arasındaki ortak paydalar ve farklılıkların tespiti noktasında da belirgin bir farkındalığın meydana geldiğinden söz etmek mümkündür (Erkan, 2016).

Ayrıca göçmenler, çocuk ve gençlerin Şii mezhebinin etkisi altına girmesine dair ciddi korkular taşımaktadır. Bu nedenle çocuklar ve gençlerin eğitimlerinde yorumlar içeren eserler yerine tefsir, hadis, fıkıh gibi dinî ilimlerin tahsilinde ikinci ve üçüncü kaynaklardan ziyade temel kaynakların kullanılması noktasında ısrarcıdırlar.

5.2. Camilerde Beş Vakit Namaz Pratiği

Geçici barınma merkezleri ve yerleşim yerlerinde göçmenlerin 5 vakit namaza katılma oranları ülkemizde olduğu gibi mevcut nüfus oranları dikkate alındığında çok yüksek değildir ve bunların tamamına yakınını orta yaş ve üstü erkek göçmenler oluşturmaktadır. Ancak Cuma namazlarına katılım oranı oldukça yüksektir. Kadınların ise camilerde 5 vakit namaz kılma alışkanlığı bulunmamaktadır. Bu noktada ülkemiz ile büyük bir benzerlikten söz etmek mümkündür.

5.3. Hafızlık ve Kur'an-ı Kerim'e Karşı Tutum

Kur'an Kerim eğitimi ve hafızlık eğitimi konusunda duyarlılık düzeyi oldukça yüksektir. Ancak bu durumun dinî pratiklerin uygulanması noktasında somut bir karşılığı bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim ve hafızlık eğitiminin tamamlanması ile dinî yükümlülüklerin tamamlandığı düşüncesi yaygındır. Ülkemizde Kur'an-ı Kerim'e karşı saygısızlık bağlamında değerlendirilen kadınların özel

hallerinde Kur'an-ı Kerim'i çıplak elle tutma, yere koyma, belden aşağı seviyede tutma gibi bir takım tutum ve davranışlara Suriyeli göçmenler arasında sıkça rastlanmaktadır. Hatta Kur'an-ı Kerim'i baş altına koymak suretiyle yastık yaparak yere uzandıkları ile de karşılaşılabilmektedir. Ancak bu göçmenlerin kültüründe Kur'an-ı Kerim'e karşı saygısızlık olarak algılanmamaktadır.

6. Suriyeli Göçmenlerin Gündelik Hayat Pratiklerinden Örnekler

6.1. Gece Geç Saatlere Kadar Ayakta Olma

Göçmenlerin ülkemize geldikleri ilk günlerden bu yana gündelik hayatta en dikkat çekici özelliklerinden biri gece geç saatlere kadar ayakta olmaları ve gündelik yaşantılarını bu saatlerde devam ettirmeleri olmuştur. Göçmenlerin, yoğun olarak bulunduğu bölgelerde halkın rahatsızlık duyduğu öncelikli sorunlardan olan bu alışkanlıklarında zamanla gerileme yaşanmıştır. Özellikle okul ve çalışma hayatına atılan göçmenler, gündüz erken saatlerde evlerinden ayrılmak zorunda kaldıklarından dolayı daha düzenli bir yaşam tarzını benimsemek zorunda kalmışlardır.

6.2. Adab-ı Muaşeret Kurallarına Riayet

Göçmenlerin adab-ı muaşerete uygun olmayan tavır ve davranışlarda bulunmaları, bir ortama girmeden önce kapıyı çalmamaları, sokakta, yolda yürürken telefonda veya kendi aralarında yüksek sesle konuşmaları, umuma açık parklarda, yeşil alanlarda sofra serip yemek yemeleri, gençlerin gezerken kendi aralarında kavga etmeleri, trafik kurallarına ve resmî kurumlardaki uygulamalara riayet etmemeleri göçmenlerin ayırt edici nitelikleri olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak zamanla göçmenler arasında bu konularda farkındalık oluştuğu ve daha fazla uyum sağlama yönünde bir değişimin gerçekleştiğinden bahsetmek mümkündür.

Ayrıca Türk toplumu gibi çok misafirperver olan göçmenlerde de ziyaretler sırasında 'haremlik-selamlık' şeklinde ifade edilen

kadınlar ve erkeklerin ayrı ortamlarda bulunması oldukça yaygın bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

6.3. Temizlik, Hijyen ve Kişisel Bakım

Göçmenlerde temizlik ve hijyen kurallarına çok fazla özen gösterilmemekle birlikte kadınlar arasında kişisel bakım ve makyaj kullanımının yaygınlığı da yine ön plana çıkan özellikler arasındadır. ASPB'nın araştırmasında da aynı bulgulara rastlanmıştır (ASPB, 2016: 101). Özellikle temizlik ve hijyen kurallarına dikkat etmedikleri gerekçesiyle göçmenler bölge halkı tarafından eleştirilmiştir. Bu durum gündelik hayatta sosyal uyumun unsurlarından olan "komşuluk" ve "ev sahibi-kiracı" ilişkilerinin daha mesafeli ve sınırlı düzeyde gerçekleşmesine sebep olmuştur. Zamanla temizlik ve hijyen kurallarına dikkat etme konusunda olumlu yönde bir değişimin gerçekleştiğinden söz etmek mümkündür.

6.4. Giyim-Kuşam

Göçmen kadınlar gündelik hayatlarında İslami görünümü temsil eden bir giyim kuşam biçimine sahiptir. Tek parça, geniş ve genellikle siyah renkli uzun elbiseler giymekte, peçe kullanımı da azımsanmayacak bir orana sahiptir ve kız çocukları daha çok küçük yaşlarda iken başörtüsü takmaya başlamaktadır. Erkeklerde ise entari biçiminde tek parça üst kıyafeti ve altında şalvar biçiminde geleneksel giyim tarzı bulunmaktadır.

Geldikleri günden bu yana göçmenlerin giyim kuşam biçimlerinde de belirgin bir değişim yaşanmıştır. İlk geldikleri zaman göçmenler arasında peçe kullanımı çok yaygınken şimdi ise %10'lara kadar düşmüştür. Söz konusu değişim yerleşim yerlerinde ve geçici barınma merkezlerinde farklı bir karaktere sahiptir. Geçici barınma merkezlerinde tek parça siyah elbise ve pardesü kullanımı çoğunluğu oluşturmaktadır. Oysa yerleşim yerlerinde özellikle göçmen gençler arasında pantolon ve tuniklerin başörtüyle bir-

likte kullanılması yaygın bir karakter arz etmektedir. Bu noktada yerleşim yerlerinde giyim kuşam açısından daha hızlı bir etkileşim sürecinin olduğu söylenebilir. Pek çok yerleşim yerinde de kadınların siyah renkte tek parça olarak giydikleri elbise yerini pardesüye bırakmıştır. Erkeklerde ise entari tarzı giyim yerini büyük oranda ceket, gömlek ve pantolona bırakmıştır.

7. Suriyeli Göçmenlerde Savaşın-Göçün Olumsuz Etkileri ve 'Dinî başa çıkma'

Göçmenlerin yaşadığı, Suriye'deki iç savaşla başlayan süreç pek çok sıkıntı ve olumsuzluğu barındırmaktadır. Savaş psikolojisi, aile bireyleri ve yakınların kaybı, ekonomik olarak varlıkların geride bırakılmış olması, insanî ihtiyaçların karşılanmasında yaşanan sıkıntılar, uzuv kayıpları ile ortaya çıkan engellilik hali, dul ve yetimlerin sayısının fazla olması gibi durumlar Suriyeli göçmenleri psikolojik olarak yoran, onlarda travmalar meydana getiren durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2018 Suriyeli göçmen kadın üzerinde yapılan kapsamlı bir araştırmada katılımcıların yaşadığı veya tanık olduğu travmatik olaylar sırasıyla "uçak saldırısı" (1370 kişi), "zorunlu olarak yerinden edilme" (1125 kişi), "bomba saldırısı" (942 kişi), "baskın ve saldırılar" (816 kişi), oranında "keskin nişancı saldırısı" (803 kişi), "kendisi veya bir yakını hapishanede bulunmak" (749 kişi), "ölüme şahitlik" (627 kişi), "eziyet/işkence" (623 kişi), çeşitli problemlerin olduğu, açlığın ve sefaletin yüksek olarak yaşandığı, hastalıkların arttığı Suriye'nin içinde bulunan "kamp ortamı" (409 kişi), "intihar girişimi/canlı bomba" (400 kişi), "muharebeye katılma" (324 kişi), "kendisinin veya bir yakınının kaçırılması" (269 kişi) ve "tecavüz ve cinsel istismara maruz kalma" oranı (araştırmacı tarafından kişi sayısına ilişkin veri paylaşımı bulunmamaktadır) %4,7 şeklinde karşımıza çıkmaktadır. (Sağır, 2018: 121-123).

Suriyeli göçmenler tarafından yaşanan bu zorlu süreç onların psikolojisi üzerinde pek çok olumsuz etkiyi beraberinde getirmiştir. Yine aynı araştırmada katılımcıların %76,6'sının (1546 kişi) klinik açıdan önemli derecede depresyon eğilimine sahip olduğu tespit edilirken klinik açıdan önemli görülmeyen derecede bir depresyon eğilimine sahip olanların oranı %23,4 (472 kişi) olmuştur. Bu veriler katılımcılardan her dört kişiden üçünün psikolojik desteğe ihtiyaç duyduğunu göstermiştir (Sağır, 2018: 125).

Din psikolojisi alanında bulunan, Kenneth I. Pargament tarafından kavramsallaştırılan ve teori olarak ortaya konulan 'Dinî başa çıkma' (Sağır, 2018: 83) yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilecek pek çok veri bu araştırmada karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Suriyeli göçmenlerde yaşananların Allah'ın takdiri olduğu inancının bir sonucu olarak 'teslimiyet ruhu', dinî inanç ve ibadetlerden güç alma en etkili faktörler arasında bulunmaktadır. Pek çok göçmenin Suriye'de yaşadığı dönemde İslam dininin inanç ve ibadetleri konularında hassasiyete sahip olmadığı hâlde yaşanan süreç sonrasında dinî hassasiyet ve söylemlerinin ön plana çıktığı, yaşadığı sıkıntıları dinden yola çıkarak anlamlandırdığı ve hayata tutunmada referans olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Yine Sağır'ın araştırmasında da bu verileri destekler mahiyette sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre katılımcıların büyük bir bölümünün, yaşadıkları travmalar ve karşılaştıkları zorluklar karşısında dinden destek alıp almadıkları konusunda "bireylerin, hayatlarında karşılaştıkları zorlukların ardından yaşanılan olayın bir imtihan olduğunu ve imanlarını güçlendirdiklerine inandıklarını, olaydan dolayı Allah'ın sevgisine ve korumasına sığındıklarını, teselli bulmak için Kur'an okuduklarını, Allah'tan bağışlanma dilediklerini, sabırlı olmaya çalıştıklarını, tevekkül ettiklerini(gereğini yaptıktan sonra sonucu Allah'a bıraktıklarını)" dile getirdikleri gözlemlenmiştir (Sağır, 2018: 127-128). Yine aynı araştırmada katılımcıların yaşadıkları süreci "işlemiş oldukları bir günahın ceza-

sı, yapmış oldukları bir kötülüğün karşılığı ya da ihlaslı bir şekilde ibadet etmemelerinin bir bedeli olarak" anlamlandırdıklarına yaygın olarak rastlanmıştır. Yaşananların etkisiyle "Allah'ın varlığından şüphe duyma, İslam'ın adil olmadığına inanma, ahiretin varlığından emin olamama, İslam'ın modern hayata uygun olmadığını düşünme, Kur'an'ın Allah tarafından indiğinden şüphelenme ve İslam'ın insanların düşüncelerini kısıtlayan bir din olduğuna inanma" vb. tutumlara sahip olmadıkları, "dine ve Allah'a isyan"a dair belirtilerin de çok az olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Sağır, 2018: 128).

Türkiye'ye gelişlerinin üzerinden yaklaşık 8 yıl geçen göçmenler, bu süre zarfında temel ihtiyaçlarının imkanlar ölçüsünde en güzel şekilde karşılanması, aynı dine mensup olmanın bir sonucu olan ortak değerler, Diyanet İşleri Başkanlığınca vurgulanan 'ümmet', 'İslam kardeşliği', 'ensar-muhacir' söylemleri, Türkiye ve Suriye'nin sınır illeri arasında akrabalık ilişkilerinin bulunması ve Arapça'nın yaygın olarak kullanılıyor olması gibi şartlar çerçevesinde güven ortamında yaşama tutunmuşlardır. Ancak gürültülü bir motor veya uçak sesi duyunca irkildikleri, sıçradıkları, özellikle kadınlarda yaşanan sürecin oluşturduğu gerilim ve yıpranmışlık hala gözlemlenmektedir. Özellikle yetişkin, orta yaş ve orta yaşın üstündeki göçmenlerde geçmişe ve vatana duyulan özlem temel problemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu veriler ülkemizdeki Suriyeli göçmenlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunulmasının önemi ve gerekliliği noktasında oldukça anlamlıdır.

Sonuç

Psikolojik danışmada olduğu gibi manevi danışmanlık ve rehberlikte de danışman-danışan ilişkisi bağlamında danışmanın, danışanın sosyo-kültürel ve dinî özellikleri, değerler sistemi, tutum ve algı örüntüleri hakkında bilgi sahibi olması danışma sürecinin

verimliliği noktasında büyük bir öneme sahiptir. Psikolojide 'çok kültürlü danışma' söylemi ekseninde bu nokta üzerinde durulmaktadır.

2011 yılı baharından bu yana kitleler halinde ülkemize gelerek günümüzde de kalmaya devam eden Suriyeli göçmenlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde bu nüfusun sosyo-kültürel özelliklerinin, değerler sistemi, tutum ve algılarının bilinmesi danışma ve rehberlik sürecinin nitelik ve niceliğinin arttırılması bakımından hayati bir önem taşımaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatında hem yerleşim yerleri hem de 'geçici barınma merkezleri'nde bulunan Suriyeli göçmenlere yönelik hizmetlerde aktif görev yapan 47 personelin katılımıyla yapılan araştırmasına verilerine göre bu göçmenlerin aile yapısında çok eşli ve erken yaşta evliliklerin -etnik olarak Türkmen olanlarda yok denecek kadar az olmakla birlikte- yoğun olduğu, evlilik ve boşanmaların çok kolay gerçekleştiği ve ailede kadının temel görevinin çocuk dünyaya getirmek olduğu görülmektedir. Dini hayatlarına bakıldığında mezhep imamlarının çok dikkate alınmadığı, belli bir mezhebe bağlılığın aidiyetle sınırlı olduğu, bu aidiyetin etnik olarak Türkmen olanlarla Halep'ten ülkemize gelen bir küçük grubta Hanefilik olduğu, diğerlerinin ise yaklaşık %80-%90 oranında Şafiilik olduğu görülmektedir. İbadet konularında Kur'an ve sünnete dayandıkları iddiası ekseninde Şafii mezhebinin çizgisini takip ederken itikadi konularda Selefilik özellikle Vehhâbilik temelli yaklaşımların azımsanmayacak bir düzeyde olduğu söylenebilir. Genel manada ise mezhepsizlik olarak nitelendirilebilecek bir tutumla karşılaşılmaktadır. 'Hafızlık' olgusunu çok önemsedikleri, toplumumuzda Kur'an-ı Kerim'e saygının bir gereği olarak dikkat edilen pek çok hususun dikkate alınmadığı ve bunların Kur'an-ı Kerim'e saygısızlık olarak nitelendirilmediği görülmektedir. Dini hayatlarında daha çok kültürel söylemler ve duyumların etkili olduğu, sahih dinî bilgi noktasında ciddi bir eksikliğin olduğu

tespit edilmiştir. Suriyeli göçmenlerin gündelik hayatta ön plana çıkan pratiklerine bakıldığı zaman, gece geç saatlere kadar ayakta olma, adab-ı muaşeret kurallarına riayet, giyim kuşam ve temizlik, hijyen konularında farklılıklar olmakla birlikte aradan geçen yaklaşık 8 yıllık süre zarfında Türkiye halkıyla birtakım benzeşmelerin meydana geldiği, kadınların kişisel bakım konusunda çok özenli oldukları yönünde veriler elde edilmiştir.

Suriyeli göçmenler iç savaş sonrası gerek Suriye'de bulundukları dönemde gerekse Türkiye'ye göç sürecinde pek çok sıkıntı ve psikolojik olarak travmalar yaşamalarına sebep olabilecek durumlara maruz kalmışlar ya da şahit olmuşlardır. Bunlar arasında savaş ortamı, şiddet, aile bireylerinin ve yakınların kaybı, bir uzvun kaybı nedeniyle ortaya çıkan engellilik hali, uçak saldırıları, baskın ve saldırılar, hapishanede bulunma, eziyet/işkence vs. pek çok farklı travmaya yol açabilecek durumlardan bahsetmek mümkündür. Suriyeli göçmenler karşılaştıkları bu olumsuz durumların yıkıcı etkilerinden korunmak amacıyla dine sığınmışlar, yaşadıkları süreci anlamlandırmada dinî temel referans noktası olarak kullanmışlardır. Teslimiyet ruhuyla inanç ve ibadetlerinden güç almışlar, Kur'an-ı Kerim okuma, dua etme, tevekkül etme tutum ve davranışlarıyla 'İslami başa çıkma' tutumu sergilemişlerdir. Hatta yaşanan bu süreç, Suriye'de iç savaş öncesi, dinin yaşamlarında çok fazla yer edinmediği pek çok göçmen bireyde dine dönüş tutumunun gelişmesine sebep olmuştur.

Elde edilen veriler ülkemizdeki Suriyeli göçmenlerin toplumumuzla aynı dine mensup olmaktan kaynaklanan pek çok ortak payda bulunmasına rağmen sosyo-kültürel yapılarının birçok farklılığı barındırdığını gözler önüne sermektedir. Bu farklılıkların danışman tarafından bilinmemesi durumunda manevi danışma ve rehberlik hizmetlerinde pek çok sıkıntıların yaşanması muhtemeldir. Bunların dikkate alınmasının ise danışma sürecini olumlu etkileyeceğini söylemek mümkündür. Ülkemizdeki Suriyeli göçmenler içerisinde

bulunan veya onlar üzerinde çalışan psikologlar, din psikologları, antropologlar, sosyologlarla ve manevi danışma ve rehberlik hizmeti sunabilecek bireylerle iş birliği içerisinde manevi danışma ve rehberlik hizmetlerinin yürütülmesinin, göçmenlere özgü sosyo-kültürel özelliklerin, değerlerin, algı ve tutumların dikkate alındığı daha verimli danışmanlık süreçlerinin tesisi noktasında elzemdir.

Kaynakça

Ağılkaya Şahin, Z. (2017), *Manevi Bakım ve Danışmanlık (Almanya Örneği)*, İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.

Akdoğan, R. ve Ceyhan, E. (2011), Terapötik İlişkide İnsan Faktörü, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 3(1), 117-141. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/pgy/issue/11159/133420

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB), (2016), *Suriyeliler ile Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşları Arasındaki Evlilik İlişkisi Araştırması*, Ankara.

Bektaş, Y. (2006), Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma Yeterlikleri ve Psikolojik Danışman Eğitimindeki Yeri, *Ege Eğitim Dergisi*, 7 (1), 43-59. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/57079 (Erişim 15.03.2021).

Büyükşahin Çevik, G. (2014), Kültür Merkezli Psikolojik Danışma: Kuramsal Bir İnceleme, *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 577-596. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/57200 (Erişim 01.12.2020).

Erkan, E. (2016), Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme – Gaziantep Örneği, *İlahiyat Akademi Dergisi*, 3 (4), 1-35. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilak/issue/28571/304861 (12.03.2021).

Ersever, Ö. H. (2019), Psikolojik Danışmada Kültürel Farkların Önemi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,

24(1), 203-211. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/auebfd/issue/47891/605422 Erişim tarihi: 13.04.2021.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, (https://www.goc.gov.tr/geci-ci-koruma5638, erişim: 20.04.2021).

Karaırmak, Ö. (2008), Çok Kültürlülük, Kültürel Duyarlılık ve Psikolojik Danışma, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 3 (29), 115-129.

Şahin, R. ve Karataş, K. (2017), Çok Kültürlülük ve Çok Kültürlü Danışma, Ed. Mustafa Baloğlu, Ertan Göv ve Tuğrul Bağrıaçık, Geçici Koruma Statüsündeki Bireylere Yönelik Rehberlik Hizmetleri Kılavuz Kitabı ss. 82-95, Ankara: MEB Yayınları.

Kümbetoğlu, B. (2008), *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Rahiem, F. T. ve Hamid, H. (2015), Ruh Sağlığı Görüşmesi ve Kültürel Formülasyon, Sameera Ahmed ve Mona M. Amer (ed.), Vahap Yorgun (çev.), *Müslümanlar İçin Psikolojik Danışma: Kültüre ve Dine Duyarlı Ruh Sağlığı Müdahaleleri* içinde (51-69. ss.), Ankara: Nobel Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 2012).

Sağır, Z. (2018), *Kültürel Uyum, Ruh Sağlığı ve Din*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Söylev, Ö. F. (2020), *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi: Kavram, Kuram ve Uygulamalar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Tosun, C. (2016), Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Kültürlerarası-Dinlerarası Yaklaşım, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I*, (Ed. Ali AYTEN, Mustafa KOÇ, Nuri TINAZ, Değerler Eğitimi Merkezi (Dem) Yayınları.

Yaman, N. (2017), Yas Sürecinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Ali AYTEN (ed.), *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları* içinde (270-300. ss.), İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.

SOSYAL UYUM SÜRECİNDE SURİYELİ GÖÇMENLERE YÖNELİK MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK: UYUM SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ (İSTANBUL ÖRNEĞİ)

Musa GELİCİ[1]

Giriş

Geçtiğimiz son 10 yılda, Ortadoğu'da yaşanan savaş ve siyasal-sosyal istikrarsızlıklar özellikle Suriye devletini büyük bir iç savaşa sürükledi. 'Arap Baharı' adıyla Ortadoğu'ya demokrasi getireceği vadedilen sihirli kelime Suriye'de istikrasızlığın ve savaşın acılarını en ileri düzeyde yaşattı ve toplum hafızasında emperyalizmin istilasını meşrulaştırmak için takdim ettiği bir kavram olarak damgalandı. 2011 yılında özellikle Türkiye, iç savaşın başladığı yıldan itibaren istikrarsızlık sürecinin uzun soluklu olacağını kestiremediğinden göç konusunu ideolojik ve dinî argümanlarla sempatik gördü. Fakat ilerleyen süreçte Türkiye'ye gelen göçmenlerle birlikte Suriye'de meydana gelen siyasal ve sosyal istikrarsızlığın savaş hattından öteye olumlu bir gelişme olarak evirilmemesi, göç kitlelerinin çoğalarak Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını zorlaması sonucuyla devlet yetkililerini karşı karşıya bıraktı. Zira 2011 ile 2016 yılı arasında 2,5 milyon olan Suriyeli göçmen sayısı, 2020 yılında 3,5 milyonun üzerine ulaştı. (Göç idaresi Gen. Md 2020) Dünyanın bu drama sessiz kaldığı ilk noktada Türkiye hümanist bir bakışla göçmenlere sığınma konusunda altyapı yaratmada büyük oranda başarılı oldu. Politikalar, göçmenlere sadece devlet eliyle değil sivil

[1] Dr., DİB Üsküdar, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Camii Uzman İ.H
gelicimusa@gmail.com

toplum örgütlerinin de çok güçlü biçimde örgütlenmesiyle Suriyeli göçmenlerin temel insani ihtiyaçlarını karşılama konusunda Türk toplumunun tamamını bu yardım ve iyilik seferberliklerine kanalize etmeyi başardı ve ilk süreç böylece aşılmış oldu. Tabii bu başarıların işaret ettiği politikalar, öncelikle temel insani yardım ve konaklama hususundaydı. Fakat göç' ün sürekliliği ve göçmen sayısının giderek artması, sosyal entegrasyona, eğitime, ayrımcılığı önlemeye, uyum sorunlarının ve zorunlu göç travmasının manevi yaralarının sarılması çalışmalarına odaklanacak politikaları da giderek zaruri kıldı. Dolayısıyla Suriyeli göçmenlerin barınma gibi zaruri ihtiyaçlarından daha zaruri olan güvenlik ve toplumsal kabul gibi belki de daha geniş boyut ve çeşitlilikte problemlerine, özellikle uyum problemlerine odaklı çalışmalar giderek zaruri hale geldi.

Dolayısıyla bu kontekste problemlerin çeşitlenmesi ve boyut değiştirmesi alternatif yaklaşım ve çalışmaları gündeme getirmiştir. "Psikoloji ve teoloji donanımına sahip bir uzman tarafından sunulan, sadece zihin ve bedenin değil, ruhun da yardıma ihtiyacı olmasına odaklanan, insanların manevi bağlılıklarına ve dinî ritüellerine saygı duyarak onların nihai değer ve anlamlara ilişkin soru ve sorunları karşısında danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunmak"(Özkan, 2017,s.62) demek olan Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, bu alternatif hizmet alanlarından bir tanesi olarak alternatif bir hizmet modeli olarak karşımızda durmaktadır. Her ne kadar ülkemizde henüz yeni olarak uzmanlaşmaya doğru evirilen bir alan olsa da (Söylev, 2020, s. 23; Kılınçer, 2017,s.39) "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik" faaliyetleri ile göç sonrası oluşan çeşitli handikaplara önemli çözüm ve yaklaşımlar sağlama yeteneği kazanılabilir.

Zira Suriyeli sığınmacılar Suriye iç savaşı esnasında yaşamış oldukları ölüm tehlikesi, tehdit, taciz, tecavüz, sakatlanma, yakınını kaybetme gibi çok çeşitli travmaları atlatabilmiş değillerdir.

(Sağır,2019,s.268) Ayrıca savaş sonrası süreçte bir yandan zorluklar içerisinde hayatı idame ettirememe, diğer yandan yaşadıkları topluma uyum sağlamada yaşadıkları zorluklarla baş edememe ve bunun üzerinden gelişebilecek stres bozuklukları, somatizasyon ve depresyon gibi olumsuzluklar onları çaresiz kılmaktadır. Manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları onların tüm bu olumsuzluklarla baş edebilmelerine katkı sunalabilecektir. Suriyeli mültecilerin yerel halka uyum sağlamaları ve kültürel etkileşimde başarı sağlayabilmeleri için ise öncelikle Suriyeli sığınmacıların problemlerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Sonrasında ise bu tespit edilen problem ve ihtiyaçlara yönelik bir manevi danışma ve rehberlik çalışması gerçekleştirilmelidir. Zira Suriyeli sığınmacıların problemlerine yönelik maneviyat temelli sistematik ve kurumsal bir çalışma onların problemlerle başa çıkma mücadelelerine, kendi kendilerine yetebilirlik yeteneklerine ve ruhsal duygu durumlarına olumlu motivasyon kazandıracaktır.

Göç sonrası entegrasyon sürecinde ev sahibi toplumla etkili bir iletişim kurmanın temel şartı psikolojik hazır bulunuşluktur. Bu hazır bulunuşluk tesis edilmeden sığınmacı konumundaki kitlenin ev sahibi toplumla iletişimde problemler yaşaması doğaldır. Bunlardan en başlıca olarak kültür şoku göçmenlerin gittikleri ülkedeki yeni kültürle karşılaşmalarında yaşadıkları bir süreçtir. Suriye ve Türk toplumu her ne kadar dinî ve kültürel olarak benzer özellikte toplumlar olsa da ev sahibi toplumun içerisinde ani göçle fazlaca sayıda ve Türkiye'ye gelen Suriyeli göçmen kitleye karşı önyargıları ve olumsuz yaklaşımları olmaktadır. Toplumda özellikle refah paylaşımında isteksiz olma durumu ev sahibi toplum açısından küresel ve ulusal ekonomik daralmışlık içinde beklendik bir tutumdur. Ayrıca fenotiple ilgili olarak 'öteki' olmanın belirtilerini taşıyan ve bu kültür şoku ile ev sahibi toplum tarafından dışlanmaya aday dezavantajlı kesim genellikle göçmenlerin birinci nesli ve çocukları olmaktadır. (İnsamer 2019, s.9)

Suriyeli göçmenlerin özellikle birinci nesil temsilcileri ile Suriyeli birinci neslin okula giden çocuklarının manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetleri kapsamında dezavantajlı hedef kitle olarak ele alınması gerekmektedir. Göçmen sağlığı paradoksu diye tabir edilen ve birinci nesil göçmenlerin kendilerinden sonra gelen nesillere ve özellikle çocuklara kıyasla daha sağlıklı olduklarını gösteren bazı çalışmalar olsa da, birinci nesil göçmenlerin çocuklarının psikiyatrik problemleri yaşama açısından yüksek risk altında olduğu varsayımı bilim adamlarınca çoğunlukla dile getirilmektedir (Oppedal ve Røysamb, 2007,s.114).

Dolayısıyla entegrasyon sürecinde ev sahibi toplumun genel ya da marjinal biçimde doğrudan Suriyeli sığınmacılara yönelik olumsuz ve ayrımcı tutumları entegrasyon sürecinde Suriyeli gençleri psikiyatrik problemlerle baş başa bırakma riskine sahip olduğu gibi diğer yandan da onların etnik kimliklerine dair olumsuz yargı üzerinden kimlik bunalımı yaşamalarına sebep verecektir.

Örneğin Avrupa'da, özellikle Fransa'da göçmen topluluklar içerisinde dışlanmışlık neticesinde marjinalize olmuş ve etnik kimliklerini yaşadıkları toplumun üstünde konumlandıran gençler yaşadıkları dışlanmışlığa karşı protest bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Özellikle Fransa'da Müslüman gençlerin 2005 yılında olağanüstü hal ilan edilinceye kadar polislerle çatışması bir isyan hareketi olarak Fransa'da yaşanan ayırımcılığın uzun vadedeki olumsuz sonuçlarından olmuştur.

Suriyeli göçmenler ve Türkler için ortak veya yakın değerler olarak ifade edilebilecek çok fazla ortak unsur kültürel uyum için avantaj olarak zikredilebilse de ortak noktası Müslümanlık olan bu kitleler için ayrışma noktası milliyetçilik üzerinden gelişebilir. Zira geçmişe dair Türklerin zihinlerindeki olumsuz "Arap imajı" yeni nesil Suriyeli göçmenler için ayrımcılık ve dışlanma için bir araç görülebilir. Özellikle Arap olmanın Türkiye'de geçmişe dönük tarihi hesaplaşma aracı olarak marjinal kesimlerce kapalı ya da açık dillendirilmesi Suriyeli toplumu hassas hale getirmektedir.

Dolayısıyla Suriyeli sığınmacıların özellikle metropollerde ayrımcılık ve dışlanmanın hedefi olmaktan korunması için romantik bir ensar ve muhacir kardeşliği tanımlamasının ötesinde bireysel hakları koruyucu iyileştirme ve düzenlemelere geçilmesi ve başarılı bir entegrasyon sürecinde psikososyal adaptasyonlarına aracılık edecek "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik" faaliyetleri ile desteklenmeleri gereklidir.

Bu noktada ülkemizde manevi danışmanlık görevinin 633 sayılı kanunla Diyanet İşleri Başkanlığına verilerek Din Hizmetleri Genel Müdürlüğünün görevleri arasında sayılması(Demirtaş Bayram, 2018) ve 2017 yılında yine Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü içerisinde "Göç ve Manevi Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı" ismiyle bir daire başkanlığı biriminin kurulmuş olması Diyanet İşleri Başkanlığının Suriyeli Sığınmacıların göç ve uyum bağlamındaki problemlerini "iyileştirme, geliştirme, destekleme, yönlendirme, uzlaştırma ve geliştirme"(Cebeci, 2010,s.55) stratejileri çerçevesinde ele alması ve hizmet sunması noktasında olumlu bir gelişmedir.

1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Çalışmamızın amacı Suriyede gerçekleşen iç savaş ve kargaşa sonrası yaşamları tehlikeye giren ve yaşam ışığı aramak üzere Türkiye'ye sığınmaya mecbur bırakılan Suriyeli sığınmacıların yaklaşık 10 yıllık süreçte Türkiye'de yaşadıkları sıkıntı ve problemleri uyum süreci eksenli tespit etmek ve bu sıkıntı ve problemlerin aşılması için "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri" çalışmalarına perspektif sunmaktır. Bu noktada çalışma Suriyeli sığınmacıların uyum eksenli problemlerinin tespit edilmesi, farkedilmesi ve ilgililerce yapılacak çalışmalarda çözüm sunması yönüyle önemlidir. Zira 'daha çok akademik ilgi bekleyen, şimdilik yeterli ilmî çalışmalardan yoksun yeni bir çalışma alanı'(Söylev, 2015,s.297) olarak 'Manevi Danışmanlık ve Rehberlik' (MDR) alanı

ve özellikle "göç ve manevi danışmanlık" sahası bu tip alan araştırmalarıyla gelişecektir.

2. Yöntem

Bu araştırma nitel araştırmalardan durum çalışması desenindedir. Durum çalışması güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde çalışan, olgu ve içinde bulunduğu içerik arasındaki sınırların kesin hatlarıyla belirgin olmadığı ve birden fazla kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan, görgül bir araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.289). Araştırma kapsamında İstanbul'da yaşayan beş Suriyeli sığınmacı göçmen ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşülecek sığınmacı göçmen bireyler İstanbul ilinden kartopu örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Bu örnekleme yönteminde örneklem oluşturma süreci araştırmanın yapılacağı bireylerden birine ulaşarak başlamaktadır. Bu katılımcıyla yapılan görüşme sonunda o katılımcının önerdiği diğer bireylere, o bireylerle görüşme sonrası da onların önerdiği diğer bireylere ulaşılmaktadır. Böylece katılımcı sayısı artarak süreç devam etmektedir. Bu süreç bir süre sonra belli kişiler üzerine odaklanıp örneklem oluşturmayla sonlanmaktadır (Koç, 2017, s. 492).

3. Çalışma Grubu

Araştırma kapsamında Suriye'den Türkiye'ye göç etmiş ve İstanbul metropolünde yaşayan beş kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı	Eğitim Durumu	Medeni Durum	Yaş
K01	Lisans	Evli	43
K02	Lisans	Evli	35

K03	Lisans	Evli	43
K04	Lisans	Evli	33
K05	Lisans	Evli	31

4. Verilerin Analizi

Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış bir görüşme formu oluşturulmuş, uzman görüşü alınmış, daha sonra iki kişi üzerinde denenmiştir. Görüşme formuna son hâli verildikten sonra Kasım 2020'de bizzat araştırmacı tarafından katılımcılarla görüşmeler yapılmıştır.

Araştırma kapsamında nitel verilerin analizinde içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. İçerik analizi, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.242). Çalışma da tümevarımcı bir yaklaşım izlenmiş ve kodlardan temalara ve alt temalara ulaşılmıştır. Verilerin analizinde NVIVO 11 programından yararlanılmıştır.

5. Bulgular ve Yorumlar

5.1. Zorunlu Göç: Suriyelilerin Mevcut Duygusal Durumunun Tespiti

Araştırma kapsamında katılımcılara "Türkiye'de olmak nasıl bir duygu? Bir nesneye ya da canlıya benzetecek olursanız bu duygunuzu ne ile tanımlarsınız?" sorusu sorulduğunda ortaya çıkan tema ve alt temalar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların "Türkiye'de olmak nasıl bir duygu? Bir nesneye ya da canlıya benzetecek olursanız bu duygunuzu ne ile tanımlarsınız?" sorusu ile ilgili görüşleri

Tema	Alt Tema	F
Olumlu duygu durumu		21
	Yakın bir toplulukta olma	4
	İkinci ülke	2
	Ortak tarih	2
	Müslüman bir ülke olması	2
	Günde 5 kez ezanı duyma	2
	Sosyal güven	1
	Diğer ülkelere göre daha rahat	1
	Türkiye'yi sevme	1
	İnsanların cömert olması	1
	İbadet hürriyeti	1
	Kamu hizmetlerinin var olması	1
	Tarihin kokusunu alma	1
	Avrupa gibi çıkarcı olmama	1
	Koruyucu aile	1
Olumsuz duygu durumu		6
	Irkçılığın artması korkusu	2
	Provokasyon korkusu	1

	İstikrarsızlık hissetme	1
	Güvende hissetmeme	1
	Suriye'ye dönememe	1
Toplam		27

Tablo 2 incelendiğinde katılımcı görüşlerine dayalı olarak "Olumlu duygu durumu" (f = 21) ve "Olumsuz duygu durumu" (f = 6) olmak üzere iki temanın ortaya çıktığı görülmektedir.

Olumlu duygu durumu ile ilgili örnek görüşler aşağıda verilmiştir:

"*Türkiye'de yürüdüğümde tarihin kokusunu alıyorum, Bu ülkenin sahip olduğu büyük ihtişamı arıyorum, bu yüzden onu bugün var olan uygarlık rolünden ayrı bulmuyorum. Burada dolaşırken Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Şam'daki Süleymaniye Tekkesi'nde de benzerlerini gördüğüm gibi bana tanıdık kubbeli ve minareli camiler buluyorum. Yine İstanbul ve Gaziantep'teki antik çarşıları ziyaret ettiğimde onları Şam ve Halep pazarlarına benzer buluyorum. Mevlana Celaleddin-i Rumi (Konya) şehrinde Mevlevi konserlerine katıldığımda Şamlıların yaptığı ve Mevlevi duası ile süslenmiş Mevlidleri hatırlıyorum. Türkiye'nin karanlık dönemlerden geçmesi beni üzüyor ve bu bana Ordunun devleti kontrol ettiği ülkem üzerindeki kederimi hatırlatıyor. Türkiye, kimliğin kaybolduğu Avrupa'dan büyük ölçüde farklıdır ve Türkiye'deki hükümetler, yeni gelenlerle önce ahlaka dayalı ve herkesin yararı ve iyiliği için uygar bir şekilde ilgilenirken, Avrupa hükümetleri aynı konuyu yalnızca çıkar için ele almaktadır.*" (K01)

"*Türkiye güzel bir ülke ve benim ikinci ülkem olduğunu hissediyorum ve insanları genel olarak iyi, kültürel olarak çok yakınız, Türkiye'yi çok seviyorum ve benim izlenimim, insanları cömert olan cömert bir* ülke ... *ve onlarla ortak bir tarihimiz ve örtüşen bir kültürümüz var ... İdlib'li atalarım bu toprakları savunmak için Çanakkale ve diğer savaşlara katıldı.*

Aynı zamanda ait olduğum Kuzey Suriye'nin başkenti Halep ile tarihsel olarak bağlantılı olan Gaziantep vilayetinde yaşıyorum." (K04)

Olumsuz duygu durumu ile ilgili örnek görüş şu şekildedir:

"*Burada bulunmamın üzerinden 6 yıl geçmiş olmasına rağmen ve Suriye meselesinin çözümüne dair herhangi bir işareti olmayınca artan bir şekilde istikrarsızlık hissetmeye başladım. Ben ve ailem Suriye'ye dönmeye muktedir değiliz. Çünkü ben Esed rejimi tarafından aranmaktayım. Bu sebeple Suriye'nin kuzeyine dönmem mümkün değil. Gerçekten orada çok ciddi sorunlar beni beklemekte. Bunların en önemlileri; güvenliğin ve iş imkanlarının olmaması. Ayrıca devletlerin çoğunluğu Suriyelileri kabul etmediği için Türkiye'den ayrılamıyorum. Ve artık, Suriyelilerin varlığına yönelik toplumun yaklaşımının değişmesi sebebiyle de eskisi gibi rahat ve güvende hissetmiyorum.*" (K03)

5.2. Zorunlu Karşılama: Türk Toplumunun Suriyelilere Toplumsal Yaklaşımının Tezahürleri

Katılımcılara "Türkiye'de bulunduğunuz süre içerisinde Türk toplumunun Suriyelilere yönelik toplumsal yaklaşımını nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusu sorulduğunda ortaya çıkan tema ve alt temalar Tablo 3'de verilmiştir:

Tablo 3. Katılımcıların "Türkiye'de bulunduğunuz süre içerisinde Türk toplumunun Suriyelilere yönelik toplumsal yaklaşımını nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusu ile ilgili görüşleri

Tema	Alt Tema	F
Negatif davranışlar		12
	Olumsuz sorular	2
	Küfür etme	1
	Hedef alma	1
	Suistimal etme	1
	Milliyetçi söylemlerin olumsuz etkisi	1
	Türklerin kendini büyük kardeş yerine koyması	1
	Güvensizlik	1
	Sorunlara yüzeysel bakma	1
	Empati eksikliği	1
	Kontrolsüz davranışlar	1
	Rahatsız etme	1
Pozitif davranışlar		8
	Misafirperverlik	1
	Yardımseverlik	1
	Koruyucu	1
	Anlayış	1
	İhtimam	1
	Toplumsal kabulün en iyisi olması	1
	Cömertlik	1
	Kardeşlik	1
Toplam		20

Tablo 3 incelendiğinde katılımcı görüşleri dayalı olarak "Negatif davranışlar" (f = 12) ve "Pozitif davranışlar" (f = 8) olmak üzere iki tema ortaya çıktığı görülmektedir. Negatif davranışlar teması ile ilgili örnek görüşler aşağıda verilmiştir:

"*Maalesef küçük bir yüzde Suriyelilere sunulan cömertliği ve işbirliğini önemli ölçüde rahatsız ediyor.*" (K05)

"İkinci kesim, muhalefet tarafından temsil ediliyor. Bunu %20 olarak görebilirim. *bu kesim tüm Suriyelileri suistimal ediyor ve hedef alıyor. Bu kesimin hedefi suriye dosyası ve Suriye mülteci kartını zayıf bir şekilde kullanarak türk hükümetine zarar vermek ve özel çıkarlarını gerçekleştirmektir. Geçtiğimiz dönemde gördüğümüz budur. Bunların derdi bulanık suda balık avlamak.*" (K02)

Pozitif davranışlar teması ile ilgili örnek görüş şu şekildedir:

"*Hoş geldiniz deyip sizi evinizde hissettirenler ve göçmen kardeşlerine işleri kolaylaştırmak için ellerinden geleni ücretsiz olarak teklif edenler var. Kendimizi onlara teşekkür etmekte aciz buluyoruz. Onları çok takdir ediyor ve vefa gösteriyoruz.*" (K01)

5.3. Genel Problemlerin Tespiti

Katılımcılara "Türkiye'de ne gibi problemleriniz var. Maddeler halinde belirtebilir misiniz?" sorusu sorulduğunda ortaya çıkan tema ve alt temalar Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların "Türkiye'de ne gibi problemleriniz var. Maddeler halinde belirtebilir misiniz?" sorusu ile ilgili görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	F
Türkiye'deki genel altyapı sorunları			20
	Kanuni eşitsizlik		3
	Kanunun veya bu kanuna tabi kararların bilinmemesi		1

	Resmî görevlilerin etkileşim içinde olmamaları	1
	Şikayet makamı bulunmaması	1
	Seyahat özgürlüğü sorunu	2
	İstikrarsızlık	2
	Türkçe dil kurslarının yetersizliği	1
	Kurs ücretlerinin ödenmesinde sorun yaşama	1
	Sosyal entegrasyon programlarının yetersizliği	1
	Akademisyenlerin denklik sorunu yaşaması	1
	Birinci derece akrabalar için vize alma zorluğu	1
	Şirketlere destek verilmemesi	1
	Daimî ikamet durumu için mekanizma olmaması	1
	Geçici koruma kartının resmi vesika olarak kabul görmemesi	1
	Türk vatandaşlığına geçişte standart eksikliği	1
	Bürokratik işlemler sorunları	1
	Hukuki sorunlar	1
	Ticaret yapma sorunu	1
	Türkçe öğrenmede sorun yaşama	1
Zenefobik nefret objesi haline getirilmek		7

	Ev sahipleri ile yaşanan sorunlar		1
	Zorbalık		1
	Suriyeliler için güvenlik kodları oluşturma		1
	Ev kiralarının yüksekliği		1
	Emeğin sömürülmesi		1
	Güvenlik yoksunluğu		1
	Hoşnutsuzluğa dayalı tavırların artması		1
Toplam			27

Tablo 4. incelendiğinde katılımcı görüşlerine dayalı olarak "Türkiye'deki genel altyapı sorunları" (f = 20) ve "Zenefobik nefret objesi haline getirilmek" (f = 7) olmak üzere iki tema ortaya çıktığı görülmektedir. Türkiye'deki genel altyapı sorunları teması ile ilgili örnek görüşler aşağıda verilmiştir:

"*Suriyeliler için en büyük sorunlardan biri olarak kabul edilen birkaç nokta vardı:*

a) *Türk kardeşlerinden Suriyelilere yönelik bariz zorbalık. Bu, çocuklarda, kadınlarda, gençlerde ve erkeklerde görülür. Öyle ki resmi yerleri ziyaretlerinde bile Suriyeliliğinden dolayı bazı çalışanlar onlara saldırıyor*
b) *Türkiye'de hukuki istikrarsızlık hissi (Oturma izni veya mülkü olmayanlar ve şimdi vatandaşlığa geçmemiş olanlar için)*

c) Birçok Suriyeli için sebebini bilmeden güvenlik kodları oluşturmak
d) Suriyelilerin yaşadığı birçok bölgede yüksek ev kirası.
e) Suriyeliler 'in emeğinin sömürülmesi
f) Suriyeliye Türkiye'ye seyahat edebilmesi ve geri dönebilmesi için Türk seyahat belgesi vermemek.
g) Sosyal entegrasyon programları nispeten zayıf.
h) Birçok akademisyenin sertifikasının denkliği yok.
I) Birinci derece akrabalarına Türk vizesi alabilmede kolaylık tanınmaması (baba - anne - erkek kardeş - kız kardeş - oğul)
i) Büyük şirketlere destek verilmemesi (sanırım kendi kurdukları şirketlerden bahsediyor)" (K02)

"Ürünlerimi satmak veya pazarlamak için Türkiye pazarına ulaşmakta zorlanıyorum. Dil kurslarını bitirdiğimi ve B2 seviyesine ulaştığım hâlde Türkçe konuşmanın bir yolunu bulamadığım için Türkçe öğrenmede sorun yaşıyorum." (K05)

Zenosfobik nefret objesi haline getirilmek teması ile ilgili örnek görüş şu şekildedir:

"*Güvenlik Yoksunluğu: Toplumsal red durumunun yükselmesi. Milliyetçi tabiata sahip olayların tekrarı ve artması. Şahsen veya çocuklarımdan birisinin hedef alındığı bir duruma maruz kalmaktan korkmaya başladım. Ben burada tek başımayım. Ailem farklı ülkelere dağıldı.*" (K03)

5.4. Entegrasyon Sorunları ve Kazanımlar

Katılımcılara "Kendinizi Türk toplumuna adapte olmuş hissediyor musunuz?" sorusu sorulduğunda ortaya çıkan tema ve alt temalar Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların "Kendinizi Türk toplumuna adapte olmuş hissediyor musunuz?" sorusu ile ilgili görüşleri

Tema	Alt Tema	f
Sorunlar		7
	Dil sorunu	5
	Kültürü tanıma	1
	İlk adımı atma korkusu	1
Kazanımları		9
	Büyük ölçüde adapte olma	3
	Adapte olduğunu hissetme	1
	Adapte olduğunu hissetme	1
	Dile alışma	1
	Şehre alışma	1
	Çocukların kendilerini Türk olarak görmeleri	1
	Kültürü anlama	1
Entegrasyona yönelik tarafların kapalı tutum göstermeleri		14
	Entegrasyona Türklerin kapalı olması	11
	Türklerin entegrasyondan uzak olması	1
	Türklerin milletlerine bağlı olmaları	1
	Türklerin dayanışması	1

	Irkçıların entegrasyona karşı olması	1
	Halkın göçmen sorununu tam olarak bilmemesi	1
	İçe kapanma	1
	Suriyelilerin varlığını red-detme	1
	Ekonomik sorunlardan Suriyelileri sorumlu tutma	1
	Medyanın olumsuz yönleri ön plana çıkarması	1
	Sosyal medya manipülasyonları	1
	Arap ihaneti	1
	Entegrasyona Suriyelilerin kapalı olması	3
	İçe kapanma	2
	Sosyal medya manipülasyonları	1
Toplam		30

Tablo 5 incelendiğinde katılımcı görüşlerine dayalı olarak "Sorunlar" (f = 7), "Kazanımları" (f = 9) ve "Entegrasyona yönelik tarafların kapalı tutum göstermeleri" (f = 7) olmak üzere üç tema ortaya çıktığı görülmektedir. Sorunlar ile ilgili örnek görüş şu şekildedir:

"*Türk toplumunda özgü olan her şeye adapte olduğumu hissediyorum ve Türk toplumuna Avrupa'dan (genel olarak Batı) gelen geleneklere uyum sağlayamayacağım, sadece dil engeli beni ve Türk kardeşlerimi en-*

gelliyor ki bunun da kişisel çabamla ve Yunus Emre Vakfı'nın internette dili öğretme programına dayanarak üstesinden gelmeye çalışıyorum." (K01)

Kazanımları ile ilgili örnek görüş aşağıda verilmiştir:

"*Evet, büyük ölçüde komşularımla ilişkim iyi ve saygılı, işte Türk meslektaşlarım var. Onlarla hala güçlendirilmesi gereken Türkçe ile konuşuyorum ama onları anlıyorum ve beni anlıyorlar, Türk dizi ve filmlerini sıkça takip etmem bu konuda yardımcı oldu, bu yüzden onlardan kültürümüzle ilgili birçok konuda kesişen ve benzer olan Türk toplumu kültürünü anladım.*" (K04)

Entegrasyona yönelik tarafların kapalı tutum göstermeleri teması ile ilgili 14 görüş ifade edilmiştir. Örnek görüşler aşağıda verilmiştir:

"*Türkler entegrasyondan uzak. Belki de bu büyük bir kısmının anavatanlarına, milliyetlerine, dillerine ve birçok geleneğine büyük bağlılıklarından kaynaklanıyor. Bu bazıları için fanatizm noktasında. Elbette bu bağlılığı iyi bir özellik olarak görüyorum ve eleştirmiyorum. Türklerin bağlılığı (İbn Haldun'un girişinde anlattığı : aileye, soya ve milletine bağlılık. Belki de Osmanlıların yüzlerce yıldır başka herhangi bir ülkeden daha fazla hayatta kalmasının ve kaynaşmasının nedenleri arasındaydı. Bugün bile bu bağlılık, artan dış düşmanlık karşısında Türklerin dayanışmasına katkıda bulunuyor. Her hâlükârda, ne vatanseverler ne de milliyetçiler entegrasyon* için sağlam bir engel oluşturmazlar, aksine, engel ırkçılardır ve bu bakış açılarının değiştirilmesi imkânsızdır çünkü çok erken yaşlardan itibaren bu fikirlerle yetiştiriliyorlar. Din bağını pek çok bağdan üstün gören Türk İslamcılar var, *entegrasyonla ilgili hiçbir sorunları yok. Ve ortadaki Türkler (ne ırkçı ne de dindar) var belki de en büyük kesim onlardır. Bunların büyük bir kısmı temelde Suriye meselesi hakkında pek bir şey bilmeyenler bunlar Bunun bir iç savaş olduğunu düşünüp Suriye devriminin adaletine ve yetkisine inanmıyorlar. Ezilen suriye halkının hakları olmadığını hatta buradaki Suriyelilerin pikniğe filan geldiğini sanıyorlar.*)" (K01)

"Kolay bir iletişim dili olduğu anda birçok durumda ortamın yakın olduğunu ve entegrasyonun gerçekleştiğini görüyorum ne zaman ki Suriyeliler ile Türkler birbirleriyle iletişim kurmuyorlar o zaman sorun ortaya çıkıyor, Suriyeliler dil ve ortak faaliyetlerle iletişim kuramadıkları için birbirlerine daha fazla yakınlaşıyorlar. Buna karşılık, az sayıda olsalar da camide ibadet edenlerin birbirleriyle iletişim kurduğunu ve sosyal aktivitelerin yanı sıra dilsel olarak iletişim kurmasalar bile entegrasyona daha yakın olduklarını görüyorum." (K05)

5.5. Suriyelinin Gelecek Tasavvuru: Gitmek ya da Kalmak (İkilem/Dilemma)

Katılımcılara "Gelecekle ilgili (dönüş ya da kalış) olarak nasıl bir öngörüleriniz var. Gelecek perspektifinizi yorumlar mısınız?" sorusu sorulduğunda ortaya çıkan tema ve alt temalar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların "Gelecekle ilgili (dönüş ya da kalış) olarak nasıl bir öngörüleriniz var. Gelecek perspektifinizi yorumlar mısınız?" sorusu ile ilgili görüşleri

Tema	Alt Tema	f
Gitmek ya da kalmak		10
	Suriye'ye dönmeyi isteme	2
	Çocukların Türkiye'de kalmak istemeleri	1
	Dönüşü tercih etme isteğinin yıldan yıla azalması	1
	Geri dönmeyi düşünememe	1
	Suriye'de güvenlik ve istikrar sorunu olması	1

	Ekonomik sıkıntı çekenlerin geri dönmeyi düşünmesi	1
	Çalışanların geri dönmeyi düşünmemesi	1
	Coğu Suriyelinin ülkelerine dönmesi	1
	Suriye'de iş imkanları olması	1
Bir zorunluluk: Entegrasyonun tek çıkış yolu olarak belirmesi		4
	Suriyelilerin her şeylerini kaybetmesi	1
	Hayatta kalma isteği	1
	Ailesini korumak	1
	Entegrasyonun ihtiyaç haline gelmesi	1
Toplam		14

Tablo 6 incelendiğinde katılımcı görüşlerine dayalı olarak "Gitmek ya da kalmak" (f =) ve "Bir zorunluluk: Entegrasyonun tek çıkış yolu olarak belirmesi" (f = 4) olmak üzere iki temanın ortaya çıktığı görülmektedir. Gitmek ya da kalmak teması ile ilgili örnek görüş aşağıda verilmiştir:

"*Allah Teâlâ'dan Esad rejiminden, Rus ve İran işgalinden ülkemizin kurtulmasını istiyoruz, böylece evlerimize, topraklarımıza ve vatanımıza dönebilelim. Türkiyeyi vatanım gibi hissetmeme ve burada evimde gibi hissetmeme rağmen.*" (K02)

"Bir zorunluluk: Entegrasyonun tek çıkış yolu olarak belirmesi" teması ile ilgili örnek görüş şu şekildedir:

"*Suriyeliler entegrasyona yakın: Suriyeliler her şeyi kaybetti: Kanları aktı, canları yitirildi, yakınları öldürüldü veya zorla yok oldu, bazıları işkence altında öldürüldü, evlerinden çıkarıldı, camileri ve evleri yıkıldı, rejime karşı durdukları bahanesiyle pek çoğunun evlerine ve mallarına el konuldu, geçim kaynakları kesildi ve bazılarının kimliklerini kanıtlayacak kişisel belgeleri yoktu, yıkılan evinin enkazı altında veya başka şekillerde kaybetti. rejim onları vatandaşlıktan atmaya çalışıyor ve Suriye halkını öldürmeye katılan ulusötesi terörist milislere (Afganlar, İranlılar, Lübnanlılar ve diğerleri dahil) karşılık olarak Suriye vatandaşlığını veriyor. Belki de entegrasyon veya Türk vatandaşlığını kazanmak, asıl endişesi yalnızca hayatta kalmak ve hayatta kalmak olan herhangi bir göçmen için bir hedef değildi. Sadece ailesini en iyi şekilde korumasına izin verecek bir yer arıyordu. Entegrasyon, onları herhangi bir ırksal etnik davranıştan korumada en önemli faktörlerden biri haline geldi. Bu da geçerli bir istektir. Ek olarak, entegrasyon* büyük ölçüde bir gerçeklik ve ihtiyaç haline geldi Ancak resmi evraklara göre yasal hale gelene kadar, küçük çocuklarımız onlara bir fikri anlatmak *istediklerinde, bunu Türkçe cümle ile Arapça'dan daha hızlı kavrıyorlar ve bazı şeylerin anlamını anlayıp Arapça ifade edemiyorlar, Türkiye'deki Suriyeliler için entegrasyon konusu çok önemli bir konu haline geldi. Köklerine bağlılıklarına ve pek çoğunun evlerine dönme arzusuna rağmen, uluslararası sistemin ve büyük güçlerin Esad rejimini koruması, düşüşünün önlenmesi ve uygulayıcılarının Uluslararası Mahkeme önünde yargılanmasının engellenmesine baktığımızda bu imkansız* görünüyor." (K01)

5.6. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden Beklentiler

Katılımcılara "Türkiye Cumhuriyeti Devletinden beklentileriniz nelerdir?" sorusu sorulduğunda ortaya çıkan tema ve alt temalar Tablo 7'da verilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların "Türkiye Cumhuriyeti Devletinden beklentileriniz nelerdir?" sorusu ile ilgili görüşleri

Tema	Alt Tema	F
Türkiye Cumhuriyeti'nden beklentiler		17
	Vatandaşlık	2
	Suriye pasaportuna mecbur olmama	1
	Esad'la mücadele konusunda destek	1
	Savunmasızlar için endişelenme	1
	Savunmasızları destekleme	1
	Suriye dosyasına verilen desteğin artması	1
	Beklenti çıtasının yüksek olması	1
	Türkiye'nin vaatlerini gerçekleştirmesi	1
	Müslüman devletler için pratik bir örnek sunma	1
	Hoşnutsuzluk yaklaşımının kanuna bağlanması	1
	Suriyelilerin şikayetleriyle ciddiyetle ilgilenme	1
	Suriye halkına destek politikasına devam etme	1
	Türk vatandaşlığı dosyalarının yeniden gözden geçirilmesi	1

	Türklerle mülteciler arasında ortak faaliyetlerin artması	1
	İkamet izni	1
	Sosyal ve ekonomik faaliyetlere destek	1
Toplam		17

Tablo 7 incelendiğinde katılımcı görüşlerine dayalı olarak "Türkiye Cumhuriyeti'nden beklentiler" (f = 17) teması ortaya çıktığı görülmektedir. Örnek görüşler aşağıda verilmiştir:

"*Türk vatandaşları ile mülteciler arasında farklı ortamlarda ortak faaliyetlerin artmasını bekliyorum, vatandaşlık ve ikamet izni vermek, mükemmeliyet konusunda işbirliğini ve hukuki istikrar şansını artıracaktır. Yine Suriyelilerin kendilerini ispatlamalarına, iş ve kalkınmaya katılmalarına imkan veren sosyal ve ekonomik faaliyetlere daha fazla katılmalarının yolunu açacaktır. Aynı zamanda Suriyeli tüccar ve işadamlarının Suriye'nin iç kesimleriyle bir köprü olmasının ve yeniden yapılanmada en büyük rolü üstlenecek Türk şirketleriyle bir bağlantı olmasının önünü açacaktır.*" (K05)

"*Türkiye Cumhuriyetinden ve soylu Türk halkından Suriye dosyasına verilen desteğin artmasını ve savunmasızlar için endişelenmesini ve onları her alanda desteklemesini bekliyorum.*" (K02)

"*Suriyelilerin kanuni açıdan sunmuş oldukları şikayetlerle ciddiyetle ilgilenmeye ve emniyet güçlerinin ve memurların Suriyelilerin şikayetleri ile kanuni şekilde anlayışla ilgilenmeye yönelmesi. Özellikle de milliyetçi tabiata dayalı suç ve kabahatlerle alakalı şeyler böyledir. Bu, Suriyelilerin kanunun hâkimiyetini hissetmeleri açısından önemlidir ki, kendi haklarını kendi elleri ile almaya yeltenmesinler.*" (K03)

5.7. Çözüm Önerileri

Katılımcılara "Çözüm öneriniz nedir?" sorusu sorulduğunda ortaya çıkan tema ve alt temalar Tablo 8'da verilmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların "Çözüm öneriniz nedir?" sorusu ile ilgili görüşleri

Tema	Alt Tema	f
Çözüm önerisi		11
	Genel bir çözümün olmaması	1
	Kriz birimi oluşturulması	1
	Uzmanlık komisyonlarının oluşturulması	1
	Maharet sahibi işçi ve iş adamlarının desteklenmesi	1
	Suriye ve Türk araştırma şirketlerinin kurulması	1
	Çözümün uluslararası anlaşmaya bağlı olması	1
	Türkiye'nin kuzey Suriye güvenliğine odaklanması	1
	Mahallelere Suriyeliler için muhtar atanması	1
	Belediye meclislerinde Suriyeliler için temsilci görevlendirme	1
	Mahallelerde grupların oluşturulması	1
Toplam		11

Tablo 8 incelendiğinde katılımcı görüşlerine dayalı olarak "Çözüm önerisi" (f = 11) teması ortaya çıktığı görülmektedir. Örnek görüşler aşağıda verilmiştir:

"*Bir bütün olarak Suriye'deki nihai çözüm, özellikle Ruslar ve Amerikalılar arasında, siyasi bir geçişi empoze etmeye çalışarak bu çözümü*

olabildiğince etkilemeye çalışmak için mevcut olan büyük bir uluslararası anlaşmayla bağlantılıdır, ancak Türkiye'nin yetenekleri bu bağlamda sınırlıdır ve Türkiye'nin kuzeydeki nüfuzunu güçlendirme kapasitesi Suriye rejimi ve rejimden ve Büyük Suriye Demokratik Güçleri milislerinden tecrit edilmesi ve korunması, Türkiye'nin kuzey Suriye bölgelerinin askeri, güvenlik ve ekonomik olarak dokunulmazlığını güçlendirmeye odaklanması gerektiği görülmektedir." (K04)

"*Suriyeliler için her mahalleye hukuki sorunların çözülmesine ve Suriyelilerin Türk toplumu, kuruluşlar ve kültür kulüplerine bağlanmasına yardımcı olacak bir muhtar yerleştirilmesini öneriyorum. Suriyeliler belediye meclisinde bir temsilci için karar vericilere seslerini iletmeleri ve her belediyede sorunlarını aktarmaları için bir sandalye oluşturulmasını öneriyorum. İki tarafın durum ve ihtiyaçlarının incelendiği her bölgede Suriyeli ve Türk aileleri ziyaret edecek mahalleden grupların oluşturulmasını, iletişim ve dil kullanımının ortak bir şekilde artmasını öneriyorum.*" (K05)

"*Kanuni olarak, basın-yayın yoluyla veya toplumsal alanlarda hareket eden kriz birimi inşa edilerek Suriye ve Türkler arasındaki ictimâî iç gerilim fitiline öncelik verilmesi. Bunun amacı, Türk hükümetini aniden karmaşık bir hale dönüştürmeden red ve artan kızgınlık hâlinin ele alınması ve Türk ve Suriye taraflarının her ikisinde uygulanacak şekilde her alanda birçok stratejik adımları yerine getirmektir.*

Karar mekanizmaları ile dönemsel olarak iletişim halinde olacak uzmanlık komisyonlarının ikame edilmesi. (Eğitim, Tıp, Hukuk, Sosyal komisyonlar, çalışma alanlarına has komisyonlar, meydana gelmeden önce sorunlar konusunda istişae etmeyi amaçlayan araştırma komisyonları vb.) Bunların amacı Suriyelilerin bu ihtisas alanları ile alakalı sorunlarının ne anlam geldiğine muttali olmak ve hükümetin dönemsel siyasetini anlama ve Suriyelilerin bu siyâsetlerin tatbik ve başarıya ulaştırılmasına katılımı mümkün kılmaktır.

İlk olarak Suriyelilerin, özellikle de maharet sahibi işçilerin ve işlerini kurma konusunda gayretleri olan iş sahiplerinin illerde ve

gelişmekte olan bölgelerde bu bölgelerin canlandırılması amacıyla desteklenmesine çalışılması, Suriyelilerin izdihamın daha az olduğu bölgelere, kanuni kolaylıklar ve gerçekleştirilmesi mümkün olan (örenğin; ziraat projeleri, gıda veya tekstil sanayileri, inşaat projeleri veya turistik projeler gibi.) proje vergilerindeki kolaylaştırma ile intikal konusunda teşvik edilmesi ve ilgili illere kendileri ve aileleri nakledilmiş Suriyeli işçilerin yanı sıra belli oranda Türk işçilerin çalışmasının için de kolay bazı işlemlerin şart koşulması.

Suriye ve Türk araştırma şirketlerinin kurulması. Bunun hedefi ise Suriyelilerin karşılaştıkları sorunların ve Suriyelilerin ülkelerindeki varlıkları neticesinde Türk halkı aleyhine zuhur eden sorunların kesin olarak çözümlerine ulaşmayı amaçlayan incelemeler ve derin araştırmaların uygulanmasıdır." (K03)

Sonuç

Toplumların hayal dünyasında "biz" denilen mefhumu inşa etmesi için "öteki" olarak tahayyül edeceği bir paralel oluşuma ihtiyacı vardır. Bu durum yoğun göçe muhatap olan tüm toplumlarda hafif ya da yoğun biçimlerde görülebilir. Türkiye de son 10 yıl içerisinde gerçekleşen zorunlu göç ile 5 milyon civarında Suriyeli "öteki" olarak varlık ve yokluk arasında mücadele vermektedir. Bir yandan kendisine sınır kapılarını insani bir duruşla açan Türkiye'ye duydukları derin bir vefa bir yandan da Suriye krizinin 10 yıldır dinmemesi gerçeğiyle vatanlarına dönememenin ızdırabı. Yaşadıkları travma bir yana tüm bu belirsizlikler içerisinde bir yere tam ait olamamanın ve hak yoksunluğunun girdabında Suriyeliler Türkiye'de bugün en savunmasız ve hassas kitleyi temsil etmektedir. Dolayısıyla Suriyedeki belirsizliğin bitmesi ve geri dönüş hususunda ümitlerin tükenmesi acilen Suriyelilerin entegrasyonuna yönelik nitelikli çalışmalara hız verilmesini zorunlu kılmaktadır. Bir alternatif yaklaşım olarak manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları bu noktada göç'ün ortaya çıkardığı uyum sorunlarına

yaklaşım sunması bakımından önem arzetmektedir. Bu ise öncelikle Suriyeli göçünün ortaya çıkardığı ya da çıkaracağı problemlerle yüzleşmeyi, ondan sonra bu problemlerle hangi teknik ve yaklaşımlarla program ortaya konulması gerektiğini anlayarak mücadele etmeyi gerektirmektedir.

Dolayısıyla sonuç olarak ortaya konulacak nihai tahlilde, göç hakkında Suriyeliler tarafından güzel ve olumlu manada zikredilen şeylerin bir güzelleme olarak zikredilmesi ziyadelik oluşturacağından, doğrudan sorun ve problem olarak dile getirilen husus ve meselelerin değerlendirilmesi ve bu hususlarda manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarına ışık tutacak perspektiflerin sunulması faydalı olacaktır.

Bu noktada Suriyelilerin en çok dile getirdiği problemlerden bir tanesi olarak, 'Türk toplumunun belli kesimlerince hedef alınma ve bu noktada kanunların kendilerini koruyamaması hissi'nin kendilerinde biriken bir 'güvenlik yoksunluğu kaygısı'nı oluşturması fikri yer almaktadır. Buna göre 2014-2017 yılları arasında genel itibariyle Suriyeli topluma karşı olumlu bir yaklaşımın mevcut olduğu düşünülürken 2018 yılından itibaren siyasiler tarafından milliyetçi tonda bir politika izlenmeye başlanması ile dengelerin aleyhlerine işlemeye başladığı ifade edilmektedir. Milliyetçi tonda geniş halk kitleleri üzerinde daralan ülke ekonomisinin de etkisiyle Suriyelilere (herhangi bir devlet yardımı olmaksızın kendileri çalışıyor ve kiralarını ödüyor olmalarına rağmen) karşı olumsuz söylem ve yaklaşımların giderek arttığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla belli bir süre içerisinde olumlu seyreden karşılıklı anlayışa dayalı bakışın yerini kademeli olarak açık bir rahatsızlık düşüncesi devralmış ve sık sık, rahatsızlık vurgusu taşıyan bir tonda "Ne zaman memleketinize döneceksiniz? Savaş bitmedi mi? Suriyeliler bayramda niçin Suriye'ye gidiyorlar? Bu, ülkelerinizin emniyette olduğu anlamına gelmiyor mu? Vatandaşlık aldınız mı?" şeklindeki sorular sorulur olmuştur.

Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri için dezavantajlı grup olarak ele alınması gereken Suriyeli sığınmacılardan özellikle ev hanımları içerisinde Türkçeyi öğrenme imkanı bulamamış olanlar birçok tafsilata muhtaç bu sorulara cevap verme konusunda kendilerini savunmasız hissetmektedirler. Özellikle Suriyelilerin İstanbul metropolünde çok yoğun yaşadığı Esenyurt ve Bağcılar gibi bölgelerde yoğun bir biçimde ayrımcılığa ve ırkçı yaklaşımlara maruz kaldıkları ve tabiri caizse nefret objesi haline getirildikleri görülmektedir. Zira Bağcılar'da katılımlı gözlem olarak bir gün içerisinde Suriyelilere karşı olumsuz yaklaşımların özellikle toplu taşıma araçlarında gerçekleştiği, bu yaklaşımların ise savunmasız kadın ve çocuklara gösterildiği tarafımızdan görülmüştür. Bireysel bir tepki olmanın ötesinde kollektif bir tepki olarak, dış görünüşü Suriyeli(Arap) olmanın belirgin göstergelerini taşıyan özellikle kadınlara yönelik, toplu taşımalarda açıkça homurdanma, tepki gösterme, araçlara binmelerini engelleme, yüksek sesle Suriyelileri istemediklerini ifade etme şeklinde boyut arzetmektedir. Dolayısıyla MDR çalışmaları kapsamında özellikle Suriyeli birinci nesil ev hanımı pozisyonunda olan ve Türkçe öğrenememiş bireylerle ilk elden temasa geçilmeli, psikolojik destek sağlanmalı, sorunlarla mücadele edebilecek yeterlilikleri üzerine destek çalışmalar yapılmalıdır.

Burada MDR çalışmaları kapsamında çalışmaların teksif edileceği diğer dezavantajlı grubu ise Suriyeli çocuklar oluşturmaktadır. Aileleri çocukların kendilerinin Suriyeli olduğuna açıkça delalet eden şeylerden çekindiklerini ve evlerinin dışında, Arapça konuşmayı reddettiklerini, aileleriyle dışarı çıkma ve onlarla görünme konusunda sıkıntı yaşadıklarını ifade etmektedirler. Bu onların, Suriyeli veya Arap olmanın sevimli bir şey olmadığını veya caddede reddedilmeye ve kabul görmemeye sebep olan bir durum olduğunu hissettiklerine işaret etmektedir. Hatta onlar, sıkıntıya maruz kalmamak için bunu gizleyerek bundan sakınmayı istemektedirler.

Dolayısıyla kimlik çatışması ya da kimlik bunalımı denilebilecek hususların bir travma şeklinde uzun süreçte okul çağındaki çocuklarda görülmesi muhtemelen kalıcı olacak Suriyeli toplumun Türkiye'deki gelecek inşasında Türkiye toplumunun hassas problem alanlarından birisi olacaktır. Dolayısıyla bu handikapların belirlenmesi ve spesifik çalışmalar yapılması, adrese dayalı olarak Suriyeli okul çağı çocuklarının stresle mücadele etmeleri, stres alanlarının ortadan kaldırılması yönünde çalışmalar geliştirilmelidir. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla Diyanet personelinin MDR çalışma ekipleri vasıtasıyla adrese dayalı olarak temasa geçilmeli ve destek olunmalıdır.

Dolayısıyla İstanbul metropolünde Esenyurt ve Bağcılar gibi Suriyeli nüfusun çokça olduğu bölgelerde uyum çalışmalarına hukuki manada ağırlık verilmesi gerekmektedir. Meselenin tek boyutlu bir yardım organizasyonu tesis etmekten öte bireysel hak ve özgürlükleri tüm Suriyeliler lehine geliştirecek ve onları koruyacak kanuni düzenlemelere ihtiyaç vardır. Özellikle dil öğrenme konusunda geri durumda olan yetişkin ev hanımı ve yaşlılara yönelik faaliyetlere ağırlık verilmesi gerekmektedir. Kanaatimizce pansuman tedavisi olarak görülebilecek kısmi yardım ve el uzatma çalışmalarının yerine sistematik ve kurumsal yaklaşımlar faydalı olacaktır.

Zira bu zamana kadar Suriyeliler için dinî argümanlar üzerinden tesis edilmeye çalışılan 'Ensar- Muhacir kuşatıcılığı' retoriği, toplumu Suriyelilere ev sahipliği yapmaya motive etmek için mutlaka faydalı olmuştur. Fakat devletin Suriyelilerin problemlerini 'birey hakları' çerçevesinde ele alması gerekmektedir. Özellikle hukuki altyapı olarak Suriyelilerin gereksinimleri karşılanmadan iyilik hareketi olarak yapılacak yaklaşımlar onları minnet duygusuna mahkûm edecektir. Zira sadece hayırsever vakıf, dernek ve sivil toplum kuruluşlarının himayesinde olmak duygusu onları belli bir eziklik duygusuna mahkûm etmektedir. Yardım kuruluşlarının himayesinde olma duygusunu bir katılımcı , "bütün işlerinde eksik

ve aciz olan kardeşini sürekli idare eden ve ona yardımcı olmaya çalışan büyük kardeşin alakası" şeklinde tanımlıyor. Dolayısıyla Suriyeliler birey olarak sorumluluk alabileceklerini ve himaye altında olma duygusundan kurtulmak istediklerini belirtmektedirler. Geçici koruma kartının resmi vesika olarak kabul görmemesi, geçici koruma kimliği ile e- devlet şifresi çıkarmanın mümkün olmaması, bir yerden başka bir yere seyahat ya da nakil için problem yaşamaları, dil öğrenme için yeterli altyapı hizmetinin sunulmaması, devlet dairelerinde bürokratik engellerle karşılaşmaları şikayet ettikleri ve çözüm umdukları hususlardan.

Dolasıyla MDR çalışmaları Suriyelilerin hukuki hakları tesis edildiği ve sistemden kaynaklı mağduriyetleri giderildiği ölçüde Suriyeli sığınmacılara maneviyat temelli sistematik ve kurumsal bir çalışma eşliğinde onların problemlerle başa çıkma mücadelelerine, kendi kendilerine yetebilirlik yeteneklerine ve ruhsal duygu durumlarına olumlu motivasyon kazandıracağı bilinmelidir.

Kaynakça

Cebeci, S. (2010). Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dinî Danışma ve Rehberlik, *Değerler Eğitimi Dergisi*. 8 (19) (53-69).

Demirtaş, B. (2018). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri, *Diyanet Dergisi*. Erişim: 10.12.2020. İnternet ortamı: https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=32018

Kılınçer, H. (2017). Manevi Danışmanlık ve Rehberlik(MDR) üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı, Dem Yayınları. (Ed.) Ali Ayten. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*.(19-60) İstanbul: DEM yayınları.

Koç, Başaran, Y. (2017). Sosyal Bilimlerde Örnekleme Kuramı, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (480-495). 5 (47).

Oppedal, B., Røysamb, E. (2007). Young muslim immigrants in Norway: An epidemiological study of their psychosocial adaptati-

on and internalizing problems. *Applied Development Science*. 11 (3). (112–125)

Özkan, A. (2017). Hastanelerde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri üzerine bir araştırma (Ed.) Ali Ayten. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları,* (61-101)İstanbul: DEM yayınları.

Sağır, Z. (2019). Zorunlu Göç ve Travmatik Olaylarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Editör: Ali Ayten, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Farklı Alanlardan Araştırma Bulguları ve Değerlendirmeler*, (267-285) İstanbul: DEM yayınları.

Söylev, Ö. F. (2015). Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye'de Dinî Danışma ve Rehberlik, İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi. 1(2). (287-308).

Söylev, Ö. F. (2020). *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi,* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayınları.

Göç ve Manevi Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı Görevler. Erişim: 20.11.2020. İnternet ortamı: https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/sayfa/46/.

T.C İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. Erişim: 10.11.2020. İnternet ortamı. https://www.goc.gov.tr/genel-mudurlugun-gorevleri.

Türklerle Suriyeliler Arasındaki Gerilimin Nedenleri, Etkileri ve Çözümü, Mayıs 2019, INSAMER

2020 yılı Suriyeli sığınmacı sayısı, Erişim: 08.12.2020. İnternet ortamı: https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler.

ZORUNLU GÖÇTE MANEVİ DANIŞMANLIK: AHISKALI TÜRKLER ÖRNEĞİ, ÇARPICI SONUÇLARI VE İLGİNÇ FARKLARI

Nilüfer MUTLU[1]

Giriş

Göçebe hayat süren insanlar, toprağı ekip biçmeye başladıklarından beri yerleşik düzene geçerek zengin toprak ve su kaynaklarının çevresinde yaşamaya başlamıştır. Buna rağmen toplumlar var oldukları sürece sürekli yer değiştirerek, hareket halinde olmuşlardır. Geleneksel toplum yapı ve kültürümüz yaylacı ve göçer bir soya dayandığı için hayatımızın her evresinde göç olgusunun etkilerini görmekteyiz.

Tüm toplumlarda görülen göç olgusunu en derinden yaşayan halklardan biri de Ahıskalı Türkler olmuştur.

Ahıskalı Türkler, bugünkü Gürcistan devleti sınırları içerisinde kalan Samtskhe - Cavaheti İdari Bölgesi olarak adlandırılan Ahıska bölgesinde uzun yıllar yaşamış fakat 1944 yılında Sovyet yönetimi tarafından sürgün edilmiş bir topluluktur. Ardahan, Kars, Artvin bölgesindeki Anadolu Türkçesine benzer bir dil konuşmaktadırlar ve Sünni Müslüman olan bir halktır.[2](Aydingün & Aydingün, 2014; Kars, Ardahan, Artvin bölgesindeki Anadolu Türkçesine benzer bir dil konuşan Ahıska Türkleri, kendilerine özgü Ahıska ağzı adı verilen bir dil konuşmaktadırlar. Ahıska Türklerinin ismini aldığı Ahıska Bölgesi Türkiye'nin Ardahan iliyle sınır komşusudur ve Türkiye'ye 15 km uzaklıktadır. Altı ilçeye ayrılan Ahıska bölgesi-

---

1 Doktora öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 711542006@ogr.uludag.edu.tr

2 Ayşegül Aydıngün, İsmail Aydıngün, Ahiska Türkleri, Ulusötesi Bir Topluluk Ulusötesi Aileler, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2014, 51.

nin toprakları kuzeyde Borjoma, güneyde Çıldır düzlüğüne, doğuda Borçalıya, batıda ise Acar topraklarına dayanmaktadır.[1] Türkiye'nin kuzeydoğu sınırında yer alan Ahıska bölgesi, Ardahan iliyle sınır teşkil eden eski bir Türk yurdudur.[2]

Ahıska bölgesi, dilsel ve etnik farklılıkları temsil ettiği tarihi ve kültürel alanların birleştiği yerdedir. Bölge Ahıska, Adıgön, Aspinza, Borcom, Ahılkelek ve Bogdanovka ilçelerinden oluşmaktadır. Ayrıca 5 kenti, 7 kasabası ve 250 köyü bulunmaktadır.[3]

Zorunlu Göç

Mecburi veya zorunlu göç olarak adlandırdığımız göç kategorisinde devlet, ülkesinde yaşayan bazı grup ve toplulukları sürgün veya ölüm gibi değişik yollarla bulundukları yerlerden çıkarmak ya da başka ülkelere göç etmeye zorlamaktadır (Kırım Türklerinin, Ahıskalı Türklerin Orta Asya'ya sürülmesi gibi) ya da bir başka ülkeye gitmelerini istemektedir.[4] Bu zorunlu yer değiştirme hareketlerinde bireyle devlet karşı karşıya kalmaktadır.[5] Resmi politika, bu unsurları bulundukları yerlerden atmak için ülkenin başka bölgesine göç ettirmektedir.

Göç denilince insanın aklına daha iyi yaşam sürmek için ekonomik sebeplerden dolayı gelişmiş ülke veya bölgelere gitmeler

---

1 Rasim Bayraktar, Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2000, s. 108.

2 Yunus Zeyrek, Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri, Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2001, s. 6.

3 Hasan Kanbolat, Nazmi Gül, Kafkasya'da Cavaheti (Gürcistan) ile Krasnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları, Ankara: Stratejik Analiz, Cilt 1, No 6, Ekim 2000, ss. 42-47.

4 Abdullah Saydam, "Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)", Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 4-5; Mustafa Gündüz, Nalan Yetim, "Terör ve Göç", Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı, Ankara: DİE (Yayın No: 2046) ve Sosyoloji Derneği (Yayın No: 5) Ortak Yayını, 1997, s. 110.

5 İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", Ankara: Toplum ve Bilim, 1990(50), s. 50.

gelse de, göçün bir başka nedeni de çatışma, yoksulluk, baskı ve şiddet olabilmektedir. Göçle ilgili yukarıda yapılan tanımlar daha ziyade modern insan toplumları için yapılmış bir tanımdır.[1] Ancak ele aldığımız konu gereği Kafkaslardan dünyanın çeşitli yerlerine yapılan nüfus hareketleri bu halkların iradeleri dışında gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Kafkas halklarının yaşadıklarını klasik anlamıyla göç saymama eğilimi de mevcuttur.[2] 1944 yılında Ahıskalı Türklerin öz yurtlarından başka yerlere göç ettirilmeleri yukarıda bahsettiğimiz zorunlu göç tanımına uymakla birlikte göç kavramıyla ifade edilmesi yanlış olacaktır. Tarihi sürece bakıldığında zorunlu göçlerin gözden kaçırılan bir tarafı vardır ki bu da kuşkusuz ilk zamanlar ceza sistemi olarak ortaya çıkan "sürgün" olgusunun daha sonraları sosyolojik bir boyut kazanmış olmasıdır.[3] Hayvan ve yük taşıyan vagonlara zorla bindirilerek Orta Asya steplerine gönderilen Ahıskalılar gittikleri yerlerde farklı yaşam biçimleri ile karşı karşıya kalmışlar. Nitekim Kafkasya halklarının maruz kaldıkları eylemin tanımlanması için daha farklı kavramlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kavramlardan biri de sürgün kavramıdır. Bireysel ceza olarak ortaya çıkan sürgün daha sonra birçok etnik gruplara da uygulanmıştır.[4] Ülken'e[5] göre sürgün, bir topluluğun yerinden uzaklaştırılması ve bu bağlamda "sürgün"ün çoğu kere siyasi olduğunu ifade etmektedir. Göçmenin evinden ayrılışı genellikle daha az travmatik olaylarla bağlantılıyken, sürgün edilenlerin durumu

---

1 İlhan Tekeli, Göç ve Ötesi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2011, s. 48.

2 Fethi Güngör, "Kafkasya'da Bitmeyen Soykırım ve Sürgün Soykırımlarla Dolu Bir İnsanlık Tarihi", İstanbul:8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, 2005, s. 142.

3 Adem Sağır, Sosyal Ve Tarihsel Bağlamda Oş/Kırgızistana Sürgün Edilen Batumlu Türklerin Sosyal Yapısı, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010, s. 4.

4 Serdar Sarısır, Demografik Oyun: Sürgün, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2006, s. 43.

5 Hilmi Ziya Ülken, Sosyoloji Sozlüğü, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1969, s. 270.

daha yıkıcı sosyopolitik durumlarla bağlantılıdır.[1]

Sovyet Rusya'sında 1936-1938 yıllar arasında devam eden "Büyük Terör" veya "Stalin Repressiyası" olarak adlandırılan sürgünler, siyasi sürgünler olarak geçmektedir. 1940-1945 yılları arasında uygulanan sürgün politikası ise Kafkas halklarına yöneliktir. Bu politikanın asıl amacı "Türk düşmanlığı" olmuş ve Türk soylu halklar birbirine düşman edilerek, birbirinden ayrılarak yok edilmeye çalışılmıştır. Ahıskalı Türkler açısından yaşanan sürgünün amacı, Türkiye sınırında bulunmaları ve Türk olmaları endişesiyle gerçekleştirilmiştir. Bir başka amaç ise Sovyetler Birliğinde Müslüman kimliğin değiştirilmesidir. Bütün bu eylemlere maruz kalan Ahıskalı Türkler kendi öz yurtlarından zorla göç ettirilmişler. Göç edenin kararı dikkate alınmayan, zor ve baskıya dayalı yer değiştirmeler göç sayılmayabilirler.[2] Ahıskalı Türkler dışında bölgedeki Kalmuklar, Kırım Tatarları, İnguşlar, Malkarlar, Çeçenler'in de Orta Asya steplerine sürgün edilmelerini, halkın özgür iradesi dışında gerçekleştiği için sürgün olarak nitelendirebiliriz.

1. Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Tanımı

20 yy. sonlarından itibaren Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR), öncelikle din psikolojisi başta olmakla birlikte, sosyal bilimlerde üzerinde sıkça durulan kavramlardan biri olarak görülmektedir. Bu sahayla ilgili araştırmalar günbegün artsa da manevi danışmanlık ve rehberlik ile ilgili ortak ve kapsamlı bir tanım söz konusu değildir. MDR, şartlara ve yaklaşımlara göre araştırmacılar tarafından farklı tarif edilmiştir. Ülkemizde manevi danışmanlık çalışmalarında ilahiyat ve din psikolojisi alanları ağırlıklı olarak

---

1 Salman Akthar, Göç ve Kimlik. Kargaşa, Sağaltım ve Dönüşüm, Çev. Sedef Ayhan. İstanbul: Sfenks Kitap, 2018, s. 3-6.

2 Fethi Güngor, "Kafkasya'da Bitmeyen Soykırım ve Sürgün Soykırımlarla Dolu Bir İnsanlık Tarihi", İstanbul: 8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, 2015, s. 142.

öne çıkmaktadır. Türkçe literatürde manevi danışmanlık ve rehberlik için manevi bakım, pastoral bakım/danışmanlık, manevi destek, manevi danışmanlık, dinî danışmanlık, maneviyat psikolojisi, manevi rehberlik, inanç bakım ve danışmanlığı kavramları kullanılmaktadır.[1]

Genelde insanlar karşılaştıkları problemlere tek başına çözüm bulamadıkları zaman, güvendikleri birilerinden sorunları hakkında yardım alırlar. Bu yardım bilgi, fikir ve nasihat alma gibi ihtiyaçlardır. İnsanlar yaşadıkları sıkıntıyı ve rahatsızlığı güvendikleri kişilere aktararak bu sorunlarla baş edebilme gücü kazanarak yaşamlarına devam etmişler. Jaekle ve Clebsch, manevi danışmanlığı, sorunlarla başa çıkma sürecinde danışanlara yardımcı olma, yön ve destek verme yoluyla sorunlarını çözümlemek için dinsel aktörler tarafından yapılan çalışmalar" olarak tanımlamaktadırlar.[2] Öte yandan Seyyar, manevi danışmanlığı, özellikle manevi himaye ve desteğe, korumaya ihtiyacı olan şahıslarda manevi risk ve sapma gibi sorunlara neden olan hususları inceleyen, sorunların sebeplerini, değişik etki ve boyutlarını, çözümlerini araştıran bilim dalı diye tarif etmektedir."[3]

Manevi himaye ve bakım, başta hastane, cezaevi gibi kurumlarda olmak üzere ihtiyaç duyan herkese din ve inanç konusunda her türlü manevi yardım ve destek gibi faaliyetlere verilen addır. Dolayısıyla, manevi bakım ve himaye, insanlara acılı, zor, sıkıntılı üzüntülü durumlarında, korku, yalnızlık ve ümitsizlik yaşadıkla-

---

1 Kılınçer Hatice, Tıp, Psikoloji ve İlahiyat Öğrencilerinin Türkiye'deki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarına Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi, Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 24-25.

2 W. Clebsch & C. Jaekle, Pastoral care in historical perspective. New Jersey: Prentice-Hall, s. 4'ten aktaran Ok, a.g.e., s. 38.

3 Ali Seyyar, "Manevi Sosyal Hizmetlerin İslami Çerçevesi", "Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi", Nurullah Altaş, Mustafa Köylü, "Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri" İçinde, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014, s. 127.

rında, beklenmedik değişmeler(hastalık, kaza, ameliyat, yargılanma ve askerlik, sakatlık, doğal afet vb.) gibi kritik şartlarda onlarla birlikte olmaktır. İnsanları din ve inanç bağlamında desteklemek, varsa eğer soru ve sorunlarına danışmanlık etmek; adet ve ibadetlerini yerine getirebilmelerinde rehberlik etmek, hayatlarına belirli anlam, varoluşlarına yeni bir mana kazandırmak için onlara eşlik etmek de buna dâhildir.[1]

Manevi danışmanlık, bir diğer ismiyle psikolojik danışma bireylere, amaçlarına ulaşmalarında yardımcı olan kişilerle etkileşime geçme şeklidir. Bu süreçte yardım sağlanabilecek konuları, çevresel zorluklar ve yaşam şartları ile baş etme, yalnızlık, yabancılaşma, umutsuzluk gibi olumsuz duygulara neden olan durumları kontrol etme, kişiler arasında etkili ilişki kurma yollarını öğrenme ve uygulama olarak sıralayabiliriz.

İslam dininde manevi destek ve yardım hususu, ayet ve hadislerde sıkça söz edilen konudur ve Hz. Peygamber'in (sas) örnek insan olarak modelliği de bundan kaynaklanmaktadır. Tarihi deneyim çerçevesinde dünyevi veya uhrevi hususlarda toplumda güven, itibar ve otorite sahibi olan alim, mürşit, kanaat liderleri ve öncü kişilerin manevi ve dinî değerlerden yararlanarak insanlara yardımcı olduklarına dair çok sayıda örnek biliyoruz. Bu davranış ve ameller, Müslüman toplumlarda coğrafya ve tarihi dönemlere göre başlık, uygulama ve formlar açısından farklılık gösterse de asırlarca yaygın olmuştur. Tarihi süreçte görülmüş dinsel manevi danışmanlık yöntem ve türleri, zamanımızda da geçerli olup farklı alanlarda uygulanmaktadır. Bununla birlikte, derinleşen toplum-

---

[1] Ömer F. Söylev, Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Ankara 2020, s. 70; Aslan Karagül, Manevi Bakım, Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi "Hollanda Örneği" . Dini Araştırmalar, 15 (40) , Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/da/issue/4477/61713, 2012, s. 7; Harun Işık, Ceza İnfaz Kurumu Bağlamında Manevi Rehberliğin Teorik Temelleri: İngiltere ve Türkiye'deki Uygulamaların Karşılıklı Olarak Değerlendirilmesi, 1. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi (pp.215-237). İstanbul, 2016, s. 223.

sal kırılma ve dönüşümlere göre değişen ihtiyaçlar, yeni yöntem ve uygulamaları gündeme getirmektedir. Uzmanlara göre, modern anlamda manevi danışmanlık, danışan ile danışman arasında daha kapsamlı ve daha nazik anlayış bazında yapılan danışmanlık şekli ve metodu olup psikoloji alanındaki danışmanlık hizmetlerinde çoğu zaman ihmal edilen din ve maneviyat boyutlarına da önem verilmektedir. Söz konusu bağlamda ilk teorik polemikler ve akademik tartışmalar 19. yüzyılda Hıristiyan Batı ülkelerinde başlamıştı. ABD ve İngiltere'de değişik platformlarda görülen teorik tartışmaların ardından zamanla bu yönde kurumsal, örgütsel ve pratik adımlar atılmıştır. Halen dünyanın birçok ülkesinde hastane, cezaevi, huzurevi, değişik eğitim kurumları, aile destekleme birimleri ve diğer kamu kuruluşlarında farklı dinlere mensup danışmanlar manevi danışmanlık hizmeti vermektedirler. Ülkemizde, manevi ve ruhsal sorunlar yaşayan fertlere manevi açıdan yardımcı olmak için değişik sosyal alanlarda manevi danışmanlık hizmetlerini yaygın hale getirilmesi hedeflenmektedir ve bu uygulamanın bizde yeni olması nedeniyle, içinde bulunduğumuz süreç oldukça önemlidir. Çünkü kurumsal, hukuki, toplumsal, dinsel ve manevi kaynaklı sorunların çözümü, hafifletilmesi ve rehabilitasyona yönelik etkili manevi danışmanlık uygulamalarının, gerçekçi ve sistematik altyapıya oturtulması gerekmektedir.

Modern çağda insan, aşırı karmaşık ve çok hızlı günlük yaşamın zor şartları içinde çelişkili sosyal rol ve çok katmanlı toplumsal ilişkilerle muhatap olmaktadır. Çalışma koşullarının yıpratıcı ve yorucu dinamizm ve temposu, topyekûn adaptasyon ve uyum sağlama yarışı, maddi problemler, toplumsal kırılmalar, mesleklerin ve branşların hızlı şekilde değişime uğrayarak iç içe geçmesi, gündelik yaşamın yüklediği farklı sorumluluklar yüzünden manevi ve dinî yaşantı ile yaşam tarzları arasında boşluk açılmakta ve bunu derinleştirmektedir. Çağdaş yaşam şartları çok katmanlı sonuçlara yol açtığı için insanlar sürekli depresyon, kaygı ve stres gibi olum-

suzluklarla karşılaşmaktadırlar, ayrıca ruhsal sıkıntı ve krizleri yönetmek, dengeli, tutarlı ve anlamlı bir hayat inşa etmek olanakları sağlamak ise daha da zorlaşmaktadır. Bugünkü şartlarda manevi ve psikolojik sorunları aşmak için insanların profesyoneller ve uzmanların desteğine gittikçe daha fazla muhtaç oldukları açıktır. Bu nedenledir ki Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) bir hizmet olarak manevi ve dinî destek sağlama arayışı, bugünkü şartlarda önemli ve gerekli bir adımdır. Manevi danışmanlık, bu kapsamda verilen sosyal hizmetlerden biri olarak önem arz etmektedir. Son beş yılda, özellikle dinî ve manevi değerlere bağlı olan insanların ihtiyaç ve beklentilerine uygun olarak manevi danışmanlık ve rehberlik uygulaması için kurumsal ve akademik altyapı sağlama çalışmaları söz konusudur.

Çağdaş yöntem ve hizmet olarak manevi danışmanlık uygulaması, kurumsal kökeniyle Batı Hıristiyan toplumlarına bağlıdır. Özellikle İkinci Dünya Harbi'nden sonra ruhsal yıkım, manevi krizler ve varoluşu manalandırma gayreti bağlamında psikolojik danışmanlığa ve desteklere yoğun talip ve ihtiyaç görülmüştür.[1] Hıristiyanlık tarihinin ortaya koyduğu üzere, manevi danışmanlık şu veya bu inancın değişik mezheplerinde her zaman uygulanmıştır. 19. yüzyılda psikolojinin bilim dalı geliştikçe, meselenin dinî boyutuna dikkat çekilmiş ve inançlara bağlı eğilimler ortaya çıkmıştır. Dinin bu alandaki etkisine dair tartışmaların, Amerikan Psikoloji Derneğinin (American Psychological Association -APA) kuruluşuyla birlikte başladığı söylenebilir. Şöyle ki adı geçen dernek, ekol ve teori olarak psikolojide din ve maneviyat boyutunu tartışmaya açmıştır ki bugün gelinen noktada bu mesele, kritik öneme sahiptir. Söz konusu dernek bünyesine yapılan polemik ve tartışmalar sonucunda manevi danışmanlık dernekleri kurulmuş ve saha ça-

---

1 Serap Nazlı, Kapsamlı Gelişimsel Rehberlik ve Psikolojik Danışma Programları, 2.b., Ankara: Anı Yayınları, 2005, s. 2.

lışmaları başlatılmış, aktif manevi danışmanlık hizmeti verilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda halen ABD'de sağlık kurumları, cezaevleri, huzur evleri, sosyal hizmet merkezleri, okullar ve benzeri kurumlardan gelen istekler üzerin manevi ve dinî destek hizmeti sağlanmaktadır. Manevi danışmanlığı çağdaş uygulama ve hizmet şeklinde gelişmesi, başta Almanya ve İngiltere olmak üzere Batı Avrupa'da görülmüş, şimdi ise coğrafyası daha da genişlemiştir, ayrıca bu alandaki pratikle ABD'de yapılan çalışmalar arasında önemli bir zaman farkı olduğu söylenemez. Çoğu Hıristiyan olan manevi danışmanlar bu coğrafyada değişik kurumlarda, ayrıca sağlık, eğitim, çalışma alanlarında, ayrıca travma, mağduriyet, kriz vb ile başa çıkma, hayatı anlamlandırma gibi konularda hizmet sunmaktadırlar.

İslami gelenekte toplum (ümmet, cemaat) olarak sürekli birliktelik vaaz edilirken müminlerin, ferdi cihetten de hayatlarına mana kazandırmaları ve manevi olarak kendilerini geliştirmeleri teşvik edilmiştir. Toplumsal birlik ve beraberlik, cemaatle yapılan ibadet, ayinler, selam verme, güzel konuşma, hak ve adalete bağlılık, kötülüklerden sakınma, hasta ve yaşlı ziyareti gibi yalnızlığı gideren hareketler bunun örneklerdir. Buradaki temel düşünce, söz konusu değerler, davranış ve aktivitelere bağlı olan müminlerin, kriz ve kırılma sırasında veya günlük yaşamda kendilerini yalnız ve çaresiz hissetme ihtimalinin çok daha düşük olacağıdır.

İslam dini, Kuran ayetleri ve hadislerle maneviyat yönünde yardımcı olmayı açıkça buyurmaktadır. Hz. Peygamber'in (sas) de bu yolda şahsen numune olduğu görülmektedir. Tarihi tecrübenin de ortaya koyduğu üzere, dünyevi veya uhrevi hususlarda toplumun güvenini kazanmış alim, mürşit ve öncü kişiler, manevi ve dinî kaynaklardan yararlanmak suretiyle Müslüman toplumlar içinde insanlara yardım etme ve hayrı faaliyetlerini, coğrafya ve tarihi süreçlere bağlı şekilde değişik biçim, tanımlama ve uygulamalarla aralıksız olarak sürdürmüşlerdir. Tarih boyunca devam eden dinî

birikim olarak bu manevi danışmanlık yöntemi ve modelleri, farklı şekillerde günümüzde de devam etmektedir. Bununla birlikte, meydana gelen toplumsal gelişmeler ve kırılmalar, ortaya çıkan ihtiyaçlara göre yeni manevi dayanışma ve yardımlaşma modelleri ve yöntemleri de şekillenmiştir. Modern içeriğine gelince, uzmanların yaptığı değerlendirmelerde manevi danışmanlık, danışan ile danışman arasında daha geniş kapsamlı ve daha nazik bir anlayış temelinde sağlanan danışmanlık çeşidi olarak nitelendirilmektedir ki burada psikolojik danışmanlıkta çoğu zaman ihmal edilen dinî inanç ve maneviyat boyutu da dikkate alınmaktadır.

Söz konusu bağlamda modern anlamda ilk akademik tartışmalar, XIX. yüzyılda Batı'da, ayrıca Hıristiyan çevrelerde gündeme gelmiş ve toplumsal önem kazanmıştır. ABD ve İngiltere'de yapılan teorik tartışmaların ardından kurumsal ve örgütsel bazda adımlar atıldığı görülmektedir. Halen dünyanın değişik ülkelerinde sağlık kuruluşları, eğitim kurumları, cezaevleri, sığınma merkezleri, aile destekleme teşekkülleri ve başka kamu kuruluşlarında farklı inanca sahip danışmanlar manevi danışmanlık hizmeti vermektedirler.

Bilindiği gibi Hz. Muhammed (sas), aile sorunlarını çözme, tövbe etme ve ruhsal çare arama, yaşantıyı anlamlandırma, ahlak, akide ve itikat ilkeleri inşa etme, hastalıkta veya ölümde acıyla başa çıkma gibi dünyevi veya uhrevi yönde desteğe muhtaç olanlara vahiylerle yol göstermiş, bazen gündelik hayatın akışı içinde yardım etmiştir. Öte yandan, Hz. Peygamber'in değişik yaştan olan (çocuk, genç, olgun, yaşlı) farklı kişilerle sözlü iletişimi sadece tavsiye ve nasihatle sınırlı değildi, bunlar aynı zamanda esin kaynağı teşkil eden vecizeler, bilge sorular ve temsil gibi unsur ve özellikler de taşıyordu.[1] Dolayısıyla insanlar, sadece inanç öğretisinden değil, hem de düşünsel kaynaktan da etkilenmişlerdir.

---

[1] Ömer F. Söylev, *Dinî Danışma ve Rehberliğin Teolojik Temellerine İslamî Yaklaşım,* Diyanet İlmi Degi, 53-(2), 2017, s. 87-93.

İnsanlığın modern dönemde yaşadığı sorunlar, eskiye göre çok daha çok boyutlu olup dinamik gelişmelerle birlikte ağır kırılmalar yaşanmaktadır. Bir yandan bilim ve teknolojideki atılımlar, yaşam şartlarında kolaylık ve konfor sağlarken, bununla birlikte olumlu kazanımların negatif yan etkileri ortaya çıkmaktadır, ayrıca toplumun aşağı yukarı her kesimi, ruhsal çalkantı ve manevi krizlerle adeta karşı karşıyadır. Farklı global, bölgesel, kültürel, sosyal, etnik faktörler neredeyse her yaştan bireyin yaşamını önemli derecede etkilemekte, toplumsal hayatı çok karmaşık, çelişkili ve sorunlu hale getirmektedir.[1] Sosyal hayatın kalıcı şekilde bu kadar karmaşık ve kırılgan olması, bireylerin iç dünyasında değişik manevi travmalara yol açmaktadır. Siyasi, ekonomik, kültürel ve manevi açıdan sürekli değişimlerle karşılaşan insanlar ve toplumlar, ciddi bunalımlar yaşamaktadır, modern yaşam sorgulanmakta, dinî inanç, ahlak ve maneviyatla ilgili olarak insanların değer yargıları ve arayışları da değişmektedir. Böylesine dinamik gelişme ve değişim coğrafi ve siyasi sınırları kaldırmakla birlikte insanlar arasındaki ilişkilerin, sosyoekonomik kurumların ve toplum örgütlerinin tanımı ve işlevleri de değişmektedir. Geleneksel manevi ve ahlaki değerler, kriterler ve yargıların sınırları belirsizleştiği gibi, bunlar sorgulanarak yeniden yapılandırılıyor.

Türkiye ile sınırlı olmayıp küresel boyutlarda baştanbaşa modern dünyanın her tarafında görülen baş döndürücü ve hızlı değişim ve dönüşümün sosyal ve manevi sonuçlarını araştırmak için sosyolojide, antropolojide, değişik sosyal bilimlerde ve teolojide yeni yaklaşımlar kaçınılmaz olmuştur. Çünkü dinin, gündelik yaşantıyı yoğun şekilde sardığı Türkiye gibi ülkede geleneksel zihniyet ve maneviyatı muhafaza eden toplumun yaşadığı şok, anomali veya travma şeklinde tanımlanabilecek çok sayıda gösterge, artık sosyokültürel ve

---

1 Metin Pişkin, "Türkiye'de Psikolojik Danışma Hizmetlerinin Dünü, Bugünü ve Yarını", Türkiye'de Eğitim Bilimleri: Bir Bilanço Denemesi, ed. Muhsin Hesapçıoğlu-Alpaslan Durmuş, Ankara: Nobel Yayınevi, 2006, s. 457.

manevi hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Öte yandan, modernleşme sürecinde yaşanan gelgitler ve önemli varoluşsal sorunlar, araştırmacılar arasında yeni tartışma ve arayışların da kapısını açmıştır. Bu süreçte, gündelik yaşamda benimsenmiş içkin algı kalıpları da geleneğe dâhil edilmiş ve dönüştürülmüştür. Bu bağlamda fertlerin içinde doğdukları, yer aldıkları, katıldıkları, günlük toplum yaşamında, kendilerini farklı bir çevre içinde kanıtlamak sorumluluğu ile karşılaştıkları araştırmacıların dikkatini çekmektedir.[1] Modern toplumun başlıca özelliklerinden biri, ailenin küçülmesi ve aile bağlarının asgari düzeye düşmesidir ki örneğin göçmen grupları bu nedenle aile dayanışması açısından iki kat zorluk yaşanmaktadır. İş bölümü ve uzmanlaşma derinleşerek geliştikçe, üretim, etkinlik ve hizmet alanları arttıkça, sosyal işlevler daha detaylı hale gelmiştir, ayrıca statülerde farklılaşma belirgindir, hâliyle sosyal mesafeler artmış, dikey ve yatay sosyal dinamizm kanalları azami derecede açılmış, geleneksel değerler esnemiştir. Toplumsal düzenin ve gündelik hayatın değişmesi ve iş bölümünde yoğun farklılaşma sonucunda yeni hizmet sahaları ortaya çıkmıştır. Toplumlarda çalışan, öğrenci, işsiz, dar gelirli, çocuk, genç, kadın gibi farklı hizmetlere muhtaç değişik gruplar meydana çıkmıştır. Aynı zamanda özel bakıma, ilgiye ve korunmaya ihtiyacı olan ve yine özel yaklaşım ve hizmet gerektiren hasta, hasta yakını, engelli, özürlü, yaşlı, mağdur, göçmen, sığınmacı, suçlu, suça eğilimli, şiddete maruz, mahkûm, mahrum vb. farklı kümeler söz konusudur.

Diğer taraftan, modern dünyada kurumların teşekkülü, işleyişi ve kurumlar arasındaki etkileşiminde bilimin düzenleme işlevine rağmen, insanın "aşkın varlık" ile ilgili inançları, onun irrasyonel ve metafizik değerlerini, sosyoekonomik düzen ve kozmosla ilgili düşüncelerini ve ahlaki ilkelerini de etkilemektedir. Bunun sonucunda dinin anlam ve kimlik oluşturma gücü, öncelikli ve asli işlev-

[1] Necdet Subaşı, Gündelik Hayat ve Dinsellik, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, ss. 12-13.

lerinden biri olarak varlığını fark ettirmektedir. Başka bir deyimle din, önemli derecede sübjektif yöne çekilerek ferdi yaşam tarzının ifadesi olarak varlığını sürdürse de, modern toplumda insan hayatını, birçok açıdan derinden etkilemeye devam etmektedir. Diyebiliriz ki dinin bu etkisi ve işlevi, modern hayatın maddi dayatmalarına, psikolojik ve sosyal krizlerine karşı yanıt özelliği taşımaktadır. Bunun nedeni, dinin tutarlı bir kimlik modeli ve yaşam tarzını tanımlamak yoluyla, bireyin kimlik arayışını ve bütünlüğe ulaşma gayretini desteklemesidir.[1] Artık sosyolojide, tamamen bütünleşmiş, olgun ve sağlam bir insan kişiliği oluşturmanın, dinin başlıca işlevi olduğu da kaydedilmektedir.[2] Bundan dolayıdır ki, hem ferdi ve sosyal kimlik tarifinde, hem de dünyadaki her türlü psikolojik ve sosyal faaliyetlere ve hedeflere yönlendirmede dinin çok kuvvetli etkileme potansiyeli vardır.

Dinin bir diğer fonksiyonu da insanları manevi travma ve kriz durumlarında koruyucu olmasıdır. Yaşamın değişik zorluklarını aşmak ve sorunları çözmek için dinin sağladığı manevi destekle mukayese edebileceğimiz başka fenomen yoktur. Bu yüzden fertlerin ve toplumların yaşantılarında aşırı zorluk ve sorunlarla başa çıkma durumları gibi danışma ve rehberliğe azami seviyede ihtiyaç olduğunda dinî inanç, değer, söylem ve uygulamalara başvurmak ihtiyacı da belirgin seviyede artmaktadır. Bunun başlıca nedeni ise dinî inancın, günlük yaşam ve durumlara ilişkin deneyimi pekiştirmesi, moral aşılayarak bireyin güven duygusunu kuvvetlendirmesidir. Gündelik yaşam bakımından ele alırsak din, mümin kişiye birçok anlamda güven vermekte, güvenlik sağlamakta, huzur ve manevi rahatlık telkin ederek böylece kişisel ve toplumsal yaşam için ahlaki ve pratik çözümlemeler sunmaktadır.[3]

---

1 Veysel Uysal, Türkiye'de Dindarlık ve Kadın: Geleneksellik Çağdaşlık Bağlamında, İstanbul: Dem Yayınları, 2006, ss. 12-13.

2 Hayati Hökelekli, Din Psikolojisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 110.

3 Uysal, a.g.e. s. 13.

Fakat dinî inançlar, mistik deneyimler, manevi doktrinler ve kutsal temel üzerinde geliştirilmiş şifa yöntemleri insanların hayatında binlerle yıldır yer almış olsa da, belirli dönemde yaygın hale gelen ve kesin sınırlarla vurgulanan din - bilim ayrımı yüzünden varoluşun vazgeçilmez bir parçası olan din ve maneviyat hususu, pozitivist bilimsel yaklaşımla uzun süre göz ardı edilmiştir. Toplumlarla ilgili bilimsel araştırmalarda maneviyat hususu, çoğunlukla ihmal edilmiş, şahıslara ait özel konu olarak kabul edilerek psikoloji incelemelerinde ve klinik deneylerde esasen göz ardı edilmiştir. Oysa kendi inançları ve manevi değerleri açısından insanların sabit dirençleri araştırmacıların dikkatini çekmiştir ve sonuçta bu konuların belirli bilim dallarında sıkça ele alındığı görülmektedir. Çağımızda birçok psikolog, psikolojik travma ve bozuklukların tahlil, değerlendirme ve çözümünde maneviyat faktörünü hesaba katmak gerektiğinden emindir. Fertlerin ruhu ve manevi dünyasında önemli yere sahip olan dinî inançların, yaşam boyu dengeleyici, düzenleyici ve tatmin edici işlevleri inkar edilemez.[1] Dolayısıyla ihtiyaçların, değer yargılarının ve beklentilerin aralıksız olarak değiştiği bugünkü ortamda, içine düştükleri ruhsal girdap ve manevi sıkıntılardan kurtulmak veya bir şekilde bunlarla birlikte yaşamaya alışmak, bireysel huzura kavuşmak, topluma ayak uydurmak, ayrıca kolektif dayanışma sağlamak bağlamında insanlar için dinin önemli işlevi hesaba katılmalıdır. Üstelik neticede toplumsal ve evrensel barış ve istikrarın sağlanması bakımından da dinin çok boyutlu rolünü doğru değerlendirmek ve dikkate almak gerekmektedir.

2. Araştırmanın Amacı ve Metodu

İnsan davranışlarını inceleyen araştırmalarda daha önceden belirlenmiş sınırlayıcı yöntemlerin yerine insan tabiatına uygun

---

[1] Suat Cebeci, Dini Danışma ve Rehberlik, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012, s. 61.

nitel yöntemlerin kullanılması daha isabetlidir. Nitel araştırma, insanların kendi deneyimlerini nasıl yorumladıklarını ve algıladıklarını anlamamızı sağlar.[1] Bu çalışmanın amacı, eskiden günümüze zorunlu göçler yaşamış Ahıskalı Türklerin göç süreci ve sonrasında hangi manevi danışmanlık yöntemlerinden faydalandıkları, sahip oldukları manevi değerlerin tespit edilmesi, topluma yansıması ve doğurduğu sonuçların incelenmesidir.

Bu çalışmanın güzergâhını belirlemek, içeriğini zenginleştirmek adına 11 kişilik katılımcı ile bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada sadece yarı-yapılandırılmış mülakat uygulanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmede cevaplar ses kayıt cihazlarıyla kaydedilerek deşifreleri yapılmıştır. Katılımcıların 4'ü – 1944 Ahıska'dan sürgün edilenler teşkil etmekte, diğer 6 kişi ise Fergana Olaylarını yaşayan kişilerden seçilmiştir. 50-86 yaş aralığındaki katılımcıların cinsiyet dağılımları birbirine eşittir değildir: 6 – kadın, 5 – erkektir.

Çalışmada, araştırmanın amacına uygun olarak saptanmış ana ve alt temalar oluşturularak yarı yapılandırılmış görüşmeler ile derinlemesine incelenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme yönteminde araştırmacı sorulara aldığı cevapları derinleştirmek ve aldığı cevaplardan yola çıkarak yeni temalara göre ilave sorular sorabilmektedir. Görüşmenin amacı bireyin iç dünyasına girerek onun bakış açısını anlamak, deneyimlerini, tutumlarını, yorumlarını ve tepkilerini algılamamıza hizmet etmektedir.[2]

3. Bulgular ve Yorumlar

İnsanlar var oldukları süreçte, zaman zaman bir yerden başka yere ya kendi istekleri ile ya da zorla gitme durumunda kalmışlardır. Bu durumların nedenini: siyasi, ekonomik, eğitim, savaş olayları şeklinde sıralayabiliriz. Bu insanlar sadece siyasi sosyal veya

---

1 Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, Sosyal Bilimler Nitel Araşatırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayınları, 2018, s. 38

2 Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, a.g.e. s. 130.

ekonomik yönden etki altında kalmayıp bir de psikolojik olarak etkilenmişlerdir. Göç eden grup göçe zorlandıysa giderken içlerinde taşıdıkları duygu bozukluğu, gittikleri yerde aidiyet duygusu, topluma katılma ve bütünleşme sıkıntıları yaşamalarına sebep olmuştur. Mekânsal değişikliğe karşılık gelen göç, bireyin psikolojik durumunu etkileyen bir olgu olduğunu, bireyin gerilim, stres ve psikolojik travma yaşamasına yol açmakta olduğunu aktaran Cüneyd Aydın'a göre özellikle zorunlu olarak yapılan göçün birey üzerindeki etkisi gönüllü göçten temelde daha farklı hem de daha travmatik olmaktadır.[1]

Katılımcıların manevi danışmanlık hizmeti için tercih ettikleri kişi, grup ve kurumlar bize manevi danışmanlık uygulamasına yönelik olması gereken model hakkında fikir verecek, var olan uygulamayı kendi içinde değerlendirme imkanı sunacaktır. Verilere göre bir kısım cevaplarda temelde yakın çevrenin tercih edildiğini görüyoruz. Bunun temel sebebinin güven duygusu olduğunu da görmekteyiz. Tercih edilen ve tercih etmeyi istemeyecekleri cevapları birlikte düşündüğümüzde ilk söylenmesi gereken şey katılımcıların manevi danışmanlıkta tercih ettiği kişi-grup güven vermesi gerekmektedir ki bu da cevaplarda yakın çevre ve aileye tekabül etmektedir. Ayrıca manevi danışmanlık desteği için devlet kurumlarına başvuranların olmadığını görmekteyiz.

4. Araştırma Verilerinin Değerlendirilmesi

Elde edilen veriler metin analizine dayalı olarak 3 tema üzerinden analiz edilmiştir.

---

[1] Cüneyd Aydın, "Göçmenlerin Karşılaştıkları ve Neden Oldukları Bazı Psikolojik Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Analiz", İstanbul, 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi üzerinde Beşeri ve Soyal Bilimler(İBAD) 2017, s. 307.

4.1 Ahıskalıların Sıkıntılarını Aşmada ve Yaşadıklarını Anlamlandırmada Başvurdukları Bazı Dinî Kavramlar

İnsan yaşamında ekonomik sıkıntı, doğal afet, kaza, ailevi sorunlar, zorunlu göç olayları gibi sıra dışı zorluklarla karşılaşma durumları değişik açılardan ele alınabilir. Genelde bu durumlarda insanlar kendilerini çaresiz ve sıkıntılı hissederler, gerçeği algılama ve karar vermekte ciddi sorun yaşarlar. Ancak hayat devam ettiği için bireyler, bu zorlukların üstesinden gelmek ve yaşamını sürdürmenin yollarını arama çabası içine girerler.[1] 1944 sürgünü ve 1989 Fergana Olayları'nı yaşayan Ahıskalı Türkler karşılaştıkları aşırı zorluk ve travmalarda, olup bitenleri anlamlandırmak için doğal olarak dini/manevi referanslarla desteğe muhtaç kalmışlardır. Soğuk kış mevsiminde, erkekler Almanya savaşındayken çoğunluğu yaşlı, kadın ve çocuklar olarak topyekûn sürgüne maruz kalmış ve sonrasında oldukça geniş coğrafyaya dağıtılmış, baskı ve ayrımcılık görmüş, haksız ve keyfi cezai muameleye tabi tutulmuşlardı, hak ve özgürlüklerinin asgariye indirilmesi yanında açlık, hastalık, soğukla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Bütün bunları neden yaşadıklarını idrak etmek, anlamlandırmak ve sıkıntılarının duygusal yönünü kontrol etmek bağlamında onların tutundukları dini/manevi referanslı[2] bazı kavramlar tespit edebiliyoruz. Dolayısıyla manevi danışmanlık zor durumda kalan ve yaşadıklarını anlamlandırma çabasına giren bireylere dini/manevi referanslarla destek verilmesidir.

Araştırmamız kapsamında kaynak kişilerin sürgün, bunun nedeni, sürgün sırasında ve sonrasında yaşanan zorluklar ile ilgili anlatım ve aktarımlarına baktığımızda, katılımcıların hayatlarına devam etmede yardımcı olabilecek dinî referanslar içerisinde "ka-

---

1 Naci Kula, Manevi Danışmanlıkta Kullanılan Bazı Dini Kavramların Anlam Alanı ve Fonksiyonelliği, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Ed. Ali Ayten-Mustafa Koç-Nuri Tınaz, İstanbul: DEM Yayınları, 2016, Cilt 1, s. 45-46.

2 Ali Ayten, a.g.e. , s. 65.

der (alın yazısı)", "imtihan" kavramlarına sıkça başvurdukları görülmektedir. Görüşmeye katılan kişilerin çoğunun, yaşadıkları sürgünü kader olarak algılamakta olduğu gözlemlenmiştir. İnsanlar, yaşadıklarını Allah tarafından takdir edildiğine, kaderin (feleğin) işi olduğuna inanmaktadırlar. Başvurulan bu kavramın insanların, kesin nedenini bulamadıkları sıkıntılarını aşmasında etkili olduğu gözlemlenmiştir. Sürgün faciasını yaşayanlara resmi olarak suçlama yapılmamıştı, tatminkâr siyasi, toplumsal, etnik, dinî veya başka gerekçe açıklanmamıştı, ayrıca onlar, bunu neden-sonuç bağlamında değerlendirip bilinçli şekilde kavrayabilmeleri için yeterli bilgi, kaynak, milli bilinç, siyasi birikim, eğitim düzeyi ve dil potansiyeline sahip değillerdi. Bu eksikler yüzünden algılama, idrak, mantıklı tahlil ve değerlendirmenin yerini, öncelikle ötekileştirme ve çarpıtma yoluyla Ahıskalılar, hakla haksızlığı, keyfi devlet yönetimi ile onun kurbanlarını kader kavramında tek olgu halinde kabullenmişlerdir.

Manevi danışmanlıkta, insanların yaşadıkları olayları anlamlandırmaları için kullanılan "kader" kavramı, Allah'ın yarattıklarına ilişkin tasarım ve doğa kanunlarının işleyişini ifade eder. İnsanlar, istemedikleri, yıkıcı ve beklenmedik bir durumla karşılaştıklarında bunu, Allah'ın takdiri olarak nitelendirmekteler, aynı zamanda Allah'a sığınarak onun kendilerini koruyacağına inanmaktalar ve sorunu çözme sorumluluğunu Allah'a yükleyerek savunma mekanizmasına dönüştürmekteler.[1] Edindiğimiz örneklerde de yaş, cinsiyet, meslek ve eğitime bakmaksızın katılımcıların çoğunluğu, sürgün olayına kaderci bir bakışla yaklaşmaktadır. Ahıskalı Türkler yaşadıkları sürgünleri sonraki kuşaklara aktarırken "yaşadıklarından ders çıkarma, ibret alma" ve "şimdiki durumlarına şükretme" anlayışıyla karşıladıkları için bu sürgünleri travmatik olay olarak algılamamış, yaşadıkları zulmü "Allah'ın takdiri" olarak nitelendi-

[1] Naci Kula, a.g.e. , s. 52.

rerek sabırla karşılamışlardır. Katılımcılardan L.U.(90 yaşında, kadın) anlattıklarından:

"Bu sürgünü Allah'tan bilmek gerek. Bu Allah'ın takdiri, yazgısıdır. Bu sürgünü anlatmakla olmaz, anlamanız için görmeniz gerekiyordu. Bu ne hikmet bir işti. Bir tarafta savaş var, diğer tarafta ise inanlar sürgün ediliyor. Göreçek günlerimiz varmış. Şükür yine halimize şükür".

Başka bir katılımıcının (M.A. 60 yaşında, erkek) ifadesiyle:

"Her şey Allah'tandır, kaderdir. Büyüklerimiz ayağına taş değe Allah'tan bilirlerdi. Dua okur, Allah'ın birliğine hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanırdık."

Sürgünü yaşamış nesil için Stalin, Sovyet rejimi, devletin karar ve uygulamaları, bir padişahın hükmünden farksızdır ve bu durumda yüzyılların geleneği ve sadık tebaa zihniyetiyle asi olmanın, intikam gütmenin de yeri olamaz. Örnekleri yorumlarken bunun yaşamı, sosyal uyumu, ruhsal dengeyi ve manevi huzuru da olumlu etkilediğini söyleyebiliriz.

4.2 Ahıskalı Türklerin Sürgün Faciasını Atlatma Çabaları

Ahıskalı Türklerin sürgün sonrasında hayata nasıl tutunduklarına dair aldığımız verilerden yola çıkarak önemli toplumsallaşma araçlarından sayılan ailenin, onlar için en önemli işleve sahip olduğunu görebiliyoruz. Toplumda var olan norm, gelenek ve adetlere göre yaşayan Ahıskalı Türklerde aile bağları oldukça güçlüdür. Modernizasyon, uzun süre Ahıskalıların patriarkal büyük aile geleneğini ortadan kaldıramamıştır. SSCB dağılana kadar büyük çoğunluğu kırsal kesimde oturan Ahıskalılar arasında, kentlere göç hep sınırlı kalmış, böylece ailelerin sülaleler halinde imkanlar çerçevesinde aynı yerleşimlerde kalmaları da manevi dayanışma şeklini almıştır. Ayrıca genelde Ahıska'daki köylerinden olanlar bazında köylü dayanışması, evleneceği eş, ikamet yeri (mahalle, yerleşim, hatta vilayet, ülke) tercihinde akraba ve köylüsüyle beraberlik kararlılığı dikkat çekmektedir. Görüşüne başvurduğumuz

kişiler, zor günlerini aile dayanışmasıyla atlattıklarını ifade etmektedirler. Katılımcılardan D.C(55 yaşında, kadın) :

"*Sürgün sonrasında bize moral veren, bizleri ayakta tutan aile büyüklerimizden almışız. Birlik beraberlik, birbirlerine destek çıkarak bütün bunları atlattık. Mesela birisi hasta olduğunda onu ziyaret ederiz, ona destek oluruz. Bütün köylerde bu böyle olur*"...

Verilen cevaplarda en büyük gücü Allah'tan aldıklarını, birlik ve beraberlik içinde yaşadıklarını, ölenlerin şehit olduklarına inandıklarını ve çalışmayı, emeği ibadet derecesine getirerek ayakta kaldıklarını dile getirmektedirler. Örnek verecek olursak katılımcılardan R.R.(55 yaşında, erkek) söyle ifade etmiştir:

"Ahıskalı Türkler çok çalışkan bir millettir, bir ve beraberlik içinde yaşarlar. Göç ettiğimiz her hangi bir ülkede çalışarak ayakta kalmayı başardık"...

Bununla birlikte Ahıskalılar, yaşadıklar aşırı olumsuzlukları, "şükür" duygusuyla atlatmayı başardıklarını vurgulamışlardır. Zaten manevi danışmanlıkta etkili dinî kavramlardan biri de "şükür" kavramıdır. Şükür bireyin insanlara, doğaya ve Allah'a karşı bir teşekkür etme şeklidir.[1] Şükrederken insan, hayattan memnuniyetini, yakın ve uzak ilişkilerden tatmin olma duygularını; ailenin, doğanın ve hayatın kendisine ihsanlarını takdir etmekte, itaat göstermektedirler.[2] Ahıskalı Türkler, şükrederken ayrıca sürgün sırasında ve zorunlu iskan döneminde yaşananları kolektif belleklerinde tutukları için 'beterin beteri olduğu' bilinciyle hareket etmişlerdir.

4.3 Manevi Danışmanlığın Ahıskalı Tüklerdeki Modeli

İnsanlar yaşadıkları aşırı zorlukların üstesinden gelmek ve sağlıklı çözüm yolları bulmak için manevi desteğe ihtiyaç du-

---

1 Hökelekli Hayati, Psikoloji, Din Ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler, İstanbul: Dem Yayınları, 2013, s. 141.

2 Naci Kula, a.g.e. s. 55.

yarlar. Bu noktada danışan-danışman/danışılan ilişkileri üzerine kurulu olan manevi danışmanlık ve rehberlik desteği gerekmektedir. Bu desteğin, genellikle güven veren kurumlardan, otoritelerden gelmesi beklenir, oysa Ahıskalı Türklerde bu desteğin farklı şekilde karşılandığı görülmektedir. Durumuna göre aile, sülale, akraba ve arkadaş çevresi, önemli şahıslar, dünya görmüş deneyimli kişiler, yaşlılar, din adamları ve öğretmenlerin bu ihtiyaçları karşıladığı, manevi desteğin bununla sınırlı kaldığı görülmüştür. Araştırmaya katılan kişilerin kritik zor durumlarda başvurdukları kişilerin de daha çok güven duydukları, inandıkları yakın çevreden oldukları tespit edilmiştir. İnsanların, yaşadıkları birçok olumsuz duygulardan kurtulmak ve sıkıntılarını gidermek için başvurdukları kişilerin etkin özellikleri ve örnek tarafları güvenilir, sabırlı ve hoşgörülü olmalarıdır. Onların tavsiye ve telkin ettikleri sabır, temel dinî ve manevi kavramlardan biridir. Çünkü sabır, Hökelekli Hayati'nin da ifade ettiği gibi "özü itibarıyla zorlu, dert ve belaya uğrayan kimsenin öfke ve isyan duygularına kapılmaksızın herhangi bir şikayette ve isyanda bulunmaksızın dirençli olması, telaş ve acele etmemesidir"[1] Katılımcıların çaresizlik ve korkularını aşmak için, yaşadıkları felaketi sabır ve itaatle karşıladıklarını, ayrıca aile büyükleri, yaşlılar, kanaat liderleri ve hatta mezalimin bir parçası olan memurların tavsiye, telkin ve talimatlarına uyduklarını, çoğunlukla kendi yaralarını kendilerinin sardıklarını ve bunun sonucunda duruma alışıp acı gerçeklerle barıştıklarını ifade edebiliriz. Burada başlıca manevi ve dinî destek kaynağı, Allah'a, devlete (padişaha, siyasi otoriteye, partiye vb) ve kadere asi olmayıp kabullenmenin kolektif bilince yerleşmiş olmasıdır. Ayrıca katılımcılardan Livaza Uravelli bütün bu olumsuzluklara nasıl göğüs gerdiklerini açıklayan bir dörtlükle şöyle ifade etmektedir:

---

[1] Hökelekli, a.g.e. s. 117.

Adem Aleyh-es Selam'ın hüviyetiyiz,
Peygamberin ümmetiyiz
Muhammet gibi şanımız var
Neden korkuyoruz...

Katılımcıların çevrelerinde dinî bilgisine ve bilgeliklerine inandıkları kişiler, moral-manevi destek sağlayıcı görevini üstlenmişlerdir ve bu kişilerle yapılan sohbet, nasihat ve telkinlerle insanlar hayatlarına kaldıkları yerden devam ettiklerini belirtmektedirler. Onları ayakta tutan ve dayanma gücü veren başlıca manevi kaynak, Allah'a inanç ve sonra da güvendikleri önemli kişilerin sözlü tavsiye ve telkinleri, somut tecrübe, hareket ve tavırları olmuştur.

Dinin, her zaman bireylere yol gösterdiği, rehberlik ettiği bilinmektedir. Ahıskalılar dinî bilgi edinme, dinî hikâyeler dinleme, ibadet ve dua gibi değişik manevi konularda desteğe ihtiyaç duyarak aile ve yakın çevrelerinde güvendikleri kişilerin desteğine başvurmuşlardır. Görüldüğü üzere yakınları, akraba ve tanıdıklarıyla birlikte Kur'an (Yasin) ve mevlit okutma geceleri, Siyer-i Nebi ve Ahmediye (Pendname) gibi kitapların uzun süre yaygın şekilde ilgi görmesi, halk şiiri ve manilerin kuşaktan kuşağa aktarılması dikkat çekmektedir.

Ayrıca araştırmada dikkat çeken başka bir husus da katılımcıların, yardımı her seferinde erzak, para, eşya, toprak gibi temel ihtiyaçlar olarak algılamalarıdır. Hümanist psikolojisi ekolünün kurucusu sayılan Maslov'a göre, insanın bilinenden çok daha yüksek ve aşkın olan içsel doğası, onun biyolojik doğası gibi varoluşunun bir parçasıdır.[1] Bu nedenle içsel doğamızın tatmin edilmesi için bir takım manevi ihtiyaçlarımız ortaya çıkar. Söz konusu ihtiyaçlar fizyolojik, güvenlik, sevgi/aidiyet, saygınlık ve kendini gerçekleştirme gibi ihtiyaçlardır. Araştırma verilerine dayanarak Ahıskalı

---

[1] Aktaran Hasan Meydan, Bireyin Manevi Potansiyel ve İhtiyaçlarını Dikkate Alan Bir Din Eğitimi Anlayışı Üzerine Değerlendirmeler, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik kitabı içinde, İstanbul: DEM Yayınları, 2016, cilt 2. s. 216.

Türklerin temel fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanmadığını ve bunun azami emekle telafi edildiğini kaydedebiliriz. Buradan yola çıkarak insanın manevi ihtiyaçlarının karşılanmadığında onlarda duygu ve değer kaybına neden olduğunu söyleyebiliriz.

5. Manevi Danışmanlıkta Yaşanılan Olayların İnsanlara Verdiği Sıkıntıların Halk Edebiyatındaki Şiirlere Yansıyan Bazı Dinî Yönleri

Sürgün edilen, farklı toplumlar içinde eritilip yok edilmeye çalışılan ve bunun neticesinde toplumsal sarsıntı yaşayan Ahıskalı Türkler, kültürünün taşıyıcısı olan diline sahip çıkarak onu koruması, kapalı bir toplum olarak aile bağlarına ve maneviyata verdiği değer sayesinde varlığını korumayı başarmıştır. Geleneklerine bağlı yaşayan Ahıskalılar sürgünün yaşattığı zorluk ve sıkıntıları ununtamadıkları duygu yoğunluğu halk edebiyatına yansımıştır.

Ahıska halk edebiyatı örneklerinden sayılan Ahıska şiirlerinde ozanları, toplumun kültürel devamlılığını ve dirliğini sağlamak için milli ve dinî değerlerini vurgulayarak, topluma yaşama arzusu ve umudu aşılayarak ayakta kalmalarını sağlamışlardır.[1]

İnsanlar, günlük hayatlarını alt üst edebilecek durumlarla karşılaştığında yaşadığı bu durumu anlamak ve anlamlandırmak isterler. Bu bağlamda oluşan sıkıntılı durumu aşmak için psikolojik destek veya dini/manevi referansların da yer aldığı manevi danışmanlığa başvurlar.[2] Başvurulan dinî referanslı kavramların Ahıska halk şiirlerine de yansıdığı dikkat çekmektedir.

Ahıskalıların halk edebiyatındaki şiir örneklerinde inanç, vatan sevgisi, vatan hasreti, sürgün, zulüm, ayrılık gibi temalar halkın manevi dünyasını yansıtmaktadır. "Kaderin hükmü", "Feleğin işi",

---

1 İkram Çınar, Posoflu Aşık Zülali İle Kobliyanli Aşık Sefili'nin Şiirlerinde Vurguladığı Değerlerin Eğitim Politikası Açısından İncelenmesi, Hasret Kokan Yurdumuz, Sürgünün 75. Yılında Ahıskalı Türkler kitabı içinde, İstanbul: Efe Akademi, 2020, s. 305.

2 Naci Kula, a.g.e. 48.

"kulların çaresizliği", "yazı kader", "kısmet" vb ifadeler özellikle dikkat çekmektedir. Ahıskalı Begzar Temalali[1], "Ağliya Ağliya" şiirinde "feleğin işi"ne işaret ederek şöyle yazmıştır:

Düştü xalğım firağa
Biz xizmetçi, felek ağa
Atti bizi bağdan tağa
Gezdim ağliya ağliiya.

Bir diğer şiirde de "feleğin işi"ne vugru yapılmıştır; Zeynul Yekta (Fahrioğlu)[2], "Kırk Dördüncü Tarihte" şiirinde şöyle yazmıştır:

Aşukhlar hep bu destanı söylesin,
Okutsun dinniyan ezber eylesin,
Feleğin işi bu, kullar neylesin
Bahtı kara kırk dördüncü tarihte?...

Örneğindeki gibi bazı şiirlerde sürgün felaketi "feleğin işi" olarak doğrudan dile getirilirmiştir. Sürgün, vatan hasreti gibi kavramları çağrıştıran sözcüklerle anlam derinliği oluşturulmuştur.

Sonuç

Zorunlu göç (sürgün, kaçış, ikamet değiştirme, ekonomik göç vb), bireyin psikolojik durumunu etkileyen bir olgudur ve bireyin gerilim, stres ve psikolojik travma yaşamasına yol açmaktadır. Bu tür aşırı olumsuzlukları yoğunlukla yaşayan Ahıskalı Türkler günlük yaşamlarında karşılaştıkları sorunları, kendi aralarında dayanışma ve aile, sülale, köydeşler olarak birlikte hareket etme, aynı kaderi paylaşma yoluyla çözmektedirler, dernekler ve resmi kurumlardan destek ve yardım almaları ise son dönemlerde görülen yeni gelişmedir. Fergana olayları sonrasında yaşanan zorunlu göç, zaten Ahıska'dan sürülmeyle birlikte başlamış olan parçalanmışlığı, hem aile düzeyinde, hem de topluluk olarak iyice de-

---

1 Nilüfer Mutlu, Mİnara Çınar & Orhan Uravelli, *Ahıska Halk Şiirlerinden Seçmeler.* (Haz: İ. Çınar) Bursa: Öner Matbaacılık, 2017, s. 86.

2 Nilüfer Mutlu, Mİnara Çınar & Orhan Uravelli, a.g.e. s. 78.

rinleştirmiştir, böylece aile fertleri ve topluluk üyeleri arasındaki mesafe iyice artmış, yaşanan bireysel acı, özlem ve dramlar kritik hale gelmiştir. Ancak Ahıskalı Türkler yaşadıkları dramı bir kriz olarak tanımlamak ve umutsuzluğa düşmek yerine çekilen acıları, hayatın getirdiği kaçınılmaz kader ve yazgı olarak algılamış, günlük yaşamlarını sürdürebilmek için direnç mekanizmaları geliştirmişlerdir. Ahıska toplumu, hayatın normal akışını devam ettirmekte ve aslında geçmişte yaşadıkları acılara ilişkin kişisel duyguları dile getirmekten kaçınmaktadır. Elbette bu, öncelikli olarak aile, sülale, grup, köy dayanışması, hatta ulus ötesi dayanışma sayesinde mümkün olmuştur.29 Ayrıca Ahıska Türklerinde aile bağları genel olarak son derece önemlidir ve burada farklı kuşaklardan aile bireyleri ile birliktelik ve sıkı akrabalık bağları temelinde geniş aile söz konusudur, çekirdek aileler ise genelde yaygın değildir.

Ailede, sülale ve akrabalar içinde yaşça büyük olanların otorite olarak görülmeleri ve sayılmaları, onları sorgulamaksızın kabullenme, Ahıskalı Türklerin en önemli özelliğidir. Aile dayanışması sayesinde gençler, aile büyüklerinden büyük manevi destek ve güç alarak geçim zorluklarını, manevi krizleri ve travmaları atlatabilmektedirler. Dolayısıyla, Ahıskalı Türkler sürgün edildikleri veya göç ettikleri ülkelerde tüm ayrımcılıklara ve toplumsal dışlanmalara, ayrıca sosyal, ekonomik, psikolojik adaptasyon sorunlarına aile, sülale ve camia yardımlaşması ve dayanışması sayesinde direnebilmişlerdir.

Ahıskalı Türkler sürgün, zorunlu yer değiştirme ve ekonomik göçün yaşattığı depresyon, yalnızlık, ayrımcılık, dışlanmışlık, ötekileştirilme ve diğer travmalara aile ve toplumsal dayanışma içinde olmaları sayesinde, kendi gelenek, örf ve adetlerine bağlı kalarak dayanabilmişlerdir, son dönemlerde ise kurdukları derneklerde örgütlenerek farklı yardımlaşma ve dayanışma yollarına başvurmaktadırlar.

Edindiğimiz bilgileri esas alarak manevi danışmanlık bağlamında sürgünlerle ilgili kayıplar, travmalar, kırılmalar ve çok sayıda diğer negatif sonuçları aşmak için Ahıskalıların başlıca sosyal, psikolojik ve manevi rehabilitasyon ve adaptasyon seçeneklerini şöyle özetleyebiliriz: 1) Dinî inanç ve gelenek çerçevesinde içlerindeki büyüklerin ve otoritelerin tavsiye ve telkinleri uyarınca kaderle barışma, felaket ve aşırı zorlukların temel nedenlerini ve suçlularını aramak, devletten, otoritelerden ve toplumdan hak ve adalet beklemek yerine merhamet ve hoşgörü bekleme; 2) Aile, sülale, akrabalar ve köydeşler içinde dayanışma ve yardımlaşma, dışarıya kapalı patriarkal aile yapısının korunması, oturdukları ülkelerde yerli halkın kültürü, dili, dinî ve etnik ortamı, yaşam tarzı ve diğer milli hususlardan uzak durmaları ve imkan dahilinde her türlü entegrasyon ve asimilasyon dışında kalmaları; 3) Aile büyükleri, din adamları, kanaat liderleri ve önde gelen diğer otoritelerin destekleri ve tavsiyeleri doğrultusunda sabırlı ve kararlı şekilde zorlukları aşma, Ahıskalı Türklere yabancı olan her türlü manevi ve kültürel değerlere mümkün derecede mesafeli kalma; 4) Fedakarlık seviyesinde çalışkanlık ile ailece ayakta kalma, mülk edinme, maddi ve manevi açıdan azami ölçüde bağımsız olma kararlılığı.

Kaynakça

Akthar Salman, *Göç ve Kimlik. Kargaşa, Sağaltım ve Dönüşüm*, Çev. Sedef Ayhan İstanbul: Sfenks Kitap, 2018.

Aydın Cüneyd, "Göçmenlerin Karşılaştıkları ve Neden Oldukları Bazı Psikolojik Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Analiz". İstanbul: 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi üzerinde Beşeri ve Soyal Bilimler(İBAD), 2017.

Aydıngün Ayşegül, Aydıngün, İsmail, Ahiska Türkleri, Ulusötesi Bir Topluluk Ulusötesi Aileler, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2014.

Ayten Ali, *Din, Erdem ve Sağlık,* İstanbul: İz Yayınları, 2015.

Bayraktar Rasim, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2000.

Gündüz Mustafa, Yetim Nalan, "Terör ve Göç", Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı. Ankara: DİE (Yayın No: 2046) ve Sosyoloji Derneği (Yayın No: 5) Ortak Yayını, 1997.

Güngor Fethi, "Kafkasya'da Bitmeyen Soykırım ve Sürgün Soykırımlarla Dolu Bir İnsanlık Tarihi". İstanbul: 8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, 2005.

Işık Harun, "Ceza İnfaz Kurumu Bağlamında Manevi Rehberliğin Teorik Temelleri" İngiltere ve Türkiye'deki Uygulamaların Karşılaştırılmalı Olarak Değerlendirilmesi, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Ed. Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz, 2 cilt, DEM, Ankara, 2016.

Çınar İkram, Posoflu Aşık Zülali İle Kobliyanli Aşık Sefili'nin Şiirlerinde Vurguladığı Eğitim Politikası Açısından İncelenmesi, Hasret Kokan Yurdumuz, Sürgünün 75. Yılında Ahıskalı Türkler kitabı içinde, İstanbul: Efe Akademi, 2020.

Hökelekli Hayati, *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Hökelekli Hayati, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: Dem Yayınları, 2013.

Kanbolat Hasan, Gül Nazmi, "Kafkasya'da Cavaheti (Gürcistan) ile Krasnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları", Ankara: Stratejik Analiz, Cilt 1, No 6, Ekim 2000.

Karagül Aslan, " Manevi Bakım: Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi (Hollanda Örneği)", Dini Araştırmalar Ocak-Haziran, cilt 14, sayı 40, ss. 5-27, 2012. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/da/issue/4477/61713.

Kula Naci, "Manevi Danışmanlıkta Kullanılan Bazı Dini Kavramların Anlam Alanı ve Fonksiyonelliği", Manevi Damnışmanlık ve Rehberlik, Ed. Ali Ayten-Mustafa Koç-Nuri Tınaz, İstanbul: DEM Yayınları, 2016.

Meydan Hasan, "Bireyin Manevi Potansiyel ve İhtiyaçlarını Dikkate Alan Bir Din Eğitimi Anlayışı Üzerine Değerlendirmeler", Manevi Danışmanlık ve Rehberlik kitabı içinde, İstanbul DEM Yayınları, cilt 2, 2016.

Mutlu Nilüfer, Çınar Minara, A., Uravelli Orhan, (2017). *Ahıska Halk Şiirlerinden Seçmeler.* (Haz: İ. Çınar) Bursa: Öner Matbaacılık, 2017.

Nazlı Serap, *Kapsamlı Gelişimsel Rehberlik ve Psikolojik Danışma Programları*, 2.b., Ankara: Anı Yayınları, 2005.

Pişkin Metin, "Türkiye'de Psikolojik Danışma Hizmetlerinin Dünü, Bugünü ve Yarını". Türkiye'de Eğitim Bilimleri: Bir Bilanço Denemesi. ed. Muhsin Hesapçıoğlu-Alpaslan. Ankara: Nobel Yayınevi, 2006.

Sağır Adem, Sosyal Ve Tarihsel Bağlamda Oş/Kırgızistana Sürgün Edilen Batumlu Türklerin Sosyal Yapısı, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010.

Sarısır Serdar, *Demografik Oyun*: Sürgün, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2006.

Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876),* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.

Söylev Ö. Faruk, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2020.

Söylev Ö. Faruk, "Dinî Danışma ve Rehberliğin Teolojik Temellerine İslamî Yaklaşım", Diyanet İlmi Degi, 53-(2), 2017, ss. 75-100.

Subaşı Necdet, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Tekeli İlhan, *Göç ve Ötesi.* İstanbul: Vakfı Yayınları,2011.

Tekeli İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", Ankara: Toplum ve Bilim, 1990.

Uysal Veysel, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın: Geneleksellik Çağdaşlık Bağlamında.* İstanbul: Dem Yayınları, 2006.

Ülken Hilmi Ziya, Sosyoloji Sozlüğü, İstanbul, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1969.

Yıldırım Ali, Şimşek Hasan, Sosyal Bilimler Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayınları, 2018.

Zeyrek Yunus, "Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri", Ankara: Pozitif Matbaacılık."Bizim Ahıska" dergisi, Mayıs 2006.